

cogito

PAUL RICŒUR

zaman ve anlatı: iki
tarih ve anlatı

Çeviren: Mehmet Rifat

ZAMAN VE ANLATI

2. Tarih ve Anlatı

Paul Ricœur, Fransız felsefecisi ve yorumbilimcisi (1913-2005). Rennes Lisesini bitirdikten sonra Rennes Üniversitesi ile Sorbonne'da öğrenim gördü. Strasbourg, Sorbonne ve Nanterre Üniversiteleri (Fransa) ile Yale, Columbia, Chicago Üniversitelerinde (A.B.D.) ders verdi. Fenomenoloji ve Yorumbilim İncelemeleri Merkezi'ni (Paris) yönetti. Çalışmalarıyla özellikle de anlatı yorumbilimi alanındaki önemli araştırması olarak kabul edilen *Zaman ve Anlatı* adlı yapıtıyla hem yorumbilimin hem de çağdaş anlatı kuramlarının gelişmesine katkıda bulundu.

Başlıca yapıtları: *Karl Jaspers et la philosophie de l'existence* (Karl Jaspers ve Varoluş Felsefesi) [M. Dufrenne ile birlikte, 1947]; *Philosophie de la volonté* (İrade Felsefesi) [3 cilt, 1950-1960]; *Histoire et vérité* (Tarih ve Gerçeklik) [1955]; *De l'interprétation. Essai sur Freud* (Yorum Hakkında. Freud Üstüne Deneme; Yorumla Dair. Freud ve Felsefe, 2007) [1965]; *Le Conflit des interprétations. Essais d'herméneutique* (Yorumların Çatışması. Yorumbilim Denemeleri) [1969]; *La Métaphore vive* (Canlı Eğretileme) [1975]; *Temps et récit* (Zaman ve Anlatı 1: Zaman-Olayörgüsü-Üçlü Mimesis, YKY, 2007; Zaman ve Anlatı 2: Tarih ve Anlatı, YKY, 2009) [4 bölüm 1983-1985]; *Du texte à l'action. Essais d'herméneutique II* (Metinden Eyleme. Yorumbilim Denemeleri II) [1986]; *Soi-même comme un autre* (Bir Başkası Olarak İnsanın Kendisi) [1990]; *Lectures 1, 2, 3* (Okumalar 1, 2, 3) [1991-1994]; *La Critique et la conviction* (Eleştiri ve İnanç) [söyleşi, 2005]; *L'Idéologie et l'utopie* (İdeoloji ve Ütopya) [1997]; *La Mémoire, l'histoire, l'oubli* (Bellek, Tarih, Unutma) [2000]; *L'Herméneutique biblique* (Kutsal Kitap Yorumbilimi) [2001]; *Sur la traduction* (Çeviri Üzerine, YKY, 2008) [2004]; *Écrits et conférences I: Autour de la psychanalyse* (Yazılar ve Konferanslar: Psikanalizin Çevresinde) [2008]; vb. (Ayrıca bkz. *Cogito*, "Paul Ricœur Özel Sayısı", 56, Güz 2008).

Mehmet Rifat, göstergebilim, eleştiri kuramları, yorumbilim, Fransız edebiyatı, dilbilim, çeviri kuramı, masal incelemesi alanlarında çalışıyor. Çok sayıda kitabı ve çevirisi var. Boğaziçi Üniversitesi'nde Modern Fransız Edebiyatı ve Çeviri dersleri veriyor. YKY'de yayın kurulu üyesi.

Paul Ricœur'ün
YKY'deki kitapları:

Zaman ve Anlatı 1: Zaman-Olayörgüsü-Üçlü Mimesis (2007)

Çeviri Üzerine (2008)

Zaman ve Anlatı 2: Tarih ve Anlatı (2009)

PAUL RICŒUR

Zaman ve Anlatı

2. Tarih ve Anlatı

Çeviren:
Mehmet Rifat

İSTANBUL

Yapı Kredi Yayınları - 2880
Cogito - 174

Zaman ve Anlatı – 2. Tarih ve Anlatı/ Paul Ricœur
Özgün adı: Temps et Récit I: 2. Histoire et Récit
Çeviren: Mehmet Rifat

Kitap editörü: Korkut Erdur

Kapak tasarımı: Nahide Dikel - Elif Rifat

Baskı: Şefik Matbaası San. ve Tic. Ltd. Şti.
Turgut Özal Cad. No: 137 İkitelli/İstanbul

Çeviriye temel alınan baskı: Éditions du Seuil, 1983
1. baskı: İstanbul, Nisan 2009
ISBN 978-975-08-1591-1

© Yapı Kredi Kültür Sanat Yayıncılık Ticaret ve Sanayi A.Ş. 2005
Sertifika No: 12334
© Éditions du Seuil, 1983

Bütün yayın hakları saklıdır.

Kaynak gösterilerek tanıtım için yapılacak kısa alıntılar dışında yayıncının yazılı izni olmaksızın hiçbir yolla çoğaltılamaz.

Yapı Kredi Kültür Sanat Yayıncılık Ticaret ve Sanayi A.Ş.

Yapı Kredi Kültür Merkezi

İstiklal Caddesi No. 161 Beyoğlu 34433 İstanbul

Telefon: (0 212) 252 47 00 (pbx) Faks: (0 212) 293 07 23

<http://www.yapikrediyayinlari.com>

e-posta: ykykultur@ykykultur.com.tr

İnternet satış adresi: <http://alisveris.yapikredi.com.tr>

<http://www.yapikredi.com.tr>

İÇİNDEKİLER

İkinci Bölüm

Tarih ve Anlatı

I. Anlatının Gerilemesi • 15

1. Fransız tarihyazımında olayın gerilemesi • 17
2. Anlamanın gerilemesi: İngiliz dilindeki analitik felsefede “nomolojik” model • 43

II. Anlatı İçin Savunmalar

1. *Nomolojik modelin parçalanması*

1. Genel yasalara başvurmayan bir açıklama:
William Dray • 58

2. Georg Henrik von Wright’a göre tarihsel açıklama • 75

2. *Anlatısalcı [Öykülemeci] Argümanlar*

1. Arthur Danto’ya göre “anlatı tümcesi” • 95
2. Bir öyküyü izlemek • 104
3. Biçimlendirici edim • 114
4. Olayörgüleleştirme yoluyla açıklama • 123
5. “Tarih Nasıl Yazılır” • 137

III. Tarihsel Yönelmişlik

1. Tekil [özel] neden yükleme • 158
2. Tarihyazımının birinci dereceden varlıkları • 174
3. Tarihin zamanı ve olayın yazgısı • 196

Sonuçlar • 229

II

TARİH VE ANLATI

Yapıtımızın birinci bölümünde anlatısal söylemin özelliklerini belirlemeye çalıştık ama bu alanın günümüzde tarihyazımı ile kurmaca anlatı gibi iki büyük ayrımından söz etmedik. Ancak bu arada, tarihyazımının gerçekten söz konusu alana bağlı olduğunu üstü kapalı bir biçimde kabul ettik. Şimdi sorgulayacağımız işte bu bağlılık olayı olacak.

Yapacağımız araştırmamızın kökeninde, eşit güçte iki inanç yer almaktadır. Bunlardan ilkinde göre, tarihin anlatısal özelliğini, tarihin özel bir biçiminin sürüp gitmesine, yani anlatısal tarihe bağlamak günümüzde yitirilmiş bir davadır. Bu açıdan, *benim tarihin eninde sonunda anlatısal olduğuyla ilgili savun, hiçbir biçimde anlatısal tarihin savunulmasıyla karışmaz*. Benimsediğim ikinci inanç ise şudur: Eğer tarih, *bir öyküyü izleme konusunda sahip olduğumuz temel yeteneğimizle* ve anlatının anlaşılmasına ilişkin bilişsel işlemlerle (bu yapıtın birinci bölümünde betimlemiş olduğumuz biçimiyle) her türlü bağıyı koparacak olursa o zaman toplumsal bilimlerin birliği içinde ayırıcı özelliğini yitirir: Tarihin tarihsel olma özelliği biter. Peki ama ne türden bir bağıdır bu? Asıl sorun da işte buradadır.

Sorunu çözmek amacıyla tarihin yarı-yazınsal, yarı-bilimsel özellikli belirsiz bir bilim dalı olduğunu ileri süren kolaycı çözüme başvurmak istemedim. Bu çözüm yoluna göre, tarihin epistemolojisi söz konusu durumu ancak üzüntüyle kaydedecek ve bunu da hiçbir biçimde anlatı tarzı olmayan bir tarih için yapacaktır. Bu tembel seçmecilik, yapmak istediğimin karşısında yer alır. Benim ileri sürdüğüm sav ise şudur: Anlatısal biçimden en uzak olan tarih, anlatının anlaşılması olayına bir *türeme* bağıyla ilişkide bulunmayı sürdürmektedir; bu bağ da uygun bir yöntemle adım adım, derece derece yeniden oluşturulabilir. Söz

konusu yöntem, tarihsel bilimlerin yöntemibiliminden değil de bir bilim dalının *kavranabilirliğiyle ilgili en son koşullar* üstüne sürdürülen ikinci dereceden bir düşünce biçiminden kaynaklanır: Bu disiplin de bilimsel tutkusu gereği, *türeme* bağı (özgüllüğünü gizlice korumayı sürdürecektir olan türeme bağı) unutmaya eğilimi içinde olacaktır.

Böyle bir savın tarihsel zamanla doğrudan bir içerme ilişkisi vardır. Tarihçinin, kendi konusuna ve yöntemine uygun zamansal parametreler oluşturma ayrıcalığına sahip olduğundan hiç mi hiç kuşku yok. Ben yalnızca bu tür yapılandırmalardaki anlamın aktarma olduğunu savunuyor ve *mimesis* II başlığı altında betimlediğimiz anlatısal biçimlendirmelerin anlamından dolayı olarak türediğini, bu anlatısal biçimlendirmeler arasında da eylem dünyasına özgü zamansallık içinde kök saldıığını ileri sürüyorum. Böylece *tarihsel zamanın oluşturulması* [yapılandırılması], girişiminin en önemli iddialarından biri olacak: Yani hem bir sonuç hem de bir denek taşı olacak.

Demek ki, ileri sürdüğüm sav, şu iki savdan da uzaktır. Bunlardan biri, anlatısal tarihin gerilemesinden kalkarak tarih ile anlatı arasındaki her türlü bağı yadsınması sonucuna ulaşan ve tarihsel zamanı anlatı zamanı ile eylem zamanı içinde dayanaksız bir yapılanma haline dönüştüren savdır. Uzak olduğum ikinci sav ise, tarih ile anlatı arasında doğrudan bir bağ kuran (sözgelimi tür ile cins arasındaki doğrudan bağ gibi) ve eylem zamanı ile tarihsel zaman arasında doğrudan okunabilir bir süreklilik kuran savdır. Benim savım ise, dolaylı bir türeme bağına ileri sürülmesine dayanır: Böyle bir bağ aracılığıyla tarihsel bilgi anlatının anlaşılması olgusundan kaynaklanır ve kendi bilimsel tutkusundan da hiçbir şey kaybetmez. Bu bakımdan tam da ortada yer alan bir sav değildir.¹

Tarih ile anlatı arasındaki dolaylı bağları yeniden kurmak, *tarihçinin düşüncesindeki yönelmişliği* gün ışığına taşımak demek-

1 Bu özellik, tarihsel açıklamanın bir "karma" durum olarak betimlenmesini dışlamaz: Ben bu bakımdan Henrik von Wright'ın savını benimsiyorum; II. altbölümün bir kesitini de bu konuya ayıracam. Ama "karma" durum demek ne karışık ne de belirsiz demektir. Bir "karma" durum, kendisine uygun düşen epistemolojik düzlemde "karma" olarak özenli biçimde oluşturulduğu andan itibaren, orta yoldan bambaşka bir şeydir.

tir sonuç olarak. Bu yönelmişlik aracılığıyla da tarih, insan eyleminin alanına ve onun temeldeki zamansallığına dolaylı olarak ulaşmayı amaçlar.

Böyle bir dolaylı amaç sayesinde, tarihyazımı, çalışmamızın birinci bölümünde kat ettiğimiz büyük *mimesis* döngüsü içine yerleşir. Tarihyazımı da pragmatik yeteneğimiz içinde kök salar, ama türemiş biçimde; bunu da *mimesis* I'de yaptığımız betimlemeye uygun olarak, zaman "içinde" meydana gelen olaylara düzen vermesiyle gerçekleştirir. Tarihyazımı, üst sırada yer alan zamansal yapılandırmalar aracılığıyla praksis alanına biçim verir: Söz konusu zamansal yapılandırmalar, *mimesis* II'in bir özelliği olan anlatı zamanına tarihyazımı tarafından eklenmiştir. Tarihyazımı yine son olarak, anlamını praksis alanını yeniden-biçimlendirme içinde bütünler ve *mimesis* III'ün doruk noktasına ulaştığı, varoluşun yeniden gözden geçirilmesine katkıda bulunur.

İşte girişiminin en uzak ufku budur. Ancak, ben onu buradaki ikinci bölümde sonuna kadar götürmeyeceğim. *Mimesis* III'e denk düşen son kesiti ayrı bir araştırma içinde ele almak durumundayım. Gerçekten de, tarihin eylem ve yaşam içine katılması, onun zamanı yeniden biçimlendirme yeteneği, tarihteki gerçeklik [hakikat] sorununu işin içine katar. Oysa, tarihteki gerçeklik sorunu, tarihin gerçeklik iddiası ile kurmacanın iddiası arasındaki *kesişmeli gönderme* dediğim şeyden ayrılamaz. Demek ki, bu yapının ikinci bölümünde yer alacak araştırma tarih sorunsalının bütün alanını kuşatmaz. *La Métaphore vive*'de (Canlı Eğretileme) kullandığım terimlerle belirtecek olursam, yapacağım bu araştırmada "anlam" sorununu "gönderme" [referans] sorunundan ayrı tutacağım. Ya da, birinci bölümdeki terimlere bağlı kalarak söyleyecek olursam, buradaki araştırmada, *oratio obliqua* (dolaylı anlatım) tarzına uygun olarak, açıklamayı, *mimesis* II başlığı altında betimlediğim anlatının anlaşılması [kavranması] olayına bağlamaya çalışacağım.

Bu ikinci bölümde ele alınan sorunların düzenine yön veren de yukarıda ana çizgileriyle belirttiğimiz savın argümanı olacaktır.

“Anlatının Gerilemesi” başlıklı birinci altbölümde, modern tarihin kesin nitelikli anlatı biçiminden uzaklaşması göz önüne alınmıştır. Anlatısal tarihe karşı olan tavır içinde, birbirinden geniş çapta bağımsız iki düşünce akımı arasındaki benzer yanları saptamaya çalıştım. Birincisi tarihsel pratiğe daha yakındır, dolayısıyla epistemolojik olmaktan çok yöntembilimseldir ve bana çağdaş Fransız tarihyazımı tarafından en iyi temsil edilmiş akım olarak görünür. İkincisi bilimin birliğiyle ilgili mantıksal pozitivizm savlarından doğmuştur; dolayısıyla yöntembilimsel olmaktan çok epistemolojiktir.

“Anlatı İçin Savunmalar” başlıklı ikinci altbölümde, anlatısal yeteneğimizi *doğrudan doğruya* tarihsel söyleme yaymak için yapılmış çeşitli girişimleri açıklıyorum. Bu girişimlerin çoğu, önemli olan biri dışında, İngiliz dilini kullanan yazarlardan alınmıştır. Bu çözümlemelere büyük ilgi duymama ve onları kendi tasarım içine katmaya çalışmama karşın, bunlar bana amaçlarına tam olarak ulaşıyor gibi gelmemektedirler çünkü, anlatı ile olan bağlantısı doğrudan gerçekleşen, dolayısıyla görünür bir nitelik taşıyan tarihyazımı biçimlerini açıklamaktadırlar yalnızca.

“Tarihsel Yönelmişlik” başlıklı üçüncü altbölümse, bu ikinci bölümün ana savını, yani tarihsel bilginin anlatısal kavrayıştan *dolaylı* olarak türediği savını içermektedir. Bir başka yazımda² açıklamak ile anlamak arasındaki bağıntılara ilişkin olarak yapmış olduğum çözümlemeyi bu çerçeve içinde yeniden ele alıyorum. Bir sonuca varmak için de, birinci altbölümü başlatan soruna, olayın statüsü sorununa kısmen bir yanıt veriyorum. Çünkü, olayın *epistemolojik* statüsünün (ikinci bölümde yalnızca bu tartışılacak) *ontolojik* statüsünden (dördüncü bölümde ele alınacak sorunlardan biri olacak) ayrılmaz olması ölçüsünde de bu soruna getirilecek yanıt burada tam olarak verilemez.

Okurlarımdan bu noktada büyük bir sabır bekliyorum. Onların ilerideki üç altbölümde, zaman ve anlatı konusundaki temel sorun açısından yalnızca *hazırlayıcı* bir çözümleme bulacaklarını unutmamaları gerekir. Tarihsel anlatının zamanın *yeniden-bi-*

çimlendirilmesine olan katkısını geçerli biçimde sorgulayabilmemiz için, önce tarihsel *açıklama* ile anlatısal *anlama* arasındaki bağ-
gıntının aydınlatılması gerekir. Ama bu aydınlatmanın kendisi
de uzun bir süreç gerektirir. Tarihyazımı ile anlatı arasındaki
dolaylı ilişkinin adım adım ve derece derece yeniden kurulabil-
mesi için, nomolojik kuram ile anlatı kuramının, uygun argü-
manların etkisiyle, yetersizliklerini birbirlerine kanıtlamaları
gerekir. Ama bu uzun soluklu epistemolojik hazırlık aşaması da
en sonda ortaya koyacağımız ontolojik iddiayı gözden kaybettir-
memelidir. Yapacağım savunmanın uzatılmasını destekleyen bir
başka neden daha vardır: Zamanın anlatı tarafından yeniden-
biçimlendirilmesi bana göre, tarihsel anlatı ile kurmaca anlatı-
nın *birbirine bağlı* olarak yaratacakları bir çalışmadır. Dolayısıyla
Anlatılan Zaman sorunsalı ancak kurmaca anlatıya ayrılmış olan
üçüncü bölümün [3. cildin] sonunda *bütünlüğü içinde* yeniden ele
alınabilecektir.

Anlatının Gerilemesi

Fransız dilindeki tarihyazımı ve yeni-pozitivist epistemoloji çok farklı iki söylem evreninde yer alır. Bunlardan birincisi, geleneksel olarak, felsefeye tam bir kuşkuyla bakar; felsefeyi genel olarak Hegel türü tarih felsefesiyle bir tutar; bu da kolayca Spengler'in ya da Toynbee'nin spekülasyonlarıyla karıştırılır. Dilthey, Rickert, Simmel, Max Weber'den gelen ve Raymond Aron ile Henri Marrou tarafından sürdürülen tarihin eleştirel felsefesine gelince, bu dal, Fransız tarihyazımının temel akımı içine hiçbir zaman gerçek anlamıyla katılmamıştır.¹ Bu nedenle, sorunla en çok ilgilenen yöntembilim kitaplarında, XX. yüzyılın başındaki Alman okulu ile günümüzdeki İngiliz mantıksal pozitivistizmde ya da onun karşıtlarında görüldüğü gibi, tarihte açıklamanın epistemolojik yapısı üstüne bir düşünceye rastlayamayız. Tarihyazımının gücü başka bir yerde, tarihçi mesleğine sıkı sıkıya bağlılıkta yatar. Fransız tarih okulunun en iyi sunduğu şey, alan çalışması yapan insanların

1 Pierre Chaunu 1960'ta şöyle yazıyordu: "Epistemoloji kesinlikle bir yana itmeyi bilmemiz gereken bir eğilimdir. Son yıllardaki deneyim, epistemolojinin, içinde büyük bir zevk alarak kaybolacaklar açısından bir tembellik çözümü olduğunu kanıtlar gibi değil midir? (Bir iki parlak istisna ancak kuralı doğrular.) Bu durum da yerinde sayan ve verimsizleşen bir araştırmanın belirtisi sayılmaz mı? Olsa olsa en fazla şöyle denebilir: Bazı önde gelen araştırmacıların, kurulma halindeki bir bilgi alanının güçlü sorumlularını –sahip olmak için can attığımız tek sıfat da budur– şu marazî Capua'nın tehlikeli eğilimlerinden daha iyi koruyabilmek için kendilerini bu alana adamaları uygun düşebilir. Bizlerse hiçbir biçimde böyle bir durumda değiliz ve böyle olmayı da istemiyoruz" (*Histoire quantitative, Histoire sérielle*, Paris, Armand Colin, 1978, s. 10).

yarattığı yöntembilimdir. Bu özelliğiyle de felsefecilerden bir düşünce almaktan çok onlara hakkında düşünce üretecekleri şeyler sağlar. Yeni-pozitivizmden kaynaklanan çalışmaların üstünlüğüyse, tersine, tarihteki açıklamayı hep bilimsel bilgiyle (tasarısının ve başarılarının derindeki birliğiyle) tanımladığı varsayılan modellerle ölçme kaygısına dayanır. Bu açıdan, söz konusu çalışmalar yöntembilimden çok epistemolojiye bağlanır. Ama, tarihçinin pratiği, açıklama modellerine ilişkin tartışmalar arasında yer almadığı sürece, çalışmaların gücü çoğu kez zayıf yanlarını da oluşturur. Bu kusur ne yazık ki mantıksal pozitivizmin karşıtları tarafından da paylaşılır. Daha ileride “anlatısalcılar”ın [“öykülemeciler”in] argümanlarını incelerken göreceğimiz gibi, gerek pozitivist gerekse anti-pozitivist epistemolojinin tarihçilerden aktardıkları örnekler günümüzdeki tarih bilimleri tarafından ulaşılmış karmaşıklık düzeyine ender olarak varırlar.

Ama bu iki düşünce akımı ne kadar ayrışık [heterojen] olursa olsun, her ikisinin de en azından bir ortak yönü vardır: Günümüzde yazıldığı biçimiyle tarihin anlatısal özelliğine karşı çıkarlar; tarih felsefesine karşı çıkmalarıysa bizi burada ilgilen-diren konu değildir.

Sonuç bakımından görülen bu aynı noktaya yönelme, kanıtlamanın farklı olması ölçüsünde daha da çarpıcıdır. Fransız tarihyazımıyla birlikte, anlatın gerilemesi, özellikle tarihin konusunun yer değiştirmesinden kaynaklanır: Artık tarihin konusu eylem halindeki birey değil de bütünüyle ele alınan toplumsal olgudur. Mantıksal pozitivizm ile birlikte, anlatının gerilemesi daha çok tarihin açıklaması ile anlatının anlaşılması arasındaki epistemolojik kopukluktan kaynaklanır.

Bu altbölümde anlatı olgusuna yönelik iki eleştirel yaklaşımın amaç birliği üstünde durmaya çalışırken ip ucu olarak, her iki bakış açısında olayın ve tarihsel sürenin yazgısını ele alacağız.

1. Fransız tarihyazımında olayın gerilemesi²

Olay kavramının, tartışmanın denektaşı olarak seçilmiş olması, Fransız tarihyazımının tarih kuramına katkısının incelenmesi açısından son derece uygundur: Bu da, "olay tarihçiliği"ne yönelik eleştirinin Fransız tarihyazımında bildiğimiz yeri tutması ve yine bu eleştirinin anlatı kategorisinin reddedilmesiyle eşdeğerli görülmesi ölçüsünde olanaklıdır.

Bu alandaki her türlü düşüncenin başlangıcında, *tarihsel olay* kavramı, usa uygun kavramların çoğunda görülen o yanıltıcı apaçıklığı paylaşır. İki dizi eleştirilmemiş sav içerir bu kavram: Bunlardan biri ontolojik, öbürüyse epistemolojiktir. İkinciler birincilerin üstünde temellenir.

Ontolojik bakımdan, tarihsel olay kavramından, geçmişte gerçekten olup bitmiş şeyler anlaşılır. Bu savın da birçok özelliği vardır. Önce, gerçekleşmiş olma özelliğinin henüz gerçekleşmemiş olma özelliğinden köklü biçimde ayrıldığı kabul edilir. Bu açıdan, meydana gelmiş şeyin geçmişteki güncelliği, [geçmişin] *mutlak bir özelliği* olarak görülür: Yani, oluşturmalarımız ile yeniden-oluşturmalarımızdan bağımsızdır. Bu birinci nitelik fiziksel ve tarihsel olayların ortak özelliğidir. Bir ikinci nitelik ise tarihsel olayın alanını sınırlandırır: Meydana gelmiş bütün şeyler arasında, bazıları, eylemde bulunan, bizlere benzer kişilerin eserleridir. Demek ki, tarihsel olaylar eylemde bulunan kişilerin meydana getirdikleri ya da maruz kaldıkları şeylerdir: Tarih, geçmişteki insanların yarattıkları eylemlerin bilinmesidir gibi sıradan bir tanımlama, ilginin yalnızca *eylemde bulunan insanlara* yüklenebilecek olaylar alanıyla sınırlandırılmasından kaynaklanır. Üçüncü bir nitelik ise, olası iletişim ortamına ilişkin pratiğin alanındaki sınırlamanın bir sonucudur: *İnsanın geçmişi* kavramına oluşturuca bir engel olarak bir *mutlak ötekilik* ya da *farklılık* kavramı eklenir; bu da iletişim kurma yeteneğimizi etkiler. Anlaşmayı ve uyumu aramak, yeteneğimizin bir özelliği gibi görü-

² Bu kesimdeki bazı çözümlemelerde, "The Contribution of French Historiography to the Theory of History" adlı denemede (*The Zaharoff Lecture*, 1978-1979, Oxford, Clarendon Press, 1980), daha ayrıntılı olarak ortaya koyduğum gelişmeleri kısaltarak kullanıyorum. Buna karşılık, III. altbölümde, *Zaharoff Lecture*'da yer almamış olan Fransız tarihçilerinin yapıtlarının çözümlemeleri görülecektir.

lür (Habermas burada evrensel bir pragmatikğin normunu bulur): İletişim kurma yeteneğimiz, yabancıнын yabancılığıyla bir meydan okuma ve engel olarak karşılaşır; onu anlayabilmesiye onun yok edilemeyecek ötekiliğini kabul etmesiyle olanaklı olacaktır ancak.

Bu üçlü ontolojik önvarsayıma –mutlak var olmuşluk, mutlak olarak geçmiş insan eylemi, mutlak ötekilik– üçlü bir epistemolojik önvarsayım denk düşer. Önce, fiziksel olayın ya da insanın yaptığı olayın *yinelenemez tekilliğini* yasanın tümelliğine karşı olarak ileri sürüyoruz: İster istatistik açıdan çok sık rastlanırlık, ister nedensel bağ, isterse de işlevsel bağıntı söz konusu olsun, olay ancak bir kez meydana gelen şeydir. Ardından, *pratik olumsallığı* mantıksal ya da fiziksel gerekliliğe karşı olarak ileri süreceğiz: Bu durumda da olay başka türlü gerçekleştirilebilecek şeydir. Son olarak da ötekilik epistemolojik karşılığını, her türlü oluşturulmuş modelden ya da her türlü değişmezden *sapma* kavramı içinde bulur.

Tarihsel olay kavramına bizim getirdiğimiz eleştirel olmayan yaklaşımın üstü kapalı önvarsayımları kabaca işte bunlardır. Araştırmamızın başlangıcında, neyin önyargıdan, felsefi ya da teolojik tortulaşmadan ya da tümel normatif zorunluluklardan kaynaklandığını bilmiyoruz. Ayıklama işlemi, ancak tarihçinin pratiğiyle gerçekleşen eleştiri sonucunda ortaya çıkacaktır. İleriki sayfalarda, Fransız tarihyazımı, olaya ilişkin önvarsayımların eleştirisine katkısı açısından değerlendirilecektir.

Burada yalnızca Raymond Aron'un temel kitabına kısaca değinmekle yetineceğim: *Introduction à la philosophie de l'histoire: Essai sur les limites de l'objectivité historique* (Tarih Felsefesine Giriş: Tarihsel Nesnelliğin Sınırları Üstüne Deneme) [1938].³

Bu kitap, Lucien Febvre ile Marc Bloch'un kurmuş oldukları *Annales d'histoire économique et sociale*'den (İktisadi ve Toplumsal Tarih Yıllıkları) [1929] yaklaşık on yıl sonra yayımlanmıştır.* Bu yıllıklar, 1945'ten sonraysa *Annales. Économies, Sociétés*,

3 16. baskıyı kullanıyorum: Paris, NRF, Gallimard, "Bibliothèque des Idées", 1957.

* Fransızca metinde *Annales* dergisinin kuruluşu 1939 olarak gösterilmişti. Çevirmizde doğrusuna (1929) yer verdik. (ç.n.)

Civilisations (Yıllıklar. Ekonomiler, Toplumlar, Uygarlıklar) adını almıştır. Açıklamak ve anlamak arasındaki diyalektik konusunu ileride işlediğimde Aron'un kitabına yeniden döneceğim. Ama burada yeri gelmişken belirteyim: Söz konusu kitap usa uygun ilk varsayımın, yani olayın mutlak özelliği (gerçekten meydana gelmiş olma özelliği) savının çözülmesine [yok edilmesine] büyük ölçüde katkıda bulunmuştur. R. Aron, tarihsel nesnelliğin sınırlarını belirleyerek "nesnenin çözülmesi"nden (s. 120) söz eder. Bu ünlü sav, ne yazık ki yanlış anlaşılmalara yol açmıştır. Söz konusu sav, herhangi bir ontolojik savdan çok Langlois ile Seignobos⁴ himayesinde hüküm süren pozitivist mi hedef alıyordu. Şundan başka bir anlama da gelmiyordu: Tarihçinin geçmişteki olayların anlaşılmasında ve açıklanmasında yer alması ölçüsünde, mutlak bir olay tarihsel söylemle kanıtlanamaz. Anlama – hatta gündelik yaşamdaki herhangi bir başka kimsenin anlaşılması– asla doğrudan bir sezgi değil, bir yeniden-oluşturmadır. Anlama her zaman için basit bir sempatiden çok daha öte bir şeydir. Kısacası: "Bilimsel bilgidен önce, sadık kalarak yalnızca yeniden üretebileceğimiz, hazır bir *tarihsel gerçeklik* yoktur" (s. 120). "Yurtsuz John'un buralardan geçmiş olması"nın tarihsel bir olgu olarak görülmesi, ancak niyetler, nedenler ve değerler demetinin bu olguyu kavranabilir bir bütün içine katması sonucu olanaklıdır. O andan itibaren de, çeşitli yeniden-oluşturmalar, nesnelliği (anlama çalışmasının istediği de nesnelliktir) yinelenemez canlı deneyimden ayıran kopukluğu vurgulamaktan başka bir şey yapmaz. Eğer "[inceleme] nesnesinin çözülmesi" en basit bir kavrayışla yerine getirilmişse, Aron'un o dönemdeki terimleriyle belirtecek olursak nesnenin yok olması nedensel düşünce düzeyinde daha eksiksiz olarak gerçekleşir (bu konuyu III. altbölümde yeniden ele alacağız: Aron'a göre, tıpkı Max Weber açısından olduğu gibi, tarihsel nedensellik özelden özele bir ilişkidir ama geçmişe dönük bir olasılık aracılığıyla gerçekleşir). Olasılık aşamasında, en alt derece rastlantısalı, en üst dereceyse Max Weber'in uygunluk dediği şeyi tanımlar. Uygunluk mantıksal ya da fiziksel zorunluluktan nasıl ayrılıyorsa, rastlantısal

4 Charles-Victor Langlois ve Charles Seignobos, *Introduction aux études historiques*, Paris, 1898.

da, mutlak tekilliğin eşdeğerlisi değildir. "Tarihsel çözümlemelerin ve nedensel ilişkilerin kısmi olma özelliğinden doğan olasılığa gelince, o, şeylerin içinde değil, zihnimizdedir" (s. 168). Bu açıdan, olasılığın tarihsel değerlendirilmesi, bilim adamının mantığından ayrılıp yargıç mantığına yaklaşır. Aron'a göre, felsefenin iddiası, geçmişe dönük her türlü yazgı yanılışmasını yok etmek ve tarih kuramını geleceğe dönük eylemin doğallığına [kendiliğindenliğine] açmaktır.

Burada yapacağımız araştırma açısından, Aron'un kitabının ulaştığı kesin bir sonuç vardır: Gerçekten meydana gelmiş şeylerin toplamı olarak görülen geçmiş, tarihçinin ulaşım alanı dışında kalır.

H.-I. Marrou'nun *De la connaissance historique* (Tarihsel Bilgi Üstüne) [1954]⁵ adlı kitabında da Raymond Aron'un ki ne benzer bir argüman buluruz. Tarihçinin pratiğiye bu çalışmada ayrıca daha belirgindir. Öteki'nin [Başkası'nın] anlaşılması ile insan geçmişinin⁶ tanınması [bilinmesi] arasındaki bağlantıyı ise dördüncü bölümde [4. ciltte] ele alacağım için burada bir yana bırakıyorum.

Birinci bölümün sonunda değinmiş olduğum ölümcül zaman ile kamusal zaman arasındaki süreklilik burada doğrudan doğruya işin içine katılır. Öteki'nin anlaşılmasına başvurulması olgusundan, Raymond Aron'un "nesnenin çözülmesi"yle ilgili aksiyomuyla birleşen en önemli yöntemsel sonuçları alıp kullanacağım.

Önce, Öteki'nin tanıklığına dayanan tarihi bilme, "sözcüğün gerçek anlamıyla bir bilgi değil, ama yalnızca inanma yoluyla bir bilmedir" (s. 137). Anlama eylemi tarihçinin bütün çalışmasını kapsar çünkü ne de olsa "tarih zihinsel bir serüvendir, tarihçi bütün kişiliğiyle kendini bu serüvene kaptırır; kısaca belirtecek olursak, tarih, tarihçi için varoluşsal bir değerle donatılmıştır, ve

5 H.-I. Marrou, *De la connaissance historique*, Paris, Seuil, 1954.

6 "Geçmişin anlaşılmasında özel hiçbir şey yoktur; şimdiki zaman içinde öteki'nin anlaşılmasında ve özellikle eklemli dilin anlaşılmasında (çünkü, genellikle ve olayların çoğunda, göz önünde bulundurulmuş şey 'metin'dir) ortaya konan, aynı süreçtir" (s. 83). Marrou'ya göre, bireysel anımsamadan tarihsel geçmişe geçiş, gerçek kopukluğun insanın kendi kendine bağlı olması ile ötekine açılması arasında olması ölçüsünde bir sorun yaratmaz.

ciddiyetini, anlamını, değerini buradan kazanır" (s. 197). Marrou daha sonra şunları ekler: "Eleştirel felsefemizin merkezi, her şeyin düzenlenip aydınlandığı merkez bakış açısı işte burada yatar..." (ay.y.) Anlama eylemi böylece "tarihin gerçekliği" (IX. bölüm) içine, yani tarihin verebileceği gerçeklik içine katılmış olur. Anlama, işin nesnel yanını açıklamamanın oluşturacağı öznel yan değildir. Öznellik bir hapisane değildir; nesnellik de bu hapisaneden kurtuluş değildir. Öznellik ile nesnellik çatışmak şöyle dursun, birbirlerini güçlendirirler: "Aslında, tarihin gerçekliği [kitabın sondan bir önceki bölümünün başlığıdır bu] içinde, tarih eğer gerçekse, çift bir gerçekliktir: Hem geçmişin gerçekliği üstüne, hem de tarihçinin tanıklığı üstüne kuruludur" (s. 221).

Daha sonra, tarihçi tarihi bilmenin içinde yer aldığından, bu bilme olayı da geçmişten yeniden-güncelleme gibi olanaksız bir işi kendine amaç edinemez.⁷ Böyle bir iş iki nedenden ötürü olanaksızdır. Bir kere öncelikle, tarihin bilme olması olayı, tarihin ancak eskideki insanların yaşamış oldukları geçmiş ile günümüzde yaşayan tarihçinin arasında kuracağı *ilişki*yle olanaklıdır. Tarihin başvurduğu yöntemler bütünü tarihi bilme denkleminin parçasını oluşturur. Buradan da şu sonuç çıkar: İnsanlığın gerçekten yaşamış olduğu geçmiş ancak bir postulat olarak ileri sürülebilir, tıpkı deneyimsel [ampirik] olarak tanınmış fenomenin kökeninde yatan, Kant'ın *numen*'i gibi. Öte yandan, geçmişte yaşanılmış olana ulaşabildiğimizde, o geçmiş artık bilme nesnesi olamaz: Çünkü, bu geçmiş, şimdiki zaman iken, tıpkı bizim şimdiki gibi karışık, çokbiçimli ve kavranılamaz durumdaydı. Oysa tarih, nedensel ya da ereksel ilişki zincirleri üstüne, anlam(landırma)lar ve değerler üstüne kurulu bir bilgiyi, düzenli bir görüşü [vizyonu] amaçlar. Demek ki Marrou, işin özü bakımından, Aron'la birleşir: Bu da Aron'un "nesnenin çözülmesi"ni yukarıda belirttiğimiz anlamda kullandığı anda gerçekleşir.⁸

7 Marrou bu noktada, en çok hayranlık duyduğu düşünürlerden biri olan Collingwood'dan uzaklaşır. Ama belki de Collingwood'un yeniden okunması onu burada ileri sürülen sava daha yakınlaştıracaktır (bkz. dördüncü bölüm [4. cilt]).

8 Aron'u tam olarak alıntıladıktan sonra Marrou şöyle der: "Ama hayır, bilimsel bilgiden önce, sadık kalarak yalnızca yeniden üretebileceğimiz hazır bir *tarihsel gerçeklik* yoktur" (Aron, s. 120): "Tarih, bir bakıma yaratıcı özellik taşıyan çabanın sonucudur; tarihçi, yani tanıyan [bilen] özne, bu çaba aracılığıyla, çağrıştırdığı geçmiş ile kendi şimdiki arasında bağıntı kurar" (s. 50-51).

Tarihin geçmişin anımsanması olarak tasarlanmasını yasaklayan aynı argüman, yeni Fransız tarihyazımının sürekli tepki gösterdiği pozitivizmi de mahkûm eder. Eğer tarih, tarihçinin geçmişle olan ilişkisiyse, tarihçiyi, geçmişe eklenen, dolayısıyla saf dışı bırakılması gereken bozucu bir etken olarak ele alamayız. Yöntembilimsel argüman, yukarıda da görüldüğü gibi, anlama olgusundan çıkarılan argümanın yerine geçer tam olarak: Eğer aşırı-eleştiri sempatiden çok kuşkuya değer veriyorsa, onun manevi eğilimi şu yöntembilimsel yanılsamayla tam bir uyum içindedir: Tarihsel olgu belgelerde gizlice varlığını sürdürür, tarihçi de tarihsel denklemin asalağı durumunda kalacaktır. Bu yöntembilimsel yanılsamaya karşı, tarihte inisiyatifin belgeye (a.g.y. III. bölüm) değil, ama tarihçinin sorduğu soruya ait olduğunu belirtmek gerekir. Bu sorunun, tarihe ilişkin soruşturmada mantıksal önceliği vardır.

Böylece Marrou'nun yapıtı Aron'un yapıtına, *kendinde geçmiş* [bizatihî geçmiş] önyargısına karşı koymasıyla destek verir. Aynı zamanda *Annales* okulunun anti-pozitivist eğilimiyle de bağlantıyı sağlar.

Annales okulunun sorunumuza katkısı, her ikisi de Almanların *Verstehen* [Anlama(k)] sorunsalından etkilenmiş olan felsefeci Aron ile tarihçi-felsefeci Marrou'nun katkılarından büyük ölçüde farklıdır. Bu okulla⁹ birlikte, "anlama" sorunsalına büyük ölçüde yabancı olan, meslekten tarihçilerin yöntembilimiyle karşılaşırız. Söz konusu okula bağlı tarihçilerin en kuramsal denemeleri, kendi meslekleri üstüne düşünen sanatkâr incelemeleridir.

Okulun üslubu Marc Bloch tarafından *Apologie pour l'histoire ou Métier d'historien*¹⁰ (Tarih İçin Övgü ya da Tarihçi Mesleği) adlı kitabında belirlenmişti. Bu yapıt kitaplıklardan uzakta kaleme alınmaya başlanmış ve yazımı, üçte ikisine ulaştığında, 1944'te Nazi katliam mangaları tarafından engellenmiştir. Yarım kal-

9 *Annales* okulunun kuruluşu, geçmişi ve gelişmesiyle ilgili kısa bir tarihçe için bkz.: Jacques Le Goff, "L'histoire nouvelle", *La Nouvelle Histoire*, Jacques Le Goff, Roger Chartier, Jacques Revel'in yönettiği ansiklopedi, Paris, Retz-CEPL, 1978, s. 210-241.

10 Yapıtın [şimdiye kadar] yedi baskısı olmuştur: Son baskıda Georges Duby'nin önemli bir önsözü yer alır (Paris, Armand Colin, 1974).

miş kitap "gündelik görevi üstüne düşünmeyi her zaman sevmiş bir sanatkârın akıl defteri; ölçme cetveli ile tesviye aletini, kendini matematikçi olarak görmeksizin, uzun süre kullanmış işçinin cep defteri" (s. 30) olmayı ister. Duraksamalar, gözüpeklikler ve sakınlı sözler kitabın günümüzde de değerini koruyan özelliklerdir. Zaten, doğrudan doğruya tarihyazımının "çözumsuzlükler"i üstüne dikkati çekmekten hoşlanan bir kiptir bu.¹¹

Kuşkusuz, anlatılar yalnızca "gönüllü tanıklıklar" sınıfını oluştururlar, bunların tarih üstüne etkisini "istemeyerek yapılan tanıklıklar" yardımıyla azaltmak gerekir. Bu sonuncu tanıklıklar, arkeoloğun, iktisat ve toplumsal yapılar tarihçisinin hiç de yabancı olmadıkları bütün öteki izleri oluştururlar. Ama belge kaynaklarının sonu olmayacak biçimde böyle genişletilmesi, tanıklık kavramının belge kavramını da kucaklamasını ve "izler üstüne" her çeşit gözlemin modeli olarak kalmasını da engellemez (s. 73). Bundan şöyle bir sonuç çıkar: "Eleştiri", bütünüyle değilse de, özü bakımından tanıklığın eleştirisidir; yani gerçekliğin sınanmasıdır; ister bir olayı yaşayan kişi ve olayın geçtiği tarih üstüne bir yanıltma (yani hukuksal anlamda düzmece),

11 Marc Bloch'un yapıtının I. bölümünde ilgilendiği "tarih, insanlar ve zaman" arasındaki ilişki sorununu, kitabımın dördüncü bölümünde [4. ciltte] yeniden ele alacağım. Tarihçinin geçmişle ilgili olarak yalnızca insanı ilgilendiren şeyleri bildiği ve tarihi "zaman içindeki insanların bilimi" olarak tanımladığı (s. 50); tarihsel zamanın aynı anda hem kesintisizden hem de benzemezden oluştuğu; tarihin kendini kökenlerle ilgili takınaktan soyutlaması gerektiği; geçmiş bilmeden şimdiyi bilmenin, şimdiyi bilmeden de geçmiş bilmenin olanaksız olması gibi konuların tümü, tarihin göndergelerini sorguladığımızda ön plana çıkacaktır. Biz burada Marc Bloch'un konu hakkında, öncelikle de iz ile *tanıklık* kavramlarının durumu hakkında hızla ortaya koyduğu düşüncelerine bağladığı epistemolojik görüşlerle yetineceğiz. Marc Bloch'un gözüpekliği, başlıca yöntembilimsel açıklamalarını, tarihi "izler aracılığıyla bilme" tanımına (François Simiand'ın yerinde bir deyimidir bu) bağlamış olmasıdır. Oysa, zaman içindeki insanlara yönelik bilimin üzerinde kurulduğu izler, her şeyden önce "tanıkların anlattıkları"dır (s. 57). Bunun sonucu olarak, "tarihsel gözlem" –II. bölümün başlığı– ile "eleştiri" –III. bölümün başlığı– *tanıklığın tipolojisi* ile *tanıklığın ölçütlerinin saptanmasına* ayrılır büyük ölçüde. Şunu da belirtmek gerekir ki, *Apologie pour l'histoire*'da, anlatı, tarihçinin eleştirisini yaptığı tanıklık türlerinden biri olarak, yani okura bilgi vermeye yönelik, bilerek yapılmış tanıklıklar olarak ortaya çıkar; anlatının, tarihçinin yazdığı yapıtın yazınsal biçimi olarak ortaya çıkması asla söz konusu değildir bu kitapta (*anlatı* anlamına gelen Fransızca *récit* sözcüğünün bu kitaptaki kullanımları için bkz. s. 55, 60, 97, 144).

ister işin özü bakımından bir yanıltma (yani intihal, uydurma, değiştirme, önyargılar ve söylentiler) olsun, her türlü düzmeceliğe karşıdır buradaki tanıklığın eleştirisi. Aynı dönemde İngilizce yazan araştırmacıların epistemolojisinde ağırlığını duyuran neden ve yasa sorunlarına karşıt olarak, tanıklığın eleştirisine böylesine önemli yer verilmesi, daha çok iz kavramının tarihsel olayların *ruhsal* niteliği nedeniyle kendine özgü bir durum kazanmasından kaynaklanır.¹² Toplumsal koşullar “derin yapıları içinde, zihinsel [ruhsal] özelliklidir” (s. 158). Demek ki “ruhsal gerçeklikler üstünde çalışan tanıklık eleştirisi, her zaman bir incelelik sanatı olarak kalacaktır... ama aynı zamanda zihnin birkaç büyük işlemine özgü yöntemli pratiğe dayanan akılcı bir sanattır da” (s. 97). Yapıtta görülen sakınlı sözler, hatta çekingenlikler belge kavramının tanıklık kavramına boyun eğmesinin karşıt özelliği sayılır. Gerçekten de “Essai d’une logique de la méthode critique” (“Eleştirel Yöntem Mantığı Üstüne Bir Deneme”) (s. 97-116) başlıklı bir altbölüm bile, tanıklığa ilişkin son derece seçkin bir ruhbilimsel-toplumbilimsel çözümlemenin tutsağı durumundadır: Bu akılcı sanat, tanıklıkları karşılıklı çelişkileri açısından değerlendirse de, yalana ilişkin nedenlerdeki dozu ayarlasa da, yine de Richard Simon, Bolandistler ve Benediktenlerin oluşturdukları, derin bilgiye dayalı yöntemlerin mirasçısıdır. Bu, Marc Bloch’un istatistik eleştirinin rolünü görmediği ve öncelemediği anlamına gelmez. Ama Bloch, yirmi yıl önce Max Weber’in incelemiş olduğu, birkaç yıl öncesinde de Raymond Aron’un yeniden ele aldığı olasılık mantığının, artık tanıklığın eleştirisinden değil, tarihteki nedensellik sorunundan kaynaklandığını görmemişti.¹³ Tanıklığın eleştirisini yalnızca tanıklığın yetersizliklerini ortaya çıkarmak ve açıklamak için kullanmak, onun gücünü kaçınılmaz olarak sınırlamak demektir.¹⁴

12 Ortaçağ tarihinde düzmececinin oynadığı büyük rol de, tanıklığın eleştirisine verilen önemin nedenini rastlantısal olarak açıklar.

13 “Bir olayın olasılığını değerlendirmek, meydana gelebilme şanslarını ölçmek demektir” (s. 107). Marc Bloch, tahmini, tamamlanmış geçmişe uygular gibi görünen usavurma biçiminin farklılığını gözlemlediğinde Weber ile Aron’dan uzakta değildir: “Geçmişin çizgisi, bir bakıma hayali olarak geriye itilmiş olduğundan, bugün bizim için geçmiş olan şeyin bir parçası üstünde kurulmuş, bir zamanlara özgü gelecektir burada söz konusu olan” (s. 107).

14 “Tanıklığın eleştirisi, sonunda, benzer ile benzemeze, tek ile çoka ilişkin metafi-

Apologie pour l'histoire adlı kitabın gerçek başarısını daha çok "tarihsel çözümleme"ye (IV. bölümün başlığı) ayrılmış açıklamalarda aramak gerekir. Marc Bloch tarihsel açıklamanın özellikle benzer olgu zincirlerinin oluşumundan ve etkileşimlerinin düzenlenişinden ibaret olduğunu tam olarak fark etmişti. Çözümlenin bireşime [senteze] göre olan bu önceliği,¹⁵ Marc Bloch'a, *Vie des formes* (Biçimlerin Yaşamı) adlı harika kitabın yazarı Focillon'dan yaptığı bir alıntı sayesinde, global tarihsel olgunun içinde ayırt edilmiş siyasal, iktisadi, sanatsal özelliklerin farklılığı [birbirini tutmaması] olgusunu ortaya koymasını sağladı (biz bu özellikleri ileride Georges Duby'yi incelediğimizde ele alacağız). Çözümlemenin önceliği ayrıca Bloch'a *terimsel adlandırma* sorununu da çok iyi tartışma fırsatını sunmuştur (s. 130-155).

Bu sorun kuşkusuz olguların sınıflandırılması sorununa bağlıdır; ama doğrudan dilin özelliğiyle ilgili şu sorunu da ortaya atar: Geçmişte var olmuş ve belgeler tarafından zaten belirtilmiş olguları bir de terimlerle *adlandırmaya* gerek var mıdır, hem de "belgelerdeki sözcüklerin kendi tarzlarında bir tanıklıktan başka şey yapmadıklarını, yani bir eleştiri konusu olduklarını unutmama tehlikesini göze alarak" (s. 138)? Ya da geçmişte var olmuş olgulara modern terimlerle bakma gereği var mıdır, hem de anakronizm yoluyla, geçmişteki olguların özgüllüğünü unutmama ve kategorilerimizi böbürlenerek ölümsüzleştirme tehlikesini göze alarak? Benzer ile benzemeyin diyalektiğinin tarihsel çözümlemeyi, tıpkı [tarihsel] eleştiri gibi yönlendirdiği görülmektedir.

Yapıtın tam da tarihteki o müthiş nedensel ilişki sorununu ele alacağı sırada birden bire kesilmiş olmasından kaynaklanan

ziksel bir içgüdüye dayanır" (s. 101). Böylece "sınırlı benzeşme ilkesi"nin (s. 103) kullanılması içinde kısaca kendini gösterir.

- 15 Anlatı, bir tek kez, yeniden-oluşturma evresine bağlanmıştır; bu da Michelet'den yapılan bir alıntı sayesinde olmuştur: "Ama hayatı önem taşıyan büyük bir olay gerekiyordu, çünkü bu farklı öğeler anlatının birliği içinde ve birarada dolanıyordu" (alıntının yer aldığı s. 129). *Apologie pour l'histoire*'da belki en çok eksik olabilecek yan, açıklama sorununun (dolayısıyla tarihte nedensellik sorununun) gözlem sorunuyla (dolayısıyla tarihsel olgu ve olay sorunuyla) eklenmesi üstüne geliştirilmiş bir düşüncenin bulunmayışıdır. Gerek anlatı üstüne gerekse olay ile anlatı arasındaki bağ üstüne geliştirilecek bir düşünce işte bu eklemleme noktası açısından aydınlatıcı olabilirdi.

üzüntümüz bu zekice görüşlerin sürdürülememiş olmasından dolayı daha da artmaktadır. Yapıtın son tümcesi, bitirilmeden bırakılmış olmasıyla daha da değer kazanan bir durum yaratır: "Tarihte nedenler, başka yerlerde de olduğu gibi, ilke olarak ileri sürülemezler. Arayışa konu olurlar..." (s. 160).

Annales okulunun gerçek bildirgesini, Fernand Braudel'in başyapıtı *La Méditerranée et le monde méditerranéen à l'époque de Philippe II*¹⁶ (Akdeniz ve II. Felipe Döneminde Akdeniz Dünyası) oluşturacaktır.

Öğretici ve anlaşılır olma kaygısıyla, Braudel'in ve onun okuluna bağlı tarihçilerin denemeleri arasından yalnızca başlangıçta sözünü ettiğimiz varsayımların ikincisiyle ters düşenleri doğrudan ele alacağım: Yani, olaylar eylemde bulunanlar tarafından meydana getirilirler ve dolayısıyla eyleme özgü olumsallığı paylaşırlar. Burada tartışma konusu olan, olayları "meydana getirme" (ve onun bağlaşıklık ögesi olaylara "maruz kalma") kavramının içerdiği eylem modelidir. Bu örtük modele göre, eylem, her zaman, olayların yaratıcıları ya da kurbanları olan bireysel *edenlere* [eylemde bulunanlara: Fr. *agents*] mal edilebilir. Etkileşim kavramını eylem kavramı içine kattığımızda bile, eylemi yapanın her zaman belirlenebilir bir *eden* olması gerekir önvarsayımı dışına çıkamayız.

Olayların, bireylerin meydana getirdikleri ya da maruz kaldıkları şeyler olduğunu örtük biçimde belirten önvarsayım, Braudel tarafından yıkılıp geçersiz kılır. Braudel ve onun doğrultusunu izleyenler aynı anda, birbirine sıkı sıkıya bağlı şu öteki iki varsayımı da sert biçimde eleştirirler: Birey tarihsel değişikliğin son aşamadaki taşıyıcısıdır; ve en anlamlı değişiklikler belli bir anda apansız meydana gelen noktasal değişikliklerdir, kısıllıkları ve aniden oluşmaları nedeniyle bireylerin yaşamını

16 Fernand Braudel, *La Méditerranée et le Monde méditerranéen à l'époque de Philippe II*, Paris, Armand Colin, 1949. Yapıt, 1979'daki dördüncü baskıya kadar iki kez önemli ölçüde gözden geçirilmiştir. Yazar ayrıca, *Écrits sur l'histoire* (Paris, Flammarion, 1969) adlı tek ciltte, *La Méditerranée...* başlıklı kitabındaki önsözden parçaları, Collège de France'taki "Leçon inaugurale"ini ("Açılış Dersi"ni) [1950], *Annales*'de "la longue durée" ("uzun süre") üstüne kaleme aldığı ünlü yazısını (1958) ve tarih bilimi ile öteki insan bilimleri arasındaki bağıntıları incelediği başka denemelerini biraraya getirmiştir.

etkileyenler de bunlar olurlar. Zaten Braudel de olay terimini bu türden değişiklikler için kullanır.

Açıkça birbiriyle bağlantılı bu iki öge, hiçbir zaman tek başına ele alınıp tartışılmamış bir üçüncü ögeyi harekete geçirir: Bu, olaylar tarihinin, olay tarihçiliğinin bir *anlatı-tarih*'ten başka bir şey olmayacağı görüşüdür. Dolayısıyla, siyasal tarih, olay tarihi, anlatı-tarih aşağı yukarı eşanlamli terimlerdir. Tarihin kesinlikle anlatısal statüsünü sorgulayan bizler açısından en şaşırtıcı şey, tıpkı siyasal tarihin önceliği ile olay tarihinin önceliğinde olduğu gibi, anlatı kavramının da kendisi için asla sorgulanmamış olmasıdır. Bir tek tümceyle, Ranke tarzı *anlatı-tarih* yadsınmakla yetinilmiştir (yukarıda da gördüğümüz gibi Marc Bloch'a göre anlatı gönüllü tanıklıkların, dolayısıyla belgelerin bir parçasıdır). Marc Bloch ile birlikte *Annales* okulunu kurmuş olan Lucien Febvre, tümüyle kaynakların sağlamış olduğu tarihin atomu biçiminde tasarlanan tarihsel olgu¹⁷ kavramını şiddetle eleştirmiş ve tarihçi tarafından oluşturulan tarihsel gerçekliği savunmuştur: Oysa bu iki yaklaşımın temelde, tarih tarafından yaratılmış tarihsel gerçekliği, anlatıcı tarafından yaratılmış kurmaca anlatıya yaklaştırdığını hiç düşünmemiştir. Demek ki, anlatı-tarihin eleştirisi, yalnızca, öne bireyi ve olayı çıkaran bir siyasal tarih eleştirisi aracılığıyla yapılmaktadır. Yalnızca bu iki anlayış doğrudan doğruya eleştiri hedefi seçilmiştir.

Toplumsal bilimlerdeki yöntembilimsel bireyciliğe karşı olarak, yeni tarihçiler şu savı ileri sürerler: Tarihin konusu birey değil, her boyutuyla (iktisadi, toplumsal, siyasal, kültürel, dinsel, vb.) ele alınan "bütünsel nitelikli toplumsal olgu"dur (Marcel Mauss'tan aktarılan terim). Bu yeni tarihçiler zamansal sıçrayış olarak tasarlan olay kavramının karşısına *toplumsal zaman* kavramını çıkarırlar: Bu kavramın ana kategorileri (konjonktür, yapı, eğilim, çevrim, gelişme, buhran, vb.) de iktisattan, demografiden ve toplumbilimden alınmıştır.

Önemli olan, iki eleştiri türü arasındaki bağlantıyı yakalayabilmektir: Tarihsel araştırmanın son atomu olarak tasarlanan

17 Collège de France'taki "Leçon inaugurale" (1933, *Combats pour l'histoire*, Paris, Armand Colin, 1953, s. 7). *La Nouvelle Histoire* adlı ansiklopedide "récit" ("anlatı") ya da "narratif" ("anlatısal") maddeleri yoktur.

bireyin önceliğine yöneltilen eleştiri ile toplumsal değişikliğin son atomu olarak görülen olayın (belli bir anda, noktasal olarak gerçekleşen anlamında) önceliğine yöneltilen eleştiri arasındaki bağlantıyı.

Bu iki karşı çıkış, eylem ve zaman konusundaki herhangi bir spekülasyondan kaynaklanmaz; tarihsel araştırmanın ana ekseninin siyasal tarihten toplumsal tarihe doğru kaymasının doğrudan bir sonucudur. Gerçekten de bireylerin –devlet başkanlarının, savaşları yönetenlerin, bakanların, diplomatların, yüksek rütbeli papazların– siyaset, askerlik, diplomasi, kilise tarihi içinde tarihi yarattıkları kabul edilir. Bir patlamaya benzetilen olay da bu alanda hüküm sürer. “Savaşların tarihi” ve “olay tarihi” (Paul Lacombe’un yarattığı ve Françoise Simiand ile Henri Berr’in kullandıkları terim¹⁸) birlikte giderler. Bireyin önceliği ile belli bir andaki olayın önceliği siyasal tarihin ön planda olmasının zorunlu iki gerekçesidir.

Şunu belirtmek gerekir ki, olay tarihine yönelik bu eleştiri, hiçbir biçimde, Hegel’ci gelenek içinde yer alan felsefi tarih anlayışının felsefi bir eleştirisinden kaynaklanmaz. Daha çok, Fransa’da XX. yüzyılın ilk üçte birindeki tarih incelemelerinde ağır basmış pozitivist geleneğe karşı sürdürülen yöntembilimsel bir mücadelenin sonucudur. Bu geleneğe göre, büyük olaylar zaten arşivlerde yer alırlar; arşivler de iktidar dağılımını etkileyen değişiklikler ve aksaklıklar çevresinde var olmuş ve oluşturulmuştur. Savaşların tarihi ile olay tarihinin geçersiz kılınması, bütünsel insan olgusunun tarihi lehinde yapılan bir savunmanın tartışmacı yönünü oluşturur. Bu savunmada yine de iktisadi ve toplumsal koşullar büyük ölçüde vurgulanmıştır. Dolayısıyla, Fransız tarih okulunun en göze çarpan ve kuşkusuz en çok sayıda gerçekleştirilmiş çalışmaları toplum tarihine ilişkin olanlardır: Bu tür çalışmalarda, topluluklar [gruplar], kategoriler ve toplumsal sınıflar, kentler ve köyler, burjuvalar, sanatkârlar, köylüler ve işçiler tarihin kolektif kahramanları durumundadırlar. Braudel ile birlikte tarih, bir coğrafi tarihe dönüşmüş, kahrama-

18 P. Lacombe, *De l'histoire considérée comme une science*, Paris, Hachette, 1894; F. Simiand, “Méthode historique et science sociale”, *Revue de synthèse historique*, 1903, s. 1-22, 129, 157; H. Berr, *L'Histoire traditionnelle et la Synthèse historique*, Paris, Alcan, 1921.

nıysa Akdeniz ve Akdeniz dünyası olmuştur. Onun ardından da Huguette ve Pierre Chaunu'yle birlikte Sevilla ile Yeni Dünya¹⁹ arasındaki Atlantik dünyası gündeme gelmiştir.

"Kısa süre" anlamında kullanılan olay kavramına karşıt olarak ileri sürülen "uzun süre" kavramı da işte bu eleştirel bağlamda doğmuştur. Braudel, *La Méditerranée...* adlı kitabının önsözünde, ardından Collège de France'ta 1950'de verdiği "Açılış Dersi"nde, daha sonra da *Annales*'deki "La longue durée" ("Uzun Süre") başlıklı yazısında, sürekli olarak aynı konu üstünde durmuştur. En yüzeysel tarih, birey boyutlu tarihtir. Olay tarihi, kısa, hızlı ve dipdiri salınımların tarihidir: İnsanlık açısından en zengin ama en tehlikeli olanıdır. Böyle bir tarihin ve ele aldığı bireysel zamanın altında, "ritmini yavaşça kazanmış bir tarih" (a.g.y., s. 11) ile onun ele aldığı "uzun süre" (s. 4 ve ötesi) kendini gösterir: Toplumsal tarihtir bu, toplulukların ve derin eğilimlerin tarihidir. Bu "uzun süre"yi tarihçiye öğreten iktisatçı olmuştur; ama "uzun süre", aynı zamanda siyasal kurumların ve anlayışların [zihniyetlerin] tarihidir. Son olarak, daha da derinlerde, "yarı hareketsiz bir tarih, insanı çevresiyle ilişkileri açısından ele alan tarih hüküm sürer" (s. 11); bu tarih için de "coğrafi bir zaman"dan (s. 13) söz etmek gerekir.

Sürelerin bu kat kat sıralanması, neden ve yasa kavramları üstüne daha titiz bir tartışma olmadığından, Fransız tarih yazımının tarih epistemolojisine yapmış olduğu en önemli katkılardan biri sayılır.

Birey ile olayın aynı anda birlikte aşılması gerektiği anlayışı, bu okulun en güçlü noktası olacaktır. Braudel ile birlikte tarihin savunulması "anonim, derin ve sessiz tarih"in (s. 21), hatta "binlerce hızı, binlerce yavaşlığı bulunan şu toplumsal zaman"ın savunulmasına dönüşmüştür ("Leçon inaugurale" ["Açılış Dersi"], *Écrits sur l'histoire* [Tarih Üstüne Yazılar], s. 24). Bir savunma ve bir inanış söz konusudur burada: "Böylece uygarlıkların özellikle yavaş ilerleyen gerçekliğine inanıyorum" (s. 24). Yazarın "La longue durée" adlı yazısında belirttiği, toplumsal gerçekliğin bağrında, "an ile yavaş geçmekte olan zaman arasındaki" (s. 43) "keskin karşıtlığı" öneren de felsefi düşünce değil, tarihçi mes-

leği olmuştur. Toplumsal zamana ilişkin bu çoğulluk bilincinin bütün insan bilimlerindeki ortak yöntembilimin bir bileşenine dönüşmesi gerekir. Braudel, aksiyomu neredeyse paradoks sınırına kadar götürerek şöyle der: "Toplumsal bilim, olaydan neredeyse tiksinimektedir. Bu da nedensiz değildir: Kısa zaman, sürelerin en kaprislisidir, en aldatıcı olanıdır" (s. 46).

Epistemolojiyle ilgili okurlar, zamansallıkların çoğulluğunu belirten deyimlerde bir kesinliğin bulunmayışı karşısında şaşır-mış olabilirler. Nitekim, Braudel yalnızca kısa zaman ile uzun zamandan, yani zaman süreleri arasındaki nicel farklılıklardan söz etmekle kalmaz, ama aynı zamanda hızlı zaman ile yavaş zamandan da söz eder. Oysa, kesin anlamıyla konuştuğumuz-da, hız sözcüğü, zaman aralıkları için değil de, bu zaman aralıklarının kat eden hareketler için kullanılır.

Ama son aşamada söz konusu olan da bu hareketlerdir. Hız ya da yavaşlık imgesiyle ileri sürülen birkaç eğretileme de [metafor da] bunu doğrular. Önce "kısa zaman"ın eşanlamlısı olan "olay"ın değerden düşürülmesini belirten eğretilmeleri ele alalım: "Yüzeydeki çırpıntı, güçlü gelgit hareketleriyle yükselen dalgalar – kısa, hızlı, dipdiri salınımları olan bir tarih" ("Préface" ["Önsöz"], *Écrits sur l'histoire*, s. 12); "Çağdaşlarının kendi yaşam ritimlerine uygun olarak hissettikleri, betimledikleri ve yaşadıkları bu hâlâ yanmakta olan tarihten sakınlam; onların yaşamları da bizlerinki gibi kısıydı" (ay.y.). "Kör bir dünya, her yaşayan dünya gibi, bizim dünyamız gibi; derinliklerdeki tarihlerden tasalanmayan kaygımızın 'sarhoş gemi' gibi üzerinden aktığı hareketli sularından kaygı duymayan bir dünya" (ay.y.). Bir sürü başka eğretileme de kısa zamanın aldatıcılığını belirtmek için kullanılmıştır: "büyüler", "duman", "kapris", "aydınlatmayan ışıklar", "yanılsamalarımızın kısa zamanı", Ranke'nin "aldatıcı yanılsamalar"ı. Daha başka eğretilmelerse yazarın gevezelik tutkusunu dile getirir: "Bütününüle, seçkin kahramanların rolüne indirgenmiş tarihe karşı tepki göstermek", "'İnsanlar tarihi yaparlar' diyen Treitschke'nin tekyanlı sözündeki kibire karşı tepki göstermek" ("Leçon inaugurale", *Écrits*, s. 21). Gele- nelsel tarihle, yani Ranke'ye özgü anlatı-tarihle ilgili olarak şöyle denir: "Işıklar var ama aydınlık yok; olaylar var ama insanlık

yok"). Şimdi de "uzun zamanın olağandışı değeri"ni ("La longue durée", s. 44) dile getiren eğretilemelere bakalım: "Anonim, derin ve çoğunlukla sessiz olan şu tarih", insanlar tarafından yaratılmaktan çok, insanları yaratması söz konusu olan tarih ("Leçon inaugurale", *Écrits*, s. 21); "zamanı bizlerin eski ölçülerine uymayan ağır bir tarih" (a.g.y., s. 24); "uygarlıkların sessiz ama kaçınılmaz tarihi" (a.g.y., s. 29).

Peki neyi gizlemekte, neyi açığa vurmakta bu eğretilmeler? Önce hem bir *doğruluk*, hem bir *alçakgönüllülük* söz konusu bizlerin tarihi yapmadığı itirafında; eğer "bizler" sözcüğüyle, Hegel'in dünya tarihinin büyük adamlarını anlıyorsak. Demek ki, dramın uğultusunun bastırdığı ve sessizliğe mahkûm ettiği o derin zamanın baskısını görünür ve işitilir kılma isteği var ortada. Peki şimdi bu isteğin derinliklerine doğru gidersek, ne buluruz? Dengede tutulan birbirine karşıt iki algılayış [kavrayış] buluruz.

Tarih, bir yandan, uzun zamanın yavaşlığı, ağırlığı ve sessizliğinden yararlanarak yalnızca uzun süreye, sürekli dengelere özgü bir tutarlılığa, kısacası değişiklik içinde bir tür istikrara ait bir kavranılabilirlik durumuna girer: "Uzun, tüketilemez sürenin gerçekliği olan uygarlıklar, sonu olmaksızın kendi yazgılarına yeniden-uyarlandıklarından, bütün öteki kolektif gerçeklikleri uzun sürme bakımından aşarlar; onlardan sonra da varlıklarını sürdürürler ("Histoire et temps présent", *Écrits*, s. 303). Braudel uygarlıklardan söz ederken, onları kimi kez "zamanın kötü kullandığı ve çok yavaş taşıdığı bir gerçeklik" olarak belirtir. Evet, "uygarlıklar çok uzun süreli gerçekliklerdir" (s. 303). Bu, hakkında ne kadar kötü şeyler söylersek söyleyelim, Toynbee'nin de tam olarak gördüğü bir şeydir: "Toynbee, yaşamlarını hep sürdüren bu gerçekliklerin bazılarıyla ilgilenmiştir; etkilerini çok uzaktaki yüzyıllarda da şiddetle sürdürmüş olaylara, insanların çok üstünde yer alan insanlara, ya da uzun süreli insanlar olan İsa'ya, Buddha'ya, Muhammed'e ilgi duymuştur" (s. 284). Olayın "duman"ı karşısında, sürenin "kaya"sı yer alır. Özellikle de, zaman coğrafya içinde yer aldığı anda, manzaraların sürekliliği içinde toplandığında: "Bir uygarlık her şeyden önce bir mekândır, bir kültür çağıdır..., bir yerdir" (s. 292). "Uzun süre, yapı-

ların ve yapı topluluklarının sonu gelmez, aşınmaz tarihidir" ("Histoire et sociologie", *a.g.y.*, s. 114). Braudel burada, süre kavramı aracılığıyla, değişenden çok varlığını sürdürüne ulaşmıştır denilebilir: Yani, *süre* adından çok *sürmek* fiilinin daha iyi anlatıldığı şeye. Gerçek değişikliklerin büyük yavaşlığına duyulan bu saygının gerisinde, olayın taşkınlığına karşıt olarak ölçülü bir bilgelik sezilir.

Ama sosyal matematik uzun süreye kendi akronik yapılarını, zamandışı modellerini uygulamayı önerdiğinde karşıt bir algılama ortaya çıkar. Böyle bir iddia ve eğilimin karşısında, tarihçi değişikliğin bekçisi olarak kalır. Tarihçi geleneksel anlatı biçimine karşıt olarak "koşulların anlatısı"nı koyabilir; ne var ki "bu ikinci anlatı biçiminin çok ötesinde, bu kez yüzyıla yayılan, daha da uzun soluklu bir tarih yer alır: uzun, hatta çok uzun süreli bir tarihtir bu" (s. 44-45). Ama süre, hatta en uzun süre bile sonuçta süre olarak kalır. İşte tarihçi de, tarihin toplumbilime kayabileceği bu noktada çok dikkatli olmak durumundadır. "La longue durée" (1958) başlıklı denemenin sosyal matematiğe ayrılmış bölümü (*Écrits*, s. 61 ve ötesi) ile "Histoire et sociologie" adlı denemede (s. 97 ve ötesi) bu açıkça görülür. Braudel, "tarihçinin dilinde tam bir eşsüremlilik [senkroni] asla olamaz" diye karşı çıkar (s. 62). Matematikçi toplumbilimciler neredeyse zamandışı modeller kurabilirler: "Neredeyse zamandışı, yani çok uzun sürenin karanlık ve bilinmeyen yollarından geçen" (s. 66). Gerçekte, modeller değişken sürelidir: "Modeller, sözünü ettikleri gerçekliğin süresi kadar geçerlidirler..., çünkü işin daha da anlamlı yanı, yaşamın derin yapıları onların kopma noktalarını, çelişkili baskıların etkisiyle ani ya da yavaş bozulmalarını oluşturur" (s. 71). Tarihçi için önemli olan, sonuçta bir modelin izleyeceği yoldur. Denizle ilgili eğretileme burada da etkisini gösterir: "Geminin batması her zaman en anlamlı andır" (s. 72). Nitel matematiğin modelleri zaman içindeki yolculuklara pek elverişli değildir "çünkü her şeyden önce zamanın sayısız yollarından yalnızca biri üstünde, uzun *çok uzun* süre dolaşırlar, kazalardan, bunalımlardan, kopukluklardan uzak olarak" (s. 72). Claude Lévi-Strauss'un oluşturduğu modellerin durumu böyledir. Onun modelleri her seferinde "aşırı yavaşlıktaki, sanki

zamandışı bir olgu"ya (s. 73) uygulanır; mahremiyle cinsel ilişkinin [ensest'in] yasaklanması bu çok uzun süreli gerçekliklerden biridir. Yavaş gelişen mitler de çok uzun ömürlü yapılardır. Nitekim mitbirimler [mitemler], yani anlaşılabilirliğin atomları, sonsuz derece küçük olanı çok uzun süreyle birleştirirler. Ama tarihçi için, çok uzun süre "fazlasıyla uzun süre"dir (s. 75); bize "yaşamın bütün çeşitliliğini, bütün devinimlerini, bütün sürelerini, bütün kopukluklarını, bütün değişikliklerini" (s. 75) unutturamaz.

Demek ki, uzun süre kuramcısı iki cephede savaş açmıştır: olay cephesi ile fazlasıyla uzun süre cephesinde. Uzun sürenin savunulması ile bu savunmaya bağlı iki eleştirinin, olayörgüsünün anlatısal modeliyle ne ölçüde bağdaştığını ilerideki üçüncü altbölümde belirtmeye çalışacağız. Bir bağdaşma söz konusu olduğunda da, olay tarihçiliğine karşı sürdürülen eleştiri, tarihinin olay kavramı konusunda söyleyeceği son söz olamaz; çünkü, bir olayın, bir patlama gibi kısa ve şiddetli olmasından çok, bir olayörgüsünün gelişmesine katkıda bulunması önemlidir.²⁰

Braudel'in ardından, bütün *Annales* okulu "uzun süre"nin açtığı gediğin içine daldı. Burada, çağdaş Fransız tarihyazımının en anlamlı gelişmelerinden biri olan, iktisattan alınmış nicel yöntemlerin yığın halinde tarihe girmesi ve nüfus, toplum, kültür ve hatta din tarihine yayılması üstünde durmak istiyorum. Böyle bir gelişmeyle birlikte, tarihsel olayın doğasıyla ilgili, yani tek olduğu için olayın yinelenemez olma özelliğiyle ilgili önemli bir önvarsayım tartışma konusu yapılmıştır.

Gerçekten de, nicel tarih Pierre Chaunu'nün klasik hale getirdiği²¹ terimle belirtecek olursak, temelde bir "dizisel tarih"tir: Türdeş öğeler dizisinin [dizilişinin], dolayısıyla yinelenebilir, büyük olasılıkla da bilgisayar işleminden geçirilebilir olgular dizisinin oluşturulmasına dayanır. Tarihsel zamanın bütün büyük kategorileri, gitgide daha çok olmak üzere bir "dizisel" temel

20 Braudel'in *La Méditerranée et le Monde méditerranéen à l'époque de Philippe II* adlı yapıtındaki uygulamasını *Écrits sur l'histoire*'daki kuramsal açıklamalarıyla ileride karşılaştıracığım (bkz. III. altbölüm). Burada yalnızca söz konusu kuramsal açıklamaları ele alıyorum.

21 Pierre Chaunu, *Histoire quantitative, histoire sérielle*, a.g.y.

üstünde yeniden tanımlanabilmektedir. Sözgelimi, genel tarih birbirinden uzak dizi(liş)ler arasında var olabilecek en çok sayıdaki bağlantıyı *belli bir an* içine katmaya yarayan bir yöntem olarak tasarlandığı andan itibaren, *konjonktür* iktisat tarihinden toplum tarihine, oradan da genel tarihe geçer.²² Aynı biçimde, tarihçiler tarafından hem dural [statik] anlamda (belli bir bütünü ilişkisel mimarisi) hem de devimsel [dinamik] anlamda (sürerliliği olan bir durallık) ele alınan *yapı* kavramının da belli bir kesinliğini koruyabilmesi için birçok değişkenin kesişme noktasına göre değerlendirilmesi, bu değişkenlerin hepsinin de bir dizileşmeyi varsaymaları gerekir. Böylece *konjonktür* kısa zamanı, *yapı* ise çok uzun zamanı belirtmeye yönelir; bu da “dizisel” tarihin görüş açısı içinde olur. Söz konusu iki kavram, birlikte ele alındıklarında, tarihsel araştırmadaki kutupsallaşmayı da belirtirler: Ya rastlantısal ile olaysal karşısında kazanılan başarı sonucu, *konjonktür* yapının içinde eritilir; ya da “uzun süre” –Fransız tarihyazımında genellikle ayrıcalıklı yer tutan anlayış–, “donmuş toplumlar”ın (*La Nouvelle histoire*, s. 527) hareketsiz zamanı içinde erimeye karşı çıkar.

Oysa, genel olarak tarihçiler –özellikle de iktisat tarihi uzmanları– iktisatçı ya da toplumbilimci olan meslektaşlarının tersine, *yapı* kavramında bile zaman özelliğini korumaya özen gösterirler. “Uzun süre” kavramı, tarihçilere, iki cephede sürdürdükleri çatışmada, modellerin kronolojiden bütünüyle arındırılmasına direnmede ve rastlantısal, yalıtılmış olayın büyümesine kapılmaya direnmede yardımcı olmuştur. Ama, birinci eğilim komşu toplumsal bilimlerden, ikincisiyse tarih geleneğinin kendisinden geldiği için, en sıcak çatışma her zaman olay cephesinde gerçekleşmiştir. Daha geniş ölçüde de iktisat tarihinin gelişmesi, büyük 1929 bunalımıyla ortaya çıkmış meydan okumaya bir yanıt oluşturmuştur: Olay, felaket olma özelliğinden uzun vadeli bir çözümleme sayesinde arındırıl-

22 İktisatçıların ortaya attıkları *konjonktür* kavramı “istatistikçilerin hazırladıkları değişik eğrilerin kesintili oluşumunu aşma isteğini belirtir; buradaki amaç, bütün değişken öğeler ile belli bir andaki yalıtılmış etkenlerin karşılıklı bağımlılıklarını yakalamak ve zaman içindeki evrimlerini izlemektir – dolayısıyla öngörmektir” (*La Nouvelle Histoire*’daki [a.g.y.] “Structure/Conjoncture” [“Yapı/Konjonktür”] maddesi, s. 525).

mıştır. Zamandışı [akronik] yapılar cephesindeki çatışmaya gelince, bunun sahnedeki tümüyle silinmesi hiçbir zaman söz konusu olmamıştır: Simon Kuznets ile Jean Marczewski'nin salt nicel iktisat anlayışının gelişmesi karşısında, dizisel tarih, salt nicel tarihten kendini ayırmak zorunda kalmış ve salt nicel tarih, kendine ulusal muhasebeyi model alarak ulusal çerçe- ve içine kapanmakla suçlanmıştır. İktisatçıların uyguladıkları nicel tarih, olayın dramatik zamanı zararına büyük çabalar harcanarak ele geçirilen "uzun zaman"ı kesin bilimlere suna- ğında kurban etmiştir kesinlikle. Bu nedenle büyük [coğrafi] alanlara yayılma ve Braudel'in coğrafi siyasetiyle ittifak içine girme, hem tarihsel dizinin "uzun süre"ye bağlı kalması, hem de bu dolayım sayesinde geleneksel tarihin gövdesine aşılan- mış durumda kalması için bir zorunluluktur. Yine bu nedenle, konjonktür ve yapı, birbirlerine karşıt duruma getirildiklerinde bile, zamansal evrim sürecinde, içkin bir mantığın rastlantısala ve yalıtılmış olaya karşı üstünlüğünü belirtir.

François Simiand'ın²³ açtığı yolu, kendi geliştirdiği fiyat- lar tarihiyle ilerleten Ernest Labrousse, ilgilendiği bilim dalı içine konjonktür ve yapı kavramlarını katan ilk tarihçi olmuştur.²⁴ E. Labrousse aynı zamanda, uğraştığı bilim dalını ikti- sat tarihinden alıp toplumsal-mesleki soruşturmalara dayalı toplumsal tarihe taşıyarak nicele açılmış bu alanın genişleme yolunu da göstermiştir. E. Labrousse'a göre, yapı, toplumsal özelliklidir: İnsanın, karşılıklı toplumsal bağımlılık sınırları (E. Labrousse bunları sınıflar diye adlandırır) içinde, üretimle ve öteki insanlarla olan bağıntılarıyla ilgilidir. E. Labrousse 1950'den başlayarak, toplumsal niceliğe karşı çıkmış ve böyle- ce istatistik aygıtının nicelendirmeye daha çok tepki gösteren bölgelere doğru kaydığını belirtmiştir. "Toplumsal nicelik", Marx'ın otantik çizgisini izleyerek, ama Marx'çı bir geleneğe bağlı kalma kaygısı da gütmeyen, birinci düzeyden, yani ikti-

23 *La Crise de l'économie française à la fin de l'Ancien Régime et au début de la Révolution française*'deki (Paris, PUF, 1944) "Introduction générale" ("Genel Giriş") iktisat tarihinde, Descartes'ın *Yöntem Üstüne Konuşma*'sı olarak görülür.

24 Pierre Chaunu'nün dediğine göre "Labrousse, ancak bir yapı içinde söz sahibi olabilen bir konjonktürün anlam sınırlarına dikkati çekmiştir" (*Histoire quantitative, Histoire sérielle*, a.g.y., s. 125).

sadi düzeyden ikinci düzeye, yani toplumsal düzeye geçiştir. İktisat tarihi, çözümleme modeli olarak, dallanarak gelişecek gibi görünüyordu: Bu dallanma da demografi yönüne ve hatta ileride de göreceğimiz gibi, toplumsal-kültürel olgular yönüne, anlayışlar yönüne doğru olacaktır – bu da E. Labrousse’a göre üçüncü düzeydir.

İktisat tarihinde izlenen yöntembilimsel yaklaşım Marc Bloch ile Lucien Febvre’in pozitivizm karşıtı mücadelesiyle bir kopukluktan çok bir sürekliliği belirtiyordu. Gerçekten de *Annales* okulu kurucularının karşı koymak istedikleri şey, önce yinelenmesi olanaksız tekil olayın büyüleyici yanı, ardından tarihin geliştirilmiş devlet kroniğiyle özdeş tutulması, son olarak da –belki de özellikle– tarihte “olgu” diye kabul edilen şeylerin hazırlanmasındaki seçme ölçütünün, dolayısıyla *sorunsallık* ölçütünün yokluğudur. Bu tarihçilerin sürekli yinededikleri gibi, olgular belgelerde verilmiş değildir; belgeler bir sorunsallığa göre seçilir. Belgeler de verilmiş [belirli] değildir: Resmi arşivler olaylar derlemesi ve devletin kroniği olarak tasarlanmış tarihin lehine örtük bir seçimi yansıtan kurumlardır. Böyle bir seçim açıklanmadığından, tarihsel olgu belge tarafından yönlendiriliyormuş, tarihçi de sorunlarını bu verilerden alıyormuş gibi görünür.

Nicel (ya da dizisel) tarihin, tarih alanının bütünündeki bu başarısı içinde, zamansal içermeleri nedeniyle nüfus tarihinin [demografi tarihinin] özel olarak belirtilmesi gerekir. Bu bilim dalı açısından önemli olan, insanların sayısı ve bu sayının da kuşakların dünya üzerinde yerleşmeleri boyutunda hesaplanmasıdır. Tarihsel demografi, yani zamansal bakış açısına göre yapılan demografi bir tek kitle olarak kabul edilen insanlığın biyolojik evrimini tablo halinde gösterir.²⁵ Aynı zamanda, “uzun süre”yi yarım-binyıl ölçeğine taşıyan ve geleneksel tarihin dönemlere ayrılmasını tartışılır kılan dünyadaki nüfus ritimlerini ortaya çıkarır. Son olarak da, tarihçi tarafından üstlenilen de-

²⁵ “Başlangıçta ekonomi vardı, ama her şeyin merkezinde insan vardır, kendi kendisine, dolayısıyla ölüme karşı olan insan vardır, kuşakların akışı içinde, yani demografide” (P. Chaunu, “La voie démographique et ses dépassements”, *Histoire quantitative, Histoire sérielle*, a.g.y., s. 169).

mografi, nüfus düzeyi ile kültür ve uygarlık düzeyleri arasındaki bağı aydınlatır.²⁶

Bu açıdan, E. Labrousse'un üç düzeyiyle belirtecek olursak, tarihsel demografi; iktisadi düzeye ilişkin bir dizisel tarih ile, toplumsal düzeye ilişkin bir dizisel tarih, ardından da kültürel ve dinsel düzeye ilişkin bir dizisel tarih arasındaki geçişi sağlar.

Toplumsal düzey kavramından, geniş bir olaylar yelpazesini anlamak gerekir: Fernand Braudel'in bir başka başyapıtı olan *Civilisation matérielle*'de²⁷ maddi uygarlık olarak adlandırdığı şeyden, başkalarının *anlayışların tarihi* dediği şeye kadar uzanır bu yelpaze. Maddi uygarlık kuşatıcı özelliğiyle (davranışlar, konut, beslenme, vb.) gerçek bir alt-küme oluşturur. Bu nedenle zamansallıkların *La Méditerranée...* adlı yapıttaki modele göre katlar halinde düzenlenmesi, Braudel'e, uzun zamanın ve sayıya dayalı dizilerin usa yatkınlığı ölçüsünde uygun görünür.²⁸

Uzmanlığımız dışında kalan tarihte nicelik alanında yaptığımız bu kısa açıklamanın bir tek amacı vardı: Fransız tarih-yazımının olay tarihçiliğine karşı, buna bağlı olarak da tarihi doğrudan doğruya anlatısal biçimde yazma anlayışına karşı sürdürdüğü mücadelenin sürekliliğini göstermekti. Ama bu açıdan önemli bir nokta da şudur: Yeni tarih anlayışının, olayın etkisinden kurtulmak için, bir başka bilim dalıyla, zamanı ana uğraş olarak görmeyen bir bilim dalıyla birleşmesi gerekmektedir. "Uzun süre"yi inceleyen tarihin coğrafya ile birleşmeden doğduğunu; yine bir uzun süre tarihi olan nicel tarihin de ikti-

26 P. Goubert'in *Beauvais et le Beauvaisis de 1600 à 1730* (Paris, SEVPEN, 1960; sonradan *Cent Mille Provinciaux au XVIIe siècle* başlığıyla basılmıştır, Paris, Flammarion, 1968) adlı yapıtı, bu açıdan, demografi tarihinin ve iktisat tarihinin bütünüyle bölgesel monografi çerçevesi içine katılmasını belirtir. Bu bakımdan, yapı kavramıyla uygarlık sentezi kavramının birleştirilmesini sağlayan ve XVIII. yüzyıl dönemecinden XX. yüzyılın başlarına, yani kırsal Avrupa'nın sonuna kadar uzanan (dolayısıyla yüzyıllardır süren) bir sistemin sınırlandırılmasını sağlayan da belki özellikle demografi tarihi olmuştur. Ama bu uygarlık sistemine ilişkin sınırın belirmesi için de demografinin insanları saymakla yetinmeyip uygarlık sisteminin zorlu dengesini ayarlayan kültürel özellikleri (doğal özellikleri değil) de ortaya çıkarmaya çalışması gerekir.

27 *Civilisation matérielle, Économie et Capitalisme (XVe -XVIIIe siècle)*, cilt I: *Les Structures du quotidien*; cilt II: *Les Jeux de l'échange*; cilt III: *Le Temps du monde*, Paris, Armand Colin, 1967-1979.

28 Bkz. ileride III. altbölüm, s. 198 ve ötesi.

sat ile birleşmeden doğduğunu gördük. Tarih biliminin bir başka bilim dalıyla böyle bir birleşmesi, tarihin bu tür bir "mantık evliliği"nde ne ölçüde tarihsel olarak kaldığını bilme sorununu daha da keskin hale getirmektedir. Olay ile bağlantıda da her aşamada, uygun bir denektaşı sunmaktadır.

Tarihsel antropoloji ile de böyle bir durum söz konusudur: Bu bilim dalı, coğrafi uzaklığın antropoloğa vermiş olduğu o bir tür yabancılik duygusunu, tarihsel uzaklığa aktarmaya çalışır: Dolayısıyla okumuşların kültürüne dayanarak, gelenekler, davranışlar, hayal evreni, kısacası halk kültürü yeniden keşfedilmeye çalışılır. Bu türün en belirgin yapıtı J. Le Goff'un *Pour un autre Moyen Age. Temps, travail et culture en Occident*'idir (Bir Başka Ortaçağ İçin. Batı'da Zaman, Çalışma ve Kültür): Yazar bu yapıtında "sanayi öncesi Batı'nın bir tarihsel antropolojisi"ni (s. 15) oluşturmaya amaçlar.²⁹

Ama felsefeci burada zamanla ilgili olarak söylenmiş şeyle ilgilenmeden edemez: Ancak bu ilgi, anlatılan olayların zamanına yönelik değil de, Ortaçağ insanları tarafından *temsil edilmiş* zamanla ilgili olarak söylenmiş şeye yöneliktir. Tarihçi açısından, olayı yaratacak olanın tam da zamanın temsili olması, işin eğlendirici yanıdır: "Kilisenin zamanı ile tüccarların zamanı arasındaki çatışma..., Ortaçağ'ın bağrında, yapıların ve iktisadi pratiklerin bozulmasının yarattığı baskı sonucu, modern dünya ideolojisinin hazırlandığı yüzyılların zihinsel tarihindeki en önemli olaylardan biri olarak ortaya çıkar" (s. 48). Antropolog-tarihçi açısından inceleme konusu durumuna gelmiş olan insanların zamanına girebilmek için, özellikle de tüccarların zamanının ileri çıkışını saptamak için, günâhların tanımındaki ve kategorilere ayrılmasındaki değişiklikleri görebildiğimiz dua kitaplarını sorgulamak gerekir. Kronolojik çerçevenin zihinsel ve dinsel açıdan geçirdiği sarsıntıyı değerlendirebilmek için, saatin ne zaman bulunduğunu ve yayıldığını belirlemek gerekir: Saat

29 J. Le Goff, *Pour un autre Moyen Age. Temps, travail et culture en Occident: Dix-huit Essais*, Paris, Gallimard, 1977. Yapıt "uzun süre" tarihine bağlanır: Yazar, kitapta, "uzun Ortaçağ", "tarihimizin ayırt edici uzun süresi" gibi deyişleri kullanmaktan hoşlanır (s. 10). "Bütün", "uzun", "derin" Ortaçağ ile şimdiki zamanımız arasındaki bağıntıya ilişkin olarak Le Goff'un yaptığı bazı açıklamaları kitabının dördüncü bölümünde [4. ciltte] yeniden ele alacağım.

sayesinde kırsal çalışma gününün yerini kesin bir zaman almış, belli bir ritmi olan, kilise yasalarına uygun zaman aralıklarının [kanonik zaman aralıklarının] yerini de çanların sesi almıştır. Ama asıl, okumuşların kültürü ile halk kültürü arasındaki karşıtlık sorunsalın eksenini durumuna getirildiğinde tarihçi kendini aynı zamanda antropoloğa dönüştürür. Bu durumda sorun, böyle bir tarih biliminin, hangi özelliğiyle tarihsel olarak kaldığını bilmektir. “Uzun süre”nin “süre” olarak kalmasıyla, tarih bilimi de tarihsel olarak kalmaktadır. Bu açıdan, Le Goff’un artsüremliliğe [diyakroniğe] ilişkin sözcük dağarcığı konusunda kuşkulu davranması –göstergebilim ve yapısal antropolojiden gelen bir sorunsaldır bu– bize Braudel’in Lévi-Strauss’un modelleri konusundaki kuşkusunu anımsatır.³⁰

Doğrusunu söylemek gerekirse, tarihçiyi ilgilendiren, yalnızca “değer sistemleri” ve bunların değişikliklere direnmesi değil ama aynı zamanda geçirdikleri değişimlerdir. Tartışma açısından şu anda atlama taşı olarak kullanacağım bir öneride bulunacak ve aynı öneriyi ilerideki üçüncü altbölümün sonunda yeniden ele alacağım: Buna göre, tarihin, tarihsel olarak kalabilmesi için, kendi belleğinde, sinematografik bir hızlandırma etkisine benzer biçimde kısaltılan yavaş değişimleri yarı-olaylar olarak hazırlaması gerekip gerekmediği sorusunu sorabiliriz gerçekten de. Le Goff da, zamanın değerlendirilmesiyle ilgili ana çatışmayı “yüzyılların zihinsel tarihinin ana olaylarından biri” olarak ele almaz mı? Böyle bir deyişe hakkını verebilmemiz için, burada, geçici olarak yarı-olay diye adlandırdığım şeye uygun bir epistemolojik çerçeve sunacak ölçüde olmamız gerekecektir.³¹

Tarihin, zamanı ana kategori olarak görmeyen bilimlerle bir başka birleşmesi *anlayışların [zihniyetlerin] tarihinde* ortaya çı-

30 “Zaman dışında bir etnolojiye yönelme”ye karşı çıkan (s. 347) Le Goff, artsüremliliğin [diyakroninin] “soyut dönüş(tür)üm sistemlerine göre işlem yaptığını; bu sistemlerin de, tarihçinin, incelemelerinde ele aldığı somut toplumların geleceğine yaklaşabilmek için başvurduğu evrim şemalarından çok farklı olduğunu” (s. 346) düşünür. Onun açısından sorun, “sahte yapı-konjonktür ikilemini, özellikle de yapı-olay ikilemini (s. 347) aşmaktır.

31 Bkz. ileride III. altbölüm, s. 196 ve ötesi

kar. Burada başvurulanan bilimler özellikle Marx'çı kökenli, ideolojiler toplumbilimi; Freud'cu psikanaliz (bazen de, ender olarak Jung'cu psikanaliz); yapısal anlambilim ve söylemler retoriğidir. Antropolojik tarih ile bir yakınlığın bulunduğu da besbellidir. İdeolojilerle, kolektif bilinçdışıyla, spontane konuşmalarla ilgilenmek tarihe bir yabancılık, uzaklaşma, farklılaşma duygusu verir; bu da az önce sözünü ettiğimiz antropoloğun bakışının verdiği duyguya benzer. Burada da yine, egemen söylem yüzünden çoğu zaman sözden yoksun bırakılmış ama tarih aracılığıyla söze kavuşan gündelik yaşamın insanı söz konusudur. Tarihsel ussallığa ilişkin böyle bir özellik, aynı zamanda, niceli üçüncü düzeye, yani cinsiyet, aşk, ölüm, sözlü ya da yazılı söylem, ideolojiler ve dinler hakkındaki davranışlar düzeyine taşımak için gereken en ilginç çabayı da belirtir. Böyle bir tarih biliminin, dizisel nitelikli kalabilmesi için, saptanabilir türdeş olgular dizisinin düzenlenmesine uygun belgeler bulması gerekir. Tıpkı iktisat tarihinde olduğu gibi, burada da tarihçi kendine özel belgelerin yaratıcısıdır: Bunlar çok eskiden pazar fiyatlarıydı, daha sonraları, ürün vergileri oldu; günümüzdeyse, yazılı gereçler, şikâyet listeleri, cemaat kayıtları, kiliselerin verdikleri izin belgeleri, özellikle de vasiyetnameler—bazılarının “şu uyuyan eski belgeler” dedikleri şey³²— söz konusudur.

Tarihsel zaman sorunu da bu andan itibaren yeni bir biçimde ortaya çıkmaktadır: Chaunu'ye göre, nicel çözümleme bir yapıyı, dahası bir değişimi, hatta bozulma ritmi iyice ölçüp biçmeye dayalı bir yapının sonunu ortaya çıkarmayı amaçlayan bir dolayım aracıdır. Böylece nicel niteli kurtarmış olur ama burada “seçilmiş ve türdeş kılınmış bir nitel”³³ söz konusudur. Demek ki yapılar istikrar, değişme, bozulma açısından taşıdıkları zamansal nitelikleriyle tarihin alanına girmektedirler.

Yapıtlarıyla anlayışlar tarihini en iyi biçimde örneklendiren Georges Duby, sorunu yakın terimlerle ortaya koyar. Bir

32 Bkz. Michel Voyelle, *Piété baroque et Déchristianisation en Provence au XVIIIe siècle, les attitudes devant la mort d'après les clauses des testaments*, Paris, Plon, 1973. Pierre Chaunu, *La Mort à Paris, XVIe, XVIIe, XVIIIe siècles*, Paris, Fayard, 1978.

33 Pierre Chaunu, “Un champ pour l'histoire sérielle, l'histoire au troisième niveau”, *La Mort à Paris, a.g.y.*, s. 227.

yandan, Althusser'in ideoloji tanımını alır: "Belli bir toplumda bir varoluş ve bir tarihsel rolle donanmış olan, kendi mantığı ile kendine özgü kesinliği bulunan, bir tasarımlar (yerine göre, imgeler, mitler, fikirler ya da kavramlar) sistemidir ideoloji ona göre.³⁴ Bir toplumbilimci olarak ideolojileri globalleştirici, deforme edici, yarıştırıcı, değişmez kılıcı ve eylem üretici olarak niteler. Bu özellikler kronolojiye ve öykülemeye başvuran özellikler değildir. Ama toplumbilim tarihi de yer bırakır: Ancak bunun için değer sistemlerinin "kendi tarihlerine sahip olmaları ve bu tarihin gidişatı ile evrelerinin, nüfusun ve üretim biçimlerinin gidişatı ile evrelerine uygun düşmemesi gerekir" (ay.y.). Gerçekten de yapıların dönüşümüyle tarihçi ilgilenir: Dönüşümler de somut koşullarda ve yaşanan ilişkilerde görülen değişikliklerin baskısıyla olabileceği gibi çatışmalar ve karşı çıkışlar sayesinde de olabilir.

Fransız tarihyazımının tarihsel zamanın incelenmesine yaptığı katkıları gözden geçirme konusunda son olarak insanın ölümle ilişkisini ele almış çalışmalara değinmek istiyorum. Bu, nicel incelemenin nitel incelemeyi yeniden ele geçirmesi olayının en anlamlı ve en büyüleyici örneğidir belki de. Gerçekten de, ölümden ya da daha doğrusu ölmek'ten daha kişiye özel, daha bireysel olan, yaşamla daha fazla bütünleşmiş olan başka ne vardır ki? Ama aynı zamanda, vasiyetnamelere de kaydedilmiş olan, halkın ölüm karşısındaki davranışlarından daha genel, daha kamusal olan ne vardır ki? İnsanın kendi cenaze törenini önceden tasarlamasından daha toplumsal ne olabilir ki? Artık şunu anlıyoruz ki, Philippe Ariès büyük yapıtı *L'Homme devant la mort*'daki³⁵ (Ölümün Karşısında İnsan) tipolojisi ve dört zamanlı modeliyle (Eski Ahit'teki peygamberin, *Chanson de geste*'lerdeki cesur şövalyelerin ve Tolstoy'un köylüsünün kabul ettiği ölüm; XVI. ve XVII. yüzyıllardaki barok ölüm; XVIII. ve XIX. yüzyıllardaki içtenci [entimist] ölüm; sanayi sonrası toplumlardaki yasaklanan ve gizlenen ölüm) hem Vovelle ve Chaunu'nunki gibi dizisel incelemelere kavramsal bir anlatım sağlayabilmiş-

34 "Histoire sociale et idéologie des sociétés", *Faire de l'histoire*, Jacques Le Goff ve Pierre Nora yönetiminde, Paris, Gallimard, 1974, cilt I, *Nouveaux problèmes*, s. 149.

35 Philippe Ariès, *L'Homme devant la mort*, Paris, Seuil, 1977.

tir, hem de bu incelemelerden tek doğrulama yolunu alabilmiştir: Bu, tarihin geçmişe ilişkin her türlü deney yapma yolundan yoksun olduğunda başvurabileceği doğrulama yoludur, yani yinelenebilir ögenin hesaplanmış sıklık derecesidir. Bu bakımdan ölümün tarihi, denilebilir ki, yalnızca dizisel tarihin değil, aynı zamanda bütün tarihin ulaştığı belki de en uç noktadır. Bunun nedenlerini de kitabımın dördüncü bölümünde [4. ciltte] tartışacağım.³⁶

36 Michel Vovelle, Fernand Braudel'in 1958'de yayımladığı ünlü yazısından ("L'histoire et la longue durée", *Nouvelle Histoire*, s. 316-343) sonraki yirmi yıl içinde yazılan "uzun süre" tarihine özgü edimlerin ve açmazların eleştirel bir dökümünü vermiştir. "Tarihselleştiren bir tarihin ölümünün bugün gerçekleşmiş bir olgu" (s. 318) olduğunu kabul eden Vovelle, olayın Braudel tarafından alaşağı edilmesine karşın, tarihsel alandan bütünüyle silinip silinmediğini sorgular. Braudel'in uyguladığı, zamanları iç içe geçirme modelinin öteki tarih alanlarına, öncelikle de toplum tarihine aktarılabilmesi konusunda kuşkusu vardır. Bir yandan ritimlerin ayrışıklığı [heterojenliği] ve süreler arasındaki kaymalar bütünsel tarih fikrini yok etmeye yol açmaktadır. Öte yandan da, büyük zihinsel yapıların yarı-devinimsizliği ile olayın yinelenişi arasındaki kutuplaşma (kopukluk, travma, kesinti, devrim kavramlarının yeni değeriyle taşınmaktadır bu) dereceli süre aşaması fikrini tartışılır hale getirmektedir. Nitekim en çağdaş tarih de kısa zaman ile uzun zamanın yeni bir diyalektiğinin, "zamanların uyumu"nun (s. 341) peşine düşmüştür. Çözümü belki de tarihçinin mesleği düzleminde değil de tarihsel yönelmişlik konusundaki daha ince bir düşünce düzleminde olan bu sorunu ilerideki üçüncü altbölümde yeniden ele alacağım. Bu düşüncenin dışında, tarihçinin düşünsel dürüstlüğü, kuşkusuz hareketsiz tarihi olduğu kadar kesinti yaratan olayı da reddetmek ve bu geniş aralık içinde, tarihsel zamanların çoğalmasına olanak tanımak, bunu da incelenen konunun ve seçilen yöntemin gerektirdiği ölçüde yapmaktır. Sözgelimi aynı yazarın, yani Emmanuel Le Roy Ladurie'nin sırasıyla kısa zamanı ve hatta anlatısal biçimi (ünlü yapıtı *Montaillou, village occitan de 1294 à 1324*, Paris, Gallimard, 1975), uzun süreyi (*Les Paysans du Languedoc*, Mouton, 1966; kısaltılmış biçimi, Flammarion, 1959) ve hatta çok uzun süreyi (*Histoire du climat depuis l'An Mil*; ve *Le Territoire de l'historien*'in dördüncü bölümü: "L'Histoire sans les hommes: le Climat, nouveau domaine de Clio", Paris, Gallimard, 1973) ele aldığı görülür.

2. Anlamanın gerilemesi: İngiliz dilindeki analitik felsefede “nomolojik” model

Fransız tarihçilerinin yöntembilimini bırakarak mantıksal pozitivizmden kaynaklanan tarih epistemolojisine geçtiğimizde düşünce evreni değiştirir, bazen de (ama her zaman değil) kıta değiştiririz. Burada kanıtlamayı besleyen şey tarihin pratiği değil, Viyana Çevresi geleneği içinde *bilimin birliğini* doğrulama kaygısıdır. Bu kaygıysa betimleyici olmaktan çok kuralcı özelliğidir. Ama, *bilimin birliğine* yönelik bu savunma, Windelband'ın “idyografik”* yöntem ile “nomotetik”** yöntem arasında yaptığı ayrımla uyuşmaz.³⁷ Tartışmanın ilk evresinde, yani 1940'lı ve 1950'li yıllarda, tarih ile anlatı arasındaki bağlantı doğrudan doğruya gündeme getirilmemişti. Ama tarihin anlatıdan türetilmesi olasılığı bile, “anlama”nın “açıklama”ya indirgenemeyeceği savına karşı yürütülen bir kanıtlamayla sarsılmıştı. Sözüünü ettiğimiz sav ise, Almanya'da XX. yüzyılın başlarındaki tarihin eleştirel felsefesi içinde, idyografik yöntem ile nomotetik yöntem arasındaki ayrımın uzantısını oluşturunuyordu.³⁸ *Annales* okuluna bağlı Fransız tarihyazımı ile İngiliz dilindeki analitik felsefeden kaynaklanan epistemoloji –bu noktada Viyana Çevresi'nden gelen epistemolojinin devamı niteliğindedir– gibi iyice farklı iki ufuktan gelen iki eleştiriye *Anlatının Gerilemesi* başlığı altına yerleştireceğime inanmamın nedeni, her iki eleştirel yaklaşımın da denektaşı olarak *olay* kavramını ele almaları ve anlatının yazgısının olayın yazgısıyla (olay da tarihsel değişikliğin atomu olarak kabul edilir) aynı anda belirlendiği anlayışını kesinleşmiş olarak benimsemiş olmalarıdır. Bu öylesine doğrudur ki, burada ele almakla yetindiğimiz epistemolojik tartışmanın ilk

* *İdyografik* (Fr. *idiographique*): Belli bir olguyu (özel, tekil, bireysel bir olguyu) betimlemeye çalışan bilim ya da yöntem için kullanılır. (ç.n.)

** *Nomotetik* (Fr. *nomothétique*): Çok sayıda olguyu inceleyerek bunlardan yasalar çıkaran yöntem ya da bilim için kullanılır. (ç.n.)

37 Wilhelm Windelband, “Geschichte und Naturwissenschaft”, Strasbourg Konuşması, 1894; sonradan yer aldığı kaynak: *Präludien: Aufsätze und Reden zur Philosophie und ihrer Geschichte*, cilt II, Tübingen, J.B.C. Mohr, 1921, s. 136-160.

38 Bkz. Raymond Aron, *La Philosophie critique de l'histoire*, Diltthey, Rickert, Simmel, Weber, 1938, 4. baskı, Paris, Vrin, 1969. Windelband ile Rickert arasındaki bağın tılar konusuna ilişkin açıklama için de bkz. *a.g.y.*, s. 306-307.

evresi içinde, hiçbir zaman söz konusu edilmemiş olan tarihin anlatısal statüsü sorunu, en azından Anglosakson dünyasında, ancak çok sonraları ön plana alınmıştır: Bu, nomolojik modelin çevresinde sürdürülen kavganın sayesinde olmuş ve böylece ortaya nomolojik modele karşı ileri sürülen bir model çıkmıştır. Bu saptama da yalnızca Fransız tarihçisi Paul Veyne'in durumuyla doğrulanmıştır: Tarihte olayörgüsü kavramına dönülmesini savunmuş olan Paul Veyne'de, ileride göreceğimiz gibi, bu dönüş, her türlü bilimsellik iddiasına karşı yürütülen şiddetli bir eleştiriye bağlıdır: Ona göre bilimsellik iddiası tarihin "ay-altı" ["yeryüzü"] statüsüyle bağdaştırılamaz (burada Aristoteles'e öykünmek ama aynı zamanda Max Weber'e de saygınlığını yeniden kazandırmak söz konusudur!).

İlerideki tartışmanın da ortaya koyacağı gibi, nomolojik model yanlılarının *anlamaya* karşı yaptıkları eleştiri ile "uzun süre" tarihçilerinin *olaya* karşı yaptıkları eleştirinin iddiası değilse bile sonucu aynı olmuştur: Anlatı gerilemiştir.

Kalkış noktası olarak Carl G. Hempel'in "The Function of General Laws in History"³⁹ ("Tarihteki Genel Yasaların İşlevi") başlıklı ünlü yazısını ele alacağız.

Bu yazının temel savı şudur: "Genel yasaların tarihte ve doğa bilimlerinde tamamıyla birbirine benzer işlevleri vardır."⁴⁰ Bu demek değildir ki, Hempel, tarihin geçmişteki özel olaylara karşı duyduğu ilgiyi tanımaz. Tersine ileri sürdüğü sav, tamı tamına olayın statüsüyle ilgilidir. Ama, Hempel'in savı, şu görüşü, kesin diye kabul etmekle birlikte, önemli görmemektedir: Tarihteki olaylar gerçek anlamıyla tarihsel statülerini başlangıçta resmi kronikte, görsel bir tanıklıkta ya da kişisel anılara dayalı bir anlatıda yer almış olmalarıyla elde ederler. Söylemin bu birinci düzeyine ilişkin özellikler bütünüyle göz ardı edilir ve *onun yerini olayın tekilliği ile tümel bir varsayımın (dolayısıyla herhangi bir düzenlilik biçiminin) iddiası arasındaki doğrudan bir ilişki alır*. Tarihsel olay kavramının anlatısal statüsünden uzaklaştırıldığı ve tikel ile tümel arasındaki karşıtlık çerçevesi içine oturtulduğu

39 Carl G. Hempel, "The Function of General Laws in History", *The Journal of Philosophy*, 39, 1942, s. 35-48; yazının sonradan yer aldığı kitap için bkz. Patrick Gardiner, *Theories of History*, New York, The Free Press, 1959, s. 344-356.

40 a.g.y., s. 345.

gerçeği, “anlatısalıcı” bakış açısını savunanların sonraki yıllarda nomolojik modeli tartışmaları sayesinde, daha incelemenin başında vurgulanabilmiştir. Böyle bir görüş varsayımsal olarak benimsendiğinde, tarihsel olay genel bir olay kavramı doğrultusunda yer alır: Yani bütün fiziksel olayları ve dikkati çeken her türlü beklenmedik olayı (sözgelimi bir su bendinin yıkılması, bir jeolojik felaket, fiziksel durumdaki bir değişiklik, vb.) içerir. Olay diye kabul edilecek şeye ilişkin böyle bir türdeş anlayış ortaya atıldıktan sonra da, argüman şöyle sürdürülür:

Özgül türden bir olayın gerçekleşmesi iki öncülden hareketle sağlanır: Birinci öncül başlangıçtaki koşulları betimler: önceki olaylar, ağır basan koşullar, vb. İkinci öncül ise herhangi bir düzenliliği, yani tümel biçimli bir varsayımı dile getirir: Bu varsayım da doğrulanabilirse bir yasa olarak adlandırılabilir.⁴¹

Eğer bu iki öncül doğru biçimde uygulanabilirse, dikkate alınan olayın gerçekleşmesi mantıksal olarak tümdengelimli biçimde elde edilebilmiş, dolayısıyla açıklanabilmiş demektir. Böyle bir açıklamaysa üç biçimde geçersiz sayılabilir: Başlangıç koşullarını düzenleyen ampirik önermeler yanlış olabilir; ileri sürülen genel açıklamalar otantik yasalar olmayabilir; öncüler ile sonuç arasındaki mantıksal bağ bir yanıltmacayla [safsatayla] ya da bir usavurma hatasıyla geçersiz kılınmış olabilir.

Bu modeldeki açıklamanın yapısıyla ilgili olarak üç yorum ortaya çıkmaktadır (ileride değineceğimiz W. Dray’in eleştirisinden bu yana, söz konusu model İngilizce’de *covering law model* [yasa korumalı model] olarak adlandırılmaktadır; bu değişin Fransızca’ya yeterli bir çevirisi yapılamadığı için [belki *modèle de subsumption* (kucaklayıcı model, yasayla kucaklama modeli) denilebilir] ben bunu *nomolojik model* terimiyle belirtiyorum).

Önce üç kavramın, *yasa*, *neden* ve *açıklama* kavramlarının örtüştüğünü belirtelim. Bir olay, bir yasa ile “korunduğu”nda açıklanır; ve olayın geçmişindekiler de meşru olarak onun nedenleri diye adlandırılır. Buradaki temel kavram *düzenlilik* kavramıdır. Bunu da şöyle belirtebiliriz: C türünde bir olayın belli

41 “Genel yasadın, uygun ampirik buluşlarla doğrulanabilecek koşullara bağlı tümel biçimin ifadesini anlarız” (a.g.y., s. 345).

bir yerde ve belli bir zamanda meydana geldiği her durumda, E türündeki bir özgül olay da, birinci olayın yeri ve zamanıyla bağlantılı bir yer ve zamanda meydana gelecektir. Demek ki, Hume'un *neden* kavramı burada tamı tamına üstlenilmiştir: Hempel ayırt etmeden "nedenler" ile "belirleyici koşullar"dan (İng. *determining conditions*, s. 345) söz eder. Dolayısıyla nedensel terminolojiye ve özellikle Bertrand Russell⁴² tarafından desteklenen yalnızca koşul ve işlev terimlerini kullanma eğilimine yöneltilebilir eleştirilere önem vermez. Aslında bu konudaki tartışma yalnızca basit bir anlam sorunu değildir: Özellikle tarihteki nedensel bir açıklamanın, doğrulanmış düzenlilik anlamındaki yasa kavramından bağımsız olacak ...ya da bu yasa kavramının öncesinde yer alacak... biçimde olanaklı olup olmadığı konusunu daha ileride tartışacağız.⁴³

Öte yandan, bir *nomolojik modelde*, *açıklama* ile *tahminin* yan yana gittiklerinin de önemle belirtilmesi gerekir: Yani C türünde bir olayın ardından E türünde bir olayın gelmesi beklenebilir. Bu durumda tahmin, açıklamanın tersine çevrilmiş biçimidir: *Eğer öyleyse, o zaman böyle...* Bundan da şu sonuç çıkar: *Bir varsayımın tahmine dayalı değeri* açıklamanın geçerlilik ölçütü haline gelir; tahmin etme değerinin yokluğu ise açıklamanın eksik kalma özelliğinin bir belirtisidir. Böyle bir yorum, tarihe uygulanabilir.

Son olarak da şöyle bir yorumda bulunulabilir: Tekil olaylar değil de *özgül bir türe ilişkin olaylar*, yani çok yüksek düzeyde yinelenebilir olaylar söz konusudur (sıcaklığın belli koşullarda düşmesi, vb.). Hempel burada hiçbir güçlük görmez: Bireysel bir konunun bütün özelliklerini açıklamak, gerek fizikte, gerekse başka alanlarda hiç kimsenin başaramayacağı olanaksız bir iştir. Bir olayın bütün özelliklerinin belirlenmesi istendiğinde, hiçbir

42 B. Russel, "On the Notion of Cause", *Proceedings of the Aristotelian Society* 13, 1912-1913, s. 1-26.

43 Nedensel ilişkiye farklı bir statü vermeye karşı çıkma anlayışı *The Problem of Historical Knowledge* (New York, Geveright, 1938, Bölüm VII ve VIII) adlı kitabında, tarihçinin uyguladığı *nedensel açıklama* (İng. *causal explanation*) ile bilimsel yasalarla açıklamaya benzeyen *nedensel çözümlemeyi* (İng. *causal analysis*) ayırt etmeye çalışan Maurice Mandelbaum'a karşı sürdürülmektedir (Hempel, *a.g.y.*, s. 347, n. 1). Mandelbaum'un ileri sürdüğü savı en yeni biçimiyle ileride III. alt-bölümde ele alacağım.

bireysel olayın açıklaması yapılamaz. Bir açıklamadan yalnızca kesin ve çok özel olması istenebilir ancak, tek tek olayları tüketmesi [tümükapsayıcı olması] değil. Dolayısıyla olayın tekil olma özelliği bilimin ufkundan uzak tutulması gereken bir mittir. Tartışma yine ve her zaman tarih kuramındaki bu geleneksel engelle karşılaşmak zorunda kalır.

Doğal ya da tarihsel olaylara uygulanan açıklamanın evrensel yapısı eğer böyleyse o zaman geriye tarihin bu modeli yerine getirip getirmediğini araştırmak kalıyor.

Şurası besbelli ki, burada son derece buyurucu özellikli bir model söz konusu: Çünkü ideal bir açıklamanın ne olması gerektiğini belirtmekte. Hempel böyle davranarak tarihe haksızlık ettiğini düşünmemektedir. Tersine, tarihe böylesine yüksek bir ideal yüklemek, onun bir sanat değil de bir bilim olarak tanınma tutkusunu görmeyi sağlayan bir yol haline gelir. Aslında tarihin göstermek istediği şey şudur: Olaylar rastlantıdan kaynaklanmazlar; ama olaylar bazı önceden olup bitenler ya da aynı anda gerçekleşmiş bazı koşullar bilindikten sonra ve olayın tümden-gelimine ilişkin büyük önermeyi oluşturan evrensel varsayımlar doğrulandıktan sonra ortaya atılacak tahmine uygun biçimde meydana gelirler. İşte tahmin de yalnızca bu özelliğiyle kehanetten bütünüyle ayrılır.

Ama gerçek şudur ki, tarih henüz tam olarak gelişmiş bir bilim değildir; bunun başlıca nedeni de onun açıklama tutkusunu temellendiren genel önermelerin düzenli olma niteliğini hak etmemiş olmalarıdır. Ya bu genellikler (birinci durum) tam olarak açık seçik biçimde dile getirilmemiştir: Nitekim gündelik yaşamla ilişkin eksik açıklamalar için böyle bir durum söz konusudur; çünkü bireysel ya da toplumsal psikolojiden kaynaklanan örtük genellikler doğal olarak kullanılır. Ya da (ikinci durum) ileri sürülen düzenliliklerin ampirik doğrulaması yapılmamıştır: Ekonomi ya da demografi dışında, tarih yaklaşık olarak tümel varsayımlarla yetinir. Doğrulaması üstünkörü yapılabilmiş bu yasaların arasına da olasılık açısından belirgin biçimde dile getirilmiş ama istatistik araştırmadan yoksun önermeleri koymak gerekir. Burada eleştirilecek şey, onların olasılığa dayalı statüleri değil

de istatistik kesinlikten uzak olmalarıdır. Bu açıdan, sınır çizgisi, nedensel açıklama ile olasılığa dayalı açıklama arasından değil, ister ampirik olsun ister istatistik, doğruluk [kesinlik] düzeyleri arasından geçer. Ya da (üçüncü durum) ileri sürülen genel önermeler, halkın bilgeliğinden ya da bilimsel-olmayan psikolojiden alınmış kesinlikle sözde-yasalardır, veya apaçık önyargılardır, insana ya da evrene ilişkin gerçekliklerin büyüğü ya da mistik "açıklama" kalıntılarıdır. Demek ki, otantik açıklama ile sözde-açıklama arasında kesin bir sınır çizgisi belirlemek gerekir.

Hempel'in, uzlaşma yanlısı olmayan kendi savına getirdiği tek nüans şudur: Tarih, birçok durumda, yalnızca düzenliliklere dayalı bir "açıklama taslağı" (İng. *explanation sketch*, a.g.y., s. 351) sunar; bu düzenlilikler açık seçik ve doğrulanmış yasalar değildir ama yine de kesin düzenliliklerin keşfedilmeyi beklediği doğrultuya yönelirler ve ayrıca bilimsel açıklama modelini yerine getirebilmek için yapılması gerekenleri buyururlar. Bu bakımdan, söz konusu taslaklar otantik açıklama yanında yer alırlar, sözde-açıklamalar yanında değil.

Hempel verdiği bu tek ödün dışında, empatiye, anlamaya ya da yorumlamaya dayanan ve tarihin inceleme konusunun anlam (İng. *meaning*), belirginlik (İng. *relevance*), belirleme (İng. *determination*) ya da bağımlılık (İng. *dependance*) gibi sözde ayırıcı özelliklerine başvuran yöntemlere bir epistemolojik değer verilmesine şiddetle karşı çıkar. Empati yoluyla anlamaya dayalı sözde yöntem, ona göre, bir yöntem değil, olsa olsa keşfettirici bir yöntemdir ama ne yeterlidir ne de gereklidir: Çünkü tarihte empati yoluyla anlamaya başvurmadan da açıklama olanağı vardır.

Demek ki, söz konusu modelin oluşturulmasında, tarihin anlatısal özelliğine ya da olayın anlatısal statüsüne başvurulmadığı gibi, tarihsel zamanın kronolojik zamana göre taşıdığı herhangi bir özelliğe de başvurulmamıştır. Bu farklılıklar, yukarıda da belirttiğimiz gibi, örtük biçimde dışta tutulmuştur: Çünkü, tarihsel bir olay ile sadece meydana gelmiş olan bir fiziksel olay arasında hiçbir ilke ayrımı kabul edilmemiş ve yine çünkü kroniklerde, efsanelerde, hatıralarda, vb'nde anlatılanlar olayın tarihsel statüsü için belirgin [usa yatkın] özellik olarak kabul

edilmemiştir. İleride de değineceğimiz gibi, tarihte *yorumlama* sorunsalının özgünlüğüne son derece dikkat eden Charles Frankel gibi bir yazar bile, olay kavramı içine, anlatı biçimine yapmış olduğu katkıyı eklemeyi: Tarihçilerin yapıtlarında inceledikleri olay, fiziksel olay olarak, “belirli yerlerde ve zamanlarda tekil olayların meydana geldiğini doğrulayan tekil önermeler”in⁴⁴ içinde yer alır; tarihçi de “bir kez ve sadece bir kez meydana gelmiş bireysel olayları anlatma”yı⁴⁵ amaçlar yalnızca. İşte açıklamanın ayırıcı yanı, bu özelliği ortadan kaldırmaktır kesinlikle. Olayın mantıksal tanımı, tekil bir meydana gelişin tanımı olarak kalır ve anlatının özünde bulunanla hiçbir bağlantısı yoktur. Bu öylesine güçlü bir özdeşleşme olmuştur ki, başlangıçta bir dönem nomolojik modele karşı olanlar bile, bu modelle uyum içine girip açıklamanın kendisinden olayın bu tek olma, yinelenme özelliğini yok etmesini beklemişlerdir.

Hempel’in ardından ve yine onun doğrultusunda kalan nomolojik model yanlıları, “güçlü” modelin gerekleri ile gerçek tarihsel bilginin özgül nitelikleri arasındaki uyumsuzlukları en az indirmeyi üstlendiler, dolayısıyla modeli savunma işine giriştiler. Amaçları modeli “zayıflatarak” ona sürerlik sağlamaktı.⁴⁶

Bu girişimi, savunma özellikli bir girişim olarak nitelendirmekle Hempel okulunun çalışmalarını küçümsediğim gibi bir sonuca varılmasın. Çünkü, bu yazarlar, modeli zayıflatarak otantik biçimde *açıklamaya* dayanan ve her rakip kuramın hesaba katmak zorunda kalacağı tarihsel bilginin özelliklerini ortaya çıkardılar.⁴⁷ Bir modeli “zayıflatmak”, uygulanabilirliğini artıran olumlu bir çabadır. Ayrıca, modeli bu yeniden biçimlendir-

44 Charles Frankel, “Explanation and Interpretation in History”, *Philosophy of Science*, 24 (1957), s. 137-155; sonraki baskı için bkz. Patrick Gardiner, *a.g.y.*, s. 409.

45 *A.g.y.*, s. 410.

46 Bu çalışmanın yolu aslında Hempel’in kendisi tarafından “açıklama taslağı” kavramıyla açılmıştı. William Dray’ın *Laws and Explanation in History* (Oxford University Press, 1957) adlı yapıtıyla yarattığı kopukluk etkisine tam anlamını verebilmek için bu stratejiyi anlamak gerekir. W. Dray’ın kitabını ileride ele alacağız.

47 “Zayıflatılmış” bir açıklama modelinin hesaba katılması, bizim için, doğrudan doğruya anlatısalcı [öykülemeci] bir sava boyun eğmemek ve açıklamayı anlamaya dayandıran daha dolaylı bir yöntemle baş vurmak için yeterli bir neden olacaktır.

me çalışması, tarihsel bilginin gerçek ya da sözde güçlüklerini çözmeyi amaçlayan tarihçilerin çalışmalarıyla kesişir – Fransız tarih yazımı da bizleri bu çalışmayla içli dışlı kılmıştır.

Söz konusu modele karşı çıkanlar tarafından farklı biçimlerde kullanılacak ilk büyük ödün, tarihçilerin sundukları açıklamaların tarih biliminde, doğa bilimlerindeki gibi iş görmediğini kabul etmek olmuştur. *Tarih*, Hempel modelinin tüm dengeliğinde yer alan büyük önermedeki *yasaları düzenlemez*, onları kullanır.⁴⁸ Bu nedenle, söz konusu yasalar örtük yasalar olarak kalabilirler. Ama özellikle de bu nedenden ötürü tümellik ve düzenlilik bakımından türdeş olmayan düzeylerden kaynaklanabilirler. Nitekim P. Gardiner *The Nature of Historical Explanation*⁴⁹ (Tarihsel Açıklamanın Doğası) adlı kitabında, tarih biliminde kabul edilmiş düzenlilikler sınıfı içine *law-like explanations* (yasa-benzeri açıklamalar) adını verdiği şeyleri alır: Burada özellikle “durumsal” türden düzenlilikler söz konusudur. G. Ryle, *The Concept of Mind* (Zekâ Kavramı) adlı yapıtında davranışın açıklanmasını ele aldığı anda bu türden düzenliliklere büyük bir rol yüklemiştir: “Çünkü” bağlacının işlevlerinden biri aslında bir iş yapanın eylemini, onun “alışılmış” davranışının çerçevesi içine oturtmaktır. *Durumlar* açısından yapılan açıklama, düzenlilik kavramının kabul ettiği belirsizlik düzeylerinin çeşitliliği üstüne geliştirilecek düşüncenin yolunu açar.

Bu çeşitlilik, bu ayrışıklık da tarihsel yapıt okurları tarafından tamamıyla benimsenmiş bir şeydir. Okurlar, metne, kafaalarında tek, tekdüze, tekparçalı olarak yer alan bir açıklama modeliyle değil de çok geniş bir beklentiler yelpazesine yaklaşırlar. Bu esneklik de, açıklamanın *yapısı*yla ilgili soru’nun açıklamanın *işlevi*yle ilgili soruyla tamamlanması gerektiğinin bir kanıtıdır. İşlev sözcüğünden, belli türdeki sorular ile belli türdeki yanıtlar arasındaki uygunluğu anlamak gerekir. Sözelimi “niçin” sorusu, “çünkü...” biçimindeki kabul edilebilir yanıtlar yelpazesini açan bir sorudur. Bu bakımdan, “güçlü” model “niçin”

48 Nomolojik modele karşı çıkanlar burada, tarih bilimindeki açıklamanın, anlatının ön anlaşılabilirliği üstüne aşılandığının bir belirtisini görürler (açıklama, böylece anlatının anlaşılabilirliğini onun aslını bozarak güçlendirmektedir).

49 Patrick Gardiner, *The Nature of Historical Explanation*, Londra, Clarendon U. Press, 1952, 1961.

sorusunun açtığı beklentiler yelpazesi ile “çünkü...” biçiminin kabul edilebilir yanıtlar yelpazesinin yalnızca sınırlı bir kesitini açıklayabilmektedir. Artık sorun, nomolojik modelin ne tür yayılmaya, dolayısıyla ne tür zayıflatmaya olanak verebileceğini bilmektir: Kuşkusuz bunun için de tarihi “anlama”nın sezgisel ya da empatik tutumuna yapılacak her türlü utanılası dönüşün dışlanmış olması, genel olarak da katışıksız ve basit anlamamanın, açıklamanın yerine konmasına karşı çıkılmış olması gerekir.

Nomolojik model yanlılarına göre, “niçin” ile “çünkü...”nın çok değişik kullanımlarındaki açıklamanın hafifletilmesine karşı koymanın tek yolu, zayıf biçimleri her zaman modelin “güçlü” biçimine bağlamak ve zayıf biçimlere güçlü biçime kestirim yoluyla yaklaşma çabasını vermektir. Dolayısıyla, modelin işleyişi bakımından özgür tutum, açıklamanın yapısıyla ilgili büyük bir kesinliğin korunmasını sağlar. “Güçlü” model böylece, aynı modelin daha zayıf biçimleriyle yapılacak her türlü kestirimin “mantıksal işareti” (İng. “logical marker”) olarak kalır.

İkinci bir tartışmaya, yukarıda sözünü ettiğimiz ve tarihçilerin kendi disiplinlerini tam bir bilim haline dönüştürmek için yaptıkları mücadeleyle kesişen çabanın bir belirtisi olarak karşımıza çıkar. Tarihteki *seçme* yöntemlerinin rolüdür burada söz konusu olan. Bu tartışmanın örnek oluşturan bir yanı vardır, çünkü *Verstehen* geleneğinde çoğunlukla sözü edilen güçlüklerden biriyle ilgilidir. Bu da tarih bilimine doğa bilimlerinininkine benzer bir “nesnellik” verilmesine karşı koymak için yapılır. Fransa’da Raymond Aron’un kitabı bu sonuncu savın vazgeçilmez kanıtı olarak görülür. Yeni-pozitivist epistemoloji, tarihteki nesnelliğin yazgısını nomolojik modelin yazgısına kesin biçimde bağlayarak, yapılan saldırıya karşılık vermiştir. O andan itibaren de, bu düşünce okulu içinde, *modelin* savunulması tarihteki nesnelliğin savunulmasıyla eşit duruma gelmiştir.

R. Nagel’in bu konudaki karşı düşüncesi,⁵⁰ analitik bir argümanın ne olduğunu uygulayarak göstermesi ve yoğun eleş-

50 Ernest Nagel, “Some Issues in the Logic of Historical Analysis”, *The Scientific Monthly*, 1952, s. 162-169. Sonradan yer aldığı yapıt için bkz. Patrick Gardiner, *Theories of History*, a.g.y., s. 373-386.

tililere karşı bir ayrıştırma ve ayırt etme çabasıyla nasıl yanıt verildiğini ortaya koyması bakımından önemlidir.

İleri sürülen argüman şudur: *Seçme* teriminden tarihçinin bir alanı ya da bir sorunu seçmesini mi anlamamız gerekir? Peki ama zaten hiçbir bir bilim adamı böyle bir seçme eyleminden uzak duramaz ki! Buradaki tek ilgi çekici sorun, bir inceleme alanı seçildikten sonra, bilim adamının inceleme konusu yaptığı değerlere ya da tutkulara karşı mesafeli durmayı başarıp başarmadığını bilmektir. Oysa, böyle bir özgürleşme tarihçi için erişilmez bir durum değildir: Tarihçi tarihi bile "araştırma" (İng. *inquiry*) olarak tanımlar.

İleri sürülen ikinci argüman ise şudur: Böyle bir seçim sonucu, inceleme konusunun sınırlandırılmasından mı söz edilmek isteniyor? Bir şeyi bilmek için her şeyi bilmek gerektiğini varsayarsak eğer, böyle bir sınırlandırma ancak bozulmaya yol açacak bir neden olarak görülebilir. Oysa, bütün ilişkilerin "iç" özelliğine ilişkin olan, Hegel kökenli, temel felsefi sav, söylemin "analitik" niteliğini doğrulayan bilimin pratiği tarafından yalanlanmıştı.

Üçüncü argüman şudur: Varsayımların seçiminden mi söz edilmek istenmektedir? Ama bu açıdan bakıldığında her araştırma seçmeye dayanır. Yoksa, araştırmanın herhangi bir noktada durdurulması mı söz konusudur? Ama sonsuz olarak geri gitme argümanı da bir yanıltmacadır [safsatadır]: Çünkü belirli soruya, belirli yanıt verilir. Çözümlemeyi daha ileri götürebilme olanağı, araştırmanın derece derece ilerleyen özelliğini kanıtlar yalnızca.

Sonuncu argüman da şudur: Tarihin kolektif ya da kişisel önyargılardan kurtulamayacağı mı belirtilmek isteniyor? Ama araştırma ideallerinin kültürel, toplumsal, siyasal, vb. başka özelliklere nedensel olarak bağlı olduğunu ileri sürmek belirtilmeye bile değmeyen sıradan bir gerçektir. Burada anlamlı olan, önyargıların saptanabilir ve araştırmaya konu edilebilir olmalarıdır. Önyargı-olanı önyargı-olmayandan ayırt edebilecek durumda olmamız bile nesnellik idealinin umutsuz bir şey olmadığını kanıtlar. Yoksa, kuşkucu sav kendi yargısı altında yıkılırdı, geçerliği de onu ileri sürenlerin çevresiyle sınırlı olurdu. Ama

söz konusu sav, kendi koymuş olduğu ölçütten kurtulabilirse, bu durum, insanla ilgili şeyler konusunda geçerli önermeler ileri sürmenin olanaklı olduğunu kanıtlar.⁵¹

“Doğrulanmış” [güvenilir, güvence veren] (İng. *warranted*) bir açıklamanın gerçekleşmesine karşı koyan yeni bir engel de tarihsel araştırmanın, olaylar sürecinin “başlıca” nedeni olarak görülen şeyle sınırlandırılmasından kaynaklanır. Oysa, neden-sonuç ilişkilerine görece bir önem verilmesi, nesnel olmaya elverişli gibi görünmeyen bir “ölçüp biçme”yi (İng. *weighing*) gerektirir. Önemlilik kavramının çözümleme açısından erişilemez bir kavram olmadığı belirtilebilir. Ama önemliliğe ilişkin yargıların doğruluğu her ne kadar tartışma konusuysa da, önemlilikten söz ederken bir şey belirttiğimiz de gerçektir. Dolayısıyla, önemlilik derecelerinin verilmesine bağlı olarak bir anlamlandırma dizelgesi hazırlanabilir (E. Nagel, *a.g.y.*, s. 382-385). Önemlilik derecelerinin “ölçülüp biçilmesi” mantığına uygulanabilirlik sağlayabilecek tek şey ise istatistik gerecinin yetkinleştirilmesi olacaktır.⁵² Böyle bir şeyin gerçekleşmesini beklerken de, sınırlı bir kuşkuculuk zorunludur; ama bu sınırlı kuşkuculuğu da büyük çaplı [global] bir kuşkuculuğa dönüştürmenin de haklı hiçbir yanı yoktur: “Aslında çok sayıdaki varsayıma yüklenebilecek görece olasılıklar konusunda yoğrulmuş insanlar arasında büyük bir uyum vardır”.⁵³

Burada da görüldüğü gibi, tarihin pratiğinden alınmış argüman Fransız tarihyazımındaki dizisel özellikli nicel tarihin yandaşlarının ileri sürdüğü argümanla birleşmektedir.

51 Seçme sorunu hiçbir zaman tarihin şu özgül sorununa (tarihçinin kendi inceleme konularının oluşturduğu alana ait olması, fizikçinin fiziksel dünyaya ait olmasından farklıdır) bağlanmamıştır. Bu konuyu dördüncü bölümde [4. ciltte] yeniden ele alacağız.

52 Tarihte neden bir önemlilik sorunu bulunduğunu bilme çabası burada da usulca bir yana itilmiştir. Önemlilik derecelerinin ölçülüp biçilmesinin, görece doğrulamaların mantığından kaynaklanıyor olması da söz konusu değildir. Bu noktada, Nagel, modeli savunarak ona katkıda bulunmuştur. Ayrıca açıklama ile anlamaya ilişkin bir diyalektiğin de hesaba katılması gerekir. Ama bu “ölçme biçme” olayının “araştırma” olarak tarihi ilgilendirdiği ne ölçüde tartışılmazsa, tarihsel anlatmanın genel süreci içinde araştırmanın yeri hakkındaki sorun da varlığını korumaktadır.

53 E. Nagel, *a.g.y.*, s. 385.

Nomolojik modele yönelik bu savunmayı öyle bir noktaya kadar götüreceğiz ki, sonunda modelin zayıflatılması olgusu, modelin terk edilmesi sınırına dayanacaktır. Charles Frankel'in yazısı⁵⁴ bu açıdan örnek gösterilebilir. Bu yazıda model öylesine zayıflatılmıştır ki, eleştirel tarih felsefesindeki *Verstehen*'in anlamına yakın bir biçimde değerlendirilen *yorumlama*, tarihsel bilgi için *gerekli bir an olarak kabul edilir*. Yorumlama anı, tarihçinin değer biçtiği, yani anlam ve değer yüklediği andır. Bu an, olaylar arasında nedensel bağlantılar kuran açıklama anından ayrılır. Ama iki an'ı eklemleme çabası nomolojik modelin etki alanı içinde kalır; çünkü bir yandan her iyi tarihçinin iki işlem düzeyini ayırt etme kaygısı taşıdığı ve açıklama çekirdeğini yalıtma tutkusu içinde epistemolojiyi doğruladığı kabul edilir; öte yandan da yorumlamanın kendisi de açıklamanın sınırlayıcı gereklerine boyun eğer.

Gerçeği söylemek gerekirse, modelin zayıflatılması açıklama evresinin yeniden biçimlendirilmesiyle başlar: Frankel'in, ideal olarak tarihin öbür bilimlerden farklı biçimde hareket etmediğini düşünüyor olması durumu değiştirmez. Modelle olan uyumsuzluklar tarihin gerçekteki durumunu belirtir, onun epistemolojik idealini değil. Tarihin yaptığı genelleştirmeler, Hempel'in de dediği gibi, açıklama taslakları türünde değil midir? Öyle de olsa tarih ile öbür bilimler arasında bir uçurum yaratmayan önemsiz bir özelliktir bu ve "belirsiz genelleştirmelere ilişkin ayrıntıları geliştirme gereksinmesi"ni⁵⁵ işaret eder. Açıklama ile kehanet arasındaki bağ koparılmış mıdır? Tarihçi bir olayın yalnızca gerekli değil ama yeterli koşullarını da vermeyi başaraabilecek midir? Önemli olan açıklamanın eksik olması değil de, "bizim açıklama isteğimizi tam olarak tatmin ediyor gibi" olmasıdır.⁵⁶ Nitekim, bizler, bir sürecin aşamalarına ilişkin basit bir tanıtmaya yazısını bir açıklama olarak kabul ederiz; embriyolojide ve gelişmeyi ya da evrimi inceleyen bütün bilimlerde de aynı şeyi yaparız. Genetik açıklama şöyle bir öneride bulunur: "Bütün tatmin edici açıklamalar bizlere tam olarak aynı türde bilgi

54 Charles Frankel, "Explanation and Interpretation in History", Patrick Gardiner, *Theories of History, a.g.y.*, s. 408-427.

55 A.g.y., s. 411.

56 A.g.y., s. 412.

vermezler ve açıklamaya yönelik bütün istekler bir tek tür yanıtın belirsizliğinden uzaklaşma gereğini yansıtmazlar"⁵⁷ (a.g.y., s. 412). O zaman da bilimsel açıklama [usa uygun açıklama] ile genelde insanla ilgili işlere yönelik olarak verdiğimiz sakınlı yargılar arasındaki sınır da ortadan kalkmaya başlar.

Şimdi de tarihsel bilginin nomolojik modelle uyuşmayan sonucu özelliğini ele alalım: Daha önce de gördüğümüz gibi, tarihte, genellikler [genel önermeler] değişmez ilişkiler olmaktan çok kullanım sıklığı yüksek bağıntılar olduklarından, verilecek karşıt-örnekler genel yasaları geçersiz kılmazlar (erkin bozulmaya yol açtığı her zaman doğru olmadığı gibi mutlak erkin de kesinlikle bozulmaya yol açtığı doğrulanamaz). Tarihi açıklamasına uymayan istisnalarla karşılaşınca ne yapar? Kısıtlayıcı maddeler ekler ve böylece ileri sürmüş olduğu genelleştirmelerin uygulama alanını daraltmış olur. Bu yolla da, karşıt örneklerden kurtulmuş olur.

Argümanı başlangıçtaki modelin tolerans sınırına kadar götüren Frankel, açıklamanın, yorumlama üstünde eklemlendiğini kabul eder. Ama modelle bağlantısını koparmamak için şu görüşü savunur: Daha kuşatıcı yorumlamaların, kabul edilebilir düzeyde kalabilmeleri için kesin kısmi açıklamalara dayanmaları gerekir. *Değerler* iyi kurulmuş nedensel bağlantılar üstüne oturtulmadan nasıl verilebilir ki? Bunun tersinin de doğru olduğu söylenebilir mi? Kuşkusuz tarihte bir neden herhangi bir koşulu değil de üzerinde iş görebileceğimiz koşulu tanımlar:⁵⁸ Bu açıdan, eylemin değerleri nedenlerin her türlü değerlendirilmesi

57 Bu önemli ödünün başka nasıl kullanılabileceğini ileride göreceğiz. Charles Frankel'in başvurduğu bazı yollar, modeli terk edilme derecesinde zayıflatıcağıdır. Sözgelimi Isaiah Berlin'e şöyle bir itirafta bulunur ("Historical Inevitability", *Four Essays on Liberty*, Oxford University Press, 1969; yeni baskı Patrick Gardiner, *The Philosophy of History*, Londra, Oxford University Press, 1974, s. 161-186): Tarih gündelik dille yazılıyorsa ve okurlar özel bir bilimsel dil beklentisi içinde değilse, bu, açıklamanın başarısının kuramın kesinliğiyle değil de somut meselelere verdiği önemle ölçüldüğünü gösterir. Nedensel açıklamalar ve hatta usa uygun açıklamalar burada bilgelik kurallarıyla yan yana gider (erk bozulmaya yol açar, mutlak erk ise kesinlikle bozar). Bu noktada da anlatısalcı [öykülemeci] kuramın pek uzağında sayılmayız: "Bizler tarihinin tam da bir öykü anlatmasını ve ona hayat vermesini bekleriz", s. 414.

58 Tarihte neden kavramının büründüğü çeşitli anlamları ileride III. altbölümde yeniden ele alacağız.

içine sızar; dolayısıyla bir nedeni saptamanın, bir olguyu kabul etmek *ve* bir değeri açıkça ortaya koymak olduğunu belirtmek gerekir. Ama bu durumda, önemlilik yargısına uyguladığımız aynı çözümleyici anlayışı yorumlama kavramına da uygulamak gerekir, bir kez daha. Yorum yaparken, açıklama idealiyle uyumu eşitsiz biçimde olan üç şey yapılır. En az uyumlu girişim, tarihin anlamı konusunu, *erekler*, amaçlar ya da idealler açısından karara bağlamaktır: Demek ki, “iç” ilişkilerin örtük bir felsefesi işin içine katılır (bu, yukarıda da belirttiğimiz gibi “analitik” anlayışla bağdaşmaz) ve tarihin akışına dışarıdan *aşkın* [Fr. *transcendant*] ve *gizli* [Fr. *occulte*] bir proje zorla kabul ettirilmeye çalışılır. Ekonomik ya da başka türden olan *en önemli nedenin* belirtilmesiye daha az tartışma konusudur. Bu noktada yorumlama açıklamayla bağdaşır: Ama bunun için de, yorumlama araştırmaya tohum halindeki bir fikrin kılavuzluğunu sağlamakla ve önem dereceleri göstermekle yetinmelidir. Yorum, öbür olasılıkları dışlayıp tek geçerli yorum olmak isteği içinde olduğu anda da, açıklamayla bağdaşır olmaktan çıkar. Ama en ilgi çekici yorum, bir olaylar kesitini ya da bir kurumlar bütünü “en son sonuçlar” (İng. *terminal consequences*)⁵⁹ açısından değerlendirme amacını edinmiş yorumdur: Bu “en son sonuçlar” a değer ya da değer-yokluğu bakımından kendileri için değer biçilir.⁶⁰ Bir sürecin toplam anlamı işte bu en son sonuçlardır; aralarından bazıları, üzerinde iş görebileceğimiz var olan durumun değişik biçimlerine uygun düşer.⁶¹ Sözelimi,

59 A.g.y., s. 421.

60 Burada da argüman anlatısalıcı anlayışla birlikte gider: Tarihçinin en son sonuçları seçme işlemi “onun öyküsünün çerçevesi” (s. 421) diye adlandırır. Frankel, “gerçek” [“asıl”] neden sorununu tartışırken, Gardiner’in bu noktadaki bakış açısını izler ve şunu gösterir: Uyuşmazlıklar bakış açısıyla ilgili değil de bağlantılarla ilgili olduklarında, “tarihçinin anlattığı öykü içine katılmaları gerekli mi gerekli değil mi sorunuyla ilgilidirler; çünkü tarihçi bu ‘anlatılan öykü’yü sorulan soruya uygun bir yanıt haline getirmeye çalışacaktır” (s. 427). Tarihçi bir dönemle ya da bir kurumla ilgili yorumunu yaptığında, “nedenler açısından birbirine bağlı olaylar kesitinin öyküsünü anlatır; bu olayların da değer ya da değer-yokluğu açısından sonuçları olacaktır” (s. 421).

61 Gelişme kuramının tarih felsefesinin ön planına çıkartmış olduğu geçmişin açıklanması ile şimdideki eylem arasında bulunan bağıntılar sorununu dördüncü bölümde [4. ciltte] yeniden ele alacağız. Tartışmanın bu evresinde, tek sorun, en son sonuçların seçiminin, olaylar düzeyindeki iyi bir nedensel bağlantıyı sağlayıp sağlayamayacağıdır.

Marx, sanayi proletaryasının ortaya çıkışını ana neden olarak kabul eder, çünkü bu, aynı zamanda savunulacak "neden" in de taşıyıcısıdır. Eğer en son sonuçlara ilişkin seçimin sorumlu bir seçim olması gerekiyorsa, böyle bir durum da olgulara aşırı dikkat gösterilmesini engellemez. O zaman da birbirine karşıt iki farklı yorumun farklı olayları açıkladıklarını itiraf etmek gerekir: Çünkü aynı olaylar farklı olan en son sonuçların perspektifi içinde yer almışlardır. Her iki yorum da dayandıkları nedensel kesitler açısından nesnel ve doğru olabilir. Bu durumda da aynı tarihin yeniden yazılması söz konusu olmaz, bir başka tarih yazılır. Ama bu konu da her zaman için tartışmaya açıktır: Tarih uzlaştırılmaz bakış açıları arasında bir savaş alanı olarak kalmaya mahkûm değildir; eleştirel bir çoğulculuğa da yer vardır; böyle bir çoğulculuk anlayışı da birden çok bakış açısının varlığını kabul etse de hepsini de aynı ölçüde doğru, yerinde olarak görmez.⁶²

Karşı bakış açısının benimsenmesinde temel varsayımla bağları koparmadan daha ileri gitmek güçtür: Bu varsayıma göre, tarihteki açıklama, öteki bilimlerde görülen açıklamadan temelde tümüyle farklı değildir. Bütün tartışmanın en hassas noktası da sonuç olarak burada yatar. İşte bu temel sorunu gidermek için, nomolojik model yanlıları, açıklama modeline göre uyumsuz görünen tarih yönteminin özelliklerini tarih biliminin içinde bulunduğu duruma uygulamaya çalışırlar. Onların ileri sürdükleri argümanların açıklanmış gerekçesiye şudur: Tarih bilimini kuşkuculuğa karşı savunmak ve nesnellik için verdiği savaşımı haklı çıkarmak. Böylece nesnelliğin savunulması ile nomolojik modelin savunulması birlikte hareket eder ve giderek birbirinden ayırt edilemez duruma gelir.

62 Charles Frankel'in nefis bir metni yöntembilimsel çoğulculuk ile kuşkuculuktan hoşlanmayan bir tutum arasındaki hassas dengeye tanıklık eder. Charles Frankel yorumlardan, en son sonuçlara bakarak olumlu bir biçimde söz etmesinin ardından şunları yazar: Eğer tarih hakkında öne sürülen şema, olaylara, sınırlı fırsatlara, koşulların elverdiği olanaklara gerektiği biçimde bağlıysa, ve öte yandan eğer tarihçi dar kafalı ve sığ görüşlü değil de geniş görüşlü ve cesursa, o zaman da "insan yaşamının ne olabileceği konusundaki açık seçik ve ölçülü bir fikirle aydınlatılmış tarih, kaygısız, hiçbir vaatte bulunmayan, yönlendirici idealden uzak, ironiden ya da gözyaşından yoksun tarihe genellikle yeğ tutulur (ironi ve gözyaşı, bu idealin, insanı ilgilendiren şeylerin kaydedilmesi işine eşlik eder)" (s. 424). Charles Frankel'in bütün hoşgörü ve insanlığı da bu tümcede yatar.

Tarihyazımının *anlatısal* statüsüyle ilgili sorun, ne Fransız tarih-yazımındaki ne de analitik okulda yaşanan tartışmanın ilk evresindeki tarihsel bilimlerin epistemolojisi için söz konusu edilmiştir. Özellikle de bütün tartışma boyunca, anlatının, nomolojik açıklama modelinin ortaya attığı bilimsellik gereklerini uzaktan bile karşılayamayacak basit bir söylem olduğu üstü örtülü biçimde dile getirilmiştir. Tartışmalardaki “anlatısalcı” [“öykülemeci”] savlar iki düşünce akımının birleşmesinden doğmuştur. Bir yandan nomolojik modelin eleştirisi doğrudan doğruya açıklama kavramının parçalanmasına neden olmuş ve bu durumda sorunun karşıt yaklaşımı için gereken yol açılmıştır. Öte yandan, anlatı yeniden değerlendirme konusu yapılmış, bu değerlendirme de özellikle anlatının anlaşılabilirlik bakımından taşıdığı olanaklara yönelik olmuştur. Böylece anlatıyı anlamanın [kavramanın] değeri yükselirken, tarihsel açıklama değeri yitiriyordu. İşte bu altbölüm söz konusu iki akımın birleştirilmesine ayrılacaktır.

1. Nomolojik modelin parçalanması

1. Genel yasalara başvurmayan bir açıklama: William Dray

Bir önceki altbölümün sonunda nomolojik model yanlılarının model ile tarih biliminin gerçek durumu arasındaki farkı nasıl ikili bir taktikle açıklamaya çalıştıklarını gördük: Bir yandan modeli

zayıflatmak istiyorlar, öte yandan da tarihçilerin kendi araştırma alanlarını bilim düzeyine yükseltmek için harcadıkları çabadan destek alıyorlardı. Nomolojik model ile tarihin gerçek yöntembilimi arasındaki farkta, modelin oluşumu bakımından bir temel yanlışın belirtisini görenlerin tutumuysa bambaşkaydı.

William Dray'ın *Laws and Explanation in History*¹ (Tarihte Yasalar ve Açıklama) adlı yapıtı bu bakımdan nomolojik modelin yaşadığı krizin en iyi tanığıdır. Kitap dağılmış bir sorunsala parçalanmış bir yapıyla karşılık verir. Birbirini pek öyle izlemeyen üç cephe açılmıştır. Birinci cephede tamamıyla olumsuz bir eleştiri sürdürülür ve sonunda *açıklama kavramı ile yasa kavramı birbirinden ayrı tutulur*. İkinci cephede, yazar, *yasaların altına soku-lamayacak nedensel bir çözümleme türünü* savunur. Kitabın birinci bölümünde üstü kapalı bir biçimde olumlu olarak sözü edilen tema, yani bir tarihin genel yasalara başvurmadan açıklanabileceği görüşü, böylece ilk olarak uygulamaya konmuş olur ama yine de tarihte her açıklamanın nedensel dili üstlenmesi gerektiği belirtilmez. Yazar son olarak da "rasyonel açıklama" (İng. *rational explanation*) türünü inceler: Bu, ampirik yasaların yönlendirdiği açıklamaya yönelik eleştirinin açtığı alanın ancak bir bölümünü kuşatır. Nedensel çözümlemenin savunulması ile rasyonel açıklamanın savunulması, mantıksal olarak şu olumsuz savdan, yani tarih bilimindeki açıklamanın açıklama olmak için yasaya gereksinmesi yoktur savından kaynaklanmaz; her iki savunma biçiminin bu savı önceden kabulleniyor olmaları da durumu değiştirmez. Bu savunmaların kendi değerlerine göre tartışılmaları gerekir.² Nomolojik modelin eleştirisi altında yatan inanış şudur: "Bütün tarihsel açıklamaları tarihsel olarak biraraya getirmeyi sağlayacak bir mantıksal özelliklerle karşılaşmamız pek olası değildir. Çünkü tarih kitaplarında bulduğumuz açıklamalar mantıksal açıdan birbiriyle uyumsuzdurlar; bu nedenle de bir yığın oluştururlar" (s. 85). İşte anlatısal anlaşılabilirliğin yeniden değerlendirilmesi yolunu açan da, tarihteki açıklamanın bu mantıksal açıdan dağınıklığının tanınması olmuştur.

¹ a.g.y..

² Nedensel açıklama kavramını ileride III. altbölümde yeniden ele alacağız, s. 158 ve ötesi.

a) William Dray, tartışmasına olumsuz savla (*açıklama kavramı yasa kavramını içermez*) başlayabilmek için, eleştirinin dayanak noktasını, *covering law model* [yasa korumalı model: *nomolojik model*] diye adlandırdığı yaklaşımı benimseyenlerin "güçlü" model ile "zayıf" model arasında yaşadıkları kararsızlıklarda bulur. İngilizce'deki *covering law model* deyişiden yasanın tikel [özel] durumları "kucakladığı" ["örttüğü"], dolayısıyla bu tikel durumların yasanın örnekleri haline geldiği modeli anlıyoruz. Bu terimi Fransızca'ya *modèle de subsomption* (kucaklayıcı model, yasayla kucaklama modeli) diye çevirebiliriz. Dray, resmî düzlemde, bir yasa ile yasanın "kapsadığı" durumlar arasında bulunduğu ileri sürülen bağın açıklanmasının bile duraksamaya yol açtığını belirtir. "Çünkü..." terimi, nomolojik model [yasa korumalı model] okuluna bağlı mantıkçıların sözcük dağarcığı dışında hiçbir yerde belirli mantıksal yapıya yol açmaz. Olayın "indirgenmiş" özelliğinin ortaya koyduğu içerme bağına gelince, tekanlamlı olmaktan uzaktır. Son olarak da açıklama kavramı yasalar ile örnekler arasında bir örtme [kuşatma] bağıntısı bulunduğunu daha fazla ileri sürmek zorunda değildir.

İçerme yerinin açıklanması konusundaki bu kararsızlıklara [dalgalanmalara], modelin kendisinin dile getirilmesindeki değişiklikler de eklenir. Daha önce gördüğümüz gibi, bazı yazarlar modeli tartışma yerine zayıflatmayı yeğlerler. Böylece gücü, kesinliği giderek azalan bir aşama sırası kat ederler: En kesin indirgeyici zorunluluktan başlayıp yarı-yasa kavramına uzanırken, üstlenilmiş ama düzenlenmemiş, üstü kapalı olarak sezdirilen ama belirtik olmayan, tasarlanmış ama tamamlanmış olmayan yasa kavramından geçilir.

Bu kararsızlıklar, modelin kendisinde görülen mantıksal yetersizliğin belirtisidir yalnızca. Gerçekten de nomolojik model, açıklanan olaylar için ne gerekli bir koşuldur ne de yeterli bir koşul; bu kanıtlanabilir. Koşul yeterli değildir çünkü yapılan açıklama tahmine dönüştürülemez. Hâlâ eksik olan bir şey vardır. Peki nedir bu? Örnek olarak mekanik bir arızayı, motorun yağsız kalma nedeniyle çalışmamasını ele alalım. Nedeni bir yağ kaçağına yükleyebilmek için, burada söz konusu olan çe-

şitli fizik yasalarını biliyor olmamız yeterli değildir; ayrıca yağ kaçağı ile motorun bozulması arasındaki olayların kesintisiz dizilişini de hesaba katmak gerekir. "Kesintisiz" demekle mekân ile zamanın sonsuz bölünebilirliğiyle ilgili felsefi bir apori içine giriyor değiliz; biz yalnızca, daha alt derecedeki olayları saptıyor ve bunları daha da alt derecede yer alabilecek başka olayların varlığını kabul etmeyen bir dizi(liş) içine yerleştiriyoruz. "Yağ kaçağı ile motorun çalışmaması arasında meydana gelen şeyin öyküsünü oluşturan olaylar dizisine yapılan bu gönderme, motorun çalışmamasını açıklar".³ İşte aynı durum tarih için de geçerlidir; zamanın bölünebilirliği en *ayrıntılı* çözümlemenin bittiği yerde durur.

Yasalarla açıklama yeterli olmadığında, gerekli de değildir. Peki hangi koşulda gerekli olacaktır gerçekten de? Bu konuda örnek olarak bir tarihçinin verebileceği ya da verebildiği bir açıklamayı ele alalım: XIV. Louis halk tarafından sevilmeyen biri olarak öldü, çünkü Fransa'nın ulusal çıkarlarına zarar veren bir siyaset izledi. Şimdi bu tarihçi ile Hempel okulundan bir mantıkçinin karşılıklı tartışıklarını düşünelim. Mantıkçi, yasaların gerçekte hemen yukarıdaki açıklamayla gerekli hale geldiği konusunda tarihçiyi nasıl ikna edebilir? Mantıkçi şöyle diyecektir: Açıklama şu türden örtük bir yasa gereği değer kazanır: Halkının çıkarlarına zarar verecek siyaset izleyen hükümetler o halkın gözünde sevilmez hale gelirler. Tarihçinin verdiği yanıtısa, herhangi bir siyaseti değil de, doğrudan doğruya sözü edilen özel durumda izlenen siyaseti göz önünde bulundurduğu biçiminde olacaktır. Bu durumda, mantıkçi yasa ile tarihçinin açıklaması arasındaki farkı kapatmaya çalışacak ve bu amaçla da

3 Tümüyle inandırıcı olabilmek için, argümanın şöyle dile getirilmesi gerekir: Bir arızada işin içine karışan ve zamansal hiçbir sıra içermeyen fiziksel ve mekanik yasalar arızanın evre evre yeniden oluşturulmasını gerektirir; çünkü ancak bu yolla yasalar dizisel olarak [art arda] uygulanabilir. Bu dizisel uygulama sayesinde yasalara ilişkin bilgi, açıklama açısından gerekli bir koşul oluşturur. Dray'ın argümanına böyle bir biçim vermesinin nedeni, kendine model olarak, mekanikçiyi seçmiş olması, bu mekanikçinin de fizikçi olmamakla birlikte arızanın her evresini tam olarak anlıyor olmasıdır. Ama fizikçiler var olduğu için mekanikçiler de vardır. Dray, tarihçinin bilgisini mekanikçinin becerikliliği düzlemine mi koymak istemektedir? Eğer öyleyse, tarihteki açıklama konusunda kuramsal bir anlayışın yerine konan, baştansavma bir pragmatik anlayış içine düşülmektedir. W. Dray'ın yapısı bu tür bir anlayışın çok sayıda izini taşır (a.g.y., s. 70-76).

yasayı şu türden eklemelerle daha kesin olarak belirleyecektir: Ülkelerini yabancı ülkelerle savaşımlara sokan, dinsel azınlıkları ezen, saraylarında asalakları besleyen yöneticiler halkın gözünde sevilmez olurlar. Ama bazı siyasal önlemlerin başarısız olduğu, kralın kişisel sorumluluğunu gerektirdiği, bu arada kralın da bazı önlemleri almayı unuttuğu gibi başka kesinlemelerin de eklenmesi gerekecektir. O zaman da mantıkçı şunu itiraf etmek zorunda kalacaktır: Açıklama, eksiksiz olabilmek için, sınırsız sayıda nitelik belirtme süreci gerektirecektir, çünkü tarihçinin göz önüne aldığı durumun yasa tarafından kucaklanan tek durum olduğu hiçbir aşamada kanıtlanamaz.⁴ Tarihçiyi mantıksal olarak bağlayacak bir tek yasa söz konusu olacaktır; o da şudur: XIV. Louis'nin içinde bulunduğu koşullarla tamı tamına aynı koşullarda aynı önemleri alan her yönetici, halkın gözünde sevimsiz olacaktır. Ama böyle bir açıklama artık bir yasanın açıklaması sayılamaz; gerçekten de söz konusu edilen durumun bütün özel koşullarının sıralanması gerekir (sözgelimi genel olarak savaştan değil de Jansenius'çulara karşı saldırıdan, vb'nden söz etmek gerekir). Bu açıklama, *tamı tamına* deyişini işin içine katarak kendine genellik havası verebilmektedir ancak; yani işlemin sonucu anlamsız [boş] bir iç durumun üretilmesi olmaktadır; anlamsızlık söz konusudur çünkü "tamı tamına aynı koşullarda aynı önlemler" (s. 36) anlayışı, tasarlanabilecek hiçbir araştırmada anlam kazanamaz.

Buna karşılık, tarihçi daha genel özellikli şöyle bir açıklama yapacaktır: "Özel koşullar bakımından" Fransız halkına benzeyen her halk, "özel nitelikler bakımından" Louis'ye benzeyen bir yöneticiden nefret edecektir. Böyle bir yasa anlamsız [boş] değildir, çünkü mantıkçı ile tarihçi arasındaki diyalektik tırnak içine alınmış deyişleri "doldurma" olanağı sağlayacaktır. Ama bu artık nomolojik modelin istediği türden bir yasa değildir. Çünkü, "örtük" [zımnî] yasalar gibi belirsiz ve genel olmak yerine çok ayrıntılı bir yasa söz konusudur ve bu özelliğiyle de tek durumlu bir "yasa"ya denktir.

4 " 'E çünkü...' biçimindeki bir önermeyi tamamlarken yararlandığımız ifade ne kadar karmaşık olursa olsun, açıklayıcı tümcecige yapılan eklemelerin kabul ettiğimiz asıl ifade tarafından asla geçersiz kılınmaması bu gibi 'çünkü'lü önermeler 'mantığı'nın bir parçasıdır" (s. 35).

Bu bir tek durumlu yasa, aslında hiç de bir yasa değildir; ampirik yasa görünümünü altında tarihçinin usavurma biçiminin yeni bir açıklamasıdır. Tarihçi şöyle der: “E çünkü $c_1 \dots c_n$ ” (burada “E” açıklanacak olayı, “ $c_1 \dots c_n$ ” ise tarihçinin yaptığı açıklamada sıraladığı etkenleri belirtir). Mantıkçı ise şöyle yazar: “Eğer $c_1 \dots c_n$ ise, o zaman E” (burada “eğer” “her seferinde...” deyişiyle eşdeğerlidir). Ancak bu eşdeğerlik yanıltıcıdır çünkü varsayımsal biçim ampirik bir yasadan başka bir şeyi, yani benzer durumlarda pekâlâ bu türden bir tahminde *bulunulabilir* gibi bir çıkarsama ilkesini belirtebilir. Ama bu *ilke* de, varsayım biçiminde dile getirilmiş bir çıkarsama yapma *izninden* başka bir şey değildir.

Bu noktada iki ara sonuç zorunlu olarak ortaya çıkar: Ben bu sonuçları, daha sonra, tarihte açıklamak ile anlamak arasındaki bağıntıları incelerken de göz önünde bulunduracağım.

Birinci sonuç, Fransız tarihyazımındaki tartışmada gündeme gelen olay kavramıyla ilgili. Nomolojik modelin reddi gerçekten de tek (olan) olay anlayışına bir dönüş gibi görünür. Ama eğer teklik fikrine, birbirine kesin olarak benzemeyen tikeller hakkında herkesin ortaya attığı metafizik savı bağlayacak olursak, ileri sürülen sav yanlış olur. Ama nomolojik bilimlerden farklı olarak, tarihçi gerçekten meydana gelmiş olan olayı bütün somut ayrıntılarıyla betimlemek ve açıklamak istiyorsa, o zaman sav doğrudur. Ancak tarihçinin *teklik*’ten [biricik olma’dan] anladığı, inceleme konusuna tamı tamına benzeyen hiçbir şeyin bulunmadığıdır. Demek ki, tarihçinin *teklik* kavramı, incelemesi için seçmiş olduğu kesinlik düzeyiyle ilişkilidir. Üstelik, ileri sürülen bu sav, tarihçinin devrim, bir ülkenin bir başka ülke tarafından fethi, vb. gibi genel terimler kullanmasına da engel değildir. Gerçekten de, bu genel terimler, tarihçiyi genel yasalar açıklamaya değil de incelenen olaylar ile bu olayların koşullarının sınıflandırıcı bir terim altında doğal olarak biraraya getirilmiş öteki olaylardan hangi açılardan *farklılık içerdiğini* araştırmaya yönlendirir. Bir tarihçi Fransız Devrimi’ni bir devrim olarak açıklamayla değil de bu devrimin sürecinin devrimler sınıfının içinde yer alan öteki devrimlerden ayrıldığı yanlarla açıklamaya çalışır. Fransızca *La Révolution française* (Fransız Devrimi) deyi-

şindeki belirli tanımlık [harf-i tarif] olan *La'nın* da işaret ettiği gibi, tarihçi sınıflandırıcı terimden genel yasaya doğru değil de, sınıflandırıcı terimden *farklılıkların açıklanmasına* doğru gider.⁵

İkinci sonuç ise farklılıkların açıklanmasıyla ilgilidir. Bu açıklama belirttiğimiz anlamda tek olan etkenleri biraraya getirdiği ölçüde, tündengelimden çok *yargıya* bağlanır. Biz *yargı* sözcüğünden, bir yargıcın karşıt argümanları tartıp bir karar almak için başvurduğu işlemleri anlıyoruz. Aynı biçimde, *açıklamak* da bir tarihçi için, kendi sonuçlarını, karşıt düşüncede olan bir kişinin kendi görüşünü savunmak için ileri süreceği farklı etkenlere karşı savunmaktır. Tikel [özel] durumlar hakkında bu türden *yargıda bulunma* biçimi, bir durumu bir yasa altına yerleştirmek değil de, dağılmış etkenleri biraraya getirerek en son sonucun üretilmesindeki karşılıklı önemlerini tartmak, değerlendirmektir. Tarihçi, bu noktada, bilimsel tümevarım mantığı yerine pratik seçim mantığını izler. İşte bu türden bir yargı uygulaması süreci içinde, yasalarla açıklamadan farklı bir açıklama biçimi "güvenilir açıklama" ["doğrulanabilir açıklama"] sıfatıyla yardıma çağrılır.

b) Nedensel çözümleme: Dray'ın yapıtının IV. bölümünü oluşturan, nedensel çözümlemenin savunulması nomolojik açıklama modelinin eleştirisinden görece olarak bağımsızdır. Nedensel çözümleme, nomolojik açıklama modeli karşısındaki seçeneklerden yalnızca biridir. Nedensel çözümlemenin Dray tarafından tartışılmasının nedeni, karşı çıkılan modelin çoğunlukla nedenselliğin dili içinde sunuluyor olmasıdır. Karl Popper'daki durum da aynen böyledir.⁶ Bu bakımdan, modelin nedensel bi-

5 Bu argüman ileride de göreceğimiz gibi, kolayca şu savın içine katılabilmektedir: Bir olay, bir olayörgüsünün gelişmesine katkıda bulunduğu için, hem tekil hem de tipik olma özelliğini paylaşır.

6 Bkz. *The Open Society and its Enemies II*, Londra, Routledge ve Kegan Paul, 1952, s. 262, metni aktaran W. Dray, *a.g.y.*, s. 2. Başka birçok yazar için, tarihteki nedenselliği tartışmak, tarihteki yasaların yeri konusunda yapılan tartışmayı (s. 40 ve ötesi) yinelemekten başka bir şey değildir: "Neden" teriminden yasa sözcüğünün belirttiğiyle aynı şeyi anlıyorsak, o zaman "neden" teriminden söz etmekten kaçınmak gerekir çünkü bu terimin anlamı belirsizdir; yok eğer "neden" teriminden özel yasa biçimlerini, yani "nedensel yasalar"ı anlıyorsak, o zaman da elimizde modelin bir tek nedensel biçimi var demektir: "*x*, *y*'ye neden oluyor" demek, aynı zamanda "*x*'in söz konusu olduğu her durumda *y* vardır" demektir.

çimi, olumsuz eleştiriden nedensel çözümlemenin olumlu bir incelenmesine uzanan uygun bir geçiş sağlar. Dray'ın polemik yanının sunduğu bu bağlantının dışında, nedensel çözümlemenin incelenmesi kendi doğrulamasını tarihte nedensel dilin kullanımında bulur. Dray bu dili, bütün anlam belirsizliklerine ve kullanımda ortaya çıkan bütün güçlüklerine karşın kaçınılmaz ve yerinde bir dil olarak görür. Tarihçiler gerçekte ve haklı olarak şu türden deyişler kullanırlar: "*x*, *y*'nin nedenidir" (bunu ileride nedensel yasadan, yani "*y*'nin nedeni *x*'tir"den ayırt edeceğiz). Bu deyişleri, gerçekte, değişik biçimlerde kullanırlar: üretmek, ...neden olmak, yol açmak (ya da tersi: engellemek, yapmaktan geri kalmak). Yine bu deyişlere haklı olarak nedenin açıklayıcı gücünü üstlenerek de başvururlar. Tartışmanın asıl önemli yanını da nedenin bu açıklayıcı gücü oluşturur. Altta yatan sav ise şudur: "Neden" sözcüğünün *çokanlamlılığı*, bu terimin ayarlanmış kullanımı için, "açıklamak" terimindeki çokanlamlılığın yarattığı engelden daha fazlasını yaratmaz. (Biz de konuyu tartışmaya "açıklamak" teriminin çokanlamlılığıyla başlamıştık.) Buradaki sorun söz konusu çokanlamlılığa bir düzen verebilmektir, yoksa terimi reddetmek değil.⁷

Eğer "neden" sözcüğünden nedensel yasayı anladığımız durumu bir yana bırakacak olursak, tarihteki nedensel çözümlemenin önem kazanabilmesi için, *tekil* nedensel bağıntıların var

⁷ Collingwood, *An Essay on Metaphysics* (Oxford, Clarendon Press, 1948) adlı yapıtında böyle bir çalışmaya girişmiş ve "neden" teriminde üç anlam ayırt etmiştir: Anlam I, Anlam II, Anlam III. Collingwood'un tarihe uygun tek anlam olarak gördüğü, ve zaten temel olan Anlam I'e göre, bir kimse *öyle bir davranışta* bulunur ki, bir başkası belli bir davranış içine girer, çünkü kendisine böyle davranması için bir gerekçe sağlanmıştır. Anlam II'ye göre, bir şeyin nedeni, "sapı" ["kolu"] (İng. *the handle*) "yakalamaktır", böylece onu hareket ettirebiliriz: Demek ki, bu, ayrıcalıklı olarak, bizim üretme ya da önceden sezebilme gücümüz içindeki bir şeydir (sözgelimi: sıtmanın nedeni sinek ısırmasıdır). Kavramın, insan eylemlerinden kaynaklanan bir sonuçtan herhangi bir varlığın davranışına yayılmasıyla, Anlam II, Anlam I'den türetilmiş olur. Collingwood, Anlam II'yi tarih alanının dışına atıp deney yoluyla nedensel yasaların keşfinde kullanılmak üzere doğanın pratik bilimlerine ayırır. Buna karşılık, W. Dray *neden yükleme* konusunda getirdiği pragmatik ölçüte bu Anlam II'den bir şeyler katar, ama onu da yargının özel bir etkinliği içine yerleştirir. Anlam II'ye gelince, mantıksal gerekliliğe uygun olarak, iki olay ya da iki durum arasında ögesi ögesine bir ilişki kurar: Böylece yeterli koşul kavramına denk düşer.

olması ve bunların açıklayıcı gücünün de bir yasaya bağlı olması gerekir.

W. Dray bu konudaki mücadelesini iki cephede sürdürür: Neden kavramının yazgısını yasa kavramının yazgısına bağlayanlara karşı ve her türlü açıklamayı tarihyazımı dışına atmak isteyenlere karşı. Evet, tarihçiler nedensel açıklamalar vermeye çalışırlar. Hayır, olayların özel bir akışı nedensel bir yasanın uygulanmasına indirgenemez. Evet, tarihçiler, "x, y'ye neden olur" biçiminde deyişleri yerinde olarak kullanırlar. Hayır, bu açıklamalar "eğer x'se öyleyse y" biçiminde bir yasanın uygulaması değildir.

Peki o zaman nedensel çözümleme nedir? Özü bakımından seçmeli bir çözümlemedir; *neden görevine aday olanların niteliklerini*, yani "niçin" sorusuna yanıt olacak "çünkü..."nın yerini alabilecek niteliklerini doğrulamayı amaçlar. Demek ki, böyle bir seçme bir yarışma özelliği kazanır: Adayların belli sayıda sınamayı başarıyla yerine getirmeleri gerekir. Diyebilirim ki, nedensel çözümleme *nedensel ölçütbilim*dir. Temelde iki sınama içerir: Birincisi *tümevarımcı* bir sınamadır: Söz konusu etken, gerçekten gerekli olmalıdır. Bir başka deyişle, böyle bir etken yoksa, açıklama bekleyen olay da gerçekleşmez. İkincisiyse *pragmatik* bir sınamadır: Söz konusu koşulu, olgunun yeterli koşulunu oluşturan bütün koşullar arasından seçmenin bir nedeni bulunmak zorundadır.

Pragmatik sınama, bir yandan manipüle edilebilirlik konusundaki görüşlere yanıt verir; bu görüşleri Collingwood neden kavramının anlamlarından birini tanımlamada (yani insan eyleminin etkisinin görüldüğü durumu tanımlamada) kullanır. Pragmatik sınama, öte yandan, yapılması *gerekeni*, dolayısıyla kınanabilecek olanı hesaba katar (sözgelimi bir savaşın nedenleri konusunda bilgi toplanmaya başlandığında). Pragmatik ölçüt ayrıca, olayların akışını hızlandıran şeyleri (önemli sonuçlar doğurabilecek küçük bir kıyılcım, bir katalizör) işin içine katar. Böyle bir araştırma, özü bakımından, zorunlu olarak eksik kalır. Yüksek düzeyde açık bir soruşturmadır.

Tümevarımlı bir sınama doğru dürüst tanımlaması en güç olanıdır. "x varsa, y vardır" diyecek bir kuralın bulunmadığı

durumlarda “*x* yoksa, *y* de yoktur” ileri sürümünü *doğrulamaktır* tümevarımlı sına. Bu türden formülleri kullandığı varsayılan tarihçi, şunu demek istemektedir: Her şeyin eşit olduğu özel durumda (ya da daha iyisi, durum değişmediğinde), eğer *bu x* gerçekleşmeseydi, ortaya çıkmış olan *bu y* de aslında meydana gelmeyecek ya da farklı olacaktı. Bu türden bir doğrulama yukarıda betimlediğimiz yargının uygulanmasından kaynaklanır: Daha önce de belirttiğimiz gibi bu yargı “yalnızca eğer” biçimde herhangi bir yasayı gerektirmez. Tarihçi kendi kafasında, ileri sürülmüş nedeni bir yana iter (İng. *thinks away*) (s. 104); buradaki amacı da, nedenin var olmamasının, olayların akışında ne gibi bir farklılık yaratacağını değerlendirmektir, *yargılamaktır*: Bunu da, kuşkusuz, söz konusu duruma ait şeyler hakkında bildikleri ışığında yapar. Böyle bir tümevarımlı sına yeterli bir açıklamaya denk düşmez; olsa olsa gerekli bir açıklamadır çünkü neden rolüne aday olanlar listesinden, yokluğu olayların akışını değiştirmeyecek etkenleri çıkarıp atar. Eksiksiz ya da olabildiğince eksiksiz bir açıklama elde edebilmek için “neden yükleme”yi, yukarıda betimlediğimiz ayrıntılarla “doldurma” ya da ayrıntıları katma (İng. *filling in*) yöntemine başvurarak olumlu biçimde doğrulamak gerekir.⁸

Önemli olan, bir nedenin yüklenmesinin, tikel olay açısından, nedensel bir yasanın uygulanmasından türetilmiyor olmasıdır. Aslında çoğunlukla tersidir doğru olan. Nedensel yasaların çoğu nedensellik konusundaki bireysel tanılar düzenine dayalı ikinci dereceden genelleştirmelerdir: Bu tanılar da bir yargılama uygulamasıyla ortaya konurlar ve birbirilerinden bağımsız olarak geçerli kılınırlar. “Tiranlık devrim nedenidir” gibi sözde bir nedensel yasa kuşkusuz bu türden bir yasadır. “Savaşın nedeni hırsıdır” için de aynı durum söz konusudur. Böyle bir yasa, özel savaşlarla ilgili tikel açıklamalar yapılmasını gerektirir, çünkü bu türden olaylarda ortak bir eğilim gözlemlenmektedir. Yukarıda adı geçen yasada da zaten böyle bir eğilim özetlenmektedir. Bu genelleştirmeler ilerideki araştırmalar için ne kadar gerek-

8 Max Weber ve Raymond Aron III. altbölümde, çözümlememizi daha ileri götürme konusunda bize yardımcı olacaklar.

liyse de, dayandıkları bireysel açıklamaları doğrulayanlar onlar değildir.

Demek ki, tarihte neden kavramına karşı çıkılmasına gerek yoksa eğer, bu, yukarıda ana çizgileriyle sunduğumuz özel [tikel] mantığa tarihte uyulmasındandır.

Tamamıyla ileriye düşünerek yapacağım birkaç gözlemle sonuçlandıracağım burada söylediklerimi.

Önce açıklamayla ilgili gözlemim: Bana öyle geliyor ki, nedensel çözümleme kuramına –ve aynı zamanda henüz değinmediğimiz, rasyonel açıklamaya– nomolojik model yanlılarına yaptığımız şu uyarıyı uygulamak gerekir: Tarih kitaplarında karşılaştığımız açıklamalar mantıksal bakımdan dağınık bir yığın (İng. *a logically miscellaneous lot*) görünümündedir (s. 85). Bu söylediğimiz, bir açıklama modelini tek model olarak kabul etme iddiası taşıyan bütün yaklaşımlara karşı geçerlidir. W. Dray'ın ters yöndeki iddiasına, yani tarihte açıklamayı nomolojik modelden ayırma iddiasına karşı bir argüman olarak kullanılabilir. Eğer her türlü açıklamanın nomolojik modeli karşılamadığını ve yasayla yapılmış açıklamalar olmayan nedensel çözümlemelerin bulunduğunu söylersek, haklı oluruz. Ama bir önceki tartışmadan, nedensel çözümlemenin yasalarla yapılmış her türlü açıklamanın dışında tarihteki egemen açıklama olduğu sonucunu çıkarırsak bu kez de haksız oluruz. Bu nedenle, ben kendi payıma, yasaların uygun olmayan nitelikleri üstünde durmak yerine bunların anlatı dokusu içine katılmış olduklarını belirtmeyi yeğleyeceğim. Zaten W. Dray de, “neden yükleme”yi doğrulama yöntemlerini dikkate aldığı ve bunları hukuksal işlerde geçerli olan yöntemlerle karşılaştırdığında, açıklamak ile anlamak arasındaki ince diyalektiğe uzanan kapıyı açmış olur. “Doğrulayıcı” yanların [haklı nedenlerin] aranması, nedenlerin “ölçülüp biçilmesi”, ve “değerlendirilmesi” neden rolünü üstlenecek adayların “sınanması”, işte bütün bu yargılama etkinlikleri, tarihsel kanıtlama ile açık seçik olarak ortaya konmayı bekleyen hukuksal kanıtlama arasındaki bir benzerlikten kaynaklanır.⁹ Bu

9 H. L. A. Hart, “The Ascription of Responsibility and Rights”, *Proceedings of the Aristotelian Society*, Londra, (49), 1948, s. 171-194 ve Stephen Toulmin, *The Uses of*

bakımdan, olayların kesintisiz dizilişi, tekil nedensellik adaylarının elenmesi yöntemi ve yargılama işlemi arasındaki yakınlığı daha açıkça göstermek gerekir. Böylece yelpazenin açık tutulması da söz konusu olacaktır: Yasalarla açıklama, tekil nedensel açıklama, yargılama yöntemi, ...ve nedenlerle açıklama.

Öte yandan, her zaman tarihçilerin gerçek kanıtlama üzerine dayandırılacak olan önsözdeki açıklamaya karşın, Dray'in göz önünde bulundurduğu birkaç örnek, Fransız tarihçilerinin karşı çıktıkları tarih türünden alınmış gibidir. Mantıkçı ile tarihçi arasındaki diyalektikte olduğu kadar, tekil olayların nedensel çözümlemesinin betimlenmesinde de, açıklamanın her zaman tikel olaylara ilişkin olduğu kabul edilmiş gibidir. Kuşkusuz ben de tikel nedensel çözümlemenin kısa ya da uzun süreli her türlü değişiklik için geçerli olduğunu kabul etmeye hazırım; yeter ki tarihçi incelediği değişikliğin özel [tikel] olduğunu hesaba kat-sın. Bu açıdan tek olay kavramının göreceliği konusunda araştırma boyunca söylenmiş olan her şeyin akılda tutulması gerekir. Ama olay kavramının, XIV. Louis'nin ölümüyle örneklendirilmiş değişikliklerden başka değişikliklere genişletilmesiyse, işlenmesi gereken bir olgu olarak kalmaktadır.¹⁰

c) *Rasyonel açıklama*.¹¹ Eleştirmenlerin çoğu rasyonel açıklama modelinin incelenmesi aşamasında, W. Dray'in soruna olumlu katkıda bulunduğunu ileri sürmüşlerdir. Söz konusu modelin nomolojik modele tutarlı bir seçenek oluşturması ölçüsünde bu

Arguments, Cambridge, Cambridge University Press, 1958. Bu iki yazar da bizleri açıklama ile bir "iddia"yı bir başka "iddia"ya karşı "haklı nedenler" bularak doğrulamayı birbirine yakınlaştırmaya çağırır.

10 Tikel (özel) neden yüklemenin savunulmasını, tarihsel açıklamayı anlatısal kavrayış üstüne ekleme girişime saklıyorum. Tikel neden yükleme, düzeyler arasındaki bir ara halkayı oluşturabilir; çünkü bir yandan daha başlangıçta bir açıklama biçimindedir; öte yandan da anlatısal bir temel üstünde düzenlenmektedir. Ama sorunun bu noktasına, W. Dray'in kitabında ancak kısa bir telmihte bulunulmuştur: "Tarihte bir nedensel açıklama yapmak ve bunu savunmak, bir yasayla açıklanmış olan şeyi ortaya koymak demek değildir hemen hiç; olayların güncel akışının betimlemeli bir öyküsünü, bir anlatısını içerir neredeyse; buradaki amaç da belirtilen koşulun gerçekten de nedenin ta kendisi olduğu yargısını doğrulamaktır" (a.g.y., s. 113-114). Ayrıca tarihteki bireysel (özel) neden yüklemenin tıptaki eşdeğeri olan tanıya [teşhise] telmihte bulunduğunu belirtelim.

11 "The Rationale of Actions" (a.g.y., s. 118-155).

saptama bütünüyle yanlış değildir. Ama, nedensel çözümlemenin daha başlangıçta yasalarla açıklamaya bir seçenek oluşturuyor olması ölçüsünde doğru da değildir. Üstelik, rasyonel açıklama, Dray eleştirmenlerinin açtığı alanın bütününe de kucaklamaz. Ayrıca rasyonel açıklama, tam olarak aynı açıklama örneklerine de yönelik değildir: Önceki tartışmalar –nedensel çözümlemeye ilişkin tartışma da dahil olmak üzere– “büyük ölçekli olaylara ya da tarihsel koşullara” uygulanırdı (s. 118). Rasyonel açıklamaysa, “daha kısıtlı bir olaylar yelpazesi”ne, yani “tarihçilerin genelde bireylerin eylemleri konusunda verdikleri açıklama türü”ne uygulanır; “bu bireyler de yeterince önemli oldukları için tarihsel anlatı içinde adları geçirilen bireyler olurlar” (s. 118).

Bu nedenle, her ne kadar nomolojik modelin tartışılması Dray’ın yapıtının olumsuz bir ipucu olarak kalsa da, yazarın mücadelesini sürdürdüğü şu üç cephenin görece özerkliğine de saygı duymak gerekir: nomolojik modele *karşı*; nedensel çözümleme *yanında*; rasyonel açıklamanın *yanında*. Çözümlemenin bu görece kesintiliği benim nomolojik modelin parçalanması dediğim şeyle tanıklık eder kesinlikle.

Bu açıklama biçimine Dray’ın vermiş olduğu ad da onun programını özetler: Bir yandan, model, bizler gibi etkin kişilerin [*edenlerin*] *eylemlerine* uygulanmaktadır; böylece tarih kuramı ile eylem kuramının kesiştiğini belirtmektedir (yani, tarih kuramı ile, benim, elinizdeki yapıtın birinci bölümünde [1. ciltte] eylemin kavramsal ağını anlaşılır biçimde kullanma yeteneğimiz dediğim şeyle kesiştiğini göstermektedir). Ama, bunu yapmakla da, tarihsel açıklamayı “olay tarihi” alanına yaklaştırma tehlikesini yaratmaktadır: Yeni tarihçilerse böyle bir durumdan kesinlikle uzak durmaktadırlar. Bu noktanın ilerideki tartışma (III. altbölüm) için akılda tutulması gerekir. Öte yandan, söz konusu model, bir *açıklama* modeli olmak da istemektedir. Bu noktada Dray, açıklamayı, bir durumu ampirik bir yasa ile “kuşatmak” olarak yorumlayanlar ile eylemi anlamayı, etkide bulunanların eğilimlerini, anlayışlarını ve duygularını yeniden-yaşamak, yeniden-gerçekleştirmek, yeniden-düşünmek olarak yorumlayanlara eşit mesafede durur. Dray, bu sefer de iki cephede mücadele etmektedir: Pozitivistlerin cephesi ile “idealistler”in cephesinde (bu ikin-

ci cephedeki mücadelesi, “idealistler”in bir empati kuramı içine kapanmaları ölçüsünde olmaktadır; pozitivistler böyle bir kuramın bilimsel olmayan özellik taşıdığını ileri sürerler). Gerçeği söylemek gerekirse, Dray, “idealistler” arasında, Collingwood’a yakın durmaktadır; yeniden-yaşamak, yeniden-gerçekleştirmek, yeniden-düşünmek Collingwood’un sözcükleridir. Burada kanıtlamam gereken şey, bu işlemlerin kendi mantıklarının bulunduğu, bu mantığın da onları ruhbilimden ya da bilimsel bulgulara yapma eyleminden ayırıp açıklama alanına dayandırdığıdır. Demek ki, yapılacak şey, “açıklamayı, tarihte ortaya konduğu biçimiyle mantıksal bir çözümlemeden geçirmektir”¹² (s. 121)

Bireysel bir eylemi nedenle açıklamak, “eylemde bulunan kişinin (*edenin: ajanın*) yaptığı hesaplamayı (İng. *calculation*) yeniden oluşturmak; bunu da söz konusu kişinin, içinde bulunduğu koşulların ışığında seçmiş olduğu sonuç açısından benimsemek zorunda kaldığı araçlar yardımıyla yapmak” demektir. Bir başka deyişle: Eylemi açıklamak için, kişiyi davrandığı biçimiyle davranması gerektiğine ikna etmiş olan görüşleri bilmek gerekir (s. 122).

Burada kuşkusuz karar verme konusundaki, Aristotelesçi kurama uzanmaktayız doğrudan doğruya. Ama hesap sözcüğünün anlamını iyi kavrayalım; önerme biçimine dönüştürülmüş kesinlikle tündengelimli bir usavurma söz konusu değil zorunlu olarak burada. Bilerek yapılmış bir eylemle karşı karşıya olduğumuz durumda, bilinçli karar vermenin bütün düzeyleri, bir hesabın oluşmasını sağladıkları andan itibaren kabul edilebilir özelliktedirler. Burada söz konusu olan hesaplama da, eylemde bulunan kişinin zamanı olsaydı, bir kere baktığında ne yapabileceğini görememiş olsaydı, ya da yapmış olduklarını hemen anlatması istenseydi, vb. yaşayabileceği yoldur. Demek ki, eylemi açıklamak bu hesabı gün ışığına çıkarmak demektir. Söz konusu hesap eylemin *rasyonelini* oluşturur. “Rasyonel” açıklama terimi de buradan kaynaklanır.

Dray, buna “mantığın ötesine uzanan önemli bir ekleme

12 Bu açıdan, girişilecek olan çaba bir “anlam yaratmak” çabası olacaktır; ama bu, Collingwood’un tarihsel anlama üstüne söylediğinden (s. 122) bağımsız argümanlar yardımıyla olacaktır.

yapar. Ona göre, açıklamak, yapılmış olan şeyin, nedenler ve koşullar göz önüne alındığında yapılması gerekli olan şey olduğunu göstermektir. Demek ki, açıklamak, doğrulamak demektir; kuşkusuz buradaki doğrulamak terimine bağlanan *değerlendirme* nüansı da hesaba katılmalıdır; yani, eyleme nasıl *sahip çıkıldığını* açıklamak söz konusudur. Burada da sözcüklerin anlamlarını iyi kavramamız gerekir. Doğrulamak, yapılmış seçimi kendi ahlak ölçütlerimize göre onaylamak değildir. Öte yandan, "onun yapmış olduğunu ben de yapardım" demek, eylemi, eylemde bulunan kişinin amaçlarına, hatalı bile olsa inançlarına, karşılaşmış olduğu koşullara göre *ölçüp biçmek* ["*tartmak*"] demektir. *Rasyonel* açıklamada bir tür mantıksal dengeye ulaşmak için yapılan çaba görülür; bu çaba sonunda da bir eylem bir hesaba *uyumlu hale getirilmiş* olur" (s. 125). Biz, gerçekleşmiş olan şey ile bu eylemi gerçekleştirmiş kişiler hakkında bildiğimizi sandığımız şey arasındaki bağıntıyı göremediğimiz zaman bir açıklama ararız kesinlikle. İşte bu tür bir mantıksal dengedir eksik olan: Biz de onu yeniden oluşturmaya çalışırız.

Mantıksal denge terimi, Dray'ın empati, yansıtma ya da özdeşleştirme yoluyla anlama olgusundan uzaklaşmak ve aynı anda da açıklamasını Hempel'ci eleştiriden kurtarmak için bulabildiği en iyi terimdir. Çünkü, böyle bir denge noktasına ulaşmak için, sorunu, eylemde bulunan kişinin görmüş olduğu biçimiyle değerlendirmeye olanak veren somut kanıtları tümevarım yoluyla biraraya getirmek gerekir. Böyle bir yeniden oluşturmaya da belgesel bir çalışma sağlar yalnızca. Bu yolla, yöntemin anlık ya da dogmatik bir özelliğinden söz edilemez. Yöntem, belli bir çalışma gerektirir ve düzeltmelere açıktır. Dolayısıyla, söz konusu özellikleri nedensel çözümlemeyle paylaşır.

Dray, yaptığı çözümlemenin, *olayörgüleştirmenin* çözümlenmesiyle olan bağıntılarını sorgulamamıştır. Oysa her iki yaklaşımın yakınlığı açıkça dikkate değer özelliktedir: Bu yakınlık, daha çok da bir noktada çarpıcıdır. Dray rasyonel açıklamanın ampirik yasanınki gibi olmayan bir genellik ya da tümellik tipi içerdiğini gözlemler: "Eğer y , A için x 'i yapma konusunda iyi bir nedense, y de, A 'ya yeterince benzeyen herhangi biri için, x 'i yeterince benzer koşullarda yapma konusunda iyi bir neden ola-

caktır" (s. 132). Aristoteles'in sözünü ettiği *olasılık* ("Bir insanın mutlaka ya da herhalde söyleyeceği ya da yapacağı şey") kavramı görülür burada. Ama Dray, nomolojik modeli eleştirmekle ve bir eylemin ilkesini ampirik bir genelleştirmeden ayırt etme çabasıyla öylesine ilgilenmektedir ki, tarih kuramının eylem kuramıyla olan kesişmesi konusunda yaptığı çalışmayı, bu kez tarih kuramının anlatı kuramıyla olan kesişmesi açısından ele alamaz. Ama, Dray, nomolojik açıdan tekanlamlılığa indirgeme olayına karşı çıkıp, "çünkü" teriminin çokanlamlılığını ileri sürdüğünde, Aristoteles'in yapmış olduğu "biri, öbürü nedeniyle" ve "biri, öbürünün ardından" ayrımını unutamayız.¹³

Geriye, bana göre, Dray'ın hiç de mücadele etmediği şu ana güçlük kalır: Rasyonel açıklama modelinin tarih kuramını eylem kuramıyla kesişir kılması ölçüsünde, sorun, *bireysel edenlere* yüklenemeyecek eylemlerin nedenini açıklamak olacaktır. İleride de göreceğimiz gibi, her türlü "anlatısal" kuramın en hassas noktası tam buradadır.

Dray güçlüğü görmezlikten gelmez ve yapıtının bir kesitinde ele alır (s. 137-142). Tam olarak örtüşmeyen üç de çözüm önerir. Önce, belli bir olay "eğer yakından incelenirse" rasyonel açıklamaya yatkın olduğu kanısı uyanabilir. Bu kanı ise, şöyle bir iddiaya dayanır: Ussallığı "görünüşte kurtararak", ve yine her zaman sürekli çaba gösterip uzakta kalmış –hatta tuhaf gelen– inançlar ortaya çıkararak, tahmin edilen hesap yeniden oluşturulabilir; böylece nedenler ile eylem arasında araştırılan denge noktasına ulaşılabilir. Ussallığa dayalı bu kanının sınırları yoktur; bilinçaltı nedenlere bile başvurulabilir; nitekim, "usdışı" bir açıklama da rasyonel açıklamanın bir örneği sayılır.

Ama önerilen bu birinci çözüm, eylemin *bireysel edenleri* belirlenebildiği ölçüde geçerlidir yalnızca. Peki rasyonel açıklama-

13 "Tek başına ele alındığında, 'x'i, y'den ötürü yaptı' gibi bir açıklama önermesinin ussal anlamda ele alınıp alınmaması sorununun hiçbir kuşkuya yer bırakmadığı pek enderdir... Buradaki 'ötürü' deyişi, kendi dil düzeyini kendi dış görünüşünde taşımaz; dil düzeyinin daha başka yollarla belirtilmesi gerekir" (s. 133). "Çünkü" teriminin anlam belirsizliği, durumlarla açıklama içindeki kullanımını hesaba kattığımızda daha da artar. Gilbert Ryle, *The Concept of Mind* adlı yapıtında, bu tür bir açıklamayı "ampirik yasalarla açıklama"dan ayırt eder. P. Gardiner da söz konusu açıklamayı *The Nature of Historical Explanation* adlı yapıtında (a.g.y., s. 89-90 ve 96-97) ele alır.

nın topluluklara uygulanmasındaki durum nedir? Dray, tarih-çilerin eksiltili [eliptik] yöntemle başvurarak, Almanya ve Rusya gibi varlıkları [kendilikleri, zatiyetleri] kişiselleştirmeyi uygun gördüklerini ve bu *süper-edenlere* yarı-ussal bir açıklama uyguladıklarını ileri sürer. Sözelimi, 1941’de Almanya’nın Rusya’ya saldırısı, Rusya’nın kendisine saldıracağı korkusu içinde bulunduğu ileri sürülerek açıklanabilmektedir – bu türden bir hesaplamanın Almanya diye adlandırılan bir *süper-edenin* nedenleri için geçerliymiş gibi kabul edilir (s. 140). Bu tür bir eksiltili yaklaşım da iki biçimde doğrulanabilir: Ya son derece ayrıntılı incelemelerle söz konusu hesaplamanın [tahminin], son aşamada, Almanya “adına” hareket etmekle yetkili kılınmış bireylerin hesaplaması olduğu gösterilebilir; ya da örnekseme yoluna başvurarak “tipik” özellikli bir açıklama bireyden topluluğa (sözelimi, XVIII. yüzyıl İngiltere’sindeki vergi sistemiyle çatışan Püritenler) yayılır.

Dray’in önerdiği üçüncü çözümse şöyledir: Büyük ölçekli tarihsel olgularla birlikte, Whitehead’ın tarihin “akıl almaz yanı” (İng. *senseless side*) dediği şeyle karşı karşıya geliriz: Yani, nedenlerle açıklanabilir eylemler, istenmeyen, arzu edilmeyen, hatta beklenilenin tersi etkiler yaratabilmektedir. Sözelimi Kristof Kolomb’un yolculuğu, Avrupa uygarlığının yayılmasının nedeni olarak gösterilebilir; kuşkusuz buradaki “neden” sözcüğünün anlamının Kristof Kolomb’un amacıyla hiçbir ilgisi yoktur. Büyük çaplı toplumsal olgular bakımından da aynı şey söz konusudur. Bu noktada, yapılan itiraz Fransız tarih yazımının “uzun süre” konusunda ve toplumsal tarih hakkındaki görüşleriyle birleşir. Dray’e göre, büyük çaplı değişikliklerin sonucu, bütün olayı sahneye koymuş olabilecek bir bireyin tasarısıyla açıklanamaz. Bir başka deyişle, eylemin beklenmedik sonuçlarından hâlâ niyetlere göre söz etmeyi sağlayacak “akıl kurnazlığı”nın bir eşdeğerlisini ya da onun yerini tutacak bir öğeyi gündeme getirmeye gerek yoktur. Ama bu itiraf da son aşamadaki sonuca bireylerin ve toplulukların yaptığı katkının, dolayısıyla da bireylerin ve toplulukların etkinliklerini yönetmiş olan hesapların ayrıntılı biçimde araştırılmasını engellemez. Ortada bir *süper-hesap* değil de *parça parça* (İng. *piecemeal*) bir yöntemle göre incelenecek hesaplar kaynaşması [bolluğu] söz konusudur.

Görüldüğü gibi, argümanın değer taşıması için, toplumsal oluşun niyetler açısından çözümlenmiş bireysel oluşların toplamına eşdeğerli olarak görülmesi, ve bu oluşları birbirinden ayıran sapmanın da “akıl almaz” [anlaşılmaz] olarak kabul edilmesi gerekir. Ama asıl sorun yaratan da işte bu eşdeğerliliklerdir. Gerçekten de burada bilinmesi gereken şey şudur: Tarihsel açıklamayı eylemin rasyonel açıklamasından ayırt eden şey, incelenen olgular ölçeği midir; yani bireylerin toplamına indirgenemeyecek toplum özellikli varlıklara yapılan gönderme midir? İkinci aşamada: Böyle bir ayrımı yapan şey, topluluğu oluşturan üyelerin niyetlerinin, yani hesaplamalarının toplamına indirgenemeyecek etkilerin ortaya çıkması mıdır? Son olarak da: Böyle bir ayrımı yapan şey, tek tek ele alınan bireylerin yaşadığı zaman değişimlerine indirgenemeyecek değişiklikler midir?¹⁴ Kısacası, toplumsal süreçler bireylerin eylemlerine ve hesaplarına nasıl bağlanabilir, bu araştırılmalıdır. Ancak bunu da kendi itibarını yaratmak zorunda olan “yöntemsel bir bireyciliği” ortaya koymadan gerçekleştirmek gerekir.

William Dray, benim birinci bölümde [1. ciltte] *mimesis I* başlığı altında geliştirmiş olduğum kurama yakın bir kuramın olanaklarıyla yetinmiştir. Geriye de şunu öğrenmek kalır: Tarihsel anlamının “anlatısalıcı” açıdan incelenmesi (bu inceleme de *mimesis II*’ye dayanan anlatının kavranabilirliği olanaklarından yararlanacaktır), bireysel ya da yarı-bireysel edenlere ilişkin rasyonel açıklama ile büyük ölçekli tarihsel süreçlerin bireysel-olmayan toplumsal güçlerle açıklanması arasındaki boşluğu doldurabilecek midir?

2. Georg Hendrik von Wright’a göre tarihsel açıklama¹⁵

Nomolojik modelin eleştirisi, von Wright’ın yapıtıyla kararlı bir adım atmış olur. Bu yapıttaki eleştiride, W. Dray’de olduğu gibi, nedensel açıklamayı yasalarla açıklamanın karşısına koymak ve

¹⁴ Bu noktada bkz. Hermann Lübbe: “Was aus Handlungen Geschichten macht”, *Vernünftiges Denken, Studien zur praktischen Philosophie und Wissenschaftstheorie*, a.g.y., s. 237-268.

¹⁵ Georg Henrik von Wright, *Explanation and Understanding*, a.g.y..

kısmi alternatif model olarak rasyonel açıklamayı oluşturmak söz konusu değildir artık. Buradaki eleştirinin amacı, “karma” bir model olan yarı-nedensel açıklama içinde nedensel açıklama ile erekbilimsel [teleolojik] çıkarımı birleştirmektir. Bu “karma” model, insan bilimleriyle tarihin en tipik açıklama biçimi konusunda bilgi vermeye çalışır.

Deontik mantık¹⁶ alanındaki çalışmalarıyla tanınan yazarın, buradaki girişiminin başlangıcında, “insana ve topluma yönelik” bilim dallarındaki *kuramların oluşumuna* yön veren iki geleneği tanıyor olması hiç de önemsiz değildir. Galileo’ya hatta Platon’a kadar uzanan bu geleneklerin ilki nedensel ve mekanik açıklamaya öncelik verir. Aristoteles’e kadar uzanan ikinci gelenekse, erekbilimsel ya da erekçi açıklamanın özgüllüğünü savunur. Birinci yaklaşım, bilimsel yöntemin birliğini, ikincisiyse yöntemsel çoğulluğu savunur. Von Wright da German geleneğine yakın olan *Verstehen* [İng. *understanding*: anlama] ve *Eklären* (İng. *explanation*: açıklama) karşıtlığında işte bu iki eski iki kutupluluğu bulur.¹⁷ Nomolojik model *anlamanın* her türlü açıklayıcı değerini yadsıyıp insan bilimlerinde gerçekten iş gören zihinsel işlemleri açıklamayı başaramazken, von Wright klasik önermeler mantığının başlangıç dilindeki art arda gelişmelere başvurarak tarihsel anlama alanının yanında yer alabilecek güçte bir model önerir; bu alanın temelinde de insan eyleminin anlamını kavrama yeteneği bulunduğunu kabul eder. Burada

16 *Norm and Action*, Londra, Routledge and Kegan Paul, 1963. *An Essay in Deontic Logic and the General Theory of Action*, Amsterdam, North Holland, 1968.

17 Von Wright, W. Dray’ın *Laws and Explanation in History* (1957) adlı yapıtında bulunduğu ikiliğe karşı yöneltilmiş olan şu üç eleştiriye büyük ölçüde göz önünde bulundurur: Elizabeth Anscombe, *Intention* (Oxford, B. Blackwell, 1957); Peter Wisch, *The Idea of a Social Science* (Londra, Routledge ve Kegan Paul, 1958); Charles Taylor, *The Explanation of Behaviour* (Londra, Routledge ve Kegan Paul, 1964). Ayrıca, analitik felsefenin etki alanı içinde kalan gelişmeler arasındaki farklılıklar ile Avrupa kıtasında, yorumbilimsel ya da diyalektik-yorumbilimsel akım içinde gözlemlediği gelişmelere büyük ilgi gösterir. Bu kesişen etkilerin bakış açısı çerçevesinde, von Wright, Wittgenstein’in felsefesinden, analitik felsefeyi nasıl etkilediyse, yorumbilim felsefesini de aynı ölçüde etkilemesini ve her iki geleneğin yakınlaşmasına katkıda bulunmasını ister. Yorumbilimin dil sorunlarına yönelmesini iyi bir belirti olarak yorumlar: Ona göre, yeni yorumbilim felsefesi, özellikle de Gadamer’in felsefesi, “anlama” ile “empati”yi ayırtırmakla “anlama”yı “ruhsal bir kategori yerine anlamsal bir kategori” haline getirmiştir (s. 30).

bizim araştırmamız açısından ilgi çekici olan, anlama alanına katılmadan gerçekleştirilen tahmine dayalı yaklaşımdır; bunun da önermeler mantığının kipsel mantık ve dinamik sistemler kuramı yardımıyla zenginleşmesinden doğan bir model aracılığıyla gerçekleşmiş olmasıdır.¹⁸

Kim ki tahmine dayalı yaklaşımdan söz eder, o, aynı zamanda başlangıç dilinin art arda gelen gelişmeleri aracılığıyla gerçekleştirilmiş bir modelin oluşturulmasından söz ediyor demektir: Bu model de daha zengindir ama söz konusu dilin kuramsal gerekleriyle de uyumlu bir modeldir. Ve yine ayrıca, kim ki tahmine dayalı yaklaşımdan söz der, o, aynı zamanda kuramsal modelin kutuplaşmasından da söz ediyor demektir: Bu da anlamın başlangıçtaki [temeldeki] kavranışının çekim gücü gereğidir; başlangıçtaki kavrayış da sonuçta modelin tamamıyla içten zenginleşmesi sürecinin dışında kalır. Buradaki sorun, böyle bir tahmine dayalı yaklaşımın, tarihin anlaşılması altında yatan kavramların mantıksal açıdan yeniden açıklanmasına gidip gidemeyeceğini bilmektir.

İç mantık bağı gözetmeden kucaklayıcı bir yasayı verilerle üst üste koymakla yetinen modelden farklı olarak von Wright'ın modeli, egemenliğini, dinamik fiziksel sistemler içinde yer alan önceki durumlar ile sonraki durumlar arasındaki *koşullara bağlı ilişkilere* yayar. Bütün anlama sorunsalının mantıksal açıdan yeniden açıklanabilmesi için gerekli olan o alttaki temel yapıyı oluşturacak da işte bu genişlemedir.

Önermeler mantığından dinamik fiziksel mantığa geçişi yöneten kanıtlamayı yeniden oluşturmamız söz konusu değildir burada. Ben yalnızca von Wright'ın yapıtına¹⁹ yön veren mantıksal-biçimsel aygıtın sıradan bir sunuşunu yapacağım. Von Wright şunları önvarsayım olarak benimser:²⁰ Mantıksal açıdan bağımsız olan türsel durumlar bütünü (güneşin parlaması, birinin kapıyı açması); bu durumların belirli koşullarda (uzamsal

18 J.-L. Petit, *La Narrativité et le Concept de l'explication en histoire*, Paris, CNRS Yay., 1980, s. 187 ve ötesi.

19 *Explanation and Understanding*, a.g.y., s. 43-50.

20 Von Wright olay kavramını durum kavramı içine katar: "Bir olayın birbirini izleyen durumlar çifti olduğu söylenebilir (s. 12). Bu tanım von Wright'ın daha önceki yapıtı olan *Norm and Action*'da (bölüm II, kesit 6) doğrulanmıştır.

ya da zamansal) gerçekleşmesi; mantıksal açıdan bağımsız durumların, sonlu durumlar içinde birleşecek *eksiksiz bir durum* ya da *olası bir dünya* oluşturmaları; bir dil oluşturma olasılığı ve bu dilin, tümceler birleşimiyle, söz konusu olası dünyanın atomları ya da öğeleri olan durumları betimlemesi; son olarak da durumlar bütünü içinde bir durumlar uzamı, bunların arasında da sonlu durum uzamları göz önünde bulundurma olasılığı. Bütün bu önvarsayımlar da şöyle özetlenir: “Şunu kabul edelim ki, belli bir koşulda dünyanın eksiksiz durumu tümüyle betimlenebilir; ama bunun için, bir durumlar uzamındaki öğelerden herhangi birinin söz konusu koşulda gerçekleşip gerçekleşmeyeceğini ortaya koymak gerekir. Böyle bir koşulu yerine getiren dünya, *Tractatus* [’a göre] bir dünya olarak adlandırılabilir. Wittgenstein’in *Tractatus*’ta öngördüğü dünyadır bu. Dünyanın oluşturulmuş biçiminin daha genel bir anlayış içinde yer alan bir türü meydana getirir bu dünya. Böyle bir genel anlayışı da mantıksal bir atomculuk yanlısının anlayışı olarak adlandırabiliriz” (s. 44).

İçinde gerçekten yer aldığımız dünyanın, modeli karşıladığını söylemeye gelince, bu, “nasıl yanıt vereceğimi bilmediğim derin ve güç bir sorun” olarak kalır (s. 44). Model, yalnızca şu anlama gelir: Durumlar, incelediğimiz dünyaların tek “ontolojik yapı taşları”dır ve bunların iç yapısı göz önünde bulundurulmaz.

Mantıksal çözümlemenin bu evresinde, praksiye ve tarihe ilişkin anlama doğrultusunda nasıl bir adım attığımızı göremeyiz. İlk anlamlı genişleme, bir gelişme ilkesinin sisteme katılmasıyla ilgilidir. Von Wright bunu en yalın biçimde, yani kendi iki değerli önermeler mantığı içine basit bir “mantıksal zaman” katarak yapar. Önermeler mantığının terimleri arasına, *ikili eklemeye* [Fr. *connecteur binaire*] indirgenen yeni bir T simgesi katılır. “*pTq*” deyimini şöyle okunur: ‘şimdi *p* durumu gerçekleşti, sonra da, yani bir sonraki koşulda da *q* durumu gerçekleşti...’. Durumların betimlenmesi söz konusu olduğunda da buna özel ilgi gösterilir. Bütün deyim şunu demek ister: Dünya şimdi belli bir eksiksiz durum içindedir ve bir sonraki koşulda da, belli bir eksiksiz durum içinde (yerine göre aynı ya da farklı) olacaktır

(s. 45). Ayrıca, T' 'yi çevreleyen p ile q 'nın de T simgesini içerebildiğini kabul edersek, art arda dizilişle belirginleşen durumlar zinciri oluştururuz; bunlar da dünya tarihinin kesitlerini belirtmemize olanak verir: Buradaki "tarih" hem dünyanın eksiksiz durumlarının birbirini izlemesini hem de bu durumu betimleyen deyimleri belirtir. T eklemesinin hesabını önce bir *zaman-sal niceleyici*yle ("her zaman", "hiçbir zaman", "zaman zaman"), sonra da M *kipsel yöneticisi*yle zenginleştirmek de gerekir. Art arda yapılan bu eklemeler koşullar mantığının ve von Wright'ın ileride *nedensel çözümleme* diyeceği şeyin biçimselleştirilmesini düzenler.

Bu hesaplamadan doğan gelişmeler olmadığından, von Wright, basit topolojik şekilleri ya da ağaç biçimli diyagramları gündeme getiren yarı biçimsel sunuş ve örneklendirme yöntemiyle yetinir (s. 48). Şekiller yalnızca dünyanın eksiksiz durumlarını (n sayıdaki durumlardan oluşmuş) yansıtan küçük dairelerden oluşurlar;* bunlar da bir eksiksiz durumdan öbürüne doğru ve soldan sağa uzanan bir gelişme çizgisi, yani daireleri bir çizgiyle birleştirecek biçimde gösterilen bir "tarih" izlerler; ayrıca seçenekli gelişme olasılıkları da dallanmalarla gösterilir.

Bu model ne kadar biçimsel olursa olsun, bütün sonraki gelişmelerin izini kendinde taşır: Tarihin en temel koşulu, ilerlemenin her evresinde dünyanın taşıdığı ya da taşımış olabileceği şu "hareket özgürlüğü"yle, ilkece şu sınırsız belirsizlikle oluşur. Dolayısıyla sistemden söz edildiğinde, işimizin yalnızca "dünya tarihinin bir *kesiti*yle" olduğunu göz önünden yitirmememiz gerekir: "Bu açıdan, bir sistem, durumlar uzamıyla, yani bir başlangıç durumuyla, belli sayıda gelişme aşamalarıyla ve bir aşamadan öbürüne seçenekler bütünüyle tanımlanır" (s. 49). Demek ki, sistem kavramının, özgür ve sorumlu öznelerin müdahalesini –bir plan yapmak ya da fiziksel bir deneyimde bulunmak söz konusu olabilir– dışlamak şöyle dursun, bu müdahalenin olabirliğini kendi içinde taşır ve onu bütünleyici olmaya çağırır. Peki ama bu nasıl olacaktır?

* Bu tümcenin Fransızca'daki bağlama uymayan anlamsal bozukluğunu, kitabın İngilizce çevirisindeki düzeltilmiş biçimi göz önünde bulundurarak Türkçe'ye aktardık. (ç.n)

Eğer dinamik fiziksel sistemler mantığı, eylem ve tarih hakkında başlangıçta edinmiş olduğumuz anlamla birleşmek zorundaysa, bu durumda, ilkin bir ekleme zorunlu hale gelir. Bu ekleme de nedensel *açıklamanın* nedensel *çözümlemeye* göre olan statüsüyle ilgilidir: Anlamayla bağlantılı olan da kuşkusuz *nedensel açıklamadır*.

Nedensel çözümleme topolojik ağaç diyagramları biçimindeki sistemleri kat eden bir etkinliktir. Bir sonuç durumunu ele aldığı anda, bunun geliş ve oluşum "nedenleri"ni gerekli ve yeterli koşullar açısından sorgular. Gerekli koşul ile yeterli koşul arasındaki ayrımı kısaca anımsayalım: p , q 'nın yeterli koşuldur demek, şu anlama gelir: Her seferinde p ise, öyleyse q 'dür (p , q 'nin varlığını doğrulamaya yeter). p , q 'nin yeterli koşuludur demekse şu anlama gelir: her seferinde q ise, öyleyse p 'dir (q , p 'nin varlığını önceden kabul eder). İki koşul türü arasındaki fark, dallanmaların sunduğu seçenekler nedeniyle geriye ve ileriye doğru uzanan süreçlerin bakışsızlığıyla gösterilir. Nedensel *açıklamanın* nedensel *çözümlemeden* ayrıldığı yan şudur: *Nedensel çözümlemede* belirli bir sistem söz konusu olduğundan, sistemin içindeki koşullanma ilişkilerini irdeleriz; *nedensel açıklamadaysa*, belirli olan türsel bir olgunun (olay, süreç, durum) tikel gerçekleşmesi söz konusu olduğundan, bu türsel [genel, ortak] olgunun (*explanandum*'un) hangi sistem içinde ve ne tür koşul ilişkisine göre bir başka olguya bağlanabileceğini araştırırız.

Çözümlemeden nedensel *açıklamaya* geçilmesiyle, gerekli koşul ile yeterli koşul arasındaki farkın uygulanmasıyla, insan bilimleri yönünde bir adım atılmış olur. Yeterli koşul ilişkisi manipölasyonu düzenler (p 'yi üretirsek, q 'yü meydana getirmiş oluruz); yeterli koşul ilişkisi engellemeyi düzenler (p 'yi bir yana itersek, p 'nin gerekli koşul olduğu her durumu engellemiş oluruz). "*Neden şu türlü bir durumun ortaya çıkması gerekli olmaktadır?*" sorusuna yeterli koşul açısından yanıt verilir. Buna karşılık, "*nasıl oldu da şu tür bir durum ortaya çıktı?*" sorusuna da gerekli ama yeterli olmayan koşul açısından yanıt verilir. Birinci öbekteki açıklamada, tahminde bulunma olanaklıdır; ikinci öbekteki açıklamalarsa ileriye dönük tahmine değil de geriden

kaynaklanan tahmine izin verir: Yani, bir şeyin meydana gelmiş olması gerçeğinden hareket ederek ve zamanı tersine izleyerek, bunun önceki gerekli koşulunun meydana gelmiş olması gerçeğini çıkarsayıp izlerini şimdiki zaman içinde araştırırız. Tıpkı kozmolojide, jeolojide, biyolojide ve ileride de belirteceğimiz bazı tarihsel açıklamalarda olduğu gibi.

Şimdi artık kesin adımı atma, yani nedensel açıklamayı, bizim başlangıçta *eylem* olarak anladığımız şey üstüne eklemleme aşamasındayız (o zaman bu evrede, eylem kuramı ile tarih kuramının kesiştiği görülür). Üretmek, ortaya çıkarmak, bir yana atmak, engellemekten söz ederken öne alıp değinmiş olduğumuz *müdahale* olgusu öylesine bir eklemleme gerektirir ki, müdahale, *yapabilme-gücü* ile birleşir; böyle bir güce sahip kişi de sistemin koşullarındaki iç ilişkileri kavrar hemen. Von Wright'ın *Explanation and Understanding* (Açıklama ve Anlama) adlı yapıtının özgün yanı, sistemlerin yapısı içinde müdahalenin koşulunu araştırmaktır.

Temel kavram, nedensel çözümlemeden gelen, sistemin kapalılığı kavramıdır. Gerçekten de, bir sistemin ancak *rastlantısal* olarak kapalı olduğu belirli bir örneklendirme için söylenebilir: Bir fırsatın –ya da bir fırsatlar dizisinin– belirli [verilmiş] olması demek, başlangıç durumunun meydana gelmiş olması ve sistemin n sayıda belirli durum içindeki olası gelişme yollarından birine göre oluşması demektir. Olası kapalılık türleri arasında bir sistemin dış nedensel etkilere soyutlanmasını belirtebiliriz: Hiçbir durum, sistemin hiçbir evresinde, sistem dışı bir ön yeterli koşula sahip değildir. *Eylem* başka türden dikkate değer bir kapalılık gerçekleştirir: Bir kimse bir şey yaptığında kapalı bir sistemi çevresinden “soyutlama”yı öğrenir ve bu sistemin özünde bulunan gelişme olasılıklarını keşfeder. Eylemde bulunan kimse, bunu, “soyutladığı” başlangıç durumundan kalkıp sistemi harekete geçirerek öğrenir. Böyle bir harekete geçirme de, eylemde bulunan kimsenin yapabilme güçlerinden biri ile sistemin olanaklarının kesişme noktasında yer alan müdahaleyi oluşturur.

Peki bu kesişme nasıl meydana gelir? Von Wright'ın bu konudaki argümanı şöyledir: Belirli bir ilişki içinde oluşmuş bir

sistemin başlangıç durumu a olsun: “Şimdi, geçmişteki deneyimin temeli üstünde, kendisine inancımızın olduğu bir α durumunun bulunduğunu, α ’nın da biz kendisini a biçimiyle değiştirmeyeceğimiz sürece, a durumuna dönüşmeyeceğini kabul edelim. Ve yine ayrıca, bunun da ancak bizim *yapabileceğimiz* bir şey olduğunu kabul edelim” (s. 60). Bu tümce içinde müdahale kuramı bütünüyle yer alır. Bu noktada bir indirgemeye ulaşırız. Yapabileceğimden eminim... Yapacağımız müdahaleyle dünyaya değişiklikler getirebileceğimiz konusundaki bu güven duygusu olmazsa hiçbir eylem, özellikle de hiçbir bilimsel deney gerçekleşemez. Böyle bir güven duygusu da bir koşul ilişkisine dayanmaz. α , zincirin koptuğunu belirtir, daha çok: “... α ’nın, biz değiştirmedığımız sürece a ’ya dönüşmeyeceğini kabul etmiştik” (s. 61). Tersisi durumdaysa, hiçbir müdahalede bulunmadan dünyayı kendi kendine değişim geçirmeye bırakabiliriz. Böylece, “bir dünya tarihinin bir kesitini, kapalı bir sisteme dönüştürmek için soyutlamayı öğreniriz ve bir sistemdeki iç gelişmeleri yöneten olasılıkları (ve gereklikleri) tanıyabiliriz...; bu amaçla bir yandan sistemi başlangıç durumunu oluşturacak eylemler yardımıyla harekete geçiririz, ardından da gelişmesindeki art arda dizilen evreleri (‘edilgen biçimde’) izleriz; öte yandan da bu art arda gelen evreleri farklı başlangıç durumlarından kaynaklanan sistem gelişmeleriyle karşılaştırırız” (s. 63-64)

Von Wright “sistemleri harekete geçirmek fikriyle, eylem ve nedensellik kavramları kesişir (s. 64), demektedir. Böylece, neden kavramının örneksemeli ve yanlış kullanımlarına karşı mücadele edilir; ama böyle bir kullanımın kökü, *bir şey yapmak* fikrinde ve doğanın gidişine isteyerek müdahalede yatar²¹.

Bir şey yapmak’ın mantıksal yapısına gelince, von Wright, A.

21 Ayrıca nedensellik, her türlü antropomorfik yorumdan arındırılmış olsa bile, insan eylemiyle örtük bir bağ taşır; çünkü ya etki elde etmek için üretmeye yeterli olan şeyi, ya da etkiyi ortadan kaldırmak için yok etmeyi gerekli olan şeyi genellikle *neden* diye adlandırırız. Bu açıdan, olaylar arasında nedenselliğe göre bir ilişki tasarlamak, bunu olanaklı eylem görünüşü altında tasarlamak demektir. Von Wright böylece, Collingwood’un tutacak “sap” [“kol”] [İng. *handle*] olarak adlandırdığı *neden* betimlemesiyle birleşir. *Neden* kavramıyla ilgili Hume’cu olmayan kullanımlar sorununu, ilerideki III. altbölümde Max Weber, Raymond Aron ve Maurice Mandelbaum’u incelediğimizde ele alacağız.

Danto'nun²² koyduğu ayrımları benimser. Onunla birlikte, *bir şey yapmak* (arada başka bir şey yapmadan) ile *bir şeyi meydana getirmek* (başka bir şey yaparak) ayırt eder. Buna bağlı olarak da şöyle demede karar kılınır: "Yapılmış olan şey, bir eylemin sonucudur; meydana getirilen şey ise bu eylemin vargısıdır" (s. 67). Buradaki ayrım önemlidir çünkü sistemdeki geçişim son aşamada Danto'nun "temel eylemler" diye adlandırdığı birinci türden eylemlere dayanır. Oysa temel eylem ile onun sonucu arasındaki bağ öze ilişkindir, mantıksaldır ve nedensel değildir (eğer Hume'un modelinden neden ile etkinin mantıksal olarak dıştan gelen nitelikte olduğunu benimsersek). Demek ki eylem, kendi sonucunun nedeni değildir. Sonuç eylemin bir parçasıdır. Bu açıdan, bir sistemi harekete geçirme eylemi, temel bir eyleme indirgendiğinde, sistemin başlangıç durumunu bir eylemin sonucuyla, yani bir bakıma sonuç sözcüğünün nedensel olmayan anlamıyla özdeş kılar.

Müdahale kavramının *metafizik* sonuçları önemlidir ve dolaylı olarak, tarihi ilgilendirir; kuşkusuz tarihin eylemler anlatması ölçüsünde. Yapabilmek, özgür olmaktır, diyebiliriz: "Nedensellik ile eylemde bulunmak arasındaki 'yarış'ta, her zaman eylemde bulunmak kazanır. Eylemde bulunmanın bütünüyle nedensellik ağı içinde ele alınabilir olmasıysa terimlerdeki bir çelişkidir" (s. 81). Eğer bu durumda bir kuşku duyuyorsak, bunun nedeni, öncelikle, başarılı müdahalelerden (bunlar da eylemde bulunabilme gücü hakkında içimizde taşıdığımız güven duygusuna dayanır) çok, görev yapmama ve yetersizlik olgularını model olarak benimsememizdir. Oysa bu güven duygusu [emin olma duygusu], "yapabilememe" durumlarıyla ilgili olarak edinilmiş bilgilerden kaynaklanmaz. Eğer kendi özgür yapabilme gücümüzden kuşkumuz varsa, bunun nedeni, yine gözlemlediğimiz düzenli olaylar dizisini dünyanın bütününe yaymamızdır. Nedensel ilişkilerin bir dünya tarihindeki kapalı sistem özelliği taşıyan kesitlerle bağlantılı olduğunu unuturuz: Oysa, sistemleri, başlangıç durumlarını üreterek harekete geçirme yeteneği, bu metinlerin kapalılığının bir koşuludur. Demek

22 Arthur Danto, "What Can We Do?", *The Journal of Philosophy* 60, 1963; "Basic Actions", *American Philosophical Quarterly* 2, 1965.

ki, eylem doğrudan doğruya nedensel ilişkilerin ortaya çıkarılmasında yatar.

Şimdi kanıtlamanın bu evresi üstünde duralım. Dinamik sistemler kuramının, terimin en güçlü anlamıyla *eylem* olma durumundan (yani bir *edenin* bir eylemi yapabileceğine inancı olması durumundan) neyi anladığımızı mantıksal açıdan yeniden açıklamaya yarar demek akla yatkın mıdır? Pek öyle görünmüyor: Şu anda incelediğimiz metnin de vurguladığı gibi, eylemin nedenselliğe göre önde olduğu kesindir. Nedensel açıklama, yapabilme gücüne duyulan inancın peşinden gider ama onu bir türlü yakalayamaz. Bu açıdan tahmine dayalı yaklaşım, eksiksiz bir mantıksal yeniden açıklama değil, aradaki mesafenin giderek indirgenmesidir: Bu da mantık kuramına, anlama ile olan ortak sınırı inceleme olanağı tanır.

Müdahale olgusunun çözümlenmesinde, eylem kuramı ile tarih kuramı arasında bir ayrım yapmadığımız ya da daha doğrusu, tarih kuramını, eylem kuramının ancak özel bir koşulu olarak değerlendirdiğimiz görülecektir.

Başlangıçtaki mantıksal modelin, tarih alanına yaklaşımında görülen genişlemesine, başka bir olgu yol gösterir. Bu olgu hakkında da, tıpkı yapabilme gücü hakkında edinmiş olduğumuz bir ilk anlayışa [kavrayışa] sahibizdir. Böyle bir kavrayış da eylemin *yönelmişlik* özelliği hakkındaki bir ilk kavrayıştır. Bu yönelmişlik özelliği bir bakıma “yapmak” eyleminin önceki çözümlemesi içinde örtük olarak yer alıyordu. Danto ile birlikte, gerçekten de, temel eylemler ile öteki eylemleri birbirinden ayırdık. Temel eylemlerle, bir ara eylemin müdahalesi olmadan bir şeyler yaparız; öteki eylemlerle ise bir şeyin meydana gelebilmesi için öyle bir *davranışta bulunuruz* ki, biz birtakım şeylerin meydana gelmesine neden oluruz, bunların arasında başkalarına yaptırttığımız şeyler de yer alır. Başlangıçtaki ilk kavrayışın modelin nasıl bir genişlemesine yol açtığını göreceğiz ve bu genişlemenin neden olduğu yeni yaklaşımın eylemin yönelmişlik özelliğinin kavranmasındaki eksiksiz mantıksal açıklamadan yararlanıp yararlanmayacağını soracağız.

Ereksel açıklamanın *nedensel* açıklamaya eklenmesine "...amacıyla", "öyle... ki" mantığı yol açmıştır. Sözgelimi, bir yırtıcı hayvanın, avına yöneldiğini, ya da bir füzenin hedefine yöneldiğini söylediğimizde gerçekleşen yarı-ereksel açıklama durumunu, biçim değiştirmiş nedensel açıklama olduğu için bir yana bırakalım. Ereksel terimler bu açıklamanın geçerliliğinin bütünüyle *nomik* bağlantıların geçerliliğine dayandığını gizleyemez. Uyarılma olguları, genellikle de biyoloji ile doğa bilimlerindeki işlevsel açıklamalar, bu türden açıklamaya bağlıdır (buna karşılık, ileride göreceğimiz gibi, tarih yarı-nedensel açıklamalar sunar; böyle açıklamalar da, bu kez, sözcüğün *nomik* anlamıyla nedensel özellikli sözcük dağarcığı içinde, otantik ereksel açıklama kesitlerini gizler). Ereksel açıklama, eylem tipi [İng. *action-like*] davranış biçimlerine yöneliktir. Eylemin dış görünüşü altındaki evreleri, birbirlerine nedensel bir bağ ile bağlanmışlardır; onların birliği aynı yönelmişlik [niyet] altında birleşmiş olmalarından kaynaklanır: Bu yönelmişlik de, *edenin* yapmaya çalıştığı (ya da yapmaktan vazgeçtiği, hatta yapmayı ihmal ettiği) şey ile tanımlanır.

Von Wright'ın buradaki savı şudur: Eğer davranışı, neden ile etkinin mantıksal olarak birbirinden bağımsız olmaları gibi bir özellikle tanımlarsak, bu durumda *yönelmişlik* de Hume'cu bir neden olarak ele alınamaz. Von Wright "Mantıksal Bağlantı Argümanı" denilen savı benimser: Buna göre, bir eylemde bulunmanın nedeni ile eylemin kendisi arasındaki bağ dıştan gelen değil özde bulunan bir bağdır: "Burada bir güdülenme mekanizması söz konusudur; bu mekanizma da söz konusu özelliğiyle nedensel değil, erekseldir" (s. 69)

Burada ortaya konan sorun, ereksel açıklama mantığının yönelmişlik olarak anlaşılmış olan şeyi hangi noktaya kadar gözler önüne serebileceğidir. Az önce müdahalenin çözümlenmesinde olduğu gibi, burada da anlamak ile açıklamak arasında yeni bir ilişki saptarız. Artık, *ters pratik çıkarım* elde etmek için, bir zincirlenmiş içine "yapabilirim"i katmak söz konusu değildir. Bu çıkarım şöyle yazılabilir:

A, *p*'yi meydana getirme yönelimi içinde [niyetinde].

A, *a*'yı yapmadan *p*'yi meydana getiremeyeceğini görür.

Öyleyse *A*, *a*'yı yapmaya koyulur.

Ereksel açıklamada, pratik çıkarımın sonucu öncül olarak kullanılır, ve bu sonucun büyük önermesi de şudur: *A, a'yı yapmaya koyulur, "çünkü" A, p'yi meydana getirme yönelimi içindedir* [niyetindedir]. Demek ki, pratik çıkarımın dikkate alınması gerekir. Oysa "sonuçta belirtilen davranışın, *ereksel* biçimde açıklanabilir olması için..., yönelmişlik [niyet] biçiminde anlaşılması gerekir. "Yönelmişlik" ve "erek" böylece özdeş hale gelmeden örtüşürler. Von Wright, açıklanacak eylemin ifade edildiği *betimleme* biçimini yönelmişlik olarak, pratik bir çıkarımı ortaya koyan *açıklamanın* kendisini de ereksel olarak nitelendirir. Yönelmişlik betimlemesinin, pratik bir çıkarımın öncülünü oluşturmak için gerekli olması ölçüsünde, iki terim birbiriyle örtüşür. Ereksel açıklamanın bir yönelmişliğin [niyetin] uzakdaki nesnelere uygulanması ölçüsünde de (bunlara pratik çıkarımın sonunda ulaşılabileceği kesin olarak) iki terim birbirinden ayrılır. Demek ki, bir yandan, yönelmişlik betimlemesi, ereksel açıklamanın bir ilk biçimini oluşturur; yalnızca pratik çıkarım, yönelmişlik betimlemesinden gerçek anlamıyla ereksel açıklamaya geçişi sağlar. Öte yandan da, eylemin yönelmişlik özelliğiyle ilgili doğrudan anlam kavrayışına yol açmadığı sürece de, bir pratik tasım mantığına hiç gerek duyulmaz. Aynı biçimde, eylemde bulunmanın canlı deneyimi ile nesnel açıklama arasındaki yarışta, açıklama her zaman için kazanan öge olmuştur: Bu nedenle, eylemin yönelmişlik açısından yorumlanması ile ereksel açıklama arasındaki yarışta, birincinin her zaman için galip geldiğini belirtmek gerekmez mi? Von Wright da bunu kabul etmeye yakındır: "Sonuçta [pratik tasımın sonucunda] belirtilen davranışın, ereksel biçimde açıklanabilir olması için, öncelikle yönelmişlik biçiminde anlaşılması gerekir (s. 121). Bir başka yerde de şöyle der von Wright: "Eylemin ereksel bir açıklamasının öncesinde normal olarak, belli bir davranışa uygulanan yönelmişliğe dayalı bir anlama edimi yer alır" (s. 132)²³

23 Aristoteles'ten kaynaklanan, modern çağdaysa E. Anscombe, Charles Taylor ve Malcolm tarafından yeniden ele alınan pratik çıkarım kuramını geliştirmek için von Wright'ın yaptığı uzun çözümlemeyi bir yana bırakıyorum. Von Wright'ın, mantıksal olmayan, yani dıştan gelen nedensel bağlantı argümanına karşıt olarak ileri sürdüğü ve "Mantıksal Bağlantı Argümanı" diye adlandırdığı argüman, ona göre bu konuyla kendinden önce ilgilenmiş olanlar tarafından

Yeniden bir durum saptaması yapalım: Açıklamayı ereksel açıklamayla bütünleyerek, kendi payıma, anlatısal kavrayışa bağladığım tarihin anlaşılması olayına mı ulaşmış oluyoruz?²⁴ Gerçeği söylemek gerekirse, tarih kuramını eylem kuramından ayıran özelliği henüz açıklamış değiliz. Pratik tasım, diyebilirim ki, eylemin yönelmişlik hedefinin menzilini uzatmaya yarardı yalnızca. Bu nedenle, ereksel açıklama, tek başına tarihi eylemden ayırt etmeyi sağlamaz. Aslında, şu ana kadar tarihten son derece biçimsel anlamda söz ettik yalnızca: Bir sistemin “bir dünya tarihinin bir kesiti” (s. 49) olduğunu belirttik. Ama bu sav, bir “Tractatus-Dünya”nın ölçütlerini karşılayabilecek olası

inandırıcı biçimde de sunulmamıştır. Von Wright ise sorunu *doğrulama* açısından ortaya koyar. İkili bir sorun söz konusudur: Bir yanda, “bir *edenin* belli bir yönelmişliği [niyeti] bulunduğu konusunda nasıl emin olabiliriz?” diye sorulur; ardından da, “*edenin* davranışının, yönelmişliğin neden olarak var sayılacağı davranışlar arasında yer aldığı nasıl anlaşılacak?” sorusu gelir. O zaman ileri sürülen argüman şudur: Eğer ikinci soruya yanıt bulmadan birinci soruyu yanıtlayamayız gibi görünüyorsa, bu durumda, yönelmişlik ve eylem mantıksal açıdan birbirinden bağımsız olamayacaktır: “Mantıksal Bağlantı Argümanı” gerçeği de, bana göre, öncüllerin doğrulanması ile pratik tasımlardaki sonuçların doğrulanması arasındaki bu karşılıklı bağımlılıkta yatar” (s. 116). Benim amacım açısından gerekli olmayan bu çevrimsel bağının tanıtlanmış biçimini burada özetlemeyeceğim.

24 Ereksel açıklama ile nedensel açıklamanın bağdaşmasıyla ilgili tartışmayı da burada bir yana bırakıyorum. Ereksel açıklamanın nedensel açıklamaya indirgenemeyeceğinin kanıtlanması ölçüsünde bu tartışmadan söz edeceğim ancak. Argüman, iki açıklamanın aynı *explanandumları* olmadığını söylemektir işin özü olarak; burada farklı betimlemeler içine yerleştirilmiş olgular söz konusudur: nedensel açıklamanın yanında yer alan bedensel hareketler ile ereksel açıklamanın yanında yer alan yönelmişlik davranışı. Aynı *explanandum* olmadığı için de ikili açıklama bağdaşabilir özellikli değildir. Buna karşılık, düşünülmemiş olansa, benim aynı zamanda iki açıklamayı da benimsiyor olmamdır: Nitekim, kolumu kaldırıp beynimde o anda meydana gelen değişiklikleri sözelimi bir ekranda izleyemem. Gözlemde bulunduğumda olayların meydana gelmesine izin veririm; eylemde bulunduğumdaysa, onları ben meydana getiririm. Demek ki, aynı şeyin aynı durumda, hem meydana gelmesine izin vermek hem de meydana gelmesi için eylemde bulunmak terimleri arasında bir çelişki vardır. Dolayısıyla, hiç kimse kendi temel eylemlerinin sonuçlarına ilişkin nedenleri gözlemleyemez (buradaki sonuç sözcüğü yukarıda benimsediğimiz anlamdardır). Birbirlerine indirgenemeyen ama birbiriyle bağdaşabilen nedensel açıklama ile ereksel açıklama eyleme verdiğimiz anlam içinde birbiriyle kaynaşır: “Eylemin kavramsal temeli, diyebiliriz ki, bir yandan nedenlerin işlemi konusundaki bilgisizliğimizdir (bilinçsizliğimizdir), öte yandan da bazı değişikliklerin ancak biz eylemde bulunursak gerçekleşebilecekleri konusundaki güven duygumuzdur” (s. 130).

her dünya için geçerliydi. Tarih terimi, ereksel açıklamanın çözümlenmesi içinde, somut “öykü” anlamında bir tek kez geçmiştir ve aşağıdaki biçimde işin içine katılmıştır: Wittgenstein’la birlikte, bir yönelmişlik davranışının dilin kullanımına benzediğini gözlemleyebiliriz – “Bu, bir şeye *anlam* [İng. *mean*] *verdiğim* bir davranıştır” (s. 114). Oysa, dilin kullanımı ve anlaşılması, bir yaşam topluluğu olan dilsel topluluk bağlamını gerektirir: Wittgenstein’ın *Philosophische Untersuchungen*’inde (Felsefi Araştırmalar) “Bir yönelmişlik kendi konumu içine, gelenekler ve kurumlar içine yerleştirilmiştir” (kesit 337) denir. Bundan çıkan sonuç da, bize tamamıyla yabancı bir davranış ereksel açıdan anlamayacağımız ya da açıklayamayacağımızdır. İşte eylemin bağlamına yapılan bu gönderme şöyle bir gözlemi çağrıştırmaktadır: “Davranışın yönelmişliği, *eden* [eylemi yapan] ile ilgili bir *öykü* içinde yer alır” (s. 115). Demek ki, tarihteki açıklama hakkında bilgi verebilmek için yönelmişlik ile ereksel açıklama arasında eşdeğerlilik kurmak yeterli değildir. Ayrıca, yönelmişliğin bağlamıyla olan bağıntısına da eşdeğerli öge vermek gerekir; bu eşdeğerli öge de, tarihte, eylemin bütün koşulları ile istenmeyen bütün etkilerinden oluşur.

Von Wright da, tarihteki açıklamanın özel statüsüne biraz daha fazla yaklaşabilmek amacıyla yarı-nedensel açıklama kavramını önerir.

Yarı-nedensel açıklamanın biçimi genel olarak “Bu meydana geldi çünkü” biçimindedir. Örnek: Halk ayaklandı çünkü hükümet yoldan çıkmıştı. Bu açıklamaya nedenseldir denir, çünkü *explanans* [açıklayan şey] *explanandum*’dan [açıklanması gereken şey’den] önce gelen bir etkene gönderir. Ama bu açıklama da iki sebepten ötürü yalnızca yarı-nedenseldir. Olumsuz sebep: İki sözcenin geçerliliği, tıpkı nedensel açıklama ile ereksel açıklamada olduğu gibi, nomik bir bağlantının gerçekliğini gerektirmez. Olumlu sebep: İkinci sözcenin örtük bir ereksel yapısı vardır – ayaklanmanın amacı, halkın çekmekte olduğu acıdan kurtulmaktır.

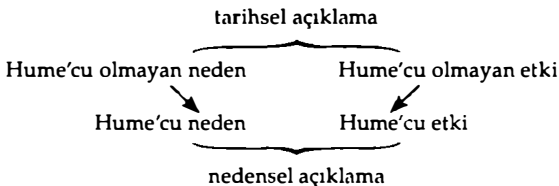
Öyleyse yarı-nedensel açıklama ile ereksel açıklama arasında ne tür bir bağıntı vardır? Öncelikle yarı-nedensel açıklamanın, tek açıklama biçimi olmadığını belirtelim. Tarih, açıklayıcı

görüş açısı bakımından, daha çok karma bir tür oluşturuyormuş gibi görünür. Dolayısıyla, tarihin içinde nedensel türden açıklamalara eğer yer varsa, “bu yer özeldir ve bir anlamda da, başka açıklama türlerine bağımlı olan belirgin özellikli bir yerdir” (s. 135).²⁵

Nedensel açıklama iki büyük biçimde ortaya çıkar: Yeterli koşullara göre yapılan açıklama (neden şu tür bir durum zorunlu olarak meydana gelmiştir?); gerekli koşullara göre yapılan açıklama (...nasıl mümkün olabilmiştir?). Bu iki açıklama biçiminin öteki türden açıklama biçimlerine bağımlılığı şöyle gösterilebilir. Bir sitenin harabelerini düşünelim. Bu sitenin harabeye dönüşmesinin nedeni neydi? Bir sel baskını mı yoksa bir istila mı? Burada Hume’cu bir neden (fiziksel bir olay) ile Hume’cu bir etki (bir başka fiziksel olay: fiziksel bir etken olarak görülen fetih) vardır. Ama böyle bir açıklama kesiti, bu biçimiyle, tarihin yetkisi içinde değildir. Tarihe yalnızca dolaylı olarak bağlıdır; bu da, somut nedenin gerisinde, siteler arasında siyasal rekabetlere dayalı bir arka-planın ortaya çıkması, ve somut etkinin ötesinde, felaketin siyasal, iktisadi ve kültürel sonuçlarının gelişmiş olması ölçüsünde mümkündür. İşte tarihsel açıklamanın birbirine bağlamaya çalıştığı da Hume’cu olmayan bu neden ile yine Hume’cu olmayan bir etkidir. Demek ki, bu birinci tür içinde “gerçek anlamıyla nedensel açıklamanın rolü, kendi *explanans*’ının Hume’cu nedenleri ile kendi *explanandum*’unun Hume’cu olmayan etkilerini çoğunlukla birleştirmektir (s. 137).²⁶

25 Bu noktada Wittgenstein’a bağlı kalan von Wright, yaptığı önemli bir açıklamada (s. 200-201), nedensel terminolojiyi, Hempel modeline fazlasıyla bağlı olan nedensel kategoriler arasındaki olası karışıklık sebebiyle tarihten dışlamak isteyen her türlü dilsel reforma karşı direnir. Burada sorulması gereken iki şey vardır: Bunlardan biri nedensel terminolojinin tarihe uygun olup olmadığıdır; öbürüyse, böyle bir nedensel kategorinin söz konusu bilim dalına uygulanıp uygulanamayacağıdır.

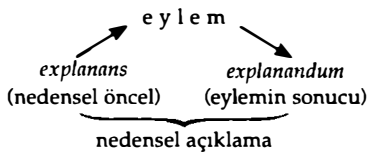
26 Bu birinci tür şöyle bir çizimle gösterilebilir (s. 137):

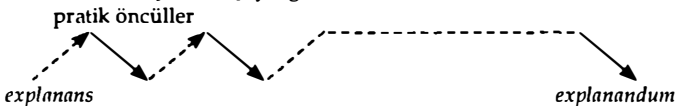
Şimdi de gerekli koşullara göre yapılan açıklamayı belirte-
lim: Bir sitenin sakinleri nasıl olup da böylesine devasa surları
inşa edebilmişlerdir? Bunun *explanandum*'u bir Hume'cu etkidir,
yani ayakta kalabilmiş surlardır. *Explanans*'ı da Hume'cu bir
nedendir, yani surların inşasında kullanılan somut araçlardır.
Ama açıklamanın tarihsel bir açıklama olabilmesi için eylem
aracılığıyla çevreyi dolanması (şehircilik, mimarlık, vb.) gerekir.
Demek ki *explanandum* bu eylemin sonucudur: Kuşkusuz eylem-
in sonucundan, yukarıda da belirttiğimiz gibi, Hume'cu bir
etki olmamasını anlıyoruz. Bir kez daha görüyoruz ki, nedensel
açıklama tarihsel açıklamanın bir kesitidir; tarihsel açıklama da
nomik-olmayan (nedensel) bir kesit içerir.²⁷

Yarı-nedensel açıklamaya gelince, bu öncekilerden daha
karmaşıktır. "Neden?" sorusuna burada verilen yanıt son dere-
ce dallanmıştır. Yukarıda verilen örnek ("halk ayaklandı çün-
kü hükümet yoldan çıkmıştı") tarihçinin çalışmasındaki gerçek
karmaşıklık gizler. Sözelimi şu savı ele alalım: Birinci Dün-
ya Savaşı patlak verdi "çünkü" Avusturya arşidükü Temmuz
1914'te Saraybosna'da katledildi. Ne gibi bir açıklama getiril-
mektedir burada? Argümanın gerekleri açısından, neden ile et-
kinin mantıksal açıdan bağımsız olduklarını, bir başka deyişle,
her iki olayın farklı olduğunu kabul edelim.²⁸ Bu açıdan, açık-
lama tam olarak nedensel biçimdedir. Ama gerçek *dolayım*, işin
içine karışmış bütün tarafları etkileyen bütün güdülenmelerin
seyriyle kanıtlanır. Bu güdülenmelerin aynı oranda pratik çıkar-
ımlarla gösterilmesi gerekir; pratik çıkarımlar da pratik tasım-
daki yönelmişlik ile eylem arasında var olduğunu belirttiğimiz

27 Bu ikinci tür şu çizimle gösterilebilir (s. 138):

28 Yarı-nedensel açıklama şöyle gösterilebilir (s. 143):

bağa göre yeni olgular üretirler. Söz konusu olgular da bütün edenler için yeni durumlar oluşturur; bu *edenler* yerine getirilmiş olguyu kendi pratik çıkarımlarındaki öncüller içine katarak kendi durumlarını değerlendirirler; yeni pratik çıkarımlar da, mevcut değişik taraflarca uygulanan yeni pratik çıkarımların öncüllerini etkileyecek yeni olgular üretirler.²⁹

Böylece yarı-nedensel açıklama, W. Dray'ın kullandığı anlamdaki rasyonel açıklamaya göre daha karmaşık olarak belirir. Rasyonel açıklama, "karma" bir modelin, yani nedensel-ereksel bir modelin gerçek anlamdaki ereksel kesitlerini kapsar yalnızca. Bu kesitler kuşkusuz "pratik çıkarımların öncüllerini oluşturan tek tek sözceler bütünü"nden (s. 142) gelir. Ama bu çıkarım kesitlerinin nomik bağlantılara indirgenmediği eğer doğruysa, yarı-nedensel açıklamada, rasyonel açıklamada olduğu gibi bir hesaplamanın yeniden oluşturulmasına indirgenemez.

Sonuçta yarı-nedensel açıklama, tarihteki açıklamanın birçok özgül niteliğini tamı tamına yeniden kurar. Önce, nedensel açıklama ile *müdahale* olgusundan yana olan eylem kuramı arasındaki bağlantı, tarihin insan *eylemlerine* başvurması olayının karma modelin içine katılmasına olanak sağlar: Bu insan eylemlerinin eylem olarak anlamı da eylemi gerçekleştirenin [*eden'in*], yaptığı şeyi yapabilme gücüne sahip olduğu inancıyla kanıtlanır. Ayrıca, açıklayıcı şemanın ereksel kesitleri de, tarihe yön verenlerin niyetleri konusunu tarihçi olarak saptamanın, bunu da özgül bir mantıktan kaynaklanan pratik bir çıkarım açısından yapmanın usa yatkın olduğu gerçeğini kanıtlar niteliktedir. Sözü geçen özgül mantık da, Aristoteles'çi pratik tasım kavramıyla başlatılmıştır. Son olarak da model, bu yapabilme çekirdekleri ile bu pratik çıkarım kesitlerini pratik-olmayan ve ereksel

29 Eğer betimlenen olay Birinci Dünya Savaşı'nın "patlak vermesi"yse, bu durumda, von Wright'ın belirttiği gibi iki olayın bağımsızlığı tartışma konusu olur. Burada, eksiksiz betimlemenin Saraybosna olayını da işin içine kattığı bir "birleştirme" ögesi söz konusu değil midir? Bir olayın bağımlılığının ya da bağımsızlığının her zaman için belli bir betimlemeye göre yapıldığını göz önünde bulundurmamak olursak, tartışmanın sonu gelmez. Bu bakımdan, yarı-ereksel açıklama olguların özellikle çözümsel betimlemesine bağımlıdır. Mandelbaum da bu noktada şunu kesinlikle anımsatır: Nedenselliğin bu tür atomcu [atomistik] kullanımı, ulus türünden sürekli varlıkları etkileyen kesintisiz süreçlerin global kavranmasından kaynaklanır (bkz. ileride III. altbölüm, s. 176 ve ötesi).

sel-olmayan doğrudan doğruya nedensel kesitlerle eşgüdümlü kılmanın gerekli olduğunu gösterir.

Buna karşılık, değişik açıklama biçimlerini son derece güçlü bir mantık modeline bağlamak için harcanan olağanüstü çabaya karşın, açıklama türlerinin hiç bu kadar dağınık olup olmadığı sorusu akla gelebilir.

Aslında en azından üç tarihsel açıklama şeması önerilmiş, ama ilk şemanın üçüncüye nasıl katıldığı gösterilmemiştir. Ayrıca, nedensel düzeyde önemli bir dağılım etkeni ortaya çıkar: Gerçek anlamıyla çözümleyici bir yaklaşımda, “dış” etkenler (iklim, teknoloji, vb.) ile “iç” etkenler (gerekçeler, davranış nedenleri) arasında bir ayrıma gidilmiş ancak bunların hangilerinin “nedenler”, hangilerinin de “etkiler” [sonuçlar] olduğu belirtilememiştir. Burada bir bütünleştirme etkeninin eksik olduğu söylenebilir; ideologlar da zaten bunun önemini ve hatta belki kaçınılmaz olduğunu vurgularlar. Öte yandan, güdülenme alanı, emirler, engellemeler, kuralcı baskılar, otorite belirtileri, yaptırımlar, vb. gibi birbiriyle uyum içinde olmayan etkenler içerir: Bütün bunlar da açıklamanın dağınıklığını artıran özelliklerdir. Bu türdeş olmayan nedenlerin pratik tasımların öncüllerine ne tarzda katıldıkları hiç anlaşılamaz. Burada, tarihsel maddecilikte görüldüğü gibi, global açıklamalar yapma iddiasıyla karşılaşılır. Önsel nedenlerle kanıtlamak ya da yalnızca deneyime dayanarak yadsımak olanaksız olduğu içinde, “açıklamaların gerçekliğinin ilk ölçüsü, bunların verimliliklerinde yatar” (s. 145). Bilimsel açıklama ile ideoloji arasındaki sınır, burada çaba eksikliği nedeniyle son derece kırılgandır. Bu çabaya yalnızca Hayden White’da rastlanır: O, tarihsel açıklamaya von Wright’ın dikkate aldığı değişkenlerden çok daha fazlasını katar ve bütün bu açıklama biçimlerine bir üslup birliği kazandırır.

Yarı-nedensel açıklama modelini, en yalın sunuluşu içinde ele alırsak, nomik kesitler ile ereksel kesitler arasındaki birliği bütüne ilişkin şema içinde sağlayan şeyin ne olduğu sorusunu sorabiliriz. Modelin içindeki kesintililik, az önce sözünü ettiğimiz açıklamadaki dağınıklığın öteki etkenleriyle birleşince, şöyle bir soru akla getirebilir: Yarı-nedensel açıklamanın nomik kesitleriyle ereksel

kesitlerini birarada tutmaya yarayacak, kavrayış açısından bir çıkış yolu eksik değil midir burada? Bu çıkış yolu bana göre, *türdeş olmayanları birleştirme sentezi* olan *olayörgüsüdür*. Gerçekten de, olayörgüsü, anlaşılabilir bir bütünlük içinde, koşullar, amaçlar, etkileşimler, istenmeyen sonuçlar “içerir”. O zaman da şöyle denmez mi: Yapabilme güvencesi bir *edenin* sistemdeki müdahalesine göre neyse, ve yönelmişlik [niyet] ereksel açıklamaya göre neyse, olayörgüsü de yarı-nedensel açıklamaya göre odur. Aynı biçimde nedensel açıklamanın öncesinde de anlatısal bir kavrayışın bulunması gerekmez mi? Bunu da şu anlamda kullanıyoruz: “eylemin ereksel bir açıklamasından önce normal olarak davranış *verilerine* uygulanan yönelmişliğin kavranması eylemi gelir” (s. 132). Nitekim, bir olayörgüsünü anladığımızda, nomik kesitler ile ereksel kesitleri birlikte ele alırız, son derece ayrışık olan ve yarı-nedensel açıklama diyagramının iyice belirginleştirdiği bir zincirlenişe uyarlanmış bir açıklama modeli arayışı içine gireriz.

Von Wright'ın çözümlemesinde de yukarıda yaptığım yorumlamanın belli bir doğrulamasını buluyorum: Pratik tasımın her sonucu, çeşitli tarihsel *edenlerin* eylemine ilişkin “güdülenme arka-planı”nı değiştiren yeni bir olay yaratır denir. Bu, bizim sürekli olarak eylemin koşulları diye adlandırdığımız ve anlatı tarafından olayörgüsününün birliğine katılan şey değil midir? O zaman da açıklama şemasının özelliği, *koşul* kavramını genelleştirerek onun yalnızca başlangıç durumunu değil, aynı zamanda araya giren bütün durumları da belirtmesini sağlamak değil midir? Böylece, araya giren durumlar, yeni olmaları nedeniyle, etkileşimler alanında bir güdülenme arka-planını oluşturmazlar mı? Açıklama mantığının en uygun yeni çözümü önermesinden önce, türdeş olmayanların sentezinden anlaşılması gereken de bir olayın pratik bir çıkarımın öncüllerini etkilemesi, yeni bir olayın da öncüllerin vargısından fışkırıyor olması demek değil midir? Ama bulunacak yeni çözüm de, anlatısal kavrayışın yerini almak şöyle dursun, temel bir işlemin yaklaşımı olarak kalır. Bu da yapabilmenin kesinliğiyle ve bir tutumun yönelmişlik [niyet] açısından betimlenmesiyle aynı düzeyde yer alır.

2. “Anlatısalcı” [“Öykülemeci”] Argümanlar

Bu altbölüme başlarken belirttiğimiz gibi, tarih ile anlatının birarada ele alınması iki düşünce hareketinin birleşmesinden doğdu: Nomolojik modelin zayıflatılması ve parçalanmasına anlatının ve kavranabilirlik olanaklarının yeniden değerlendirilmesi denk düşmüştür. Aslında olay şudur: Nomolojik modeli savunanlar için, anlatı, açıklama iddiasında bulunulamayacak ölçüde ilkel ve yoksul bir ekleme biçimidir. Birinci bölümde [1. ciltte] önerdiğim terimlere dayanarak şöyle diyeceğim: Bu yazarlar açısından, anlatının ikinci dereceden bir özelliği vardır, biçimlendirici bir niteliği yoktur.³⁰ Bu nedenle, söz konusu yazarlar, tarih ile anlatı arasında epistemolojik bir kopukluk görürler.

Buradaki sorun şudur: Anlatının biçimlendirici özelliklerinin yeniden kullanılmaya başlanması, anlatısal kavrayışın [anlatıyı anlamanın] açıklama değeri taşıyacağı umudunu doğrulayıp doğrulamayacağıdır; anlatısal kavrayışın açıklama değeri taşıması da, kuşkusuz, tarihsel açıklamanın, nomolojik modele göre ölçülmesi durumundan uzaklaşması derecesinde söz konusu olacaktır. Benim bu soruna yapacağım katkı, ileride de görüleceği gibi,³¹ tarihe ilişkin “anlatısalcı” anlayışın ancak bu beklentiye kısmen yanıt verdiği itirafından doğacaktır. Söz konusu anlayış, açıklamanın, kavrayışın hangi ön koşuluna eklendiğini belirtir ama bize açıklamanın bir eşdeğerini ya da yerine kullanılabilecek bir başka anlatısal öğeyi vermez. Bu nedenle de biz, tarihsel açıklama ile anlatısal kavrayış [anlatıyı anlama] arasında daha *dolaylı* bir bağ arayışına gireceğiz. Böyle bir girişim de tarihsel bilginin gerekli ama yetersiz-olmayan bir ögesini yalıtmanızı sağladığı ölçüde anlamsız sayılmayacaktır. Çünkü yarım başarısızlık yarım bir başarıdır.

30 Bkz. Birinci bölüm [1. cilt], III. altbölüm: *mimesis* II’nin zamansal açıdan içerdiği özellikler.

31 Bkz. aşağıda III. altbölüm.

1. Arthur Danto'ya göre "anlatı tümcesi"

Tarihin anlatısal yorumu lehindeki ilk savunmanın, analitik felsefenin sınırları içinde dile getirildiğini görmek ilgi çekicidir. Bu savunma Arthur C. Danto'nun *Analytical Philosophy of History*³² (Tarihin Analitik Felsefesi) adlı yapıtında yer alır.

Burada ileri sürülen argümanın ipucu, tarihçiler tarafından uygulandığı biçimiyle tarihyazımı epistemolojisi olmadığı gibi, anlatısal denen belli bir tümce türünü kullanım biçimimizi yönlendiren kavramsal çerçeve de değildir. Buradaki söz konusu soruşturma, analitik felsefenin [çözümleyici felsefenin] yetkisi içindedir: Kuşkusuz analitik felsefe teriminden de, dünya konusunda düşünme ve konuşma tarzlarımızın betimlenmesini, buna bağlı olarak da, söz konusu tarzların bizleri kavramaya zorladığı dünyanın betimlenmesinin anlaşılması gerekir. Analitik felsefe, böyle algılanmadığında da, özü bakımından bir betimlemeler kuramıdır.

Felsefenin bu çözümleyici anlayışının tarihe uygulanması, dünya konusundaki düşünme ve konuşma tarzlarımızın ne ölçüde geçmiş zamanlı fiiller kullanan tümceler ve değiştirilemeyecek anlatısal sözceler içerdiğini sorgulamak anlamına gelir. Oysa bu, Danto'ya göre, ampirizm tarafından özenle kaçınılan bir sorgulama türüdür: Çünkü ampirizm, algılama sözcelerine denk düşen şimdiki zamanlı fiillerle ilgilenir yalnızca. Dilbilimsel çözümleme de böylece tarihsel varoluşun *metafizik betimlemesini* için içine katar.³³ Ancak, analitik tarih felsefesi, yaptığı yarı-

32 Arthur C. Danto, *Analytical Philosophy of History*, Cambridge University Press, 1965.

33 Analitik felsefenin işlevine ilişkin bu tanımlama, Strawson'un *Individuals: An Essay in Descriptive Metaphysics* (Londra: Methuen, 1959) adlı yapıtının başlarında, revizyonist metafiziğe karşıt olarak ileri sürdüğü betimleyici metafiziğin kavramsal ve dilsel bir ağıın çözümlemesi içine katılması olayı, Fransız yapısalcılığının eğilimine şiddetle karşı çıkar: Çünkü Fransız yapısalcılığı kavramsal ve dilsel ağı kendi üstüne kapalı olarak ele alır ve onu her türlü dil-dışı göstergeden uzak tutar. Böyle bir anlayış tarihe uygulandığında olayı sıradan bir "söylem etkisi" haline dönüştürür. Bu dilbilimsel idealizm, çözümleyici felsefeye tamamıyla yabancıdır: Çünkü analitik felsefeye göre dünya konusunda düşünme ve konuşma tarzlarımızın çözümlenmesi ile betimleyici metafizik birbirine dönüştürülebilir. Bu noktada, analitik felsefe, daha çok yorumbilimsel felsefeye yaklaşıyor: Bu felsefenin, tarihsel varlığı, doğrudan doğruya bu tarihsel varlığa özgü bir dil doğrultusunda açıklamaya gidiyor olması durumu değiştirmez.

Kant'çı dönüşle birlikte, ilkece ve varsayımsal olarak, Danto'nun tarihin "tözel felsefesi" diye adlandırdığı şeyi, yani kabaca belirtilecek olursak Hegel'ci tarih felsefesini dışlar. Analitik tarih felsefesi, tözel felsefenin tarihin bütününe kavrama iddiası taşıdığını ileri sürer; bu da aslında doğrudur. Ama söz konusu iddiayı da şöyle yorumlar: Tarihin bütününden söz etmek demek, geçmiş ile geleceğin bütününe kapsayacak bir tablo çizmek demektir. Oysa, gelecek hakkında konuşmak, geçmişin görünüş ve zincirlenmiş biçimlerini genelleştirmek anlamına gelir. Kehanette bulunmaya yol açan böyle bir genelleştirme de geçmişe özgü terimlerle gelecekte konuşmak demektir. Ama, geçmişin olaylarını, oyuncularının da [aktörlerinin de] bilmediği sonraki olayların ışığı altında yeniden betimleyen anlatı tümcelerinin doğası nedeniyle, geleceğin tarihinden (ileride göreceğimiz gibi şimdinin tarihinden de) söz edilemez. Olayların bu türden anlamlandırılmasıysa "ancak anlatılan bir öykü bağlamında" (s. 11) gerçekleşir. Dolayısıyla, tözel tarih felsefelerinin kusuru, yalnızca geçmişe ait olarak yazılabilecek anlatısal tümceleri gelecek zaman kullanarak yazmaktır.

Argüman, olumsuz terimlerle dile getirildiği sürece kusursuzdur: Eğer tarih felsefesi tarihin bütününe düşünülmesiye, geçmişe özgü anlatısal söylemin dile getirilmesi olamaz. Ama argüman, tarihin bütünü üstüne yapılan söylemin anlatısal türden olmaması gerektiği ve anlamını başka yollardan oluşturacağı varsayımını yok edemez. Hegel'ci tarih felsefesi anlatısal değildir elbette. Geleceğin bir felsefe içinde ya da bir umut teolojisi içinde öncelenmesi de anlatısal değildir. Tersine, anlatı bunların içinde, umuttan hareketle yeniden yorumlanır; Çıkış (Exodus), İsa'nın Dirilişi gibi bazı temel olaylar da umut yolunda beliren önemli noktalar olarak yorumlanır.

Argüman, olumsuz biçimiyle korunduğu sürece ikili bir özellik taşır: Bir yandan, anlatısal tümcelerin geçerlilik alanını bir bakıma Kant'çı biçimde sınırlamak; öte yandan da bu anlatısal tümcelere bir sınır koymak. Danto'nun tam da yerinde belirttiği gibi, anlatısal söylem hem *özü bakımından eksiktir* (çünkü her anlatısal tümce daha sonra gelecek bir tarihçi tarafından gözden geçirilebilir), hem de tarihle ilgili olarak söylenen her

usa yatkın şey anlatısal olmak zorunda değildir. Bu ikinci sap-tama, analitik tarih felsefesi içinde dogmatik olarak kalan şeye karşı durur: Bunu da tarihsel bilginin iç sınırlarını belirlerken takındığı bilinçli eleştirel dönüğe karşın yapar. "Tözsel tarih felsefecilerinin, gelecek konusunda, aynen tarihçilerin geçmiş konusunda ileri sürdükleri türden iddialarda bulundukları" (s. 26) kesin değildir.

Analitik tarih felsefesinin önvarsayımları ortaya konmuş olduğundan, anlatısal tümcelerin incelenmesi de bir tümceler sınıfının incelenmesi olarak ortaya çıkar. Bu inceleme, tarihsel bilginin *ayrimsal* niteliğini belirler ve bu açıdan, tarihin *minimal* özelliğini karşılar. Ama ben bir "tarihin bağlamı"nın anlatısal tümcenin yapısıyla tanımlanmadığı sürece, tarihsel kavrayışın çekirdeğine ulaşılmış olacağını da söyleyemem. Çünkü burada tam anlamıyla söylemsel özellik eksiktir (bu konuyu ileride açıklayacağız).

Yapılan inceleme gerçekliğin özel bir kesimine, yani insan eyleminin ürettiği değişikliklere uygulanan betimlemeler kuramına dayanır. Oysa, insan eyleminden kaynaklanan bir tek değişiklik bile birçok betimleme altına sokulabilir. Anlatısal tümce insan eyleminin olası betimlemelerinden biridir. Anlatısal tümceyi, eyleme ilişkin açıklamalardan (genellikle eylem kuramı denilen çerçeve içindeki açıklamalar) farklı kılan şeyi ileride belirteceğiz.

Danto'nun ustaca fikri anlatısal tümce kuramını şu dolambaçlı yolla ele almak olmuştur: Gerçekten de Danto, geçmişin belirli, sabit, kendi varlığı içinde sonsuza dek durdurulmuş olduğu, buna karşılık yalnızca geleceğin açık, kararlaştırılmamış (Aristoteles ile Stoacılar da görülen "olumsal gelecekler" anlamında) olduğu önyargısını eleştirir. Bu önyargı, olayların bir yerde toplanıp orada hiçbir değişikliğe uğramadan kaldığı, ortaya çıkış düzenlerinin değişmediği, içeriklerine ne olursa olsun hiçbir şeyin eklenemediği, olsa olsa peşlerine bir şeyin takılabildiği varsayımına dayanır. Öyleyse, bir olayın eksiksiz betimlemesi, bu olayın meydana geldiği düzen içinde olup biten her şeyi kaydetmek olmalıdır. Ama bunu kim yapabilir ki? Yalnızca İdeal Kronikçi, tamamıyla belirlenmiş bu geçmişe kesinlikle bağlı bir

tanık, bu geçmişten kesinlikle emin bir tanık olabilir. Bu İdeal Kronikçinin, hem olup biteni anında kaydetme yeteneği, hem de olaylar birbirine eklendikçe, tanıklığını da, eklemelerle ve yığmalarla artırma yeteneği vardır. Bu eksiksiz ve kesin betimleme idealine göre, tarihçinin görevi, sadece yanlış tümceleri çıkartmak, doğru tümcelerin bozulmuş düzenini eski haline getirmek, tanıklık açısından eksik kalmış şeyleri eklemek olacaktır.

Bu varsayımın çürütülmesi kolaydır. Böyle bir mutlak kronik yazımında şöyle bir betimleme sınıfının eksikliği söz konusudur: Bir olay, hiçbir tanık tarafından doğrulanamaz; yani bu olayla ilgili bütün hakikat ancak olay gerçekleşir gerçekleşmez, çoğu kez de gerçekleştikten uzun süre sonra doğrulanabilir. Bir tarihçinin anlatabileceği tek şey ise, öykünün kendisidir. Kısacası, burada ihmal etmiş olduğumuz şey, İdeal Kronikçiyi geleceğin bilgisiyle donatmaktır.

Şimdi artık anlatısal tümceleri tanımlayabiliriz: “Anlatısal tümceler, ayrı zamanlarda gerçekleşmiş en azından iki ayrı olaya gönderirler, ama olaylardan yalnızca ilkinin betimlenmesi” (s. 143). Ya da daha doğrusu: “Anlatısal tümceler, ayrı zamanlarda gerçekleşmiş, birbirinden farklı O₁ ve O₂ gibi iki olaya gönderirler ama yalnızca olaylardan ilkinin betimlenmesi” (s. 152). Bunlara bir de şunu eklemek gerekir: Her iki olay da *sözceleme* [dile getirme] zamanına göre geçmişte kalmış olmalıdır. Demek ki, anlatısal tümce içinde üç *zamansal konum* söz konusudur: Betimlenen olayın konumu; ilk olayın betimlenmesini sağlayan olayın konumu; anlatının konumu – ilk konum *sözceyle* [Fr. *énoncé*] ilgilidir, ikinci konum ise *sözceleme* [Fr. *énonciation*] ile.

Çözümlemenin dayandığı paradigmatik örnek şu tümcedir: 1717’de *Le Neveu de Rameau*’nın (Rameau’nun Yeğeni) yazarı doğdu. O tarihte, hiç kimse bir çocuğun dünyaya geliş olayını, bir başka olaya, yani Diderot’nun ünlü yapıtını yayımlaması olayına dayanarak yeniden betimleyen bu tümceyi yazamazdı. Bir başka deyişle, *Rameau’nun Yeğeni*’ni yazmak öyle bir olaydır ki, bu olayın betimlenmesi sonucu birinci olay, yani Diderot’nun dünyaya gelişi yeniden betimlenmiş olur. Bu tümcenin tek başına tarihsel anlatının tipik bir örneği olup olmadığını ileride ele alacağız.

Anlatısal tümceye ilişkin bu çözümleme, epistemolojik açıdan birçok özellik içerir. Bunların ilki de nedensellik ile ilgili bir paradoks biçimini alır. Eğer bir olay gelecekteki olayların ışığında bir anlam kazanıyorsa, bir olayın bir başkasının nedeni olarak nitelendirilmesi, olayın kendisinden sonra olabilir. Bu durumda sonra meydana gelen bir olay önce meydana gelmiş bir olayı nedene dönüştürebilir; demek ki önceki bir olayın yeterli koşulu, olayın kendisinden çok sonra meydana gelir. Ama bu bir yanıltmacadır [safsatadır]: Çünkü, her şey olup bittikten sonra belirlenen şey, olaya özgü bir şey değil “bir şeyin nedeni olmak” yüklemidir. Dolayısıyla şöyle demek gerekir: O_2, O_1 ’in bir neden olabilmesi için (uygun bir betimleme çerçevesinde) gerekli bir koşuldur. Bir başka anlatımla da şöyle demiştik: “Bir şeyin nedeni olmak” İdeal Kronikçinin ulaşabileceği bir yüklem değildir, yalnızca anlatısal tümceleri belirtir. Neden kategorisinin bu türden geçmişe dönük kullanım örnekleri çok sayıdadır. Bir tarihçi genel olarak şöyle diyebilecektir: “Aristarkhos İ. Ö. 270’te kestirebilmişti Copernicus’un 1543’te ortaya koyduğu kuramı”. Kestirmek, başlamak, bir şeyden önce gelmek, yol açmak, neden olmak gibi benzer deyişler yalnızca anlatısal tümcelerde ortaya çıkar. Anlamlandırma [anlam verme] kavramının büyük bir bölümü de anlatısal tümcelerin bir özelliğinden kaynaklanır. Ünlü birinin doğduğu yeri ziyaret eden kimse açısından bu yerin ancak gelecekteki olayların aydınlatıcı ışığı altında anlam ve önemi vardır. Bu bakımdan, her ne kadar kusursuz bir tanık olsa da İdeal Kronikçi için anlamlandırma kategorisi anlam açısından boştur.

İkinci bir epistemolojik içermeyse daha ilgi çekicidir çünkü *tam anlamıyla anlatısal* betimlemenin, eylemin sıradan betimlemesinden ayırt edilmesini sağlar. Bir tarihsel olayı gerçekleştirenlerin ancak bu olayın meydana gelmiş olduğu andaki hesaplarını bilen Dray, rasyonel açıklama modeliyle bir öncelemede, bir kestirmede bulunamazdı. İşte tam da bu noktada, yani Dray’in bir şey söylemediği noktada, Danto’nun söyleyecek bir şeyi vardır. Kuşkusuz, her iki betimleme biçimi de *tasarı fiilleri* (İng. *projects verbs*) diye adlandırılacak fiiller kullanmaktadır. Bu fiiler özel bir eylemi betimlemekten fazlasını yapmak-

tadır. “Savaş yapmak”, “hayvan yetiştirmek”, “bir kitap yazmak” gibi deyişler ayrıntıya ilişkin çok sayıda eylemi kapsar: Bu eylemler de tamamıyla kesintili olabileceği gibi, bir anlatıcının sorumluluğunu üstleneceği zamansal bir yapı içinde çok sayıda bireyin varlığını da içerebilir. Tarihte bu türden tasarı fiillerinin çok sayıda kullanımına rastlarız: Söz konusu fiiller bir tek global eylem içinde çok sayıda mikro-eylemi düzenlerler. Ama, eylem üstüne sıradan söylemde, bir tasarı fiilinin anlamı eylemin *sonuçlanış* biçiminden etkilenmez: Eylemin gerçekleşip gerçekleşmemesi, başarıya ulaşması ya da başarısız kalması, tasarı fiilinin anlamını değiştirmez. Buna karşılık, özel bir durumu sonradan meydana gelen bazı olaylara göre (özellikle de istenmeyen vargılara göre) açıklayan sözcelerin belirlediği bir tarih söz konusu olduğunda, sonraki olaylara ilişkin sözcelerin gerçekliği doğrudan doğruya anlatısal betimlemenin anlamı bakımından önem taşır.

Demek ki anlatısal tümce kuramının eylemin sıradan bir dille anlatılmasına göre ayırt edici bir değeri vardır. Ayırt edici etken, “geçmişin geriye yürür [retroaktif] biçimde yeniden sıralanması”nda (s. 168) yatar: Bunu gerçekleştiren de eyleme ilişkin olarak yapılan tam anlamıyla anlatısal betimlemedir. Bu yeniden sıralama da çok ileriye uzanır: Geçmişin zamansal açıdan perspektifi, istenmeyen sonuçlara dikkati çektiği ölçüde, tarih eylemin yönelmişlik özelliğini hafifletmeye çalışır: “İnsanların eylemleri, anlatısal tümcelerle yaptığımız betimlemelerde belli bir yönelmişlik taşımazlar; bu çok sık ve tipik olarak karşılaştığımız bir şeydir” (s. 182). İşte bu sonuncu özellik de, eylem kuramı ile tarih kuramı arasındaki sapmayı artırır: “Çünkü tarihin başlıca amacı, eylemleri tanıkların yapabilecekleri gibi tanımak değil, eylemleri tarihçilerin yapabilecekleri gibi sonraki olaylarla bağlantılı olarak ve zamansal bütünlerin parçaları olarak tanıkmaktır” (s. 183).³⁴ Eylem kuramı ile tarih kuramı arasındaki bu sapma, anlatısal betimlemenin hangi açıdan öteki betimlemelerden yalnızca biri olduğunu daha iyi görmemizi sağlamaktadır.

34 Geçmişle bağlantının ortadan kaldırılamaz kategorisi olarak tanıklık sorununu dördüncü bölümde [4. ciltte] yeniden ele alacağım.

Sonuncu vargı da şudur: Terimin kesinlikle anlatısal anlamında, *şimdinin tarihi yoktur*. Bu, gelecekteki tarihçilerin bizler hakkında yazabilecekleri şeylerin bir öncelenmesi [kestirilmesi] olabilir ancak. Açıklamak ile önceden haber vermek arasındaki bakışım (nomolojik bilimlerin bir özelliğidir bu) tarihsel sözce düzeyinde kırılır. Eğer şimdinin herhangi bir öykülemesi yazılabilse ve tarafımızdan bilinebilseydi, bu durumda bizler de öykülemenin önceden haber verdiği şeylerin tam tersini yapıp bu öykülemeyi bozabilirdik. Ama, geleceğin tarihçilerinin bizler hakkında ne söyleyeceklerini kesinlikle bilmiyoruz. Yalnızca hangi olayların meydana geleceğini bilmiyor değiliz, aynı zamanda hangi olayların önemli olarak kabul edileceğini de bilmiyoruz. Gelecekteki tarihçilerin eylemlerimize ilişkin olarak yapacakları betimlemeleri önceden bilebilmek için, onların nelere ilgi gösterdiklerini de önceden bilmemiz gerekir. Peirce'ün "gelecek açıktır" iddiası, "hiç kimse şimdinin tarihini yazmamıştır" anlamına gelir. Bu sonuncu açıklama bizi kalkış noktamıza, yani anlatısal sözcelerin kendi içlerinde sınırlı olduğu gerçeğine gönderir.

Anlatısal tümcenin çözümlenmesi, anlatıyı kavramı ile tarihi açıklama arasındaki bağıntılar sorununu ne ölçüde aydınlatır?

Danto tarih kuramının anlatısal tümcelerin çözümlenmesi yoluyla tüketilebileceğini hiçbir yerde belirtmez. Tarihsel bir metnin bir dizi anlatısal tümceye indirgenebileceği de hiçbir yerde ileri sürülmemiştir. Anlatısal tümcenin zamansal yapısı tarafından bir olayın gerçek [doğru] betimlemesine kabul ettirilen koşullar, "tarihsel etkinliğin en küçük belirginleştirilmesi"ni (s. 25) oluşturur yalnızca.

Şu bir gerçek ki, anlatısal tümcenin en küçük koşul olarak seçilmesi bile, noktasal olayları (ya da başka noktasal veya tarihlendirilmiş olayların ışığı altında tarihlendirilmiş olayların) tek tek ele alındıklarında, şu türden olaylar oldukları kabul edilir: "Şu ve şu zaman aralığı içinde X'in başına ne geldi?". Tarihsel söylemin, kendisi de karmaşık olan anlatısal tümcenin yapısından farklı birleştiriciler gerektirdiğini belirten bir şey yoktur. Bu nedenle, *açıklamak* ile *betimlemek* –anlatısal tümce anlamın-

da– uzun süre ayırt edilemez olarak kabul edilmiştir. Danto, ne Croce’nin kronik ile tarih³⁵ arasında yaptığı ayrımla ilgili, ne de Walsh’ın meydana geleni aktarmakla yetinen katışıksız ve basit (İng. *plain*) anlatı ile olgular arasında birleştirmeler yapan anlam belirtici (İng. *significant*) anlatı arasında yaptığı ayrımla ilgili bir şey duymak ister. Çünkü basit bir anlatı olayların ortaya çıkış düzenlerini aktarmaktan daha fazlasını yapar. Aralarında bağlar bulunmayan olgular listesi bir anlatı değildir. Yine bu nedenle betimlemek ve açıklamak birbirinden ayırt edilemez. Ya da Danto’nun güçlü deyişiyle belirtecek olursak, “tarih tek parça halindedir” (İng. “*History is all of piece*”). Bizlerin ayırt edebileceği şey, anlatı ile bu anlatıyı geçerli kılan somut kanıtlardır: Bir anlatı kendi eleştirel dağarcığının (yani kavramsal dağarcığının ya da belgesel aygıtının) bir özetine indirgenemez. Ama anlatı ile onun kavramsal ya da belgesel dayanağı arasında bir ayırım gözetilmesi iki oluşum [kompozisyon] düzeyinin ayırt edilmesi anlamına gelmez. Bir şeyin neden meydana geldiğini açıklamak ile meydana gelen şeyi betimlemek birbiriyle örtüşür. Açıklamayı başaramayan bir anlatı, anlatıdan eksik bir şeydir; açıklamayı başarmış bir anlatı ise katışıksız ve basit bir anlatıdır.

Anlatının basit bir olay sıralamasına göre yaptığı fazladan şeyin, anlatısal tümcenin ikili gönderme yapısında farklı olduğunu belirten bir şey de yoktur: Söz konusu yapı gereği olarak da bir olayın anlamı ve gerçekliği [doğruluğu] bir başka olayın anlamına ve gerçekliğine göre belirlenir. Bu nedenle olayörgüsü ya da anlatısal yapı kavramının, anlatısal tümcenin mantığına uymaması gibi bir şey söz konusu olamaz; bu tıpkı önceki bir olayın sonraki bir olaya göre betimlenmesinin küçültülmüş halde önceden var olan bir olayörgüsü olmasına benzer.

35 Burada yeri olmayan bu ayrımı ileride yeniden ele alacağım: Epistemolojik bir derece farkıyla değil de geçmişle ilgili farklı bir bağıntıyla ilgilidir bu ayırım. Croce’ye göre, kronik, yaşayan şimdi’den kopmuş, yani ölmüş bir geçmişe uygulanmış tarihtir. Gerçek anlamda tarih şimdiye ve eyleme derinlemesine bağlıdır. Bu iddianın çerçevesini ne yöntem çatışması ne de yöntem ile gerçeklik arasındaki bir çatışma oluşturur; bu iddia, tarihsel geriye bakış ile eyleme bağlı geleceğin öncelenmesi arasındaki ilişkilerin çok daha geniş kapsamlı sorunuyla ilgilidir. Bu sorunu yapıtımızın dördüncü bölümünde [4. ciltte] ele alacağız.

Ama yine de iki kavramın örtüşüp örtüşmediği sorulabilir. Nitekim, Danto tarihsel anlatının kaçınılmaz biçimde seçmeli olan etkinliğini dikkate aldığında, daha karmaşık özellikli yapısal bir etkeni ileri sürüyor gibidir: "Her anlatı olaylara zorla benimsettirilen bir yapıdır; çünkü bu yapı bazı olayları başka olaylarla biraraya getirirken, diğerlerini de uygun olmadıkları için dışlar" (s. 132); "bir anlatı yalnızca anlamlı olayları belirtir" (ay.y.). Ama olaylara bir anlam ya da bir önem veren ("anlamlılık" [İng. *significance*] terimi her iki yananlamı da içerir) anlatısal düzenleme yalnızca anlatısal tümcenin bir yayılımı mıdır?³⁶

Bana göre, metin ile tümce arasındaki bağıntının Danto tarafından ortaya atılmış olmasının nedeni, Danto'nun eksiksiz betimleme hayaline karşı sürdürdüğü mücadeleye aşırı bir vurgu yapılmış olması ve bu hayalin de anlatısal tümcenin çözümlenmesi tarafından bertaraf edilmiş olmasıdır.

Bununla birlikte, söz konusu sorun yasalarla açıklamanın tarih alanında hâlâ bir yer tutup tutmadığı sorulduğunda yeniden ortaya çıkar: Bu da "bir anlatı, işin doğası gereği zaten bir açıklama biçimidir" (s. 201) gerçeğiyle başlar. Gerçekten de Danto, Hempel'e açıkça karşı çıkmaz. Yalnızca nomolojik model yanlılarını gözlemlemekle yetinir: Ona göre, *explanans*'ın güçlü yapısından kuşku duyan nomolojik model yanlıları, *explanans*'ın bir anlatı özelliği taşıyan, dolayısıyla da açıklama değerinde bir betimleme ile "korunmuş" bir *explanandum* içinde işlev gördüğünü anlamamışlardır. Bir olayın genel bir yasayla "korunabilmesi" için, bir olayın dil içinde, belli bir betimlemeyle, dolayısıyla anlatısal bir tümce içinde verilmiş olması gerekir. Bu durumda, Danto, nomolojik model bakımından, William Dray'e göre çok daha özgür ve çok daha esnek olabilmektedir.³⁷

36 Böyle bir şey "vargısal anlamlılık" (İng. *consequential significance*) durumunda söz konusu olabilir: "Eğer önceki bir olay, bir öykü içinde sonradan meydana gelecek bir olaya göre anlamlı değilse, o zaman bir öyküye ait değildir" (s. 134). Ama metnin yapısı ile tümce yapısının pek kolay örtüşmediği, anlam ya da önem vermeye ilişkin başka biçimler de vardır: Pragmatik, kuramsal açığa çıkarıcı, vb. anlam ya da önem verme biçimleridir bunlar.

37 A. Danto, bölüm X: "Historical Explanation: The Problem of General Laws", a.g.y., s. 201 ve ötesi.

2. Bir öyküyü izlemek

W. B. Gallie'nin, anlatılan bir öykünün *izlenebilirlik* (İng. *followability*) kavramı üstüne odaklanmış *Philosophy and the Historical Understanding*³⁸ adlı yapıtı, bizi, anlatının yapısal ilkeleri doğrultusunda bir derece daha ileri götürür. Bana göre bu kavram, anlatısal tümce çözümlemesinin bıraktığı bir boşluğu doldurur. Eğer, anlatısal tümcenin, betimlediği olay ile bu betimlemenin yapılmasını sağlayan sonraki olaya yaptığı ikili gönderme, eylemin öteki betimlemelerine (sözgelimi, olayı gerçekleştirenlerin niyetleri ve nedenleri açısından yapılmış betimlemelere) göre iyi bir ayırt edici özellikse de, iki tarihlendirme, iki zamansal konumlandırma arasındaki bir ayrımın belirtilmesi, bir anlatıyı olaylar arasında *bağlantı ögesi* olarak nitelendirmeye yetmez. Anlatısal *tümce* ile anlatısal *metin* arasında bir aralık kalır. "İzlenebilecek" öykü kavramı da işte bu boşluğu kapatmaya çalışır.

Ama Gallie de çözümlemesini aynı temel varsayım içinde önerir, yani şöyle der: "Bir tarih kitabının anlama ya da açıklama biçimi ne içerirse içersin, bu içeriğin, kaynaklandığı ve gelişmesine katkıda bulunduğu anlatıya göre değerlendirilmesi (İng. *assessed*) gerekir" (önsöz, s. XI). Burada ileri sürülen sav, temkinli olduğu kadar kesindir de. Açıklamanın anlatmakla kalmayıp başka bir şey yaptığını da inkâr etmez. Bir yandan, açıklamanın bir hiçten kaynaklanmadığını ama, *daha önceden* anlatısal biçim taşıyan herhangi bir söylemden şu ya da bu şekilde "kaynaklandığını" belirtir; öte yandan da açıklamanın şu ya da bu şekilde anlatısal biçimin "hizmetinde" bulunduğunu dile getirir. Demek ki, anlatısal biçim, açıklamanın hem kalıbıdır [*matrisi*-dir], hem de onun yerleştiği yapıdır. Bu açıdan anlatısalıcı sav, açıklamanın yapısı hakkında bir şey söylemez. Bununla birlikte, belirlenen kesin sınırlar içinde, söz konusu savın ikili işlevi vardır: bir yandan, anlamının, açıklamayı hangi kavranabilirlik olanaklarıyla temellendirdiğini göstermek; öte yandan anlamının özündeki hangi eksikliğin açıklamanın yardımını, katkısını beklediğini belirtmek. *İzlenebilirlik* kavramı işte bu iki zorunluluğu karşılamayı amaçlar yoğun biçimde.

Öyleyse, anlatılan bir öykü nedir? Bir öyküyü “izlemek” ne demektir?

Bir öykü, belli sayıdaki gerçek ya da hayal ürünü kişilerin yaptıkları bir dizi eylem ile yaşadıkları bir dizi deneyimi betimler. Bu kişiler ya değişen durumlar içinde temsil edilirler ya da durumların değişmesine gösterdikleri tepkilerle temsil edilirler. Söz konusu değişikliklere gelince, bunlar da durumun ve kişilerin gizli yanlarını ortaya çıkarırlar ve düşünce ile eylemin ya da her ikisinin yardımını gerektiren yeni bir sınamanın, yeni bir durumun [İng. *predicament*] ortaya çıkmasına neden olurlar. Bu yeni sınamaya verilecek karşılık da öyküyü sonucuna ulaştırır (s. 22).

Görüldüğü gibi bu öykü kavramı, bizim daha yukarılarda *olayörgüleştirme* dediğimiz şeyden uzak değildir. Eğer Gallie kullandığı öykü kavramını olayörgüsü kavramına gönderme gereği duymamışsa, bu kuşkusuz onun, anlatının *yapısal* zorunluluklarından çok bir öykünün *kabul edilebilir* olmasını sağlayan öznel koşullarla ilgilenmiş olmasındandır. Öykünün izlenebilir olma özelliğini oluşturan da işte bu *kabul edilebilirlik* koşullarıdır.

Bir öyküyü izlemek, gerçekten de, özel bir doğrultu (İng. *directedness*) sunan art arda dizilmiş eylemleri, düşünceleri ve duyguları anlamak demektir: Bir başka deyişle, ortaya konan gelişme sonucu bizler ileri doğru itiliriz; bu da itmeye karşı beklentilerimizin bulunduğunu göstermemizle olur; beklentilerimiz de toplam sürecin bütünlenmesi ve sonuçlanmasıyla ilgilidir. Anlama ile açıklamanın bu süreç içinde birbirine çözülemeyecek biçimde karıştığı da hemen görülür: “İdeal olarak, bir öykü kendi kendisiyle açıklanmalıdır” (s. 23). Bizler ancak söz konusu süreç kesintiye uğradığında ya da tıkanığında ek bir açıklama isteriz.

Belli bir doğrultuda yönlendirildiğimizi söylemek, “sonuç”un ereksel bir işlevi bulunduğunu kabul etmek demektir: bu da bizim “son nokta”ya ilişkin olarak yaptığımız çözümlemede belirttiğimiz işlevdir.³⁹ Ama, nomolojik modele yanıt olarak şunu da eklemek gerekir ki, bir anlatısal “sonuç”, çıkarsama yoluyla varılabilecek ya da önceden haber verilecek bir şey değildir.

39 Bkz. Birinci bölüm [I. cilt], III. altbölüm, *mimesis* II.

İçinde sürprizleri, rastlaşmaları, karşılaşmaları, tanımları barındırmayan bir öykü dikkatimizi çekmez. Bu nedenle öyküyü sonuç bölümüne kadar izlemek gerekir; bu da, sonucu zorlayıcı olan bir argümanı izlemekten apayrı bir şeydir. Bir sonucun tahmin edilebilir olmaktan çok *kabul edilebilir* olması gerekir. Bakışımızı, geriye doğru, yani sonuçtan ara olaylara doğru taşırken, ulaşılmış olan bu son'un söz konusu olayları ve eylemler zincirini gerektirdiğini söyleyebilir durumda olmalıyız. Ama geriye doğru akan bu bakış, öyküyü izlediğimiz sıradaki beklentilerimizin ereksel açıdan yönlendirilmiş hareketiyle olanaklı kılınır ancak. Ara olayların olumsuzluğu ve sonuçların kabul edilebilirliği arasında soyut olarak ortaya çıkan uyumsuzluk, öykünün izlenebilir olma yeteneğiyle kesinlikle bağdaşmayan bir şeydir. Ara olaylara ilişkin olumsuzluk, anlama kavramına yetenek (beceriklilik) kavramını katan bir zihin için yalnızca *kabul edilemez* özelliklidir. Bir öyküyü izlemek, “*ne de olsa* zihinsel açıdan kabul edilebilir (olayları) bulmak” demektir” (s. 31). Burada geçerli olan zihinsel kavrayış bir sürecin yasallığına ilişkin olan değil de olumsuzluk ile kabul edilebilirliği birleştiren bir öykünün iç tutarlılığına denk düşen kavrayıştır.

Okurlar, burada söylenenlerin, benim *mythos* kuramı çerçevesinde, Aristoteles’in *peripeteia*’ya [*baht dönüşüne*] yaklaşımından çıkardığım *uyumsuz uyumluluk* kavramıyla olan şaşırtıcı benzerliği fark etmiş olacaktırlar. Aristoteles’çi eleştiriler doğrultusuyla olan ana farkın da beklenti kavramıyla ya da amacın çekimi kavramıyla (kısacası yapısal çözümlemenin yerini tutan *özel ereklilik* kavramıyla) işin içine katılan özel etken yönünde aranması gerekir. Bu açıdan, “izlenebilirlik” kavramı biçimlendirme mantığından değil de alımlama ruhbiliminden elde edilmiş olur.⁴⁰

40 Benim *özel ereklilik* diye adlandırdığım kavram içinde sempatiye verilen yer de tanıyı doğrular: Gallie, beklentimizi düzenleyen şeyin tümevarımlı herhangi bir gerçeklik değil de bizim sempatimiz ya da antipatimiz olduğunu söyler. Nitelikli bir öykünün içine daldığımızda “sürüklenir gideriz; düşünsel tahminlerimiz ve beklentilerimizin ötesinde, yaradılışımızın çok daha karşı konulmaz bir tarafından yakalanıp sürükleniriz bu öykü boyunca” (s. 45). Çözümlemeyi nomolojik modelin mantığından ayrı tutma kaygısı, gerçekten de çözümlemeyi coşkusal yanıt üstüne dayalı bir psikoloji tarafına kaydırma tehlikesi taşır. Gallie’nin yapıtının Hempel’i izleyenler tarafından eleştirilmesini kolaylaştıran

Şimdi “öykü” kavramından “tarih” kavramına geçecek olursak, öncelikle birinin öbüründe sürmesinin vurgulanması gerekir. Gallie’nin stratejisi, kendisinin de yadırgamadığı epistemolojik kesintililiği, anlatısal ilginin sürekliliği içine oturtmaktır kesinlikle. Önceki altbölümde sunulan sorunsalla doğrudan doğruya çatışan da işte bu stratejidir kuşkusuz. Buradaki soru, yapılan çözümlemenin Gallie’nin öznel olarak kabul ettiği anlatısal tarih dışında bir uygulaması bulunup bulunmadığını bilmektir: Anlatısal tarihin konusu, kaydedilebilmiş ya da kayıtlardan veya anlatılardan çıkartılabilecek olan geçmişteki eylemlerdir. Yazdığımız tarih eylemlerin tarihidir; bunlara ilişkin tasarılardan ve sonuçların bizim kendi eylemimize ilişkin tasarılarla ya da sonuçlarla bağlantılı olduğu kabul edilebilir. Bu açıdan, her tarih, varlığı tek olan iletişim dünyasının bir parçası ya da kesitidir; dolayısıyla bizler, tarih kitaplarından, tek yapıtlar halinde olsalar da, kendi çerçeveleri içinde, aslında hiç kimsenin yazamayacağı o tek tarihi belirtmelerini bekleriz.

“Öykü” ile “tarih” arasındaki bu anlatısal süreklilik üstünde pek durulmamasının nedeni, kurmaca ile tarih, ya da mit ile tarih arasındaki epistemolojik kopukluktan doğan sorunların bütün dikkati kanıtlama (apaçıklık) sorunu üstüne çekmesi ve çok daha temel özellik taşıyan, tarih kitabının *ilgisini* oluşturan şeyin ne olduğunu bilmek sorununun bir yana bırakılmasıdır. Oysa, tarihyazımı anlamındaki tarih ile sıradan anlatı arasındaki sürekliliği sağlayan da bu ilgidir.

Her tarih, anlatı olarak, “toplumlarda ya da uluslarda veya uzun süreli olacak biçimde düzenlenmiş başka herhangi bir topluluk içinde yaşayan ve birlikte çalışan insanların herhangi bir

da ne yazık ki işte bu psikolojiye doğru kayış olmuştur. Ama bir yapıtın (anlatısal ya da başka türden) alımlanması konusundaki ruhsal koşullara duyulan bu tür bir ilgi, bana eleştirilecek bir şeymiş gibi görünmüyor. Böyle bir ilginin yorumbilim içinde yeri vardır çünkü yorumbilime göre bir yapıtın anlamı, o yapıtın okunması sırasında tamamlanır. Ama, birinci bölümde [1. ciltte] *mimesis* II ile *mimesis* III arasındaki bağıntılara ilişkin olarak yaptığım çözümlemeler bakımından, kabuledilebilirlik kurallarının hem yapıtın *içinde* hem de yapıtın *dışında* aynı anda oluşturulması gerekir. Dördüncü bölümde [4. ciltte] yeniden ele alacağım ilgi kavramı da, bu nedenle bir anlatı kuramından dışlanamaz. Çünkü kabul etmek ve alımlamak, ilgi duymak demektir.

başarısı ya da herhangi bir önemli başarısızlığı"nı (s. 65) konu alır. Bu nedenle, geleneksel anlatıyla olan eleştirel ilişkisine karşın, bir imparatorluğun birleşmesi ya da parçalanması, bir sınıfın, bir toplumsal hareketin, bir dinsel mezhebin veya bir yazınsal üslubun yükselişini ve çöküşünü ele alan tarihler, sonuçta birer anlatıdırlar. Bu açıdan, birey ile topluluk arasındaki fark kesin sonuca götüren bir özellik değildir: *Sagalar* ve eski destanlar da tek tek kişiler üstüne değil, topluluklar üstüne odaklanmışlardı: "Her tarih, tıpkı *saga* gibi, temelde, düşüncenin ve insan eyleminin ağır basan bir rol oynadığı olayların anlatısıdır" (s. 69). Tarih akımları, eğilimleri, "trendler"i ele aldığı anda bile, bunlara organik bir birlik veren şey anlatıyı izleme edimidir. "Trend", izlediğimiz olayların art arda dizilişi içinde ancak kendini gösterir. Bu, "söz konusu tikel olayların biçim niteliğidir" (s. 70). Dolayısıyla: 1) Tarihçilerin yazdıkları tarihlerin okunması, öyküleri izleyebilme yeteneğimizden kaynaklanır; biz öyküleri bir uçtan öbür uca izleriz; bu izlemeyi de olumsal olayların dizilişi içinde vaat edilen ya da sezilen sonucun ışığında yaparız; 2) bununla bağlantılı olarak da, söz konusu öykülerin ana konusu [tema'sı] anlatılmaya değer; onlar hakkındaki anlatılar da izlenmeye değer; çünkü bu ana konu, o andaki duygularımızdan ne ölçüde uzak olursa olsun, yine de kendini biz insanların ilgi alanlarına kabul ettirir. İşte bu iki özelliğiyle "tarihyazımı, anlatılan öykü türünün bir alttürüdür" (s. 66).

Görüldüğü gibi Gallie, sorunun öbür uçtan ele alınmasını gerektiren anın gelişini geciktirir: Neden tarihçiler geleneksel öykü anlatıcılarından farklı biçimde anlatmaya çalışıp onlarla ilişkilerini koparırlar? Öte yandan, tarih ile kurmaca ya da geleneksel anlatılar arasına eleştirel aklın koymuş olduğu kesintilik nasıl eklemlenebilir?

İzlenebilirlik kavramının bir başka özelliği de işte burada ortaya çıkar. Yukarıda da belirttiğimiz gibi, her öykü, ilkece kendi kendisiyle açıklanır: Bir başka deyişle, her anlatı, *neden?* sorusuna yanıt verdiği anda *ne?* sorusuna da yanıt vermiş olur; neyin meydana geldiğini söylemek, bunun niçin meydana geldiğini söylemektir. Aynı biçimde, bir öyküyü izlemek, güç, zahmetli bir süreçtir, kesintiye uğrayabilir ya da tıkanabilir. Bir kez daha

belirtelim, bir öykünün ne de olsa (daha doğrusu her şeye karşı) *kabul edilebilir* olması gerekir. Oysa bunun, Aristoteles'e ilişkin olarak yaptığımız yorumlamadan beri, her anlatı için geçerli olduğunu biliyoruz: "biri öbüründen ötürü" olanı, "biri öbüründen sonra" olandan çıkarıp almak her zaman kolay olmayabilir. O andan itibaren de, anlatıya ilişkin en basit kavrama [anlama], ilgi ve sempatilerimizin yön verdiği beklentilerimizi nedenlerle karşı karşıya getirir; bu nedenlerin de anlam kazanabilmeleri için önyargılarımızı düzeltmeleri gerekir. Eleştirel aklın ortaya attığı kesintililik de bu yolla anlatısal sürekliliğin içine katılır. Böylece, her anlatılan öykünün "izlenebilirlik" özelliğine uygulanan fenomenolojinin de nasıl bir yayılım gösterebileceği görülür: Bu yayılım da eleştirel an'ı, öyküyü izleyebilme gibi temel bir edimin tam ortasına katma derecesinde gerçekleşir.

İlgilerin yönettiği beklentiler ile eleştirel aklın düzenlediği nedenler arasındaki bu ilişki birinci altbölümde sunulan tamamıyla epistemolojik iki soruna karşı çıkmak için elverişli bir çerçeve oluşturur: Çağdaş tarihin incelediği varlıkların [kendiliklerin] arasındaki aşama değişikliği ile bilimsel tarih düzeyinde kurallara başvurulması sorunlarıdır bunlar.

Birinci sorun, anlatı yanlısı tarihçiyi iki düşünce okulu arasındaki çatışmada yan tutmaya zorlar. "Adcı" diye nitelendireceğimiz birinci düşünce okuluna göre, kolektif varlıklara ileten ve onlara eylem nitelemeleri yükleyen (hükümetin siyasetinden, reformun gelişmesinden, anayasa değişikliğinden, vb. söz ederiz) genel önermelerin özerk anlamı yoktur. Kuşkusuz bu önermeler, harfiyen ele alındıklarında, tek tek bireylerin belirlenebilir eylemlerine iletmezler. Bununla birlikte, son aşamada, kurumsal bir değişiklik, son noktaya kadar bireysel olan bir yığın olgunun kısaltılmış biçiminden başka bir şey değildir. "Gerçekçi" diyebileceğimiz ikinci düşünce okulu içinse, kurumlar ve karşılaştırılabilen bütün kolektif olgular, kendi tarihleri olan gerçek varlıklardır; bu tarih tek başlarına ya da birlikte, kendi adlarına ya da temsil ettikleri kişilerin adına hareket eden bireylere yüklenebilecek amaçlara, çabalara, girişimlere indirgenemez. Buna karşılık, bireylere yüklenebilecek eylemleri anlamak

için, eylemlerin gerçekleştirildiği kurumsal olgulara başvurmak gerekir. Son olarak da bizler bireylerin birey olarak yaptıklarına hiç mi hiç katılmayız.

Beklentilerin tersine, Gallie, adcıların ileri sürdükleri savın yanında yer almaktan kaçınır. Gerçekten de, adcılar bireysel olguları kısaltıp onları kurumsal bir olguya bağlamanın neden tarihçinin yararına olduğunu açıklamadığı gibi, bir kurumun evrimini anlamak için bütün bireysel eylemleri ve tepkileri sıralamanın da neden fark etmeyeceğini açıklamaz. Adcılar soyutlamaların kullanılması ile tarihsel ilginin kesinlikle seçmeci niteliği arasındaki sıkı bağı göremedikleri gibi, bireylere yüklenilecek eylemlerin çoğunu, bireylerin, birey olma nitelikleriyle değil de, kurumsal bir rol oynayarak yerine getirdiklerini de göremezler. Son olarak, adcılar, "toplumsal hoşnutsuzluk", "iktisadi kuramlar" gibi global olguları anlamak için *yapay değişkenlere* (İng. *dummy variables*) başvurmanın gerektiğini görmezler. Yani henüz incelenmemiş bütün etkileşimlerin boşta bekleyen yerini belirtecek herhangi bir x 'e başvurmak gerektiğini bilmezler; ancak bu x 'in yerini doldurmaya yarayacak olan da yine bu etkileşimlerin kendisidir.⁴¹ Bu açılardan ötürü, "ideal tipler"e ilişkin Weber yöntemi bu türden bir soyutlamayı açıklamaya en uygun yöntem olarak ortaya çıkar.

Tarihçinin pratiği, yalnızca bireysel şeylerin bulunduğunu, bunların arasında da kişilerin var olduğunu ileri süren aşırı savı yalanlarsa da her insan eyleminin toplumsal ya da genel nitelikli kurumsal bir olguya örtük olarak ilettiğini, böyle bir kuruma iletme olgusunun belirtilmesiyle de insan eyleminin yeterince açıklanacağını ileri süren gerçekçi savı da doğrulamaz. Adcılarının savı, epistemolojik açıdan yetersiz olmasına karşın, tarihsel düşüncenin şu amacını belirtir: Bizleri ilgilendiren toplumsal değişiklikleri açıklamak; bizleri ilgilendiriyor olmalarının nede-niyse, toplumsal değişimlerin birey olarak erkeklerin ve kadın-

41 Gallie adcılığa yönelttiği eleştiriyle, *Annales* okulu tarihçilerinin görüşlerinden uzak değildir: "Dolayısıyla tarihsel kavrayış tek tek krallara –tek tek sıradan insanlara– dayanmaz, belli bir toplumda meydana gelen değişikliklere dayanır; bu değişiklikler de kurumların nasıl işlediğine ilişkin, kurumlar aracılığıyla ne yapılıp yapılamayacağına ilişkin genel bilgilerimizin ışığında anlam taşırlar" (a.g.y., s. 83).

ların fikirlerine, seçimlerine, yerlerine, çabalarına, başarılarına ve başarısızlıklarına bağlı olmalarıdır (s. 84). Ama gerçekçilere gelince, onlar tarihin bu amacı gerçekleştirme biçimini daha iyi açıklarlar: Yani toplum halindeki yaşamla ilgili olarak kullanılabilecek her çeşit bilgiye (herkesin bildiği geleneksel gerçeklerden teoremlere, toplumsal bilimlerin soyut modellerine kadar) başvurma biçimini.

Demek ki, Gallie, anlatı yanlılarının kuramını adçıların kuramı doğrultusuna oturtmak şöyle dursun, gerçekçi savın içerdiği epistemoloji ile adçı savın içerdiği tamamıyla bireyci olan ontoloji arasında bir çözüm yolu arar. Meslekten bir tarihçinin, yapıtında *önemli* anları ele aldığı sırada pratik olarak ne yaptığını, bu seçmeci yaklaşım tam olarak ortaya koymasaydı, güçsüz kalırdı. Meslekten tarihçinin bütün çabası, herhangi bir bireyin ya da bireyler topluluğunun bazı kurumsal rolleri nasıl benimseydiğini, sürdürdüğünü, bıraktığını ya da onları yerine getirmede nasıl başarısız olduğunu belirlemektir. Buna karşılık, söz konusu önemli anlar arasında, tarihçi, kurumsal terimlerle dile getirdiği genel özetlerle yetinir, çünkü bu aralıklarda, anonim olan öyle üstün gelir ki, anlatılmaya değer herhangi bir kopukluk kurumsal ya da toplumsal olgunun akışını değiştirir. Bu, çok geniş olarak, güçlerin, akımların, yapıların anonimliğinin egemen olduğu iktisadi ve toplumsal tarihin durumudur. Ama her ne kadar böyle bir tarih, son aşamada, tarihler ve özel adlar belirtilmeden yazılsa da, bireylerin görüşlerini, düşünce durumlarını, cesaretlerini, umutsuzluklarını, önsezilerini açıklamaktan da geri kalmaz; "adlarının genelde unutulmuş olmaları" (s. 87) da bu durumu engellemez.

İkinci soruna, yani tarihsel açıklamada *yasaların* işlevi sorununa gelince, bu konuda, tarihçilerin kendi yasalarından beklediği şeyin yanlış yorumlanmasına karşı sakınlı olmak gerekir. Tarihçi yasalardan olumsuzlukların elenmesini değil de, tarihin akışına yapacakları katkının daha iyi anlaşılmasını bekler. Bu nedenle, tarihçinin sorunu ne çıkarsama yapmak ne de önceden haber vermektir; onun sorunu, zincirlenişlerin karmaşıklığını daha iyi anlamaktır; çünkü, zincirlenişler birbiriyle kesişerek bir olayın gerçekleşmesine doğru yönelirler. Bu bakımdan ta-

rihçi fizikçiden ayrılır; olumsuzlukların indirgenmesi pahasına genellikler alanını genişletmeye çalışmaz. O, meydana gelmiş olanı daha iyi anlamak ister. Hatta öyle alanlar vardır ki, tarihçinin ilgisini çekenler de bu olumsuzluklardır: Devletler/uluslar arasındaki çatışmaların, toplumsal mücadelelerin, bilimsel buluşların ya da sanatsal yeniliklerin söz konusu olması durumu değiştirmez.⁴² Benim Aristoteles'in *peripeteia*'sıyla karşılaştırdığım bu tür olaylara duyulan ilgi, tarihçinin duygusal davrandığı anlamına gelmez: Onun sorunu bu olayları, kabul edilebilir bir anlatı içine katmak; dolayısıyla olumsuzluğu bütünsellik taşıyan bir taslağın içine oturtmaktır. Bu da anlatılmaya elverişli bir olgunun izlenebilirliği için temel özellik taşır. İzlenebilirlik kavramının bu özelliğinden şöyle bir sonuç çıkar: Yasaları başka bilim dallarından alarak kendi etkinlik alanının bu bilim dallarıyla kesişmesine yol açan tarihçinin söz konusu yasalara bağlı kalarak yapacağı açıklamalar, yalnızca anlatılan olayın öyküsünü daha iyi izlememize olanak verir: Buna da, özellikle öykülerin zincirlenişiyle ilgili görüşümüz karardığında ya da yazarın görüşünü kabul etme yeteneğimiz kopma noktasına geldiğinde olanak tanır.

Dolayısıyla, burada güçlü bir nomolojik modelin zayıflatılmış biçimlerini görmek tam bir hataya düşmek olur: Bunlar yalnızca bir öyküyü izleyebilme yeteneğimize yardımcı olurlar. Bu açıdan, tarihteki işlevleri "hizmet etmek"tir (s. 107).

Böyle bir sav, her anlatının kendi kendisiyle açıklandığını bilmememiz durumunda kabul edilemez bir savdır. Çünkü, meydana gelmiş şeyi anlatmak, bu şeyin neden meydana geldiğini anlatmak demektir. Bu bakımdan, en küçük öykü içinde bile, sınıflandırıcı, nedensel ya da kuramsal nitelikli genelleştirmeler yer alır. Dolayısıyla, her zaman daha karmaşık nitelik taşıyan ve başka bilimlerden aktarılmış olan genelleştirmeler ile açıklamaların tarihsel anlatıya eklenmelerine ve bir bakıma onun içine katılmalarına engel olacak bir şey yoktur. Demek ki, eğer her anlatı kendi kendisiyle açıklanıyorsa, bir başka açıdan

42 Gallie (a.g.y., s. 98) general de Gaulle'ün *Lefil de l'épée* adlı yapıtındaki şu sözünü alıntılamağdan hoşlanır: "Eylemi olumsuzluk üstünde yükseltmek gerekir" (1959 baskısı, s. 98).

da, hiçbir *tarihsel* anlatı kendi kendisiyle açıklanamaz. Her tarihsel anlatı araya katılacak açıklamaların peşindedir, çünkü kendisini kendisiyle açıklamada başarısızlığa uğramıştır. Öyleyse, tarihsel anlatıyı yeniden yoluna koymak gerekir. Bu nedenle iyi bir açıklamanın ölçütü pragmatik niteliklidir, çünkü işlevi, büyük ölçüde düzeltmeye dayanır. W. Dray'ın rasyonel açıklama anlayışı da bu ölçüte uyardı. Bir eylemin akışı bizi şaşırttığında, aklımızı karıştırdığında, kararsız bıraktığında bir *edenin* yaptığı hesaplamayı yeniden oluştururuz.

Bu açıdan, tarih, filolojinin ya da metinsel eleştirinin yaptığından farklı bir şey yapmaz: Alınlanan bir metnin ya da bir yorumun okunuşu, kabul edilmiş öbür olaylarla uyumsuzluk yaratıyorsa, filolog ya da eleştirmen, bütünü yeniden anlaşılır kılabilmek için ayrıntıya yeniden düzen verir. Yazmak, yeniden yazmak demektir. Tarihçi için muamma yaratan her şey, tarihin izlenebilir ve kabul edilebilir olmasını sağlar gördüğü ölçütler açısından bir meydana okuma haline gelir.

Tarihçi, tarihi kaleme almada kullanılmış önceki yazış biçimlerini baştan aşağı gözden geçirirken (İng. *recasting*) de Hempel'ci türden açıklamaya iyice yaklaşır: Olayların şaşırtıcı bir akışıyla karşılaşınca, eylemin normal akışını gösteren modeli oluşturacak ve olayla ilgili olanların davranışının bu normal akıştan ne ölçüde uzaklaştığını kendi kendine soracaktır. Olası eylem akışlarına yönelik her inceleme, bu tür genelleştirmelere başvurur. Gözden geçirmelerin en sık rastlananı ve en önemli olanı, bir tarihçinin yapacağı açıklamada yatar: Bu da öyle bir açıklamadır ki, yalnızca olayın oyuncularına kapalı olmakla kalmaz, ama kendisi için karanlık ve muammalı görünen önceki tarihyazımlarının sunduğu açıklamalardan da farklılık gösterir. Bu durumda, açıklamak, tarihsel dikkatin yeniden-yönlendirilmesini doğrulamaktır; bu da bütün tarihsel akışın yeniden-gözden geçirilmesine yol açar. Büyük tarihçi diye, tarihi izlemenin yeni bir biçimini kabul edilebilir kılan kişiye denir.

Ama hiçbir durumda açıklama, hizmet etme ve düzeltme görevinin sınırlarını aşmaz, tarihsel anlatının izlenebilirliğine uygulanan anlama [kavrayış] açısından hizmet etme ve düzeltme görevinin sınırlarını aşmaz.

Bir sonraki altbölümde, açıklamanın bu "hizmet etme" işlevini ele alacak ve bu işlevin tarihsel araştırmanın yaptığı, *düzeyleri farklılaştırma* (anlatının varlıkları ve yöntemleri açısından) çalışmasının özelliklerini ortaya çıkarmaya yeterli olup olamayacağını sorgulayacağız.

3. Biçimlendirici edim

Louis O. Mink'in çalışmalarıyla birlikte "anlatısalcı" ["öyküleme-ci"] anlayışın temel argümanına yaklaştığımız oluruz: Bu argümana göre, anlatılar, *son derece düzenli bütünlüklerdir, yargılama türünden özel bir anlama edimi gerektirirler*. Söz konusu argüman, edebiyat eleştirisindeki olayörgüsü kavramına hiç başvurmaması nedeniyle daha da ilgi çekicidir. Buna karşılık, kurmaca anlatının yapısal olanaklarına bir göndermenin yapılmamış olması, Mink'in çözümlemesinin belli bir yetersizliğini ortaya koyar (bu konuyu, okumakta olduğunuz kesitin sonunda tartışacağım). Ancak, hiç kimse Mink'in anlatısal etkinliğe ilişkin bireşimsel [sentetik] özelliğin tanınmasında daha ileri bir aşamaya gitmemiştir.

Mink'in daha 1965'te yayımladığı bir yazısında⁴³ nomolojik modele karşı ileri sürdüğü argümanlar yargı(lama) edimi olarak tarihi anlamamanın [kavrayışın] tanımlanması yolunu açar. Buradaki yargı terimi de Kant'ın birinci ve üçüncü *Eleştiri*'sinde verdiği ikili anlamda kullanılmıştır: "birlikte ele alma"nın bireşimsel işlevi ile her türlü bütünleştirici işleme bağlı *refleksif* [dönüşümsel, düşünümsel] işlev. Mink bu yazısında, modelin son derece buyurucu gereklikleri ile yaygın tarihyazımı tarafından başlatılmış etkin anlama arasında daha önceleri başkaları tarafından da belirtilmiş olan belli başlı uyumsuzlukları gözden geçirir. Bu uyumsuzlukların ancak tarihi anlamadaki bağımsızlığın, usulüne uygun olarak düzenlenmesi sonucunda açıklanabileceğini gösterir.

Neden tarihçiler, önceden bildiremeyecek durumda oldukları halde açıklamalar yapmayı çok isterler? Çünkü açıklamak, ol-

43 Louis O. Mink, "The Autonomy of Historical of Understanding" , *History and Theory*, cilt 5, 1965, s. 24-47; küçük değişikliklerle yeniden yer aldığı kitap için bkz. : William H. Dray (yay. haz.), *Philosophical Analysis and History*, New York, Harper and Row, 1966, s. 160-192. Ben alıntıları bu ikinci baskıdan yapıyorum.

guları yasalar altında toplamakla eşdeğerli değildir, her zaman. Tarihte, açıklamak, Whewell ile Walsh'ın terimleriyle belirtecek olursak, "birleştirmeler" yapmak demektir çoğunlukla. Bu da "bir olayı; başka olaylar içindeki işlevlerini yeniden belirleyerek ve onu kendi tarihsel bağlamına oturtarak açıklamak" anlamına gelir. Bu yöntem en azından kesitsel açıklamanın bir özelliğidir. Neden tarihteki varsayımlar, bilimde olduğu gibi değiştirilebilir özellikte değildir? Çünkü varsayımlar birer hedef değil, bir araştırma alanının sınırlarını belirlemek için var olan işaret noktalarıdır, anlama biçiminin hizmetinde olan kılavuzlardır: Bu anlama biçimi de temelde, kronik de "bilim" de olmayan yorumlayıcı anlatıyı anlama biçimidir. Neden tarihçiler hayali bir yeniden-yapılandırmaya başvurma peşindedirler. Çünkü global bir bakışın işlevi, [oluşturucu olayları] bir yargı eylemi içinde "anlamak"tır; bu eylem de olayları *art arda, tek tek* gözden geçirmek yerine onları bütün olarak kavramayı amaçlar. O zaman da söz konusu global bakış, ne bir "yöntem"dir, ne bir kanıtlama tekniğidir, ne de basit bir buluş aracıdır; o yalnızca bir "refleksif yargı türüdür" (s. 179). Neden bir argümanın ya da bir tarihçi kitabının sonuçlarını birbirinden "ayıramayız"? Çünkü, bu sonuçlara destek veren şey, bir bütün olarak ele alınan anlatıdır. Sonuçlar da kanıtlanmış olmaktan çok anlatısal düzenleniş içinde sergilenmişlerdir: "Etkin anlamlandırmayı, bütünsel bağlam sağlar" (s. 181). Bir tümceyi bir bütün olanak yorumlamamızı sağlayan işleme benzer nitelikteki kavrayıcı bireşim [sentez] kavramı ya da özetleyici yargı kavramı, bu argümanla birlikte açıkça ön plana çıkar: "Doğrulama mantığı birbirinden koparılabilen sonuçların sınanmasına uygulanabilir: Ama bütünleştirilebilen anlamlar bir yargı kuramı gerektirirler" (s. 186). Neden tarihsel olaylar hem tek hem de başkalarına benzer nitelikte olabilmektedir? Çünkü benzerlik ve teklik kullanılan bağlamlara göre vurgulanır: Tarihi anlama "karmaşık olaylar bütününe hiçbir çözümleyici tekniğin yerine getiremeyeceği global ve özetleyici bir yargı içinde kavramak" (s. 184) demektir. Neden tarihçiler yalnızca bilimsel bir çalışma topluluğuna değil de potansiyel açıdan evrensel nitelikli bir okur kitlesine seslenirler? Çünkü iletmeyi amaçladıkları şey, "bilim"den çok Aristoteles'in "*phronesis*" [pratik bilgelik] dediği

şeye yaklaşan bir yargıdır: Tarihçinin sorunu, “şeyleri-birarada-görme deneyiminin iletilildiğini, bir şeyin-başkasından-sonra-geldiği kesinlikle anlatısal bir üslup içinde iletilildiğini gördüğümüz anda... kavranabilir hale” (s. 188) gelir.

Söz konusu yazının sonuç bölümü burada alıntılanmaya değer niteliktedir: Tarihçi “olay yığınlarını zincirleştirmeye dönüştüren ve deneyimle ilgili düşüncemizdeki özetleyici yargı alanını vurgulayan, büyüten şeyleri özel olarak anlama alışkanlığını geliştirir” (s. 191). Mink, tarihsel düşünce ile “özetleyici yargı” arasındaki bu özdeşleşmenin epistemolojik olan şu türden soruları açık bıraktığını kolayca kabul eder: “‘yorumlayıcı bireşimler’, mantıksal açıdan karşılaştırılabilir mi, bu bireşimlerden birinin öbürüne tercih edilmesinde genel nedenler var mı, bu genel nedenler de nesnellik ve tarihsel gerçeklik ölçütleri oluşturabilirler mi?” (s. 191). Ama bu epistemolojik sorunlar, “geliştirilmiş tarihsel düşünceyi hem aklın gündelik açıklamalarından hem de doğa bilimlerinin kuramsal açıklamalarından ayırt eden şeyi” (s. 191-192) saptadığımızı varsayar.

Mink özellikle 1968’deki⁴⁴ yazısında, Gallie’nin eleştirisine dayanarak kendi yaklaşımını *belirgin kılar*. *Bir öykünün izlenebilirlik yeteneğine uygulanan fenomenoloji*, çözümünü dinleyiciler ya da okurlar tarafından bilinmeyen öykülerle uğraştığımız sürece (bir oyun partisini izlediğimizde olduğu gibi) *tartışılmaz niteliklidir*. Oyunun kurallarını bilmemiz oyunun sonucunu kestirmemize hiçbir biçimde yardımcı olmaz. Ara olaylar dizisini sonuçlarına kadar izlememiz gerekir. Fenomenolojik anlama [kavrama] etkinliğinde, olumsuzluklar, belli koşullarda şaşırtıcı ve beklenmedik ara olaylara indirgenir. Bir sonuç bekleriz ama, olası birçok çıkış yolu arasında hangisinin gerçekleşeceğini bilemeyiz. Bu nedenle izleme eylemini baştan sona sürdürmemiz gerekir. Yine bu nedenle içimizdeki sevgi ya da düşmanlık duyguları bütün sürecin dinamizmini beslemek zorundadır. Ama Mink şu görüşü destekler: Bilmeme durumu, dolayısıyla da öyküyü izlemekten

44 “Philosophical Analysis and Historical Understanding”, *Review of Metaphysics* 220 (1968), s. 667-698. Mink, Morton White’a (*Foundations of Historical Knowledge*, 1965), Arthur Danto’ya (*Analytical Philosophy of History*, 1965) ve W. B. Gallie’ye (*Philosophy and the Historical Understanding*, 1964) borçlu olduğunu açıkça belirtir.

ibaret düşünümsel-olmayan etkinlik, tarihçinin kullandığı tekniklerin belirgin özelliği değildir: "Tarih yazım değil de öykülerin yeniden-yazımıdır" (1967). Bunun karşısında da okurlar bir "düşünümsel izleme"ye kendilerini kaptırırlar: Bu da tarihçinin yeniden-anlatma ve yeniden-yazma anındaki durumuna denk düşer. Tarih *oyun partisi bittiğinde* belirir.⁴⁵ Tarihin görevi, rastlantıları vurgulamak değil de onları en aza indirmektedir. Tarihçi yolları sürekli geri geri giderek aşar: "Geriye doğru ilerlemede olumsuzluk yoktur" (s. 687). Öyküyü ancak anlatmaya başladığımızda "ileriye doğru gittiğimiz yol, önce geriye doğru kat etmiş olduğumuz yoldan geçer" (s. 687). Bu, sonucu öğrenen okurun söz konusu sonucu önceden kestirebileceği anlamına gelmez. Okur, olaylar dizisini "kavranabilir ilişkiler biçimlenmesi olarak 'görmek' için izleme eylemini sürdürür" (s. 688). Bu geriye doğru gerçekleşen kavranabilirlik, olaylar meydana geldiğinde hiçbir tanığın yapamayacağı bir yapılandırmaya dayanır; çünkü bu geriye doğru giden ilerlemeye, tanık, o sırada ulaşamaz.⁴⁶

45 Bu argüman, Danto'nun özgün bir betimleme kuramına göre yaptığı "anlatısal tümce" çözümlemesiyle tam bir uyum gösterir. Tarih, burada, anımsadığımız kadarıyla, insan eylemlerinin (ya da tutkularının) betimlemelerinden biridir; yani önceki olayların, sonraki olayların betimlenmesine göre yapılmış bir betimlemesidir. Sonradan gerçekleşecek olayları da ilk durumu yaşayan *edenler* (ya da etkilenenler) bilemezler. Mink'e göre, tarihin anlaşılmasıyla ilgili olarak daha az değil, daha fazla söylenecek söz vardır. Daha fazla söylenecek sözün bulunması, geçmişin yeniden-betimlenmesinin yeni edinilmiş bilgi (iktisatla, psikanalizle, vb'yle ilgili bilgi) tekniklerini ve özellikle yeni kavramsal çözümleme aygıtlarını (sözgelimi "Roma proletaryası"ndan söz ettiğimiz) içermesi ölçüsünde olur. Dolayısıyla, Danto'nun betimlenen önceki olay ile birincinin betimlemesini sağlayan sonraki olay arasındaki zamansal bakışsımsızlığa bir de edenlerin ulaşabilecekleri düşünce sistemleri ile sonraki tarihçiler tarafından getirilen düşünce sistemleri arasındaki bakışsımsızlığı eklemek gerekir. Bu türden bir yeniden-betimleme, Danto'nun betimlemesi gibi, olay-sonrası (*post eventum*) bir betimlemedir. Ama anlatısal tümcelerin içerdiği olayların ikiliğinden çok gerçekleştirilen yeniden-yapılandırma süreci üstünde durur. Bu bakımdan "tarihsel yargı" "anlatısal tümce"ye göre çok daha fazlasını sağlar.

46 Mink, 1970 tarihli yazısında ("History and Fiction as Modes of Comprehension", *New York Literary History*, 1970, s. 541-558) şöyle der: "... bir öyküyü izlemek ile bir öyküyü izlemiş olmak, şimdiki bir deneyim ile geçmişteki bir deneyim arasında rastlantısal bir farkı belirtmekten fazlasını yapar" (s. 546); öyküleme mantığının yansıttığı şey, "anlatı yapılarının ya da anlatının türsel özelliklerinin ne olduğu ve 'izlemek'in ne anlama geldiği değil, ama 'bir öyküyü izlemiş olmak'ın ne anlama geldiğidir" (ay. y.).

Mink iki açıklama daha yapar: Öykünün ilk kez izlendiği durumla yetinen bir fenomenolojide, açıklamanın işlevi çok az belirgin kılınma ve boşlukları doldurma ya da anlatı akışını engelleyen karanlık kalmış yerleri bir yana itme sanatına indirgenme tehlikesiyle karşılaşır. Bu durumda, eğer tarihçinin görevi geriye doğru giderek çalışmaksa ve az önce de belirttiğimiz gibi "geriye doğru giderek çalışıldığında olumsuzluklar da söz konusu olamayacağına" göre, açıklama daha az yardımcı, dolayısıyla daha az retorikli bir görünüm alır. Açıklama mantığının, anlama fenomenolojisiyle birlikte yapacağı bir şeyin bulunması gerekir: Birincisinin ikincisini düzeltmeye yarayacağını, ikincisinin de birincisini zenginleştireceğini umuyoruz.⁴⁷

Mink'in ikinci açıklaması daha tartışmalıdır: "Gallie" der Mink, "bizim *şimdiki geleceğimizin* açılışını ve olumsuzluğunu geçmişteki olayların anlatısına aktarmak ister, çünkü ona göre bizler bu olayları ancak gelecek oldukları zaman düşünebiliriz" (s. 688). Bu arada, Gallie zamanın hatalı bir ontolojisini uygulayacak, böyle bir ontolojiye yol gösteren de şu ilke olacaktır: "Geçmiş ve gelecek kesin olarak birbirinden farklı şeylerdir: geçmiş, geçmişteki gelecektir; gelecek de gelecekteki geçmişten ibarettir" (s. 688). Burada ileri sürülen argüman ikna edici gibi değildir. Öncelikle, ben, geçmişteki gelecekler ile gelecekteki geçmişlerin kategori olarak benzer olduklarını düşünüyorum; tersine, aralarındaki bakışım yokluğu Mink'in çok yerinde olarak "tarihsel bilincin dokunaklı özelliği" (*ay.y.*) dediği şeyi besler. İkinci olarak, geçmişin belirlenmiş özelliği, Danto'nun başarıyla dikkatimizi çektiği geriye etkili anlam değişikliklerinin dışlanması gibi bir şey değildir. Üçüncü olarak da, geriye dönük kat ettiğimiz yolu, yeniden ileriye doğru kat etmekten ibaret olan sürecin, şimdideyken geçmişe ait olmaya başlayan olumsuzluk türünün yolunu yeniden açabileceğini söyleyebiliriz; böylece söz konusu süreç, bir çeşit bilgiye dayalı şaşırmayı oluşturabilir; bu sayede de "olumsallıklar" başlangıçtaki şaşırtıcı güçlerinin bir bölümüne kavuşmuş olurlar. Bu güç, tarihsel anlama olgusunun *kurmaca* özelliğinden kaynaklanıyor olabilir büyük ölçüde (biz bu konuyu ileride tartışacağız). Daha kesin belirtecek olursak, bu

47 "Philosophical Analysis and Historical Understanding", *a.g.y.*, s. 686.

güç, Aristoteles'in eylemin *mimesis*'i diye belirlediği kurmaca özelliğine bağlı olabilir. Bazı olaylar, başlangıçtaki olumsuzluklar düzeyinde, gelecek olmuş olma statüsünden (geriye doğru yeniden oluşturulmuş eylem akışına göre) yararlanırlar. Bu açıdan, zamanın ontolojisi içinde bile geçmişteki gelecekler için bir yer bulunması gerekir: Bu da, tarih ile kurmacanın birlikte düzenledikleri zamansal biçimlendirmelerin bizim temel varoluşsal zamanımızı yaratmaları ölçüsünde söz konusudur. Bu tartışmayı araştırmamızın dördüncü bölümünde [4. ciltte] ele alacağız.

Ben burada geriye dönük kavramaya ilişkin fenomenolojinin, ilk kez izlenen bir öykünün doğrudan kavranmasına ilişkin fenomenoloji yerine konması sonucu ortaya çıkan tekyanlılık türünü vurgulamayı tercih ederim. Mink yeniden-anlatma eylemi düzeyinde, anlatısal işlemin özelliklerini yok etme tehlikesi içine düşmez mi? Anlatma ve yeniden-anlatma, anlatısal işlemin özelliklerini gerçekte ortaklaşa kullanırlar, çünkü her ikisi de aynı anlatı yapısına bağlıdırlar. Yani her ikisi de olumsuzluk ile düzen, ikinci dereceden olay [yan olay, epizot] ile biçimlen(dir)me, uyumsuzluk ile uyumluluk arasındaki diyalektikten kaynaklanırlar. Böyle bir diyalektik içinde, anlatının özgül zamansallığı tanınmama tehlikesi içine düşmez mi? Louis O. Mink'in çözümlemelerinde gözlemlediğimiz şudur: Mink, biçimlendirme işleminin belirgin bir niteliği olan "birlikte kavrama" eyleminden her türlü zamansal özelliği atma eğilimindedir. Anlatılan olaylara, bir zamanlar gelecek zaman olmuş olduklarının söylenmesine karşı çıkmak da zaten bu yönelişi önceden sezdiriyordu. Söz konusu yöneliş, bir öyküyü ilk kez izleme eylemi yerine, yeniden-anlatma eylemi üstünde ısrar etmeyle de güçlendirilmiş gibiydi. Louis O. Mink'in bir üçüncü yazısı da bu yaklaşımı açıkça ortaya koyar.⁴⁸

Bu yazının güçlü yanı, *biçimlendirme tarzını, geniş anlamda "kavrayış"ın* ["anlama"nın] üç tarzından biri olarak ortaya koymasıdır: Öteki ikisiyse *kuramsal tarz* ile *kategorisel tarz*dir. Kuramsal tarza göre, nesneler, genel bir kuramın durumları ya da örnekleri olarak "kavranırlar": Bu tarzın ideal türü Laplace sistemiyle temsil edilir: Çoğu kez bir öncekiyle karıştırılan kate-

48 "History and Fiction as a Modes of Comprehension", *a.g.y.*

gorisel tarza göre, bir nesneyi kavramak [anlamak], bu nesnenin hangi nesne türüne ait olduğunun, hangi önsel kavramlar sisteminin deneyime biçim verdiğini (bu kavramlar olmazsa deneyim de karmakarışık kalacaktır) belirlemek demektir. Platon'un amaçladığı, en sistematik filozofların da can attıkları, işte bu kategorisel kavrayış tarzıdır. Biçimlendirme tarzının özelliğiye öğeleri tek ve somut bir ilişkiler bütünü içine yerleştirmesidir. Anlatısal işlemi belirleyen, bu kavrayış türüdür. Ama söz konusu üç tarzın da ortak bir hedefi vardır: Bu hedef de biçimlendirme tarzında, öteki iki tarza göre daha az örtük değildir. *Geniş anlamda kavrayış* [anlama] şöyle tanımlanır: "Zamanda, mekânda ayrı oldukları için, ya da mantıksal bir bakış açısına göre ayrı düştükleri için birlikte saptanamayan ya da birlikte saptanamayacak olan şeyleri aynı zihinsel edim içinde birlikte kavrama. Bu edimi yaratma yeteneği, anlamanın, yeterli olmasa bile gerekli bir koşuludur" (s. 547) Bu açıdan, anlama [kavrayış] ne tarihsel bilgi edinmeyle ne de zamansal edimlerle sınırlıdır. Bir mantıksal sonucu, öncüllerinin uzantısı [sonucu] olarak anlamak, anlatısal özellik taşımayan türden bir kavrayıştır: Kuşkusuz, bu bazı zamansal önvarsayımlar içerir ama böyle bir şey de olayları bütün olarak düşünme çabamızın ancak *dizisel* [art arda ve tek tek] olarak saptanabilecek parçalar arasındaki karmaşık ilişkiler içinde gerçekleşmesi ölçüsünde olanaklıdır (s. 548). Bu da Kant'ın ardından şunu bir kez daha yinelemek demektir yalnızca: Her deneyim zamanda gerçekleşir, hatta mekânda gerçekleşeni bile; çünkü bizlerin anlatılan deneyimin bütün bileşenleri ile bütün evrelerini "kat etmemiz", "akılda tutmamız" ve "tanımamız" gerekir. Kısaca, "anlamak, *şeyleri-birlikte-görme*'ye ilişkin bireysel bir edimdir, başka bir şey değil" (s. 553).

Öte yandan, geniş anlamda kavrayış, anlatısal kavrayış bakımından önemli içermeleri bulunan temel bir olgu sunar. Mink, her anlama olgusunun, dünyayı *bütünlük* olarak kavrama ideali taşıdığını söyler; amaç ulaşılamayacak bile olsa, bu ideal değişmez. Bir başka deyişle, kavramak tanrısal nitelik taşıyacağı için amaç ulaşılmaz bir noktadır; ancak amaç yine de anlam yüklüdür çünkü insanın tasarısı Tanrı'nın yerini almaktır (s. 549). Teolojik özellikte bir ana konunun [tema'nın] beklenme-

dik biçimde işin içine karışması, kesinlikle marjinal bir durum değildir. Üç kavrayış [anlama] tarzının ileri sürdüğü bu en son amaç, Boetius'un "Tanrı'nın dünya hakkındaki bilgisinin *totum simul* olduğu"nu ileri süren tanımlamasının epistemolojiye aktarılmasından kaynaklanır: yani "bu *totum simul* nitelikli dünyada, bütün olarak zaman içinde art arda gelen anlar bir tek algılama içinde birlikte var olurlar; söz konusu algılama da art arda gelen anları bir olaylar görünümüne dönüştürür"⁴⁹ (s. 549). Mink, geniş anlamda kavrayışın amacını, biçimlendirme tarzına aktarma konusunda duraksamaz: "Boetius'un Tanrı'nın dünyaya ait bilgisine mal ettiği *totum simul*, biçimlendirici kavrayışın en üst derecesi olacaktır kesinlikle" (s. 551). Bu açıklamanın ışığında, bir öyküyü izleme edimiyle sınırlı olan fenomenolojinin daha önceki eleştirisi yeni bir özellik kazanır. *Totum simul* adına, anlatsal kavrayışa verilmiyor gibi görünen şey, bu fenomenolojinin korumayı başardığı öykülerin kesitli biçimleridir. Tarih, izlemek yerine daha çok, izlemiş olmaktan ibarettir gibi, tamamıyla geçerli olan bir argümanın çok daha fazla ileri götürülüp götürülmediği ve hatta daha sonra ileri sürülmüş şu sav tarafından zayıflatılıp zayıflatılamayacağı sorusu aklıma geliyor: Bu sava göre, biçimlendirici edimde "eylem ve olay, zamansal düzen içinde oluşmuş gibi gösterildikleri halde, ilk bakışta, bir anlamsal düzen içinde biraraya getirilmiş gibi görülebilirler – bu ancak kısmen işlem uygulayabileceğimiz *totum simul* değerlendirmesidir" (s. 554).

Biçimlendirici kavrayışın üst derecesine ilişkin elimizdeki şeyin, daha çok onun yok edilmesini belirleyip belirlemediğini düşünüyorum. Anlatı kuramı açısından olumsuz bu sonucu engellemek için, *totum simul* düşüncesine, ters bir işlev yüklemek gerekmez mi? Yani olayörgüleştirmenin epizotlu yanının altında yer alan zamanın *kesitsel* niteliğini yok etmeyi kavrama

⁴⁹ Gerçekten de Mink her kısmi anlamının bu ideal amaca göre değerlendirilebileceği savını iki biçimde derecelendirmektedir. Önce, anlamının bu ideal amacına ilişkin değişik betimlemeler vardır: Laplace'a göre, en küçük ayrıntısına kadar tahmin edilebilecek bir dünya modeli Platon'un *Devlet*'inin VII. kitabındaki *synopsis*'e uymaz. İkinci olarak da, bu betimlemeler birbirinden farklı olan ve birbirini dışlayan üç biçimin genelleştirmeleridir. Ne var ki, bu iki düzenleme temel argümanını (yani "anlamının amacı, anlamının *totum simul*'u içindeki deneyim özelliğini yok etmektir" argümanını) etkilemez.

tutkusunu kesinlikle *sınırlandırmak* gerekmez mi? Bu durumda *totum simul*'un Kant'çı anlamda İdea olarak kabul edilmesi gerekir: Amaç ya da kılavuz olmaktan çok sınır-kavramdır bu. Aynı noktaya dördüncü bölümde [4. ciltte] yeniden döneceğiz. Şimdilik bu ideal amacın, anlatıların gerçek kavranışında yer alan şeyin uygun genelleştirmesi olup olmadığı sorusunu sormak yeterli olacaktır.

Salt fenomenolojik düzeyde –“izlemiş olmak”ın haklı olarak “izlemek”in karşıtı olduğu düzeyde– tartışılabilir olan şey, “bir anlatının kavranışında zamansal art arda geliş düşüncesi olduğu gibi yok olur – ya da tıpkı Cheshire Cat’ın gülümsemesi gibi gecikir diyebiliriz” (s. 554). “İzlenmiş olan bir öykünün biçimlendirici kavranışında..., geriye doğru göndermelerin gerekliliğı ileriye doğru göndermelerin olumsuzluğunu, deyiş yerindeyse, karalayıp atar (İng. *cancels out*)” (ay.y.) görüşüne inanmak istemiyorum. İleri sürülen hiçbir argüman inandırıcı değildir.

Yaygın tarihyazımında kronolojinin gerilediğı ve onunla birlikte tarihlendirme kaygısının da gerilediğı argümanı son derece akla uygundur. Ama sorun sıradan kronolojinin aşılmasının her türlü zamansallık biçiminin yok edilmesini içerdiğini bilmektir. Augustinus’tan Heidegger’e bütün zaman ontolojisi şunu amaçlar: Tamamıyla kronolojik olan zamandan, art arda diziliş üstüne kurulmuş olmakla birlikte hem basit bir dizilişe hem de kronolojiye indirgenemeyecek olan *zamansal* özellikleri ortaya çıkarmak.

Belli bir eylemi bir olayın karşılığı olarak (“bir telgraf göndermek”, “bir çağrı almak”ın karşılığıdır) kavradığımızda anlamının eksiksiz olmasını isteyen argüman da aynı zamanda doğrudur; ama bir telgraf göndermek ile bu telgrafı almak arasındaki bağ da dolayımı sağlayan *aracı* bir öge ile sağlanır: “çağrıyı kabul etmek” ögesidir bu ve başlangıçtaki durumun sonuçtaki duruma *dönüşmesine* yol açar. Dolayısıyla, verilen “karşılık”tan kalkarak genelleştirmeye gitmeye hakkımız yoktur: “Bir bütün olarak algılanan bir öyküyü oluşturan eylemin ve olayların, birbirinin sınırını aşan betimlemeler ağıyla bağlı olduklarını” (s. 556) söyleyerek bir genelleştirmeye gidemeyiz. Birbirinin sınırını aşan bu betimlemeler ağı içinde fiil zamanla-

ıyla belirlenmiş tümcelerın yürürlükten kaldırılması, öykünün anlatısal niteliğinin zamansal bağ ile yok edildiğinin belirtisidir. Tam bu noktada şöyle diyebiliriz: Geçmişe doğru baktığımızda, Oidipus'un öyküsü içinde meydana gelmiş olaylar, bütün olarak Oidipus'un portresi içinde kavranabilirler. Ama bu portre Oidipus trajedisinin "düşünülmesi"ne [kavranmasına] denk düşer. Oysa, Aristoteles'in *dianoia* diye adlandırdığı "düşünme" [anlama, kavrama yetisi] tıpkı karakterlerde olduğu gibi, olayörgüsünden kaynaklanan bir özelliktir.

Geriye şu noktayı gözden geçirmek kalıyor: Edebiyat eleştirisindeki olayörgüsü kavramının tarihin epistemolojisine aktarılması, anlatı içindeki uyumsuzluk ile uyumluluk arasındaki somut diyalektiği nasıl aydınlatabilir. Öykülemeye dayalı böyle bir anlatı diyalektiği, anlamamanın biçimleniş düzenine yönelik bir çözümleme içinde yeterince dikkate alınmamıştır: Kuşkusuz burada, kendi zamansal niteliğini, ilahi bilginin *totum simul*'uyla eş tutan bir amaç adına yok etmeye yönelik bir anlamsal biçimlendiriş söz konusudur.

4. Olayörgüleştirme yoluyla açıklama

Birinci ciltte *mimesis II* başlığı altına yerleştirmiş olduğum olayörgüleleştirme yöntemleri, Hayden White'ın yapıtıyla⁵⁰ birlikte ilk kez tarihyazımındaki anlatısal yapıya ilişkin olarak ele alınmıştır. Bunların bütün alanı kapsamamış olmaları, durumu değiştirmez.

H. White'ın incelemelerinin gücü, büyük tarih metinlerini çözümleme sürecinde başvurduğu önvarsayımları belirtirken ve bu önvarsayımların içinde yer alacağı söylem evrenini betimlerken kullandığı açık seçik anlatımdan kaynaklanır.

Birinci önvarsayım: Louis O. Mink'in açtığı yolu derinleştirerek izleyen White, tarih ile kurmaca arasındaki bağıntıyı yeniden düzenlerken, şu tür bir epistemolojiden farklı yönlerde

50 Hayden White, *Metahistory: The Historical Imagination in Nineteenth-Century Europe*, Baltimore ve Londra, The Johns Hopkins University Press, 1973. Yazar girişine şu başlığı vermiştir: "The Poetics of History" (s. 1-42).

ilerler: Nesnellik ve kanıt sorunsalını, söylem biçimlerinin her türlü sınıflandırılmasındaki temel ölçütü belirleyici öge olarak gören epistemolojidir burada söz konusu olan. Dördüncü bölümde [4. ciltte] yeniden ele alacağımız bu sorunsal ne olursa olsun, tarihsel söylemin bir "poetika"sına ilişkin ilk önvarsayım şudur: Anlatısal yapı bakımından *kurmaca ve tarih aynı sınıfa aittir*.

İkinci varsayım: Tarih ile kurmacanın yakınlaştırılması, tarih ile edebiyat arasında bir başka yakınlaşmaya yol açar. Yaygın sınıflandırmalardaki bu altüst oluş, *tarihin yazı olarak* tanımlanışının ciddiye alınmasını gerektirir. Michel de Certeau'nun bir kitabının başlığına dayanarak belirtirsek, "Tarihin Yazılışı",⁵¹ tarih anlayışının ve tarihin düzenlenişinin dışında kalan bir şey değildir; yalnızca iletişim retorikine bağlı ikincil nitelikli bir işlem değildir; dolayısıyla yalnızca yazma olayına bağlı olduğu için de ihmal edebileceğimiz bir işlem değildir. Anlamanın tarihsel açıdan biçimlenişini oluşturan bir özelliktir bu. Çünkü, tarih özü bakımından tarihsel-yazım'dır ya da daha kışkırtıcı bir biçimde söylersek bir *yazınsal yapıntı*'dır [bir edebî *artefakt*'tır*] (İng. *a literary artifact*).⁵²

Üçüncü önvarsayım: Epistemologlar tarafından tarihçilerin tarihi ile tarih felsefesi arasında çizilmiş sınırın kendisi de sorgulanmalıdır: Çünkü bir yandan, her büyük tarih yapıtı, tarihsel dünyanın genel bir görünüşünü sergiler; öte yandan, tarih felsefecileri de büyük tarih yapıtlarındaki aynı eklemleniş kaynaklarına başvururlar. Bu nedenle, H. White, *Metahistory* (Üsttarih) adlı büyük yapıtında, Michelet, Ranke, Tocqueville, Burckhardt

51 Michel de Certeau, *L'Écriture de l'histoire*, Paris, Gallimard, 1975.

* *Yapıntı* sözcüğüyle karşıladığımız *artefakt* sözcüğü [Fr. *artifice*], insan eliyle yapılmış, gerçekleştirilmiş sanat ürünü, sanat olgusu anlamını taşır. (ç.n.)

52 H. White, 1974'te "The Historical Text as a Literary Artifact" başlığıyla bir dergide yayımlanan (*Clio* III, 3, 1974, s. 277-303) ve daha sonra *The Writing of History* adlı kitapta (Robert A. Canary ve Henry Kozicki, University of Wisconsin Press, 1978) yer alan yazısında *dilsel yapıntı* [*artefakt*] kavramını şöyle tanımlar: "Uzun geçmişleri olan, bu yüzden de deneysel ya da nesnel denetimlerden geçirilemeyecek olan yapılar ve süreçler modeli" (*Clio*, s. 278). Bu açıdan, tarihsel anlatılar "*dilsel kurmacalardır, bunların içerikleri yaratılmış olduğu kadar bulunmuştur da ve bunların biçimleri bilim alanından çok edebiyat alanındaki karşılıklarıyla ortak yanlar taşırlar daha çok*" (ay.y.).

ile Hegel, Marx, Nietzsche ve Croce'yi aynı çerçeve içine oturtmakta duraksamaz.

White tarihyazımı "poetika"sını *Metahistory* diye adlandırır ve böylece onu tarihin "sorgulama" özelliği üstüne dayalı olan epistemolojiden, yani bilim olarak geleneksel ya da mitsel anlatı arasındaki epistemolojik kopukluğu yaratan nesnellik ve doğruluk koşullarına bağlanmış epistemolojiden ayırt etmiş olur.

Belirttiğimiz bu üç önvarsayım gerçekten de sorunsalın yer değiştirmesine ve yeniden sınıflandırılmasına yol açar. Tarihin yalnızca "bilimsellik" koşullarına dikkat edilmesi olgusu, tarihi anlatısal kurmacanın alanına yerleştiren yapıların tanınmamasına yol açmıştır. White'a göre yalnızca bir *üsttarih* tarihsel anlatıları *dilsel kurmacalar* olarak değerlendirmeye ve hem içerikleri hem de biçimleriyle bunları karşılarında yer alan edebiyata yakın anlatılar görmeye cesaret edebilir. İleride çözmemiz gereken sorun ise şu olacaktır: Tarihi, bilimsellik iddiasında bulunan bir bilgi olma durumundan çıkarmadan bir *yazınsal yapıntı* [bir edebî artefakt] olarak sınıflandırabilir miyiz?

Sorunsalın yerinin değiştirilmesinin ve yeniden sınıflandırılmasının, edebiyat eleştirisinden alınmış kategorilerin tarihyazımına aktarımını gerektireceği de yadsınamaz.

Ama durumun bir ironik yanı vardır: Edebiyat eleştirisinden alınmış kategoriler, edebiyat ve tarihin karışıklığını ileri süren yazarlardan aktarılmıştır. Aristoteles'in kendi *mythos* problematiğinden *historia*'yı [tarih'i] kesin bir biçimde dışlamış olduğunu unutmamak. Aristoteles'in yasağına karşı çıkan White'ın bu davranışını iyice kavrayabilmek için, yasağın nedenlerini anlamak gerekir. Aristoteles tarihin, *Poetika*'nın koşullarını yerine getiremeyecek kadar yanöykülerle [epizotlarla] dolu olduğunu saptamakla yetinmemiştir (zaten bu yargı da, Thukydides'in yapıtından itibaren kolaylıkla vazgeçilebilen bir yargıya dönüşmüştür). Aristoteles ayrıca, tarihin neden yanöykülerle dolu olduğunu da belirtir: Ona göre tarih, yanöykülerle doludur çünkü gerçekten meydana gelmiş olanı aktarır; oysa gerçek, şairin tasarladığı ve *peripeteia*'nın [baht dönüşü] canlandırdığı *olabilir*den farklı biçimde, şairin ustalığından kaçıp kurtulan bir olumsuzluk içerir. Şair anlattığı olayörgüsünün yaratı-

cısı olduğundan kendini olumsal gerçeklikten koparıp gerçeğebenzer bir olabilirlik üstünde yükselebilir. Demek ki, tarihin, poetikanın çerçevesi içine aktarımı masum bir eylem değildir ve gerçek olumsallığın incelenmesi bakımından önemsiz kabul edilemez.

Aristoteles'in koyduğu yasağın çiğnenmesi, H. White'ın yapıtının çok daha yakın olduğu edebiyat eleştirisi tarafından da daha az bir direnişle karşılaşmaz. Auerbach, Wayne Booth, Scholes ve Kellogg'a göre, imgesel-olan "gerçek-olan"a karşıt olarak tanımlanır ve tarih, temsil etme gerçekçiliğinin modelini sunmayı sürdürür. Yukarıda sözünü ettiğimiz ironik yannın doruk noktasıysa, H. White'ın çok sayıda kavram aktardığı Northrop Frye'in bu sınırın en dikkate değer savunucularından biri olmasıdır: Ona göre, kurmaca, olabilir ile; tarih ise gerçek ile ilgilidir. Frye, Aristoteles'e başvurarak şöyle der: Şair bir birleştirme biçiminden (İng. *from*) hareket ederek, tarihçiye bir birleştirme biçimi doğrultusunda (İng. *towards*) çalışır.⁵³ Frye açısından yalnızca Spengler, Toynbee ya da H. G. Wells gibi düşünürlerin tarih felsefeleri, dram ya da destanla aynı "poetika" kategorisi içinde yer alabilir gibi görünmektedir.

Demek ki White'a göre *üsttarih* iki direnişi yıkmak zorundadır: tarih ile geleneksel ve mitsel anlatı arasındaki epistemolojik kopukluğun, tarihi, kurmacanın çemberinden söküp aldığını ileri süren tarihçilerin direnişi; ve imgesel-olan ile gerçek-olan ayrımını tartışılmayacak bir kesinlik olarak kabul eden edebiyat eleştirmenlerinin direnişi.

Biz söz konusu tartışmayı bu altbölümde sonuna kadar götüremeyeceğiz: Bizim *mimesis* III başlığı altına yerleştirmeyi uygun gördüğümüz gerçeğin tarihte temsil edilmesi kavramını yeniden ele almaya zorlayan dilsel kurmacanın özelliklerini dördüncü bölümde [4. ciltte] işleyeceğiz. Dolayısıyla, burada yalnızca *mimesis* II anlamındaki, bir biçime bürünmüş kurmacanın sınırları içinde kalacağız. En biçimsel çözümlemeleri ile tarihsel gerçeği ele alan çözümlemelerini birbirinden ayırmakla White'a haksızlık yaptığımın farkındayım (buradaki bölümle-

53 N. Frye, "New Directions from Old", *Fables of Identity*, New York, Harcourt, Brace, and World, 1963, s. 55.

me çizgisiyse onun olayörgüsüne ilişkin görüşleri ile eğretilme [metafor], düzdeğişmece [metonimi] gibi söz sanatları kuramına bağladığı tarihsel alanın önbiçimlenişiyle ilgili görüşleri arasında olacak). Ancak White'a yaptığım haksızlığı da bana daha sağlam görünen biçimsel çözümlemelerin⁵⁴ yazgısını, yine bana daha dayanaksız gibi gelen söz sanatları incelemesinin yazgısına bağlamamakla giderdiğimi sanıyorum.

Şunu önemle belirtelim ki, H. White, olayörgüleştirmeyi ön planda ele alıp incelemekte ancak bunu, olayörgüleştirme kavramının "tarihsel anlatı" (İng. "*historical narrative*") ile bütünüyle bir tutulmaması koşuluyla yapmaktadır. White gerek *Metahistory* adlı yapıtında, gerekse öteki yapıtlarında, olayörgüleştirmeyi (İng. *emplotment*), sayısı bir yapıttan öbürüne değişen birçok işlem içerisine oturtmaktadır. Bu nedenle, ben de, didaktik olma kaygısıyla, öncelikle, "olayörgüsü" (İng. *plot*) olmayan ne varsa onları dikkatle ele aldıktan sonra gözlemlerimin büyük bir bölümünü olayörgüleştirmeye yönlendireceğim.

White, *Clio*'da (1972)⁵⁵ yayımlanan bir yazısında, olayörgüsünü (İng. *plot*), anlatılan öykü (İng. *story*) ile argüman (İng. *argument*) arasına yerleştirir.

Story burada sınırlandırıcı bir anlamda –"*telling stories*" ("öyküler anlatmak")– ele alınmıştır: Yani, başlangıcı, ortası ve sonu olan, özü bakımından kesitleri bulunan bir anlatı parçası anlamında. Gerçeği söylemek gerekirse, burada kalkış noktası olan kavram, *story*'den çok, benim "öykünün akışı" ["akış çizgisi"] diye adlandıracağım *story-line* kavramıdır. White, açıkça görölüyor ki, argümandan kurtulmak istemektedir: Çünkü bu argümana göre, tarih, günümüzde yazıldığı biçimiyle, artık anlatısal [öykülemeli] bir özellik taşımamaktadır: White açısından, yapılacak itirazın değer taşıyabilmesi için, öykünün, öykünün akışına indirgenmesi gerekir.

54 "Yöntemim, kısaca, biçimcidir..." (*Metahistory*, s. 3). Olayörgüleştirme (İng. *emplotment*) kuramının, White'ın biçimcilik anlayışını Fransız yapısalcılığından hangi açılardan ayırıp Northrop Frye'in yapısalcılığına yaklaştırdığını üçüncü bölümde [3. ciltte] ele alıp tartışacağız.

55 Hayden White, "The Structure of Historical Narrative", *Clio* I (1972), s. 5-19. *Metahistory*'de "öykü"den (İng. *story*) önce "kronik" (İng. "*chronicle*") ele alınmış, "argüman belirtme tarzı" da "ideolojik içerme tarzı"yla bütünlenmiştir.

Birçok eleştirmene göre şaşırtıcı olan anlatılan öykü (İng. *story*) ile olayörgüsü (İng. *plot*) arasındaki sınır, H. White'a göre, edebiyat eleştirisinden çok tarihte ivedilikle ele alınmalıdır; çünkü tarihte, anlatılan öykünün akışını oluşturan olaylar tarihçinin hayalgücü tarafından yaratılmamış, kanıtlama işlemlerine bağlı tutulmuştur. Ben kendi adıma bu argümanda Aristoteles'in koyduğu yasağa bir çeşit yanıt görüyorum: Yasağı çiğnemenin bedelidir *story* ile *plot* arasındaki ayırım.

Ne var ki, böyle bir ayırım da her zaman kolayca benimsemez; çünkü anlatılan öykünün kendisi de bir düzenleniş biçimidir; bu özelliğiyle de hem basit bir olaylar kroniğinden ayrılır; hem de kendi içinde altbölümleri birleştiren ve sınırlandıran "motifler"e ya da "temalar"a göre düzenlenir.⁵⁶ Anlatılan öykü de işte bu yanıyla "açıklayıcı bir etki" yaratabilir. White da *Metahistory*'de *story*'ye özgü bu açıklayıcı etkiye hakkını vermek için, onu "kronik"ten ayırır: Kronik de böylece, tarihsel alanın bir ilk eklemlenme halkası durumuna gelmiş olur. Paul Veyne'de karşımıza çıkacak olan "tarihsel alan" (*Metahistory*, s. 30) kavramı-

56 "Motiflerle düzenleme *story*'nin hazırlanışının bir özelliğidir; bir tür açıklama sağlar. Bu da, Mink'in tarihçiler ele aldıkları öykülere 'biçim vererek' 'olayların anlaşılması'nı sağlarlar dediğinde düşündüğü şeydir" ("The Structure of Historical Narrative", s. 15). White, *Metahistory*'de bu görüşü şöyle destekler: "Kroniğin anlatılan öyküye (İng. *story*) dönüştürülmesi, kronikte açılış, sonuç ya da geçiş motifleri olarak bulunan bazı olayların belirgin kılınmasıyla gerçekleştirilir" (s. 5). *Story*, kroniğe karşıt olarak "motiflerle kodlanmıştır" (İng. *motifically encoded*). Ben, Mink'in biçimlendirme edimine ilişkin olarak yaptığı çözümlemenin *story*'ye bu tür bir indirgenişini kabul edemem asla. White biçimlendirici edim ile *story* aracılığıyla açıklama arasındaki bağlaşıma doğrulamaya çalışırken, Mink'in biçimlendirmeye dayalı anlama, kategoriye dayalı anlama ve kuramsal açıdan anlama arasında yaptığı dağılıma bakarak bir sonuç çıkardığına inanır. Kategori tarzını olayörgüleleştirme yoluyla açıklamaya, tematik tarzı ise argümanla açıklamaya bağlayabileceğini düşünür ("The Structure of Historical Narrative", s. 18). Gerek Mink'in gerekse White'ın üçlü dağılımları üst üste getirilemez; ayrıca Mink'in uygulama alanını, *story*'nin düzenlenişine ve *emplotment* ile *argument*'in dışta tutulmasına indirgeyerek de onun biçimlendirici edime ilişkin olarak yaptığı çözümlemeye de hakkını vermiş olamayız. Benim olayörgüsü kavramım gibi, Mink'in biçimlendirici edim kavramı da White'ın ayırt ettiği üç alanı da kapsar görünmektedir. Aradaki ayırım ise, bana göre, White'ın olayörgüleleştirme yoluyla açıklamaya yüklediği tersine indirgemede yatar: Yani, olayörgütünün, belli bir tiple, daha açıkçası anlatılan öykünün bağlı olduğu olayörgüsü *kategori*siyle bir tutulmasından kaynaklanır. İşte böyle bir indirgeme bana keyfi bir indirgeme olarak görünmektedir.

na gelince, bu da, bir ilk eklemlenme noktası olma sorununu yaratır. Gerçekten de önceden düzenlenmiş anlatı içinden bakarak, yalnızca bir *unprocessed historical record*'dan [işlenmemiş tarihsel kayıt] (*Metahistory*, s. 5), yani seçme ve düzenleme süreçlerinden geçmemiş bir ön-kavramsal arka-plandan söz edilebilir.⁵⁷

Olayörgüleştirme (İng. *emplotment*) anlatılan öyküden (İng. *story*) farklı olarak açıklayıcı bir etki taşır; çünkü yalnızca anlatılan öykünün *olaylarını* açıklamakla kalmaz, aynı zamanda *öykünün kendisini* de açıklar; bunu da öykünün ait olduğu *sınıfı* belirleyerek yapar. Öykünün akış çizgisi, tek bir biçimlenişi belirlemeyi sağlarken, olayörgüsü geleneksel bir biçimlenişler sınıfını görmek durumunda bırakır. Öyküdeki olayların değil de, öykünün kendisinin kodlanmasını sağlayan bu olayörgüsü kategorileri "ilişkisel kriptogramlar"⁵⁸ benzerler: Bunlar da E. H. Gombrich'in *Art and Illusion* (Sanat ve Yanılsama) adlı yapıtında belirttiği gibi resmi "okuma" biçimimizi belirler.

H. White böylece Hempel yanlılarının anlatı-karşıtı argümanlarından kurtulduğunu düşünür: Bunu da özellikle tarihi, nedenlere ve yasalara göre düzenleme anlayışını Hempel yanlılarına bırakıp olayörgüleştirmeye özgü kategorisel açıklamayı kendine alıkoyarak yapar. Ama böyle bir şeyi de, öykünün açıklanması ile olayın açıklanmasını birbirinden ayırma pahasına gerçekleştirir.

Olayörgüsü (İng. *plot*) ile argüman (İng. *argument*) arasındaki sınırı çizmek de kolay değildir. Argüman, öykünün, çevresinde döndüğü her şeyi (*Metahistory*, s. 11), kısacası, anlatının savını belirtir. Aristoteles, argümanı, olayörgüsünün olasılığına ve ge-

⁵⁷ *Metahistory*'deki *story*'den kroniğe, ardından da kronikten tarihsel alana uzanan bu geriye gitme, Husserl'in, Genetik Fenomenoloji'sinde, etkin sentezlerden her zaman önce gelen edilgen sentezlere doğru gitmesine benzer. Her iki durumda da, her etken ya da edilgen sentezden önce neyin geldiğiyle ilgili bir soru(n) vardır. Kafayı allak bulak eden bu soru(n) Husserl'i *Lebenswelt* [yaşam dünyası] sorunsalına yönlendirmiştir. H. White'ıysa dördüncü bölümde [4. ciltte] ele alacağımız bambaşka bir soruna, yani tarihsel alanın "habercisi olan" (*ay.y.*) ve onu anlatısal yapılar açan söz sanatlarının [mecazların] eklemlenmesine yöneltmiştir. Demek ki tarihsel alan, yalnızca anlatısal yapıların sınıflandırılmasına bir iç sınır koymada kullanılmaz, aynı zamanda anlatıya ilişkin "açıklayıcı etkiler"i'n incelenmesi ile bunun "temsili edici" işlevinin incelenmesi arasındaki geçişi de belirtir daha temel olarak.

⁵⁸ "The Structure of Historical Narrative", s. 16.

rekliliğine bağlı olarak, doğrudan olayörgüsünün içine katmıştı. Ama biz, destandan, tragedyadan ve komedyadan farklı olarak, “açıklayıcı etkiler” düzeyindeki bu ayrımı tarihyazımının gerekli gördüğünü söyleyebiliriz. Argümanla açıklama olayörgüsüyle açıklamadan ayırt edildiği içindir ki mantıkçılar da nomolojik modeli yaratabilmişlerdir. Tarihçi kesin [biçimsel, formel], açık seçik biçimde ve önermeden önermeye geçerek kanıtlamalarını yapar. Ama nomolojik model yanlılarının görmedikleri bir nokta vardır, o da, kanıtlama alanının, tarihsel alan dışında oluşturulmuş yan bilimlerden aktarılan genel yasaların alanına göre çok daha geniş olduğudur. Tarihçinin kendine özgü bir kanıtlama biçimi vardır; bu da, anlatısal alanın dışına çıkmaz. Söz konusu kanıtlama biçimleri öylesine çoktur ki, bunların bir tipolojisi yapılabilir. Durumun böyle olmasının nedeni de, her kanıtlama biçiminin, hem doğrudan doğruya tarihsel alanın doğası üstüne hem de tarihte açıklama’dan bekleyebileceğimiz şeyler hakkında üsttarihsel bir önvarsayımı açıklıyor olmasıdır. Tipolojinin kendisine gelince, H. White, bunu Stephen Pepper’ın *World Hypotheses* adlı kitabından alır ve böylece dört büyük paradigma elde eder: *biçimci* (İng. *formist*); *düzençi* (İng. *organist*); *mekanikçi* (İng. *mecanistic*); ve *bağlamcı* (İng. *contextualist*).⁵⁹ White ilk iki paradigmanın daha gelenekselci, öteki ikisininse daha aykırı ve daha metafiziksel kabul edilmesinin (Ranke ve Tocqueville gibi ustalara karşın) nedeni olarak, bu global varsayımların epistemolojik statüsü konusunda yanılığa düşülmesini gösterir. Ona göre şu unutulmuştur: “Tarih bir bilim değildir; olsa olsa bir *proto-bilim*dir; yapısı içine tam anlamıyla belirlenebilecek bilimsel-olmayan öğeler katar” (*Metahistory*, s. 21).

Doğrusunu söylemek gerekirse, bu büyük paradigmlar aracılığıyla yapılacak açıklama, *Metahistory*’de anlatısal yapıların beşinci sırasında yer alan *ideolojik* içerme yoluyla açıklamanın yanında yer alır. H. White bu sonuncu açıklama yöntemini, tarihi yazmanın özel bir tarzına özgü etik bir tavır takınmasıyla bir öncekinden ayırt eder. Önceki yaklaşımın önvarsayımları daha çok tarihsel alanın doğasına ilişkindi. İdeolojik tarzın

59 Bu oluşumun ayrıntıları ve XX. yüzyıldaki büyük tarihçiler tarafından aydınlatılışı için bkz. *Metahistory*, s. 13-21 ve başkaları.

önvarsayımlarıysa daha çok tarihsel bilincin doğasıyla, dolayısıyla da geçmişteki olguların açıklanması ile şu andaki pratik arasında bulunan bağ ile ilgilidir.⁶⁰ Bu nedenle, açıklamanın ideolojik tarzının çatışmalı bir yapısı vardır, bundan ötürü de özel bir tipoloji gerektirir. H. White sonuncu tipolojiyi de, Karl Mannheim'ın *Ideologie und Utopie* (İdeoloji ve Ütopya) adlı yapıtındaki ideolojilerin sınıflandırılmasından alarak büyük ölçüde değişikliğe uğratar ve sonuçta dört temel ideolojik durum ileri sürer: anarşizm; konservatizm; radikalizm; liberalizm. Bu tipolojinin XIX. yüzyılın büyük tarih yapıtlarına uygunluğu ne olursa olsun (*Metahistory*'nin başlıca amacı da bu yapıtları incelemektir zaten), H. White'ın işin içine ideolojik yaklaşım biçimini de katmakla, birbirine karşıt değilse de birbirinden farklı iki isteği yerine getirdiğini belirtmek uygun düşer. Bir yandan, marksizm-sonrası ideoloji kavramı aracılığıyla, tarihsel bilginin bileşenlerini işin içine yeniden katarak gerçekliğe bağlı davranmış olur. Fransa'da Aron ve Marrou'nun temsil ettiği *Verstehen* geleneğinin, üstünde sürekli durduğu bu tarihsel bilginin bileşenleriye şunlardır: tarihinin tarihsel çalışma içine katılması; değerlerin dikkate alınması; ve tarihin şimdiki dünya içinde yaşanan olay ile bağı. Son aşamada, toplumsal değişiklik, bu değişikliğin arzulan boyutta olması ve istenilen ritmi konusundaki ideolojik tercihler, hem tarihsel alanın açıklanması içinde hem de tarihin olayları ve süreçleri anlatılar halinde düzenlemesini sağlayan dilsel modelin kuruluşu içinde yer aldıkları ölçüde *üsttarih*'i ilgilendirirler. Öte yandan, White, argüman ile ideolojiyi ayırt ederek, ideolojinin eleştirisinin yerini belirtmekte ve ideolojiyi kesin [biçimsel, formel] argümanlarla yapılan açıklama tarzıyla aynı tartışma kuralına bağlı kılmaktadır.

60 "'İdeoloji' teriminden, toplumsal praksisin şu andaki dünyası içinde tavır almak ve ona karşı eylemde bulunmak amacına yönelik buyruklar bütününe anlıyorum... Bu buyruklar 'bilim'in ya da 'gerçekçiliğin' otoritesini isteyen argümanlar tarafından desteklenir" (*Metahistory*, s. 22). H. White bu noktada Frankfurt okulu felsefecilerinin, onların izinden giden K. O. Apel ile J. Habermas'ın, aynı zamanda Clifford Geertz gibi birçok antropoloğun, hatta Gramsci ile Althusser gibi bazı marksistlerin girişimlerini benimseyerek Marx'ın *Alman İdeolojisi* adlı yapıtında göz açtırmadığı o tamamıyla aşağılayıcı yananamlara ilişkin ideoloji kavramını özgürleştirmeye çalışır.

Öykünün akış çizgisi (İng. *story-line*; bu düzey de kendi içinde kronik ile motifler zincirine ayrılır) ve argüman (bu düzeyde biçimsel argümanlar ile ideolojik içermelere ayrılır) ile çerçevelenen olayörgüleleştirme (İng. *emplotment*) yoluyla açıklama H. White'ta kesin ve sınırlayıcı bir anlam kazanır: Biz de buradan hareket ederek, olayörgüleleştirme yoluyla açıklamanın, anlatısal yapının bütünü olmamakla birlikte bu yapının temel ögesi olduğunu söyleyebiliriz.⁶¹

Olayörgüleleştirme kavramı, White için anlatılan öykünün çizgisel özelliği ile desteklenen savın kanıtsal özelliği arasındaki basit birleşimden çok daha fazlasını içerir; olayörgüleleştirme, ona göre, anlatılan öykünün bağlı olduğu *tiptir* (İng. *kind*); yani kültürümüz sayesinde ayırt etmeyi öğrendiğimiz biçimleniş kategorilerinden biridir. Sorunu daha da aydınlatmak için şöyle diyebiliriz: H. White, benim birinci bölümde [1. ciltte] gerek olayörgüleleştirmede paradigmaların rolü konusunda, gerekse anlatı geleneğinin yenilenme ve tortulaşma yoluyla oluşumu konusunda uzun uzun geliştirdiğim temaya başvurmaktadır. Ama, ben olayörgüleleştirmenin niteliklerini paradigmalar ile basit öyküler arasındaki değişimlerin eksiksiz dizisiyle belirlerken, H. White kendi *emplotment* [olayörgüleleştirme] kavramı için öykülerin yalnızca kategorileştirme işlevlerini dikkate alır: Bu da sonuçta, White'ın *story* [öykü] kavramına tamamıyla çizgisel özelliği verdiğini gösterir. Böylece tasarlanan olayörgüleleştirme de bir

61 Anlatısallığın alanı her ne kadar parçalara ayrılmış gibi görünse de, yine de anlatısal-olanın birliğinin ne olduğu sorulabilir. Her zamanki gibi, etimoloji ("The Structure of Historical Narrative", s. 12-13) bu konuda hiç de aydınlatıcı değildir. Romalıların *narratio*'su fazlasıyla çokanlamlıdır ve kullanıldığı bağlanlara göre anlamsal açıdan fazlasıyla değişiklik gösterir. *Na-* köküne gelince, bütün bilme biçimleri için ortak olduğu düşünülen bu kök de belirleyici hiçbir ölçüt sağlamaz bize. Ama daha da ilginç olanı şu öneridir: Bilmeyi amaçlayan bütün davranışların gerisinde, bir bilen bulunur; bütün anlatma [öyküleme] eylemlerinin gerisinde de bir anlatıcı [öyküleyici] vardır. Öyleyse bu açıklayıcı etkilerin birliğini ve çokluğunu, öykülemeyi yapan ses tarafında aramak gerekmez mi? "Anlatının yazınsal bir biçim olduğunu söyleyebiliriz; buradaki anlatıcının sesi, bilgisizlik, anlayamama ve unutkanlık arka-planında dikkatimizi bilinçli olarak özel bir doğrultuda düzenlenmiş deneyim kesitine yöneltmek için yükselir" (a.g.y., s.13). Bu durumda, anlatı türünün birliğini artık anlatısal yapılar, ve bu yapıları dile getiren sözceler tarafında değil de, sözceleme eylemi olarak ele alacağımız öyküleme sürecinde aramak gerekir. Bu konuyu üçüncü bölümde [3. ciltte] yeniden ele alacağız.

açıklama tarzı oluşturur: "Olayörgüleştirme yoluyla açıklama"dır bu (*Metahistory*, s. 7-11). Açıklamak, burada olayörgüleleştirme sınıfını derece derece belirlemek için gereken bir kılavuz sağlamaktır ("The Structure of Historical Narrative" ["Tarihsel Anlatının Yapısı"], s. 9). "Olayörgüleleştirme yoluyla açıklama, anlatılmış öykü tipini belirleyerek bir öykünün anlamını üretmek demektir" (*Metahistory*, s. 7). "Bir tarihçi, anlatısını, kapsayıcı ya da *arketipsel* bir tek biçim halinde oluşturan öyküler (İng. *stories*) bütününe olayörgüleştirmek zorundadır" (*a.g.y.*, s. 8).

H. White olayörgüleleştirme tipolojisini Northrop Frye'in *Anatomy of Criticism*'inden (Eleştirinin Anatomisi) aktararak şu dört türü ayırt eder: romanesk tür; trajik tür; komik tür; satirik tür (destan, kroniğin örtük biçimi olarak görüldüğünden *epik* tür dışta tutulmuştur). Satirik türün [yergi türünün] özgün bir konumu vardır, çünkü Frye açısından, ironik biçime göre oluşturulmuş öyküler, okurları romanesk, komik ya da trajik biçime göre kurulmuş öykülerin çözüm türünden yoksun bırakarak bir etki yaratırlar. Yergi bu açıdan, kahramanın sondaki zaferini gösteren romanesk türün tam da karşı kutbunda yer alır; ama en azından bir bölümüyle de trajik türle karşıtlaşır; çünkü trajik türde, çöküntüye uğramış dünya karşısında insanoğlunun son aşamadaki üstünlüğünü övmek diye bir şey söz konusu olmadığından, seyirciler açısından bir uzlaşmaya gidilerek, onların, yazgıları yöneten yasayı görmeleri sağlanır. Yergi, insan ile insanın, insan ile toplumun ve insan ile dünyanın uzlaşmasıyla kendi arasına bir mesafe koyar. Bu tür uzlaşmaları yaşatan ise önerdiği mutlu çözüm yoluyla komedidir. Ancak, yine de aradaki karşıtlık tam değildir: Çünkü yergisel [satirik] bir trajik söz konusu olduğu gibi, yergisel bir komik de var olabilir. Yergi, romaneskin, komiğin ve trajedinin dramatize ettiği dünya görüşlerinin en uç noktadaki yetersizliğinden hareket eder.

Tarihsel bilgi epistemolojisinin, bütün bu "açıklama tarzları" (ve bunlara denk düşen "açıklayıcı etkiler") arasındaki ayrım ile olayörgüsü, argüman ve ideoloji düzeyinde sırasıyla önerilmiş tipolojilerden ne gibi bir kazancı olabilir? Bu ayrımdan elde edebileceği şey, aslında tarihyazımı *üslubuna* ilişkin bir kuramdır:

Elbette *üslup* teriminden işin içine katılmış çeşitli anlatısal kategoriler tarafından yolu açılan gücüllüklerin [potansiyelliklerin] dikkate değer bir arakesitini anlıyorsak böyle bir durum söz konusu olur (*Metahistory*, s. 29-31).

Birleşimlerin karmaşıklık düzenini izleyerek bu üslup kuramını derece derece oluşturabiliriz.

İlk düzeyde, üslup kuramı, temelde yer alan şu üçlü üstünde yükselir: anlatılan öykü (İng. *story*), olayörgüleleştirme (İng. *emplotment*), argüman (İng. *argument*). Sözelimi, 1972'de yayımlanan incelemesinde, White bu üçlü ayrımı üç yapıyla aydınlatır: öykünün akış çizgisine (İng. *story-line*) göre açıklama Ranke'nin yapıtıyla (*Deutsche Geschichte im Zeitalter der Reformation* [Almanya'nın Reform Dönemindeki Tarihi]); argümana göre açıklama Tocqueville'in yapıtıyla (*La Démocratie en Amérique* [Amerika'da Demokrasisi]); olayörgüsüne göre açıklamaysa Burckhardt'ın yapıtıyla (*Die Kultur der Renaissance in Italien* [İtalya'da Rönesans Kültürü]) örneklendirilir. Kuşkusuz bu yapıtların her birinde, öykünün akış çizgisi, olayörgüsü ve argüman vardır, ama oranları farklıdır. Ranke'de çizgisel düzen baskın çıkar: Onun yazdığı tarihin öyküsünde bir başlangıç, bir orta ve bir son vardır; bu son da okurun şimdinden önce yer alır. Onun argümanı, her şeye karşın kimliğini yitirmemiş olan Alman varlığının geçirdiği değişikliklere indirgenir. Onun olayörgüsü ise "bir şey nasıl bir başkasına yönlendirir" (s. 6) olgusunu kanıtlamakla sınırlanır. Bu açıdan, tarihyazımının "anlatısal" ["öykülemeci"] tipini yansıtan Ranke için, her şey *anlatılan öykü'dür* (İng. *story*). Tocqueville'in de bir anlatılan öyküsü vardır ama bu, bize dönük yanıyla açık olan, ve sonu bizim tarafımızdan belirlenecek öyküdür. Daha doğrusu, Tocqueville'in dile getirdikleri, anlatılan bir öykünün yazılmış "orta bölüm"ünden başka bir şey değildir. O, toplumsal sınıfları, siyasal demokrasiyi, kültürü, dini, vb'ni birbirine bağlayan yapı türü üstünde durur. Buna karşılık, Burckhardt'ta her şey argümandır: Anlatılan öykü Rönesans'taki bireycilik savını örneklendirmeye yarar yalnızca.

Ama tarihsel üslup kuramı, anlatılan öykü, olayörgüsü ve argüman üçlüsünü olayörgüleleştirme tipolojisiyle birleştirerek yavaş yavaş ikinci bir düzeye geçer. Burckhardt argümanın

olayörgüsü ve anlatılan öyküye göre üstünlüğünü gösterdiği gibi, olayörgüleştirmenin ironik tarzını da ortaya koyar: Çünkü hiçbir gelişme göstermeyen bir öykü, roman, komedi ya da trajedi gibi öteki olayörgüleştirme paradigmalarının yaratmış oldukları ahlaksal ya da düşünsel sonuç beklentisini yok eder. Buna karşılık, Michelet, öyküsünü romanesk, Ranke komik, Tocqueville trajik tarz üstünde kurar.

Son olarak da, üslup kuramı, olayörgüleştirme, argümanlar sunma ve ideolojik içerme tipolojilerini birleştirerek üçüncü bir düzeye geçer. Böylece, bütün olası birleşimleri değilse bile, en azından “seçmeli yakınlıklar”ı hesaba katan bir birleşimler düzeni elde edilir; bu “seçmeli yakınlıklar” da saptanabilir tarihyazımı üsluplarının ortaya çıktığı bağdaşırlık ağını çizerler. White şöyle der: “Bana göre, bir tarihyazımı üslubu olayörgüleleştirme, argüman ve ideolojik içermeye ilgili tarzlar arasında özel bir *birleşimi* temsil eder” (*Metahistory*, s. 29).⁶² Ama bir tarihyazımı üslubundaki açıklama tarzları arasında zorunlu bir birleşim öngörürsek, büyük ölçüde yanılğıya düşeriz. Üslup daha çok benzerlikler arasındaki esnek bir oyundur: “Her büyük tarihçinin yapıtını belirleyen diyalektik gerilim, genellikle, bir olayörgüleleştirme tarzını, kendisiyle uyumlu olmayan bir argüman ya da ideolojik içerme tarzıyla biraraya getirme çabasından kaynaklanır” (s. 29).⁶³

Böylece, dolambaçlı uzun bir yol kat ederek, bizim uyumsuz uyumluluk tema’sına ulaşırız yeniden:⁶⁴ Uyumsuz uyumluluk ilk olarak, birlikte ele alınan ve anlatısal yapılara açıklayıcı bir işlev yükleyen üç tarzın aralarındaki karşıtlıktan kaynaklanır.⁶⁵

62 White, *Metahistory*’de (s. 29), yapıtın önemli bölümünü ayırmış olduğu dört büyük tarihçi ile dört büyük tarih felsefecisine yönelik olarak sürdürdüğü okumasını düzenleyen benzerliklere [yakınlıklara] ilişkin bir tablo önerir.

63 Bir biçimlendirmeden öbürüne geçiş, her zaman olanaklıdır. Aynı olaylar bütünü, tarihçinin seçtiği olayörgüsü yapısına göre trajik ya da komik bir öyküye bürünebilir; bu tıpkı, Marx’ın belirttiği gibi, “Louis-Napoléon Bonaparte’ın 18 Brumaire”inin bir sınıf için trajedi, bir başkası içinse bir fars olarak algılanmasına benzer (“The Historical Text as Literary Artifact”, *a.g.y.*, s. 281).

64 Hayden White, “Structure and Narrative”in sonunda (s. 20), Frank Kermode’un *The Sense of An Ending* adlı yapıtına bu açıdan borçlu olduğunu belirtir.

65 Burada hakkında hiçbir şey söylemediğim söz sanatları [mecazlar] kuramı da tarihyazımı üslubuna ek bir boyut kazandırır, ama gerçek anlamdaki açıklamaya bir şey katmaz (*Metahistory*, s. 31-52 ve “The Historical Text as Literary Arti-

Uyumsuz uyumluluğun bir ikinci kaynağıysa, yalnızca farklı tarihçiler arasında değil ama bir büyük tarih yapıtının içinde de yer alabilen birçok olayörgüleleştirme biçimleri arasındaki çatışmadır.

Kısacası, bizim kalkış noktamızı oluşturan anlatısal yapı kavramı, "öykülemeci" tarih yazarlarının bu kavrama tanımış olduklarından daha geniş bir alanı kucaklar; olayörgüsü kavramıysa, karşıtı olan anlatılan öykü ile argümandan, ender görülen bir kesinlik elde etmiş olur.

Ama, burada özellikle, tarihyazımı üslubuna ilişkin bu kuramın dayandığı üçlü tipolojinin hiçbir "mantıksal" otorite istemediğini de göz önünden yitirmemek gerekir. Özellikle olayörgüleleştirme tarzları bir yazı geleneğinin ürünleridir. Tarihçinin geçerli kıldığı biçimlendirmeyi olayörgüleleştirme tarzlarına sağlayan da yazı geleneğidir. Bu geleneksellik özelliği de sonuçta en önemli yandır: Tarihçi, yazar olarak, anlatma sanatının geleneksel biçimlerini tanıyabilme yeteneği bulunan okurlara seslenir. Dolayısıyla yapılar devinimsiz kurallar değildir. Önsel bir sınıflandırmadan kaynaklanan sınıflar değildir. Söz konusu anlatı yapıları bir kültür mirasının biçimleridir. Eğer hiçbir olayın kendi başına trajik olmadığını ve yalnızca tarihçinin belli bir kodlamaya başvurarak onu trajik olarak gösterebileceğini söyleyebiliyorsak, bunun nedeni, kodlamadaki keyfiliğin, anlatılan olaylarla değil de okurun bilinen kodlama biçimleriyle karşılaşma beklentisiyle sınırlandırılmış olmasıdır. "Olayların şu ya da bu olayörgüsü yapısına göre kodlanması, bir kültürün kişisel ya da kamusal bir geçmişe anlam vermede kullandığı yöntemlerden biridir" ("The Historical Text as Literary Artifact", s. 283). Demek ki, kodlama, kodlanacak gereçten çok beklenen anlam etkileriyle ayarlanmaktadır.

Bu anlam etkisi her şeyden önce alışılmış olmayanı alışılır kılmaya çalışır. Kodlama da tarihçinin, okurlarıyla, biçimlerin anlaşılabilirliğini paylaştığı oranda katkıda bulunur buna: Tarihçinin anlam oluşumunun özgül sürecine katılmasına göre de

fact", s. 286-303'teki anlatının mimetik özelliği üstüne görüşler). Ben bu konuyu yapıtının dördüncü bölümünde [4. ciltte] "geçmiş" kavramındaki imgesel-olan ile gerçek-olan arasında bulunan bağlantıları tartışırken yeniden ele alacağım.

insanların anlam taşıyan durumları bu biçimlere bürünecektir; tarihçi de böylece bir başkasının değil de belli bir kültür mirasının üyesi durumuna gelecektir" (a.g.y., s. 283).⁶⁶

Bunun sonucunda da geleneksellik niteliği içinde, olayörgüleştirmenin dinamik özelliği kurulmuş olur; yalnızca türsel özelliğin dikkate alınmış olması da durumu değiştirmez. Hem zaten bu nitelik, *tarihyazını üslubunun* kronik, motifler zinciri, olayörgüsü, argüman ve ideolojik içerme arasında kurduğu süreklilik ile giderilir. Bu nedenle, biraz H. White'a karşıt olarak, ama çoğunlukla da onun sayesinde, olayörgüleştirme, anlatının bütün eklemleniş düzeylerini *dinamikleştiren* işlem yerine kullanılabilir. Olayörgüleştirme, düzeylerden biri olmanın çok ötesinde bir şeydir: Anlatmak ile açıklamak arasındaki geçişi sağlayanıdır.

5. "Tarih Nasıl Yazılır"⁶⁷

Bu altbölümün sonunda, Fransız tarihyazımına yeniden dönmeyi ilginç olacağı düşüncesindeyim: Fransız tarih kültürü alanında tek başına ayrı bir yerde duran, Paul Veyne'in yapıtı *Comment on écrit l'histoire*'ın (Tarih Nasıl Yazılır) dikkati çeken üstünlüğü, tarihin değerinin bilimsel açıdan azaltılması olgusu ile olayörgüsü kavramının savunulması olgusunun birleştirme-

66 Anlatının kodlanmasında geleneğin oynadığı bu rol, tarihyazımı üslubu kuramı tarafından kullanılan üç tipolojinin *aktarma* [iğreti] olduğuna dair eleştiriye bir yanıttır. Yasalar hakkında söylenmiş şeyleri, kodlama kaynaklı biçimler hakkında da belirtmek gerekir: Tarihçi bunları düzenlemez, kullanır. Dolayısıyla, geleneksel bir biçimin tanınması tarihte açıklama değeri taşır. White da bunu, psikoterapide, olup biten şeylere yabancılaşmış bir kimsenin, öznesi olduğu olaylarla yeniden tanışır hale geldiği süreçle karşılaştırır ("The Historical Text as Literary Artifact", s. 284-285). Tarihçinin bizi alıştırmaya çalıştığı olayların travmatik özellikleri nedeniyle çoğunlukla unutulmuş olaylar olmaları ölçüsünde karşılaştırma iki yönde de etkili olur.

67 Paul Veyne, *Comment on écrit l'histoire*, "Foucault révolutionne l'histoire" adlı yazıyla genişletilmiş baskı, Paris, Seuil, 1971. Bu açıklamanın daha eksiksiz bir incelemesi, *The Contribution of French Historiography to the Theory of History* adlı denememizde yer almaktadır. Ayrıca bkz. Raymond Aron, "Comment l'historien écrit l'épistémologie: à propos du livre de Paul Veyne", *Annales*, 1971, sayı 6, s. 1319-1354.

sidir. Paul Veyne, her ne kadar Anglosaksonların “anlatısalcı” akımından değil de Max Weber’den hareket ediyor ve mantıksal pozitivizm akımıyla yeniden bir bağ kuruyorsa da (bağı koparan da bu akımın kendisi olmuştur), söz konusu yapıtındaki tutumuyla, yukarıda betimlemesini yapmış olduğumuz iki düşünce akımının kesişme noktasında yer alır ilginç biçimde. Ben söz konusu yapıtı böyle bir stratejik kavşak noktasına yerleştirmekle, onun var olan çarpıcı yanını daha da artırdığımı sanıyorum.

Gerçekten de kitap şu iki gerekçeyi ustaca kesiştiren bir yapıt olarak okunabilir: Tarih “gerçeğe uygun anlatıdan başka bir şey” değildir (s. 13) ve tarih yasalarla açıklanamayacak kadar “ay-altı” bilimdir. Açıklama iddiasını azaltmak ve anlatma [öyküleme] gücünü yükseltmek: Bu iki hareket arasındaki ilişki yapıtta sürekli bir denge oyunuyla ayarlanır.

Anlatma [öyküleme] gücünü yükseltmek: Anlatı ile olayörgüsü uygun biçimde biraraya getirilirse bu amaca ulaşmış olunur. Oysa, ne Marc Bloch, ne Lucien Febvre, ne Fernand Braudel ne de Henri-Irénée Marrou böyle bir işe girişmişlerdir; çünkü onlara göre anlatıyı, içinde yer alan kişiler [oyuncular], kendi yaşadıkları anın karışıklığına ve donukluğuna teslim olmuş oyuncular oluştururlar. Ama anlatı oluşturulmuş bir şey olduğu içindir ki, hiçbir şeyi yeniden yaşatmaz: “Tarih, kitabî bir kavramdır, yaşamsal değil; tarih *Dasein*’a özgü olmayan bir zamansallıkla ilgili verilerin işbirliğiyle düzenlenir” (s. 90). Veyne yine şöyle der: “Tarih, benimsenmiş yazınsal biçimler aracılığıyla, merakın amaçlarına hizmet eden zihinsel bir etkinliktir” (s. 103). Böyle bir merakı da herhangi bir varoluşsal temele bağlayacak hiçbir şey yoktur.⁶⁸

Bir bakıma Veyne, Aron ile Marrou’nun yeniden-oluşturma dediği şeyi anlatı diye adlandırmaktadır. Ama terim değişikliğinin de önemi vardır. Veyne, tarihi anlamayı anlatısal etkinliğe bağlayarak, “Tarihin Konusu”na (kitabının ilk bölümünün başlığıdır bu) ilişkin betimlemenin daha da ileri götürülmesini sağlar. Gerçekten de olay kavramının özünde yer alan niteliğiyle

68 Tarihi, başkalarının anlama gücüyle, dolayısıyla yaşanmış deneyimin belli bir özelliğiyle birarada tutan yaşam bağına ne Aron ne de Marrou böylesine kesin biçimde koparabilmiştir.

–yani her çeşit bireysel ve yinelenebilir olmayan gerçekleşmelerle– yetinecek olursak, o zaman olayı, tarihsel ya da fiziksel olarak betimleyecek bir şey bulamayız: “Gerçek fark, tarihsel olgular ile fiziksel olgular arasında değil de tarihyazımı ile fizik bilimi arasında yer alır” (s. 21). Fizik bilimi, olguları yasalara bağlayarak ele alır, tarihyazımı ise olguları olayörgüleri içine katar. Olayörgüleştirme, bir olayı tarihsel olarak nitelendiren şeylerdir: “Olgular ancak olayörgüleri içinde ve olayörgüleri aracılığıyla var olurlar; yaşanmış drama [olaya] özgü insani mantığın kendilerine kabul ettirdiği görece önemi de bu olayörgüleri içinde kazanırlar” (s. 70). Veyne ayrıca şöyle der: “Her olay bir başka olay kadar tarihsel olduğuna göre, olaylar alanını tam bir özgürlük içinde parçalara ayırabiliriz” (s. 83) Bu noktada Veyne, yukarıda incelediğimiz İngiliz “anlatısalcı” yazarların görüşleriyle birleşir. Tarihsel bir olay yalnızca meydana gelen değil, ama aynı zamanda anlatılabilecek olan ya da kroniklerde veya efsanelerde daha önce anlatılmış olandır da. Ayrıca, tarihçi kısmi belgeler üstünde çalışıyor olmaktan da üzüntü duymayacaktır: Bir olayörgüsü ancak bilinen şeylere dayanılarak kurulur; olayörgüsü doğası gereği “içinden bazı bölümleri çıkarılmış bilgi”dir.

Dolayısıyla Paul Veyne, olayı olayörgüsüne katarak, *Annales* okulu tarafından başlatılmış olan *olaysı-olan* ile *olaysı-olmayan* arasındaki tartışmayı dramatik durumundan çıkarabilmiştir. Eğer olayörgüsü olayın tek ölçütüyse, uzun süre de kısa süre kadar olayı özellik taşır. Olayı-olmayan, olayların belirlenmiş alanı ile olayörgülerinin izlerini belirtir yalnızca: “Olayı-olmayan, henüz olay olarak kabul edilmemiş, toprakların, anlayışların, deliliğin ya da çağlar boyunca güvenliğin araştırılmasının tarihi gibi öğelerdir. Dolayısıyla, olayı-olmayan, henüz olayı özellik taşıdığı inancına varamadığımız tarihselliktir” (s. 31).

Üstelik, olayörgüsünü oluşturan özellikleri daha geniş olarak tanımlayacak olursak, nicel tarih bile, olayörgüsünün yö-rüngesi içine girer: Tarihin, amaçları, somut nedenleri, rastlantıları biraraya her getirişinde, bir olayörgüsü oluşur: Olayörgüsü somut nedenlerin, amaçların ve rastlantıların son derece insani ama son derece az ‘bilimsel’ bir karışımıdır” (s. 46). Kronolojik düzen, olayörgüsü için önemli değildir. Buna göre, bu tanımla-

ma, bizim birinci bölümde önermiş olduğumuz *türdeş olmayanların bireşimi* kavramıyla tam bir uyum içindedir.

Söz konusu uyumsuz birleşimi görebildiğimiz sürece, olayörgüsü var demektir. Bu bakımdan, kronolojik olmayan dizi(liş)ler, nicelik yanlısı tarihçilerin, *item*'ler [düzenli bir bütünün en küçük öğeleri, birimleri] aracılığıyla gerçekleştirdikleri dizilişler, olayörgüsüyle olan bağları nedeniyle (bu bağ ne kadar ince olursa olsun) tarihin alanı içinde kalırlar. Olayörgüsü ile *item*'lerin dizilişleri arasında bulunan ve yazar tarafından açıkça dile getirilmemiş olan bağ, Cournot'dan aktarılmış nedensel dizilişlerin birçok yerde kesişmesi kavramıyla sağlamlaştırılmış gibi görünmektedir bana (Aron da 1937'de yayımlanan kitabının başında bu kavrama gönderme yapar): "Olayların alanı, dizilişlerin birçok yerde kesişmesidir" (s. 35). Ama her diziliş kesişmesi bir olayörgüsü müdür?

P. Veyne olayörgüsü kavramını zaman kavramına gereksinim duymayacağı noktaya kadar yayabileceğini düşünür: "Kendini bütünüyle olayörgüsü birliğine verebilmek için tekilliğin son kalıntılarından, zaman ve yer birliğinden kurtulmayı tamamlamış bir tarihyazımının durumu ne olacaktır? Kitabımız boyunca ortaya konacak olan işte budur" (s. 84). Veyne böylece Aristoteles'in olayörgüsü kavramınca başlatılmış olasılıklardan birini sonuna kadar götürmek istemektedir: Aristoteles'çi bu kavram, daha önce gördüğümüz gibi, bir başlangıç, bir orta ve bir son öngördüğü durumlarda bile, zamanı tanımazlıktan gelir. Bu zaman-sızlık [Fr. *achronicité*] olasılığı, İngiliz dilinde yapıt veren başka birçok yazar tarafından da işlenmiştir (bkz. yukarıda Louis O. Mink). Oysa bu olası zaman-sızlık, Aristoteles'in *Poetika*'sını dayandırdığı olayörgüsünün temel özelliğine, yani tümel-olanı öğretme yeteneğine bağlıdır. Yukarıda H. White'ın, olayörgüsünün tür ya da kategori kaynağını nasıl derinlemesine işlediğini görmüştük.

Aynı yaklaşımı, tarihin konusu birey değildir, özgül-olan'dır gibi bir belirgin paradoksu geliştiren Paul Veyne'de de buluyoruz. Tarihin somutun bilimi olduğunu savunan görüşlerden bizi uzaklaştıran da yine olayörgüsü kavramıdır. Bir olayı, bir olayörgüsü içine sokmak, anlaşılabilir-olan, dolayısıyla özgül-

olan bir şeyi dile getirmek demektir: "Bir bireyle ilgili olarak dile getirilebilecek her şeyin bir tür genel yanı vardır" (s. 73). "Tarih, insanın yaşadığı olaylardaki özgül-olanın yani anlaşılabilir-olanın betimlemesidir" (s. 75). Bu sav, *item*'lerle betimleme savına ve dizilişlerin kesişmesi savına uyar. Birey, *item* dizilişlerinin bir kavşağıdır; yeter ki *item*'ler bütünü bir olayörgüsü olma durumunu korusun.

Olayörgüsünün bu kavranabilir bileşeniyle birlikte, yapıtın öteki yanına, yani açıklama iddiasını azaltma'ya geçiyoruz.

Açıklama iddiasını azaltmak: Veyne, bu noktada, kışkırtıcı bir tavır içine girer: *Tarihin, bir eleştirisi ve bir genel kategoriler [topos'lar] kuramı vardır ama yöntemi yoktur*, der. Yöntemi yoktur, ne demektir? Bu deyişi, olguların bireşimini [sentezini] yapacak kuralları yoktur biçiminde anlayabiliriz. Eğer tarihin alanı, yukarıda da belirtildiği gibi, tamamıyla belirsizse, orada bulunan her şey gerçekten meydana gelmiştir ama birçok yol da izlenebilir. İzlenecek yolları çizme sanatına gelince, bu, bütün yüzyıllar boyunca benimsenmiş, değişik biçimleriyle tarih türüne bağlıdır.

Olayörgüsü kavramıyla bağdaşabilecek tek "mantık" *olasının mantığıdır*. Veyne de bunun terimlerini Aristoteles'ten alır: Bilim ve yasalar "*ay-ötesi*" düzende hüküm sürerler, "*ay-altı* ise olasının bölgesidir" (s. 44). Bu, tarihin ay-altı bölgesine bağlı olduğunu ve olayörgüleriyle hareket ettiğini söylemekle aynı şeydir: Tarih, "her zaman olayörgüsü olacaktır çünkü insana özgü, ay-altı olarak kalacak, gerekirciliğin bir parçası olmayacaktır" (s. 46). Olasıcılık, tarihinin olaylar alanını özgürce parçalara ayırabilme yeteneğinin bir sonucudur.

Ama olası, doğrudan doğruya olayörgüsünün bir özelliği olduğuna göre, anlatı ile anlama ve açıklama arasında bir ayırım yapmaya gerek yoktur: "Açıklamak diye adlandırılan şey, anlatının anlaşılabilir bir olayörgüsü biçiminde düzenlenme biçimidir yalnızca" (s. 111). Bundan şöyle bir sonuç da çıkarılabilir: Ay-altı düzende, sözcüğün bilimsel anlamıyla, yani bir yasanın bir olguyu açıklıyor olması anlamında, bir açıklama yoktur: "Bir tarihçi açısından, açıklamak, "olayörgüsünün akışını göstermek, onu anlaşılır kılmaktır" (s. 112). Fransız Devrimi'nin açıklanma-

şı, “bu devrimin yalnızca özetidir, daha fazlası değildir” (s. 114). Böylece ay-altı açıklama anlama’dan ayrılmaz. Aynı anda da, Raymond Aron’un iyice canını sıkmış olan *anlama ile açıklama bağlantısı sorunu uçup gider*. Yasa sözcüğünden koparılan neden sözcüğüne gelince Veyne bunu Maurice Mandelbaum⁶⁹ gibi kullanır: “Nedenler, olayörgüsünün çeşitli epizotlarıdır” (s. 115); ayrıca şöyle de der Veyne: “Anlatı daha başlangıçta nedenseldir, anlaşılabilir özelliklidir” (s. 118). Bu açıdan, “daha fazla açıklamak, daha iyi anlatmak demektir” (s. 119). Bu da tarihe verilebilecek tek derinliktir. Eğer açıklama, dolaysız anlamadan daha ileri götürüyormuş gibi görünüyorsa, bu, anlatının etkenlerini, rastlantı, somut neden ve özgürlük gibi üç çizgiye göre açıklığa kavuşturabilecek olmasındandır. “En küçük tarihsel ‘olgu’, eğer insani özellik taşıyorsa, bu üç öğeyi taşır” (s. 121). Yani, tarih ne rastlantılarla, ne iktisadi nedenlerle, ne de anlayışlarla, tasarılarla ya da fikirlerle bütünüyle açıklanabilir; bu üç özelliği düzenleyecek kural da yoktur. Bu da, tarihin yöntemi yoktur demenin bir başka yoludur.

Tarihte, açıklamanın anlaşılır kılmak olmasını isteyen sava karşı yapılmış belirgin itiraz, *geriyedönük eklemedir* (s. 176-209). Tarihçinin anlatısındaki bir boşluğu bir başka dizilişteki benzer ama eksiksiz zincirleşmesi örnek alarak doldurmak amacıyla başvurduğu tümevarımsal bir işlemdir bu. Geriyedönük eklemenin nedensel bir açıklamayı harekete geçirmesi ölçüsünde, açıklama da bu noktada anlama’dan açık seçik biçimde ayrılır. Nedensel açıklamaysa, belgeler bir olayörgüsü sağlamadıkları zaman ortaya tam olarak çıkabilir; böylece geriyedönük bir eklemeyle varsayılan bir nedene kadar gidilmiş olur (sözgelimi şöyle denir: ağır bir vergilendirmeye gitmiş olması XIV. Louis’yi halkın gözünde sevimsiz kıldı). Burada benzer-olan’dan benzer-olan’a doğru bir akılyürütme sürdürülür; ancak, özel koşullar söz konusu olduğunda örneksemenin bizi yanıltmayacağını bir güvencesi yoktur. Tam bu noktada, “ay-altı” nedenselliğin düzensiz, belirsiz olduğunu; ancak “çoğunlukla” ve “...dışında” geçerli olduğunu anımsatmak gerekir! Geriyedönük ekleme, gerçeğebenzer-olanın dar sınırları içinde belgelerimizin boşluğunu

69 Bkz. ileride III. altbölüm.

giderebilir. Geriyedönük eklemenin en çok benzediği akılyürütme biçimi epigrafcıların, filologların ve ikonografların uyguladığı dizilişler kurma tekniğidir. Tarihçiye dizileştirmenin eşdeğerini sağlayan şey, bir uygarlıktan öbürüne ya da bir çağdan öbürüne törelerin, uzlaşımların, tiplerin görece dengeliliğini sağlayan benzerliktir. Belli bir dönemdeki insanlardan beklenecek olanı kabaca bilmeyi sağlayan da bu tür benzerliktir.

Demek ki geriyedönük ekleme “ay-altı” bilginin koşullarını ortaya çıkarmaz. Bir koruyucu yasayla da hiçbir ortak yanı yoktur. Dray ile Mandelbaum’un nedensel açıklamasına daha yakındır (bir sonraki altbölümde ele alacağız bunu): “Tarihsel açıklama nomolojik değil, nedenseldir” (s. 201). Sonuç olarak, Aristoteles’in, olayörgüsüyle ilgili olarak söylediğidir bu: “Ötekinden ötürü bu”yu “ötekinden sonra bu”ya üstün tutar.

Bununla birlikte, nedensel açıklama ile olayörgüsü yoluyla anlamının her zaman denk düşüp düşmediği sorulabilir. Bu nokta ciddi biçimde tartışılmamıştır. Eylem beklenmedik sonuçlar doğurduğunda (Danto ile Lübbe’nin farklı argümanlarla belirttikleri gibi bir tarihçi için de böyle bir şey normal durum sayılır), açıklama pekâlâ olayörgüsünün çöktüğünü belirtebilir. Veyne de bunu kabul eder gibidir: “Niyet ile sonuç arasındaki mesafe, tarihi yazdığımızda ve tarihi yaşadığımızda bilime ayırdığımız yerdir” (s. 208). Buna belki şöyle bir yanıt verilebilir: Olayı yaratanın [edenin] perspektifine denk düşmeyen ama onu anlatan kişinin –“anlatıdaki ses”in de diyebiliriz– “bakış açısı”nı açıklayan olayörgüsü, istenmeyen sonuçları bilmez değildir.

Şimdi şu iki bütünleyici sava, yani “tarihin yöntemi yoktur ama bir eleştirisi ve bir genel kategoriler kuramı [*topos*’lar kuramı] vardır” savlarına hakkını verelim.

Nedir tarihin yaptığı *eleştiri*? Bir yöntemle eşdeğerli tutulabilecek, ya da onun yerini alabilecek bir şey değildir bu. Kant’a özgü bir terim olan *kritik* [eleştiri] adlandırmasının da belirttiği gibi, burada söz konusu olan, tarihinin kullandığı kavramlara yönelttiği dikkattir. Bu açıdan, P. Veyne ödünsüz bir adcılığı dile getirir: “Soyutlamalar etkili nedenler olamazlar çünkü var değillerdir... Üstelik üretim güçleri de yoktur, yalnızca üre-

ten insanlar vardır" (s. 138). Bu beklenmedik sert açıklamanın, yukarıda tarih bireysel-olanı değil özgül-olanı tanır biçiminde ifade edilmiş olan savdan ayrı tutulmaması gerektiğini düşünüyorum. Yalnızca, türsel-olanın da özgül-olan olmadığını bilmek gerekir. Burada Veyne, Max Weber'in "ideal tipler"i gibi bir şey görmüş ve bunun bulgulayıcı olduğunu ama açıklayıcı olmadığını vurgulamıştır. Söz konusu "ideal tipler" bulgulayıcı bir özellik taşıdıklarından tarihçi de, yarattıkları karşıtlanmalardan kurtulabilmek için bunları sürekli düzenleme işini bitirememiştir. Tarihteki kavramlar, daha çok karma tasarımlardır: Önceki adlandırmalardan elde edilmişlerdir ve bulgulayıcı yanlarıyla benzer durumlara uygulanmışlardır. Ama esinledikleri süreklilikler yanıltıcıdır; önerdikleri soyağaçlarıysa aşırıya kaçan özellikler içerir. Nitekim, "ay-altı" kavramların düzeni de böyledir. Yani sürekli yanlıştırlar çünkü her zaman belirsizdirlere. Bu açıdan tarih karşılaştırma yoluna girdiğinde (böyle de olması gerekir) özellikle son derece ciddi bir dikkat gösterilmelidir. Marc Bloch, *La Société féodale* (Feodal Toplum) adlı yapıtında Avrupa ile Japonya'daki köleliği karşılaştırmakta haklıydı. Ama karşılaştırma daha genel bir gerçekliği keşfettirmediği gibi daha açıklayıcı bir tarihe de yol açmaz. Karşılaştırmanın yalnızca özel olayörgülerine gönderme yapan bulgulayıcı bir yanı vardır: "Olayörgülerini anlatmaktan başka ne yapıyoruz ki? Hem sonra iki anlama biçimi de yoktur" (s. 157).

Geriye genel kategoriler [*topos*'lar] kuramı kalıyor. Tarihin yöntemi yoktur ama bir eleştirisi ve genel kategoriler kuramı vardır (s. 267). Buradaki genel kategoriler [*topos*'lar] kuramı, Vico örneğinde olduğu gibi, Aristoteles'in retorikle bağlantısı bulunan *topos*'lar (ya da "beylik sözler") kuramından alınmıştır. Bu beylik sözler, bilindiği gibi, bir hatibin bir meclis ya da bir mahkeme önünde etkin biçimde konuşabilmek için başvuracağı elverişli [uygun] sorular dağarcığını oluşturur. Tarihte *topos*'lar kuramı [ya da genel kategoriler kuramı] neye yarar? Bir tek işlevi vardır bu *topos*'ların: "sorular dizisinin uzatılması"na (s. 253) yarar. Sorular dizisinin uzatılması da, tarihin başarabileceği tek ilerlemedir. Peki, böyle bir şey, kavramların paralel zenginleşmesiyle değilse başka nasıl gerçekleşebilir ki? Demek ki; anlama

kuramına sıkı biçimde bağlı olan adcılığı kavramsal ilerleyişin savunulmasıyla dengelemek gerekir: Bu sayede de modern tarihçinin görüşü [vizyonu] bir Thukydides'in görüşünden daha zengin hale gelir. Kuşkusuz, Veyne, kesinlikle bir çelişki içinde değildir, çünkü tarihteki *topos*'ları keşfettirici bir yaklaşıma, dolayısıyla sorgulama sanatına bağlar: Yani, sorulara yanıt verme sanatı olarak görebileceğimiz açıklamaya bağlamaz. Ama *topos*'lar kuramı bulgulamanın içinde yer alır mı ve açıklamayı aşmaz mı? Günümüzde en sık rastlanan durumu, yani olaya yer vermeyen tarihi ("yapı"ya yönelik tarihi [s. 263] diyebiliriz) ele aldığımızda, tarihçiye kaynakların perspektifinden kurtulmayı ve olayları tarihteki *eden*lerin ya da onların çağdaşlarının yapacaklarından farklı biçimde kavramlaştırmayı sağlayan, dolayısıyla geçmişi okumayı rasyonelleştirme olanağı veren de bu *topos*'lar kuramıdır. Veyne de zaten bunu çok güzel dile getirir: "Bu rasyonelleştirme yaşanan dünyanın kavramsallaştırılmasıyla, *topos*'ların uzatılmasıyla kendini gösterir" (s. 268).

Veyne burada bizden ilk bakışta uyumsuz gibi görünen şu iki savı birlikte kabul etmemizi ister: tarihte olayörgüleri dışında anlaşılacak başka bir şey yoktur; sorular dizisinin uzatılması derece derece artan bir *kavramsallaştırmaya* denk düşer. İleri sürülen iki görüşü düzgün biçimde yorumladığımızda, iki sav arasındaki karşıtlığın da daha aza ineceği bir gerçektir. Bir yandan, olayörgüsünün olay tarihine bağlı olmadığını, yapı tarihinin içinde de olayörgüsü bulunduğunu kabul etmek gerekir; olayörgüsünün bu yolla genişletilen anlaşılması da bir çelişki yaratmayacağı gibi, kavramsallaştırmadaki ilerlemeye de yol açar. Öte yandan, kavramsallaştırmanın "ay-altı" bilgi ile sözcüğün güçlü anlamıyla bilim arasında da hiçbir karışıklığa izin vermeyeceğini kabul etmek gerekir. İşte *topos*'lar kuramı da bu anlamda bir bulgulama olarak kalmakta ve anlamının temel özelliğini değiştirmemektedir: Anlama olayörgüsünün anlaşılması olarak kalmaktadır.

Paul Veyne tamamıyla inandırıcı olabilmek için, tarihin, ister olay tarihi olmaktan vazgeçsin, ister yapı tarihine dönüşsün, ister karşılaştırmacı bir yaklaşımı benimsesin, ya da zamansal *continuum*'dan koparılmış *item*'leri dizilişler biçiminde biraraya

getirsin, nasıl olup da bir anlatı olarak kaldığını açıklamak zorundaydı. Bir başka deyişle, Paul Veyne'in kitabının ortaya attığı sorun, olayörgüsü kavramının bir ayrım getirme durumundan uzaklaşmaksızın, nereye kadar yayılabileceğini bilmektir. Bu sorun günümüzde tarihin "anlatısalcı" kuramını savunanların hepsine seslenmektedir. İngiliz dilinde yapıt veren tarih yazarları böyle bir sorundan ustalıkla sıyrılabilmişlerdir, çünkü verdikleri örnekler çoğunlukla naif örneklerdir ve olay tarihinin düzeyini aşmaz. Tarih, olay tarihi olmayı terk ettiğinde, anlatısalcı kuram gerçek anlamıyla bir sınamadan geçirilmiş olur. Paul Veyne'in kitabının gücü, tarihin olayörgüleri oluşturmak ve anlatmaktan başka bir şey olmadığı görüşünü bu kritik noktaya kadar getirmiş olmasıdır.

Tarihsel Yönelmişlik

Burada başlayan altbölümün amacı, bana göre, tarihyazımı ile anlatısal yetenek (birinci bölümün [1. cilt] üçüncü altbölümünde incelendiği biçimiyle) arasında korunması gereken *dolaylı* bağı araştırmaktır.

Bu tür bir bağı korunması gerektiği ama bunun da doğrudan bir bağ olamayacağı görüşü önceki iki altbölüm arasında yapılan karşılaştırmanın *sonucudur*.

Birinci altbölümdeki çözümlemeler, tarihsel bilgi ile bir öyküyü izleme yeteneği arasındaki epistemolojik kopukluk fikrini benimsettirir. Kopukluk, söz konusu yeteneği üç düzeyde etkiler: yöntemler [usuller] düzeyi; varlıklar [kendilikler] düzeyi; zamansallık düzeyi.

Yöntemler düzeyinde, tarihyazımı, araştırma –*historia*, *Forschung*, *enquiry*– olarak, açıklamaya getirdiği özgül kullanım biçiminden doğar. W. B. Gallie ile birlikte anlatının “kendi kendini açıkladığını” kabul etsek bile, bilim olarak tarih, açıklama sürecini anlatı örgüsünden ayırarak farklı bir sorunsal haline getirir. Bunun nedeni, anlatının “niçin” ve “çünkü” biçimlerini unutmuş olması değildir; ama bu biçimlerin aralarındaki bağlantıların olayörgüsünün içinde yer almalarıdır. Tarihçinin işe el atmasıyla birlikte, açıklayıcı biçim bağımsızlığını kazanır ve gerçekliği kanıtlama ve doğrulama davasının ayrı bir konusu haline gelir. Bu bakımdan, tarihçi yargıç konumundadır: Bir tartışmanın gerçek ya da gücül [potansiyel] bir durumu içine sokulmuştur ve bir açıklamanın bir başkasına göre daha iyi olduğunu

kanıtlamaya çalışır. Dolayısıyla, kendine "güvenceler" [güvenilir gerekçeler] arar; bunların en önünde de belgesel kanıt gelir. Yapılacak işlerden biri, anlatarak açıklamaktır. Bir başkasıysa, açıklamayı sorunsallaştırarak, herkese olmasa da en azından saygınlığı olan, yetkili bir dinleyici topluluğunun (öncelikle de tarihçi meslektaşlarından oluşmuş bir topluluğun) tartışmasına ve yargılamalarına açmaktır.

Tarihsel açıklamanın anlatının içinde yer alan açıklama taslaklarından böylesine bağımsız olması, birçok sonuç yaratır: Bunların her biri de tarih ile anlatı arasındaki kopukluğu artırır.

Birinci sonuç: Açıklama çalışmasına, bazılarının tarihyazımının başlıca ölçütü¹ olarak gördüğü bir kavramsallaştırma çalışması bağlıdır. Bu eleştirel sorun, her ne kadar Paul Veyne'e göre bir yöntemi yoksa da kesinlikle bir eleştirisi ve bir *topos* kuramı bulunan bir disipline ait olabilir ancak. Tarihsel tümelere ilişkin büyük tartışmanın şu ya da bu anında taraf tutma ve Ortaçağ'daki düşünürler gibi gerçekçilik ile adcılık arasındaki gidip gelişi yeniden yaşama konusunda ortaya çıkmayacak bir tarih epistemolojisi yoktur (Gallie). Anlatıcıysa bu duruma aldırmaz: Elbette tümeler kullanır ama bunların eleştirisini yapmaz; "sorular dizisinin uzatılması"yla ortaya çıkan sorun onu ilgilendirmez (P. Veyne).²

Araştırma olarak tarihin eleştirel statüsüyle ilgili bir başka sonuç: Tarihsel nesnelliğin sınırları ne olursa olsun, tarihte bir *nesnellik sorunu* vardır. Maurice Mandelbaum'a³ göre, bir yargıya "nesnel" denmesinin nedeni şudur: "Bizler bu yargıya öylesine gerçek gözüyle bakarız ki, olumsuzlanmasının da gerçek olabileceği durumu dışlanmış olur" (s. 150). Böyle bir iddia her zaman düş kırıklığı yaratmıştır ama tarihsel araştırma projesinin de doğrudan doğruya içinde yer alır. Hedeflenen nesnelliğin iki yüzü vardır: Önce, tarih yapıtlarının incelediği olguların, tek

1 Paul Veyne, "L'histoire conceptualisante", *Faire de l'histoire*, I, Jacques Le Goff ve Pierre Nora'nın yönetiminde, Paris, Gallimard, 1974, s. 62-92. Bkz. yukarıda Marc Bloch'un tarihte "terimsel adlandırma" sorununa yönelik olarak yaptığı uzun çözümlemelerin anımsatıldığı bölüm (altbölüm III, 1).

2 Bkz. yukarıda s. 145.

3 Maurice Mandelbaum, *The Anatomy of Historical Knowledge*, Baltimore ve Londra, The Johns Hopkins University Press, 1977, s. 150.

tek ele alındıklarında, ve aynı yansıtma, aynı ölçek kurallarına bağlı kalındığında, tıpkı haritalardaki gibi ya da aynı değerli taşın facetaları gibi, *birbirleriyle birleştirilmeleri* beklenir. Öyküleri, romanları, tiyatro oyunlarını uç uca ve yana yana getirmenin hiçbir anlamı yokken, bir dönem tarihinin bir başka dönem tarihiyle, Fransa'nın İngiltere tarihiyle nasıl birleştirilebileceğini sormak ya da bir ülkenin belli bir dönemindeki siyasal veya askerî tarihin iktisat tarihiyle, toplum tarihiyle, kültür tarihiyle, vb. nasıl yan yana getirilebileceğini sormak geçerli ve kaçınılmaz bir hale gelmiştir. Bir haritacıyı ya da bir elmas ustasını taklit etmenin gizli bir düşü, tarihsel girişimi harekete geçirir. Her ne kadar evrensel tarih fikri, her zaman için Kant'çı anlamda bir İdea olarak kalsa da (Leibniz'ci anlamda bir *geometral*'in* oluşturulması söz konusu olmadığından), bireysel ya da kolektif araştırmayla elde edilmiş sonuçları bu fikre yaklaştıracabilecek çalışma ne anlamsızdır ne de akla aykırıdır. Tarihsel olgu tarafında görülen bu birleştirme isteğine, farklı araştırmacıların ulaştıkları sonuçların, birbirlerini bütünleme ve düzeltme etkisiyle biraraya getirilebilecekleri umudu denk düşer. Nesnellik *credo*'su [inancı], farklı tarihlerin anlattıkları olayların birbirleriyle birleşebileceklerine ve bu tarihlerin ortaya çıkardıkları sonuçların birbirlerini bütünleyebileceklerine olan ikili inançtan başka bir şey değildir.

Ve son bir sonuç: Tarih bir nesnellik projesi içerdiğinden, nesnelliğin *sınırları* sorununu özgül bir sorun olarak ortaya atabilir. Böyle bir sorun da anlatıcının saflığına ve naifliğine yabancıdır. Anlatıcı okurlarından, Coleridge'in çok sık yinelenen sözüyle belirtecek olursak, daha çok, "inanmazlıklarını gönülden askıya almalarını" bekler. Tarihçi, kendisinden yalnızca anlatmasını değil ama aynı zamanda anlatısını doğrulamasını bekleyen kuşkulu okurlara seslenir. Bu açıdan, tarihin açıklayıcı biçimleri arasında bir "ideolojik içerme"nin (Hayden White)⁴ bulunduğunu görmek demek, böyle bir ideolojiyi kabul edebilmek, dolayısıyla onu tam anlamıyla kanıtlayıcı biçimlerden ayırmak,

* *Geometral* (Fr. *géométral*). Bir nesneyi, perspektifi hesaba katmadan, gerçek ya da orantılı boyutlarıyla gösteren plan (ç.n.).

4 Bkz. yukarıda s. 130.

ve aynı zamanda ideolojilerin eleştirel baskısı altına sokmak demektir. Bu son sonuç da tarihsel araştırmanın kendine yönelik *eleştirel dönüşürlüğü* [eleştirel düşünümseelliği, eleştirel refleksivitesi] olarak adlandırılabilir.

Kavramsallaştırma, nesnellik arayışı ve eleştirel bakışın ikiye katlanması, tarihte, anlatının “kendi kendini açıklayıcı” özelliğine oranla açıklamanın geçirdiği üç özerkleşme evresini belirtir.

Açıklamanın bu özerkleşmesine tarihçinin konusu için yeterli gördüğü *varlıkların* [kendiliklerin] benzer bir özerkleşmesi karşılık verir. Geleneksel ya da mitsel anlatıda ve hatta tarihyazımından önce gelen kronikte eylem, kim olduklarını saptayabileceğimiz, özel bir adla belirtebileceğimiz ve anlatılan olayların sorumlusu olarak görebileceğimiz *edenlere* [ajanlara] mal edilirken, bilim olarak tarih, kendi açıklama biçimine uyan yeni türden konulara [nesnelere] başvurur. Uluslar, toplumlar, uygarlıklar, toplumsal sınıflar ve anlayışlardan hangisi söz konusu olursa olsun, tarih, eylemin öznesinin yerine sözcüğün gerçek anlamıyla anonim varlıklar koyar. Varlıklar düzlemindeki bu epistemolojik kopukluk, Fransız *Annales* okulunda siyaset tarihinin, iktisat, toplum ve kültür tarihi yararına silinmesiyle en üst noktasına ulaştırılır. Hegel’in dünya tarihinin büyük insanları diye adlandırdığı, tarihsel eylemin kahramanlarının eskiden tuttuğu yeri, bundan böyle artık toplumsal güçler almakta ve buradaki eylem de dağıtılıp bireysel *edenlere* verilmektedir. Böylece yeni tarih, kişilerin bulunmadığı bir tarih görünümü alır gibidir. Kişileri bulunmayınca da bir anlatı olarak kalmayı başaramaz.

Üçüncü kopukluk ise sözünü ettiğimiz öteki iki kopukluğun sonucu olarak ortaya çıkar: *Tarihsel zamanın* epistemolojik statüsüyle ilgili bir kopukluktur bu. Anımsama [bellek], beklenti ve bireysel *edenlerin* sakınımlı davranışına ilişkin tarihsel zamanla doğrudan bir bağlantısı yoktur. Öznel bir bilincin yaşadığı şimdiye de bağlanamaz. Bu üçüncü kopukluğun yapısı, bilim olarak tarihin kullandığı yöntem ve varlıklarla orantılıdır. Tarihsel Zaman, bir yandan nedensel ya da nomolojik açıklamanın taşıyıcısı olan *türdeş zaman aralıklarının* dizilişiyle verilmiş gibidir; öte yandan da *zamanların çoğulluğu* içine dağılır. Bu

çoğulluk da dikkate alınan varlıklara göre şöyle düzenlenir: olayın kısa zamanı; konjonktürün yarı-uzun zamanı; uygarlıkların uzun zamanı, toplumsal statüyü kuran simgeselliklerin çok uzun süresi. Braudel'in deyişiyle bu "tarihin zamanları",⁵ eylemin zamanıyla, ya da Heidegger'den yararlanarak belirttiğimiz şu "zaman-içindelik"le, yani daima elverişli ya da elverişsiz olan zamanla, yapmak "için" zamanla⁶ ayırt edilebilir bir bağıntı içinde değildir.

Ama bu üç epistemolojik kopukluğa karşın, tarih, tarihsel özelliğini yitirmeden anlatıyla olan bütün bağlarını koparamaz. Buna karşılık, söz konusu bağ da tarihin, bir "öykü" (İng. *story*; Gallie⁷) türü olarak kabul edilmesini sağlayacak derecede doğrudan bir bağ olamaz. İkinci altbölümün iki yarısı, tam olarak kesişmese de aynı yönde ilerleyerek tarihsel araştırma ile anlatısal yetenek arasında yeni bir diyalektiğe giderek artan bir gereksinim duyulduğunu ortaya koymuştur.

Nomolojik modele yönelik olarak yaptığımız eleştiriyle, açıklamada bir çeşitlenmeye gittik ve böylece açıklamanın anlatısal kavrayışa daha az yabancı bir hale geldiğini gördük: Ama bunu yaparken de tarihin insan bilimleri tarihi içinde kalmasını sağlayan açıklama eğilimini de yadsımadık. Önce, nomolojik modelin, eleştirinin etkisiyle zayıflayabileceğini gördük. Nomolojik model zayıflayınca da daha az monolitik hale gelmişti. Çünkü, dayanak olarak gösterilen genellikler için bilimsel kesinlik açısından çok daha fazla çeşitlenmiş düzeyler kabul etmeye başlamıştı. Bunların arasında da gerçek anlamdaki yasalardan başlayarak G. Ryle ve P. Gardiner'in⁸ başvurduğu durumsal özellikli genellikler ve tarihin sıradan dille paylaştığı ortak aklı yansıtan genellikler yer alır. Bütün bunların ardından şunları gördük: "Nedenlere" başvurarak açıklama başka herhangi bir açıklama biçimindeki gibi, kendi niteliklerini, kavramsallaştırma, otantikleştirme ve eleştirel dikkatle ele almanın zorunlu kıldığı aynı zorunluluklarla ileri sürmektedir. Son olarak da G. H. von Wright'a dayanarak, nedensel açıklamanın nedensel çözümle-

5 Bkz. yukarıda s. 26 ve ötesi.

6 Bkz. 1. cilt (Birinci bölüm), III. altbölüm (*mimesis* I).

7 Bkz. yukarıda s. 108.

8 Bkz. yukarıda s. 50.

meden ayrıldığını, *yarı-nedensel* açıklama tipinin de nedensel-nomolojik açıklamadan ayrılıp kendi yapısında ereksel [teleolojik] açıklama parçalarına yer verdiğini saptadık. Bu üç yol üzerinde, tarihsel araştırmaya özgü açıklama bana göre kendisini doğrudan anlatı içindeki açıklamadan ayıran yolun bir parçasını oluşturmaktadır.

Epistemolojinin önerdiği açıklama modellerinin zayıflamasına ve çeşitlenmesine, anlatı yapılarının çözümlenmesi tarafından, bakışımli bir girişim denk düşer: Anlatının açıklama olanaklarını yükselten ve bunları bir bakıma öyküleme doğrultusundaki açıklama hareketiyle buluşturan girişimdir bu.

Yukarıda, anlatısalıcı kuramların yarı-başarısının aynı zamanda bir yarı-başarısızlık olduğunu belirtmişim. Ama bu itiraf yarı-başarının kabul edilme derecesini de azaltmamalı. Öykülemeci savların, bana göre, temelden haklı oldukları iki nokta vardır:

Birinci nokta: Anlatısalıcılar *anlatmanın kendisinin zaten açıklamak* olduğunu başarıyla kanıtlarlar: “Di’allèla” (Aristoteles’e göre olayörgüsünün mantıksal bağlantısını sağlayan “biri, ötekisi nedeniyle”) da bundan böyle tarihsel öyküleme konusundaki her tartışmanın kalkış noktası olmuştur. Bu temel savın da birçok sonucu vardır. Eğer her anlatı olayörgüleleştirme işlemi sayesinde nedensel bir bağlantı ortaya koyuyorsa, olayörgüsel bu kuruluşun kendisi bile basit kronoloji karşısında bir başarıdır ve tarih ile kronik arasında bir ayrımı olanaklı kılar. Öte yandan, eğer olayörgüsünün kuruluşu bir yargı ürünüyse, o zaman, öykülemeyi bir anlatıcıya bağlar ve onun “bakış açısı”nın farklılaşmasını sağlar. Gerçekten de bu yolla, anlatıcının “bakış açısı” öyküyü yaratanların [edenlerin] ya da öykü kişilerinin, olayörgüsünün ilerlemesine yaptıkları katkılardan elde edecekleri anlamlardan [anlama sürecinden] ayrılmış olur. Yerleşmiş klasik eleştiriye karşılık, anlatı hiçbir biçimde *edenler* ile olayların dolaysız tanıklarının karışık ve sınırlı perspektiflerine bağlı değildir. Tersine, “bakış açısı”nın oluşturucu ögesi olan araya mesafe koyma, anlatıcıdan tarihçiye geçişi olanaklı kılar (Scholes ve Kellogg). Son olarak da şunu söyleyebiliriz: Eğer olayörgüleleştirme anlam belirten bir birim içine koşullar,

hesaplar, eylemler, yardımlar, engeller ve sonuçlar gibi türdeş olmayan bileşenleri katabiliyorsa, o zaman, tarihin de, eylemin istenmeyen sonuçlarını hesaba katması ve yalnızca yönelimlere [niyetlere] göre yapılmış eylem betimlemesinden farklı betimlemeler üretmesi olanaklıdır (Danto⁹).

İkinci sonuç: Anlatısalıcı savlar, açıklayıcı modellerin çeşitlenmesine ve aşamalanmasına, *anlatının açıklayıcı olanaklarını* benzer biçimde çeşitlendirerek ve aşamalandırarak karşılık verir. Nitekim, bu konuda, anlatı tümcesine özgü yapının belgelenmiş bir tarihlendirmeye dayandırılan belli bir tarihsel anlatı tipine uyum sağladığını gördük (Danto). Ardından da biçimlendirici edimin belli bir çeşitlenişine tanıklık ettik (Mink¹⁰). Yine aynı yazarı incelerken, biçimlendirici açıklamaların, kategorisel açıklama ve kuramsal açıklamayla bağlantılı olarak nasıl açıklama biçimlerinden biri durumuna geldiğini de saptadık. Son olarak da H. White'ı¹¹ incelerken, ilk aşamada, olayörgüleştirmenin belirgin bir özelliği olan "açıklayıcı etki"nin, kanıtlamanın açıklayıcı etkisi ile öykünün açıklayıcı akış çizgisi (İng. *story-line*) etkisi arasında yer aldığını gördük: Böyle bir şey gerçekleşirken de yalnızca bir çeşitlenmenin değil, aynı zamanda anlatı işlevinde bir parçalanma meydana geldiğini belirledik. İkinci aşamadaysa, anlatılan öykünün özündeki açıklamadan daha önce ayrılmış olan olayörgüleleştirme yoluyla açıklamaların argümanla açıklama ve ideolojik içermeye yoluyla açıklamayla birleşerek yeni bir açıklayıcı biçimlenme içine girdiğini saptadık. Demek ki, anlatısal yapıların yeniden yayılması, öykü akışındaki alt düzeye yeniden bağlanan "anlatısalıcı" savların reddedilmesi anlamına geliyordu.

Böylece, nomolojik modelin yazgısına benzer bir durum da basit anlatısalıcı savda ortaya çıkıyordu: Anlatısalıcı model de, tam anlamıyla tarihsel açıklama düzlemine ulaşmak için parçalanma derecesinde çeşitlenmişti.

Bu serüven bizi en büyük güçlüğün eşiğine getirir: Anlatısalıcı-karşıtı olacak derecede üzerinde çalışılmış olan anlatısalıcı savın, açıklayıcı modelin yerine geçme gibi bir şansı var mıdır?

9 Bkz. yukarıda s. 95.

10 Bkz. yukarıda s. 120-121.

11 Bkz. yukarıda s. 127.

Bu soruyu kesinlikle olumsuz biçimde yanıtlamak gerekir. Anlatısal açıklama ile tarihsel açıklama arasında bir *sapma varlığını* korur; bu da *araştırmanın kendisidir*. Böyle bir sapma Gallie ile birlikte, tarihi, bir “öykü” (İng. *story*) türü olarak görmemizi engeller.

Açıklayıcı modelin öykülemeye doğru uzanan hareketi ile anlatısal yapıların tarihsel açıklamaya doğru giden hareketi arasındaki yöneşmenin kesişme belirtileri, anlatısalcı savın çok kısa bir yanıt verdiği sorunun gerçekliğine tanıklık eder.

Sorunun çözümü geriye doğru sorgulama yöntemi diye adlandırabileceğimiz şeye bağlıdır. Husserl’in *Krisis*’te uyguladığı bu yöntem, psikolojik doğuşu değil de anlam doğuşunu belirten bir genetik fenomenolojiyle ilgilidir. Husserl’in Galileo ile Newton bilimi konusunda sormuş olduğu soruları biz tarihsel bilimler konusunda kendimize soruyoruz ve yine kendimizi bundan böyle *tarihsel bilginin yönelmişliği* ya da kısaltılmış olarak *tarihsel yönelmişlik* diye adlandırdığım şey hakkında sorguluyoruz. Ben söz konusu terimle, *noetik [düşünsel] hedefin anlamını* belirtmiş oluyorum: Bu, tarihin tarihsel niteliğini oluşturur ve bunu, tarihyazımının aklını kullanarak başvurduğu iktisat, coğrafya, demografi, etnoloji, toplumbilim, anlayışlar ve ideolojiler gibi bilgiler içinde bozulmaktan korur.

Husserl’in “yaşam dünyası”nı araştırmasına (onun açısından Galileo bilimi de buna iletir) göre, bizlerin üstün olduğu nokta, tarihyazımı bilgisine uygulanan geriye dönük sorgulamanın, doğrudan bir yaşanmışlığa değil önceden yapılanmış bir kültür dünyasına göndermesidir. Bizim geriye dönük sorgulamamız anlatısal bir etkinlikten önceden biçimlenmiş bir eylem dünyasına gönderir; söz konusu anlatısal etkinlik de anlam açısından bilimsel tarihyazımının öncesinde yer alır.

Gerçekten de bu anlatısal etkinliğin zaten kendine özgü bir diyalektiği vardır ve bu sayede *mimesis*’in birbirini izleyen evrelerini kat eder: Eylem düzeninin özünde bulunan ön-biçimlerden kalkar, olayörgüleştirmeyi –Aristoteles’e özgü *mythos*’un genişletilmiş anlamıyla– aşarak metin dünyası ile yaşam dünyası arasındaki çatışmanın yarattığı yeniden-biçimlendirmelere ulaşır.

Bu noktadan itibaren, benim çalışma varsayımım da kesinleşmiş olur: Ben, *tarihsel bilgi paradoksunun* (önceki iki altbölümde buna ulaşmıştım), *anlatısal biçimlendirme işlemini oluşturan paradoksu bir üst karmaşıklık derecesine hangi dolaylı yollarla aktardığını ortaya çıkarmaya çalışıyorum*. Anlatı işlemi, şiirsel [yazınsal, sanatsal] metnin kalkış noktası ile varış noktası arasında orta bir yerde bulunması nedeniyle, zaten karşıt özellikler sunar. Tarihsel bilgi de bu özelliklerin karşıtlığını daha da artırır: Çünkü tarihsel bilgi bir yandan, anlatı bölgesini aşan kopukluktan doğar ve bu bölgeyi gerçek eylem düzeninden ayırır; öte yandan da eylem düzeninin içinden kaynaklanan anlama [kavrama] sürecine ve gerçek eylemin ön-anlatısal yapılarına gönderir.¹²

Demek ki buradaki sorun şudur: Tarihsel bilgi, anlatının biçimlendirici işlemindeki ikili oluşumu hangi dolaylımlar sayesinde kendi düzeni içine aktarmayı başarabilmektedir? Ya da şöyle de sorabiliriz: Tarihi bir araştırma haline getiren üçlü epistemolojik kopukluk, *mimesis* II düzlemindeki biçimlendirici işlemle oluşmuş kopukluktan hangi yollarla doğmakta ve buna rağmen nasıl olup da eylem düzlemini dolaylı olarak hedeflemeyi sürdürebilmektedir (bunu da kendine özgü kavranabilirlik, simgeleştirme ve *mimesis* I düzlemindeki anlatı-öncesi düzenleniş olanaklarına göre yapabilmektedir)?

Bu iş öylesine güç ve çetindir ki, tarihin bilimsel açıdan özerkliğinin koşulu değilse de doğal sonucu, bu özerkliğin, anlatısal biçimlendirme eyleminden hareketle dolaylı olarak türetildiğini ve anlatı temelinden giderek uzaklaşan biçimler aracılığıyla da praksis alanına ve onun anlatı-öncesi olanaklarına gönderildiğini danişıklı bir biçimde *unutmak* olacaktır. Bu özellik, bir kez daha, benim girişimimi Husserl'in *Krisis*'teki girişimine yaklaştırır: Galileo bilimi de bilim-öncesi dünya ile bağlarını öylesine koparmıştır ki, "yaşam dünyası"nı oluşturan etken ve edilgen bireşimlerin yeniden harekete geçirilmesini olanaksız kılmıştır. Ama, bizim araştırmamızın, algılama olgusu aracılığıyla, özellikle "nesnenin oluşumu"na yönelen genetik

12 Paradoksun öteki yanını, yani anlatısal kompozisyonun eylem düzenine geri dönüşünü dördüncü bölümde [4. ciltte] ele alacağım; bu geri dönüş, kendi yapısında bir filiz olarak, tarihin (yani geçmişin biliminin) geleceğe açık ve özellikle siyasal bir özellik içeren şimdinin eylemiyle olan ilişkisini taşır.

fenomenolojinin Husserl'ci girişimlerine göre ikinci bir üstünlüğü var gibi görünmektedir: Tarihsel bilginin merkezinde geriye dönük sorgulama için bir dizi *ara nokta* bulabilme üstünlüğüdür bu. Dolayısıyla, türetilmiş olmanın tam olarak unutulması söz konusu edilemeyeceğinden, türetme eylemi de belli bir güven ve belli bir kesinlik içinde yeniden-oluşturulamaz.

Bu yeniden-oluşturma eylemi, yukarıda sunmuş olduğum epistemolojik kopukluğun koşullarına ilişkin düzeni izleyecektir: açıklayıcı yöntemlerin özerkliği; göndermede bulunulan varlıkların özerkliği; tarihin *zamamının* –ya da daha doğrusu *zamanlarının*– özerkliği.

Açıklayıcı yöntemlerden başlayarak, von Wright'ın çözümlemelerinin yüreklendirmesiyle tartışmalı bir konu olan tarihte nedensellik ya da daha kesin biçimde belirtirsek *tekil [özel] neden yükleme* sorununu yeniden ele alacağım: Bunu da, tartışma yaratmak amacıyla yasalarla açıklamaya karşıt olarak değil de, tam tersine yasalarla açıklama (çoğunlukla çok kısa açıklamayla bir tutulur) ile olayörgüleleştirmeyle açıklama (çoğunlukla anlamayla bir tutulur) arasındaki geçiş yapısını nedensellik içinde ayırt etmek için yapacağım. *Tekil neden yükleme* öteki açıklamalardan biri değil, ama tarihteki her açıklamanın *nexus*'udur [nedensel bağlantısıdır]. Günümüzde eskimiş olan bu sözcüğü yeniden kullanıma sokmakla, söz konusu nedensellik arayışının açıklama ile anlama gibi iki karşıt kutup arasında ya da nomolojik açıklama ile olayörgüsüyle açıklama arasında bir dolayım oluşturduğunu belirtmiş oluyorum. *Tekil neden yükleme* ile olayörgüleleştirme arasında korunmuş olan yakınlık, örneksemenin kullanılması yoluyla, nedensellik'ten *yarı-olayörgüsü* olarak söz etmemize izin verir.

Şimdi de tarihsel söylemin ortaya koyduğu *varlıkları* ele almak ve bunların hepsinin aynı sınıftan olmadıklarını, belirgin bir aşama sırasına göre düzene konabileceklerini göstermek istiyorum. Bana göre, tarih, nesnelerinin hepsi, birinci sıradan varlıklara –halklar, uluslar, uygarlıklar– gönderdiği ölçüde tarihsel olarak kalır; bu varlıklar, hem praksis hem de anlatı alanından gelen somut *edenlerin* [ajanların] katılımcı aidiyetlerinin yok edilemez izlerini taşır. Birinci sıradan bu varlıklar, tarihyazımıyla

üretilmiş bütün *yapıntılar* [*artefakt*'lar] ile olası bir anlatının kişileri arasında *geçiş nesnesi* olarak kullanılır: Yani, bilim olarak tarihin, anlatı düzeyine, bu düzey aracılığıyla da gerçek eylem *edenlerine* bilerek yönlendirmesine kılavuzluk eden *yarı-anlatı-kişileridir* bunlar.

Tekil neden yükleme noktası ile birinci sıradan varlıklar noktası arasındaki –açıklamanın *nexus*'uyla betimlemenin geçiş nesneni arasındaki– bağlantılar sıkıdır. İki türetme hattı arasındaki, yani yöntemlerin türetilmesi ile varlıkların türetilmesi arasındaki ayrım bu açıdan yalnızca didaktik bir özellik sunar, çünkü her iki hat birbirinin içine geçmiştir. Ama birbirlerini bütünlediklerini, karşılıklı olarak birbirlerini ürettiklerini daha iyi anlayabilmek amacıyla her iki hattı birbirinden ayırt etmek önemlidir. Benim katılımcı aidiyet diye adlandırdığım, birinci sıradan varlıklara yapılan gönderme, daha çok tekil neden yükleme aracılığıyla gerçekleşir. Bunun karşısında, neden yükleme sürecinin belli bir yönde ilerleyişine, tarihçinin, tarihsel *edenlerin* kendi yazgılarına yapacakları katkıya ilgi göstermesi yol gösterir: Saptırıcı etkiler sonucu tarihsel *edenlerin* kendi yazgılarına yön verememesi bile durumu değiştirmez; ama bu gibi saptırıcı etkilerin de tarihsel bilgiyi eylemin içindeki anlama yönelik yalın kavrayıştan ayırdığı da bir gerçektir. Bu yolla, yarı-olayörgüsü ile yarı-anlatıkışileri ayrı ara düzleme bağlı duruma gelirler ve tarihyazımının anlatıya doğru, anlatının ötesinde de gerçek pratiğe doğru uzanan geriye dönük sorgulama hareketi içinde benzer bir ara nokta işlevini yerine getirirler.

Tarihsel yönelmişlikle ilgili çalışma varsayımının son bir kez daha sınımadan geçirilmesi açıkça gerekli görünmektedir: *Tarihsel zamanın*, anlatının zamansallığına göre taşıyacağı epistemolojik statüyle ilgili bir çalışma varsayımıdır bu. Eğer yapıtımızın ana konusu olan *anlatısallık* ve *zamansallık* kavramlarına sadık kalmak istiyorsak, tarihyazımı konusundaki araştırmamızı bu noktaya kadar ilerletmek zorundayız. İki şeyi kanıtlamak önemlidir: Bir yandan tarihçi tarafından *oluşturulmuş* zamanın, ikinci, üçüncü, n'inci düzeyde, zaman *üstünde oluşturulduğunu* kanıtlamak gerekir (bunun kuramını da birinci ciltte yer alan mimesis II başlığı altında yaptık); öte yandan, bu oluşturulmuş

zamanın da, ne kadar yapay olursa olsun, sürekli olarak *mimesis* I'in zamansallığına *gönderme yaptığı* göstermek gerekir. *Üstünde oluşturulduğunu ve gönderme yaptığı*: İç içe geçmiş bu iki ilişki aynı zamanda, tarihyazımının yarattığı yöntemleri ve varlıkları da belirtir. Öteki iki dolayım la olan koşutluk daha da ileri gider. Durum aynen tarihsel nedensellikte ve birinci sıradan varlıklarda, yapıların tarihsel bilgiden anlatısal biçimlendirme çalışmasına gönderilmesine kılavuzluk etmeye yarayan ara noktaları aramama benzer; bu anlatısal biçimlendirmenin kendisi de praksis alanının anlatısal ön-biçimlendirmelerine gönderir – benzer bir biçimde, *tarihsel olayın yazgısı içinde* hem tarihsel zamanın anlatı zamanına ve yaşanan zamana göre giderek artan sapma belirtisini, hem de tarihsel zamanın anlatı zamanı aracılığıyla eylem zamanına olası silinemez göndermesinin belirtisini göstermek isterdim.

Birbirini izleyen bu üç alanda, yalnızca tarihyazımının tanıklığına başvurulacaktır: Bu da elbette, tarihyazımının kendi üstüne yönelttiği eleştirel düşünc eyi sonuna kadar götürdüğü sürece olacaktır.

1. Tekil [özel] neden yükleme

Tekil neden yükleme, anlatısal nedenlilik –Aristoteles'in "biri, öbüründen sonra" olgusundan ayrı tuttuğu "biri, öbürü nede niyle" olgusunun yapısı– ile açıklayıcı nedenlilik arasında geçiş sağlayan açıklama yöntemidir. Bu arada açıklayıcı nedenliliğin de, nomolojik model içinde, yasalarla açıklama işleminden ayırt edilmediğini de belirtelim.

Bu geçişin araştırılması, önceki altbölümde sunduğumuz W. Dray ile H. von Wright'ın çözümlemelerinde kendine bir dayanak bulur. Dray'ın yaklaşımını, şu savla tanıyoruz: Özel bir olaylar akışına ilişkin nedensel çözümleme, nedensel bir yasayı uygulamaya indirgenemez. Nedensel işleve aday gösterilecek olguların niteliklerini doğrulamada kullanılan tümevarımsal ve pragmatik özellikli ikili sınama, Max Weber ile Raymond Aron'un neden yükleme mantığından uzak değildir. Ama ne-

denkel çözümlerne kuramı ile nedenlerle çözümlerne kuramı arasında bir uyuşum eksikliği vardır. Bu bağlantı da H. von Wright tarafından yarı-nedensel açıklamaya ilişkin olarak yaptığı çözümlenmeyle gerçekleştirilir. Rasyonel açıklama, bu türden özgöl bir açıklama içinde birbiriyle zincirlenmiş ereksel [teleolojik] çıkarım dizilişleriyle özdeş tutulur. Oysa, ereksel çıkarımın kendisi de eylemin yönelmişliğini önceden kavramış olmamıza dayanır. Eylemin yönelmişliği de herhangi bir şey yapmanın (bir şeyin meydana gelmesine yol açmak, bir şeyin meydana gelmesi için çaba sarf etmek) mantıksal yapısıyla olan yakınlığımıza gönderir. Ama bir şeyin meydana gelmesine yol açmak, bir olaylar akışına, bir sistemi harekete geçirerek ve bu yolla söz konusu sistemin kapalılığını sağlayarak müdahale etmek demektir. Bu bir dizi iç içe geçme –ereksel çıkarım, yönelmişliğin anlaşılması, pratik müdahale– yoluyla, yarı-nedensel açıklama, nedensel açıklama olarak, yalnızca türsel fenomenlere (olaylar, süreçler, durumlar) uygulanır ve son aşamada da *tekil neden yükleme* terimiyle belirteceğimiz şeye gönderme yapar.

Tekil neden yükleme mantığının en kesin sunuluşu Max Weber'in, Eduard Meyer'in *Zur Theorie und Methodik der Geschichte* (Tarihin Kuramı ve Yöntembilimi Üstüne) [Halle, 1901] adlı yapıtını ele aldığı eleştirel incelemesinde görülür.¹³ Buna ayrıca, araştırmamızı kesin sonuca götürecektir olan, Raymond Aron'un *Introduction à la philosophie de l'histoire*¹⁴ (Tarih Felsefesine Giriş)

13 Max Weber, "Études critiques pour servir à la logique des sciences". Yazının Almanca olarak ilk yayımlandığı yer, *Archiv für Socialwissenschaft und Sozialpolitik*, cilt XXII, sonradan *Gesammelte Aufsätze zur Wissenschaftslehre*, 2. baskı, Tübingen Mohr, 1951; Fransızca çevirinin yer aldığı kitap: *Essais sur la théorie de la science* (Fransızca'ya çeviren: Julien Freund), Paris, Plon, 1965, s. 215-323.

14 R. Aron'un tarihsel nedenselliğe ayırdığı yer anlamlıdır. Gaston Fessard, *La Philosophie historique de Raymond Aron* (Julliard, 1980) adlı kitabında, Aron'un *Introduction à la philosophie de l'histoire*'ındaki nedenlerin sıralanışına dikkatimizi çeker; bunu da Ignace de Loyola'nın "Ruhanî Aştırmalar"ıyla olan cesur bir karşılaştırmaya dayanarak yapar (bkz. özellikle s. 55-56 arasında, *Introduction...*'daki aşamaların ve devinin yeniden oluşturulması). Aron'un tarihsel nedenselliğe ilişkin çözümlemesi, anlama kuramının ardından gelir hemen: Kitabın ikinci kesimi anlama kuramına ayrılmıştır; bu kesimin sonuç bölümünde de "anlamanın sınırları" konu edilir (bkz. Aron, *a.g.y.*, s. 153-156). "Le déterminisme historique et la pensée" ("Tarihsel Gereklilik ve Düşünce") başlıklı üçüncü kesimin başında yer alan tarihsel nedensellik çözümlemesi üç aşamada sürdürülen ve sırasıyla yargıç, bilim adamı, filozof başlıkları altında yer alan

adlı kitabının üçüncü kesiminde yaptığı geliştirmeleri eklemek gerekir. Bu mantık, özü bakımından, olayların farklı bir akışının *hayalgücü*yle oluşturulmasına, ardından gerçek olayın olması sonuçlarının iyice incelenmesine, son olarak da söz konusu sonuçların olayların gerçek akışıyla *karşılaştırılmasına* bağlıdır. “Gerçek (Alm. *wirkliche*) nedensel ilişkileri meydana çıkarmak için, gerçektışı (Alm. *unwirkliche*) ilişkiler oluştururuz” (Max Weber, *a.g.y.*, [s. 287] (s. 319). Aron ise şöyle der: “Her tarihçi, olmuş olan şeyi açıklamak için, olabilecek olan şeyin ne olduğunu sorar kendi kendine” (s. 164).

Hayalgücüyle yaratılan bu olasılığa dayalı kurgulama da bir yandan olayörgüleleştirmeyle (olayörgüleştirmenin kendisi de olası bir hayalî kurgulamadır), öte yandan da yasalarla açıklamayla ikili bir benzerlik sunar.

Max Weber’in kanıtlama biçimini¹⁵ biraz daha yakından izleyelim.

Bismarck’ın 1866’da Avusturya-Macaristan İmparatorluğuna karşı savaş açma kararını ele alalım. Max Weber şöyle der: “Şu soruyu sormada ‘gereksiz’ olan hiçbir şey yok kesinlikle: Eğer Bismarck savaş kararı almasaydı, *ne olurdu?* [s. 266] (s. 291). Soruyu iyi anlayalım. Burada şu sorulmak isteniyor: “Varılmış

bir araştırmayı başlatır: Birinci aşama “tekzincirlenişin nedenselliği”ne, ikincisi “düzensizlikler ile yasalar”a, üçüncüsüye “tarihsel gerekirciliğin yapısı”na ayrılmıştır (s. 160). Bu sonuncu aşama da tamamıyla felsefi bir bölüm olan, kitabın dördüncü kesimine iletir: “Histoire et Vérité” (“Tarih ve Gerçeklik”). Nedenellik üstüne araştırma böylece iki yönden sınırlandırılmış olur: Önce üçüncü kesimin yapının genel düzeni içindeki yeriyle sınırlandırılmıştır; ardından da tarihsel nedenselliğin üçüncü kesimi içinde sosyolojik nedensellik ve tarihin sözde yasalarına göre tuttuğu yer açısından sınırlandırılmıştır. Tarihsel nedenselliğin, anlatıyı kavramının bütün özelliklerini taşıyan anlama ile nomolojik açıklamanın bütün özelliklerini taşıyan sosyolojik nedensellik arasında geçişi sağlayan bir rol üstlendiğini bundan daha iyi belirtmenin bir yolu yoktur.

¹⁵ Bu kanıtlamayı Max Weber’in denemesinin ikinci bölümünde yer alan şu başlık altında okuyabiliriz: Fransızca çevirisiyle “Possibilité objective et causalité adéquate en histoire” (“Nesnel Olasılık ve Tarihte Uygun Nedensellik”) [s. 266-323] (s. 290-323). (Köşeli ayraçlar içinde Almanca yapının sayfa numarasını, ayraçlar içindeyse Fransızca çevirinin sayfa numarasını belirtiyorum). Max Weber’in denemesinin birinci bölümünü daha ileride ele alacağız. Raymond Aron ise kendi incelemesine, “geçmiş dönük olasılık” diye adlandırdığı “mantıksal şema”nın sunuluşuyla başlar (s. 163-169). Aron’un tam anlamıyla mantıksal çözümlmeye yaptığı katkısı da ileride göreceğiz.

sonuca ulaşabilmek için bir başka şekilde değil de kesinlikle bu şekilde düzenlenmiş olması gereken sınırsız sayıdaki olaylar toplamı içinde alınmış bu bireysel karara aslında hangi neden-
sel anlamı yüklemek gerekir ve ayrıca böyle bir kararın da tarihsel sunuluş içindeki yeri nedir?" (ay.y.). Buradaki "Bir başka şekilde değil de... bu şekilde" hükmü, işin içine hayalgücünün katılışını belirtir. Usavurma da o andan itibaren geçmişe ilişkin gerçekdışı koşulların arasında hareket etmeye başlar. Ama tarihin kendini gerçekdışına taşıması orada gerekli-olanı daha iyi ayırt edebilmek içindir yalnızca. Böyle olunca da soru şuna dönüşür: "Eğer bir başka karar alınmış olsaydı hangi sonuçları 'beklemek' gerekirdi?" [s. 267] (s. 292). Bu durumda, olası ya da gerekli zincirlenişlerin bulunup ortaya çıkarılması söz konusu olur. Eğer tarihçi tarihsel koşullar karmaşası içinde yer alan özel [tekil] bir olayı düşüncesinde değiştirerek ya da atlayarak, "bu olayın bazı tarihsel ilişkileriyle ilgili" olarak farklı bir olaylar gelişmesi yaşanacağını ileri sürerse, bu durumda söz konusu olayın tarihsel anlamı hakkında karar verecek olan bir neden yükleme yargısını ortaya koyabilir.

Buna göre, böyle bir usavurma yolu da iki yöne doğru işler: Bir yandan olayörgüleştirmeye doğru, öte yandan da bilimsel açıklamaya doğru.

Gerçeği söylemek gerekirse, Max Weber'in metninde, yazarın birinci türden bir bağlantıyı algıladığını belirten hiçbir şey yoktur. Bunu anlatıbilimin çağdaş olanaklarından yararlanarak bizlerin yapması gerekir. Ancak Max Weber'in iki gözleminin de bu doğrultuda yer aldığını belirtelim. Önce şöyle bir saptamada bulunur: Tarihçi, ona göre, eylemde bulunacak olan ama eyleme geçmeden önce de belli bir amaca ve belli araçlara sahip olduğu için olası hareket etme biçimlerini iyice tartıp düşünen bir *eden* durumundadır ya da değildir. Bu dile getirdiğimizi, Bismarck pekâlâ sormuş olabilir; aramızdaki tek fark, bizlerin sonucu biliyor olmamızdır; bu nedenle de bizler böyle bir soruyu kahramana göre "daha elverişli olasılıklar içinde soruyoruz [s. 267] (s. 292). "Daha elverişli olasılıklar" deyişi kuşkusuz ilerde değineceğimiz olasılık mantığını haber verir; ama daha önce, olayörgüleleştirme paradigmalarının oluşturduğu şu olasının ola-

ğanüstü laboratuvarına göndermede bulunmaz mı? Max Weber ayrıca tarihçinin hem kriminoloji uzmanına benzediğini, hem de ondan ayrıldığını not eder: Kriminoloji uzmanı suçluluk üstüne araştırma yaparken nedensellik konusunu da araştırır; ama neden yükleme işine bir de etik özellik yüklemeyi ekler. Peki, etik özellik yükleme'den arındırılmış neden yükleme alternatif olayörgüsü şemalarının denenmesinden başka nedir ki?

Neden yükleme bütün aşamalarında bilimsel açıklamaya bağlıdır. Açıklama, öncelikle, ayrıntılı bir etken çözümlemesi gerektirir; burada amaçlanan da "tarihsel sunum içinde biraraya getirilecek nedensellik halkalarını seçmektir" [s. 269, n.1] (s. 295). Kuşkusuz bu "düşüncede yaşanan süreç", tarih konusundaki merakımızla, yani belli bir sonuçlar sınıfına olan ilgimizle yönlendirilir. Bu da "önem" teriminin anlamlarından biridir: Caesar'ın öldürülmesinde tarihçi, bu olayın dünya tarihinin gelişmesi açısından önemli gördüğü, son derece anlamlı kabul ettiği sonuçlarıyla ilgilenir. Ama yeniden tarihteki öznellik ve nesnellik çatışması içine dalacak bir tartışma olasılıkları belirleme işleminden önce gelen soyutlaştırma işleminin o son derece entelektüel niteliğini görmezlikten gelecektir. İkinci olarak da, önceden belirlenmiş herhangi bir etkeni, düşünce düzleminde belirli yönde değişikliğe uğratmak, olaylar için alternatif akışları oluşturmak demektir: Bunların arasından, önemli olduğunu düşündüğümüz olay da kesin biçimde ortaya çıkar. Demek ki, nedensel argümana mantıksal yapısını veren şey, yok edildiği kabul edilen olayın sonuçlarının iyice düşünülüp tartışılmasıdır. Peki, bir etkenin varsayılan yok edilişinin doğuracağı sonuçları nasıl oluşturabiliriz? Bu iş, Max Weber'in "deneyim kuralları" [s. 276] (s. 304) diye adlandırdığı şeyi, yani son kertede, "nomolojik" denilmesi gereken bir bilgiyi [s. 277] (s. 305) usavurma içine katmakla olmaz mı? Kuşkusuz, bu deneyim kuralları çoğu kez, G. Ryle ile P. Gardiner'in deyişleriyle durumsal bir bilgi düzeyinin sınırlarını aşmaz: Max Weber özellikle "insanların belli durumlara tepki gösterme alışkanlıklarındaki tarzla ilgili" (ny.y.) kuralları düşünür. Ne var ki, bu kurallar, yasaların, daha önce de belirttiğimiz gibi, tarih tarafından düzenlenmiş olmakla birlikte, tarihte nasıl kullanılabileceklerini göstermek açısından yeterlidir.

Öncelikle ele aldığımız bu iki ayırıcı nitelik (etken çözümlemesi ve deneyim kurallarına başvurma), yine de anlatı “mantığı”na bütünüyle yabancı değildir; özellikle de anlatı mantığını, metin yüzeyinden derindeki gramerine doğru hareket ettirdiğimizde bunu daha iyi anlarız (söz konusu durumu yapıtımızın üçüncü bölümünde [3. ciltte] ele alacağız). Hem gerçekdışı hem de gerekli bir oluşumun yerine getirebileceği bilimselliğin gerçek belirtisi, nedenlerin karşılaştırmalı değerlendirilmesine, Max Weber’in fizyoloji bilgini von Kries’tan¹⁶ aktardığı “*nesnel olasılık*” kuramının uygulanmasından kaynaklanır. Anlatı yoluyla açıklama ile neden yükleme yoluyla açıklama arasındaki gerçek mesafeyi de işte bu üçüncü nitelik belirtir.

Söz konusu kuramın asıl amacı, gerçekdışı yapılandırmaları [oluşturmaları], çeşitli nedensellik etkenlerini *görece olasılık* belirtisiyle etkileyen nesnel olasılığa ilişkin yargı düzeyine yükseltmek ve bu yolla söz konusu etkenleri aynı ölçeğe yerleştirmeyi sağlamaktır. Yargının yol açtığı derecelendirmelerin, dar anlamıyla “olasılıklar hesabı”ndaki gibi sayılamayacak olmaları durumu değiştirmez. Bu dereceli nedensellik kavramı, neden yükleme işlemine Aristoteles’in olayörgüsü kuramında sözünü ettiği olasılıkta görülmeyen bir kesinlik sağlar. Olasılık dereceleri böylece bir alt eşik (rastlantısal nedenselliği tanımlayan eşik: sözgelimi elin zarları atma hareketi ile rakamların belirmesi arasındaki nedensellik) ile bir üst eşik (von Kreis’in terimleriyle uygun nedenselliği tanımlayan eşik: Bismarck’ın kararındaki nedensellik gibi) arasında sıralanır. Bu iki uç nokta arasında da belli bir etkenin az çok elverişli etkisinden söz edilebilir. Buradaki tehlike de elbette şudur: Aldatıcı bir antropomorfizme başvurarak, usavurma yoluyla birbiriyle yarıştırdığımız (yani gerçekteki olasılığı dönüştürmek için mücadele eden karşıt eğilimler biçimine soktuğumuz) nedenlere yüklenen görece olasılık derecelerini somutlaştırabiliriz. Gündelik dil de bizi buna yönlendirir: Sözgelimi bir olay bir başka olayın ortaya çıkışını kolaylaştırır ya da engeller dediğimizde bu tür somutlaştırmaya

16 Von Kreis’in olasıcılık yanlısı argümanı kullanım biçimi ve bu argümanın kriminoloji ile hukuk bilimine aktarılışı konusunda bkz. s. [269] (295)’teki uzun notlar.

gitmiş oluruz. Böyle bir yanlışlığı ortadan kaldırmak için, olasıların düşünce yoluyla yarattığımız gerçektışı nedensel ilişkiler olduğunu ve "olasılıklar"daki nesnelliğin olasılık yargısına bağlı olduğunu anımsamak yeterlidir.

Bir etken yeterli neden statüsüne ancak böyle bir sınama sonucunda ulaşır. Bu statü nesneldir, çünkü argüman, varsayımların bulgulanmasıyla ilgili basit bir psikolojiden kaynaklanmaz; büyük matematikçilerde olduğu kadar büyük tarihçilerde de bulunması gereken dehayla bağlantılı olmaksızın, argüman, tarihsel bilginin mantıksal yapısını, ya da Max Weber'in deyişiyle "neden yüklemenin sağlam iskeleti"ni [s. 279] (s. 307) oluşturur.

Olayörgüleştirme ile tekil neden yükleme arasındaki kesintisizliğin nerede yer aldığı ya da kesintililiğin nerede bulunduğu görülmektedir. *Kesintisizlik* hayalgücünün rolü düzeyindedir. Bu açıdan, Max Weber'in olayların farklı akışını düşünce yoluyla oluşturmak için söylediğini biz de olayörgüleştirme için belirtebiliriz: "Gerçek nedensel ilişkileri ayırt etmek için *gerçektışı ilişkiler oluşturuyoruz*" [s. 287] (s. 319). Kesintililik ise, etken çözümlemesinde, deneyim kurallarının işin içine katılmasında, daha çok, uygun nedenselliğin belirlenmesini ayarlayan olasılık derecelerinin verilmesinde yer alır.

İşte bu nedenle de tarihçi basit bir anlatıcı değildir: *Neden bir başkasını değil de bu etkeni* belli bir olaylar akışının yeterli nedeni olarak ileri sürdüğünün gerekçelerini açıklar. Şair de, nedensel iskeletiyle ayakta duran bir olayörgüsü yaratır; ama bu, bir kanıtlama konusu yapılamaz. Şair kendini, öyküyü üretmekle ve anlatarak açıklamakla sınırlı tutar. Bu açıdan Northrop Frye haklıdır:¹⁷ Şair biçimden hareket eder, tarihçi biçime doğru yönelir. Biri üretir, öbürüyse kanıtlar. Tarihçi kanıtlar, çünkü başka türlü de açıklama yapılabileceğini bilir. Böyle bir durumun gerekli olduğunu bilir, çünkü o da, tıpkı yargıç gibi, bir tartışma ve dava ortamı içindedir ve savunması hiçbir zaman tamamlanmamıştır: Çünkü, William Dray'in deyişiyle, nedensellik adaylarından yalnızca birini geriye dönüşü olmaksızın taçlandırmak yerine onların hepsini bir sınamadan geçirip elemeye tâbi tutmak, en inandırıcı iş olacaktır.

Bununla birlikte, bir kez daha belirtelim, uygun nedensellik bir tek mantıksal gerekliliğe indirgenmiş olduğu sürece, tarihsel açıklama da anlatısal açıklamanın ardından gelmeyi sürdürür. Aynı *kesintisizlik* ve *kesintililik* bağıntısı, özel nedensel açıklama ve olayörgüleleştirme arasında olduğu kadar özel nedensel açıklama ile yasalarla açıklama arasında da görülür.

Önce kesintililiği ele alalım. Bu durum, R. Aron'un çözümlemesinde M. Weber'inkine göre daha iyi görülür. R. Aron nedensellik ile rastlantı arasındaki bağıntıyı incelediği kesimde, rastlantıyı, geçmişe dönük olasılık ölçeğinin uçlarından birine, yani uygun olasılığın karşısına yerleştirmekle yetinmez. Rastlantıyı, nesnel olasılığın hemen hemen bulunmadığı bir biçimde tanımlamak yalnızca yalıtılmış dizi(liş)ler için geçerlidir. Cournot'dan aktardığı, dizilişler arasındaki ya da sistemler ile dizilişler arasındaki çakışmaların dikkate alınması, rastlantı kavramına bir belirginlik kazandırır. Weber'in olasılıkçı kuramına özgü görecelik anlayışı da bunu şöyle vurgular: "Bir olay, bir önceller bütününe göre rastlantısal, bir başkasına göre de uygun olabilir. Rastlantısallık söz konusudur, çünkü çok sayıda diziliş birbiriyle birleşip karışmıştır; rasyonellik söz konusudur, çünkü bir üst düzeyde, düzenli bir bütünlüğe karşılaşırlar" (s. 178). Öte yandan, "sistemler ile dizilişlerin sınırlandırılmasından ve bilim adamının oluşturmakta ya da hayal etmekte özgür olduğu beklenmedik yapıların çoğulluğundan kaynaklanan kararsızlığı" (s. 179) da göz önünde bulundurmak gerekir. Bütün bu nedenlerden ötürü, rastlantı üstüne düşünme, geçmişe dönük olasılıkların usavurulmasında, yalnızca uygun nedenselliğin karşıtlığı içinde kalmaz.

Tekil nedensel açıklama ile yasalarla açıklama arasındaki kesintisizliğe gelince, bu da kesintililik kadar belirgindir. Tarih ile toplumbilim arasındaki bağıntı bu açıdan bir örnektir. Raymond Aron da söz konusu bağıntıyı şu terimlerle tanımlar: "Toplumbilim, yasalar (ya da en azından düzenlilikler veya genel kurallar) oluşturmada dikkati çeker, tarih ise olayları kendilerine özel sıralanışları içinde anlatmakla yetinir" (s. 190). Aron yine aynı doğrultuda şöyle der: "Tarihsel araştırma, özel [tekil] olayın öncelleriyle, toplumbilimsel araştırmaysa yeniden meydana

gelebilecek bir olayın nedenleriyle ilgilenir" (s. 229). Ama burada "neden" sözcüğü de anlam değiştirir: "Neden, toplumbilimcilerin gözünde *değişmez öncel'dir*" (s. 191). Bununla birlikte, iki nedensellik biçiminin –tarihsel nedensellik ve toplumbilimsel nedensellik– birbiriyle kaynaşması, ayrılmalarından daha fazla dikkati çeker. Tarihçinin herhangi bir olaylar toplaşmasına ilişkin geçmişe dönük olasılıkları düzenlemesi sayesinde, işin içine nomolojik kesit sıfatıyla, ampirik genel kurallar katılır: Bunlar da Raymond Aron'un "yargıç"a karşıt olarak ileri sürdüğü "bilim adamı"nın düzenlilikler aramasına yol açar. Raymond Aron'un *Introduction à la philosophie de l'histoire*'da toplumbilimsel nedenselliğe ayırdığı incelemenin bütünü, bir yandan girişimin özgün yanını ortaya koyarken, aynı anda girişimin tarihsel nedenselliğe, dolayısıyla tekil neden yüklemeye bağımlılığını da gösterir. Böylece tarihsel nedensellik, düzenliliklerin ve yasaların araştırılmasına oranla eksikliği bulunan, toplumbilimin soyutlamalarına oranla da fazlalığı bulunan bir araştırmanın tuhaf statüsüne bürünür. Toplumbilimden kendi olasılıklar düzenini destekleyen kurallar aktardığı anda, toplumbilimin bilimsellik iddiasına bir iç sınır koymuş olur.

Bu epistemolojik değişkenlik de toplumbilimsel açıklamanınkine göre daha üst bir dereceye yükselme iddiasında olan tarihsel gerekirciliği, tarihsel nedenselliğin koruduğu olumsuzla içten kemirir: "Nedensel ilişkiler dağınıktırlar, sistem halinde düzenlenemezler; öyle ki bir fizik kuramında görülen aşamalanmış yasalar gibi birbirlerini açıklayamazlar" (s. 207). Bu bakımdan, toplumbilimsel nedensellik, tarihsel nedenselliği kendi içinde eritmek yerine, doğrudan doğruya ona gönderir: "Parçalı gerekircilik hiçbir zaman aynı biçimde meydana gelmeyen özel bir toplaşma içinde düzenli olarak gerçekleşir ancak" (s. 226). Yine şöyle bir saptaması vardır Aron'un: "Soyut ilişkiler özel bir toplaşmayı asla tüketemezler" (s. 230).

Dolayısıyla sonuç olarak diyebiliriz ki, anlatısal düzey ile epistemik düzey arasında tekil neden yükleme aracılığıyla gerçekleştirilen dolayımın ikinci yamacında da, birinci yamaçta yaşanmış olan aynı kesintisizlik ve kesintililik diyalektiği görülür: "Hem birbirini tamamlayan hem de birbirinden uzaklaşan top-

lumbilimsel nedensellik ile tarihsel nedensellik karşılıklı olarak birbirlerini gerektirirler" (s. 190).

Burada da yine R. Aron'un Max Weber'e göre daha özgün olduğu görülür. Bu özgünlük de bütün yapıtı kat eden felsefi crekten kaynaklanır. Nitekim, parçalı gerekirciliğin özel tarihsel nedenselliğe olan bağlılığının ısrarla vurgulanması, *Introduction à la philosophie de l'histoire*'daki epistemolojiye yön veren "tarihsel felsefe"yle (Gaston Fessard'ın başlığını kullanıyoruz) derin bir uyum içindedir: Yani, tarihsel geçmişe dönüşün yarattığı yazgı yanılsamasına karşı mücadele ile siyasal eylemin gerektirdiği şimdinin olumsuzluğunun savunulması söz konusudur burada. Bu büyük felsefi amacın arka planına yerleştirilmiş olan geçmişe dönük olasılık mantığı kesin bir anlam kazanır ve tarihsel zamansallık konusunda sürdürdüğümüz araştırmayı doğrudan ilgilendirir. Aron şöyle der: "Tarihçinin nedenleri araştırması, tarihin rölyefinin ana hatlarını çizmekten çok geleceğin kararsızlığını geçmişte korumak ya da yeniden eski duruma getirmektir" (s. 181-182). Aron şöyle bir gözlemde bulunur: "Gerçekdışı yapılandırmalar [oluşturmalar], kuşkulu bir gerçeğe benzerlik sınırını aşamasalar da, bilimin bir parçası olarak kalmalıdır, çünkü *geçmişe dönük yazgı yanılsamasından* kurtulabilmenin tek yolunu sunarlar" (s. 186-187). Peki böyle bir şey nasıl olabilir? Tarihçinin yitip gitmiş ya da değişmiş öncellerden birini düşünce yoluyla tasarladığı, ardından da bu varsayış doğrultusunda neyin yaşanmış olabileceğini oluşturmaya çalıştığı hayalî işlemin epistemolojiyi aşan bir anlam taşıdığını anlamak gerekir. Tarihçi burada, zamanın üç boyutunu kurmaca bir şimdiye göre yeniden tanımlayan bir anlatıcı olarak davranır. Bir başka olayı düşleyerek "ükronya"yı [zamanın olmadığı zamanı] geçip gitmiş olanın çekiciliğiyle karşılaştırır. Olasılıkların geçmişe dönük olarak değerlendirilmesi, böylece, salt epistemolojik anlamını aşan ahlaksal ve siyasal bir anlam üstlenir: Tarih okurlarına, "tarihçinin geçmişinin tarihsel kişilerin geleceği olduğunu" (s. 187) anımsatır. Nedensel açıklama, olası niteliğiyle, geçmişe, geleceğin belirtisi olan önceden kestirilemezliği katar ve geçmişe dönüş içine olayın belirsizliğini sokar. "Limites et signification de la causalité historique" ("Tarihsel Nedensel-

liğin Sınırları ve Anlamı”) (s. 183-189) başlığını taşıyan ve tarihsel nedensellik çözümlemesini kapatan kesimin son satırları da böylece *Introduction à la philosophie de l'histoire*’ın düzeni içinde stratejik bir yer tutmuş olur: “Öncelenen hesaplama, akla uygun davranışı, yani gerçeğe uygun anlatının geçmişe dönük olasılıklarını belirlemenin koşuludur. Eğer kararlar ve anlar ihmal edilirse, yaşanan dünyanın yerine doğal bir dünya ya da bir yazgı konmuş olur. Bu bakımdan, siyasetin dizilişi olan tarih bilimi, kendini kahramanlarıyla çağdaş kılar” (s. 187).

Tarihsel nedenselliğin olayörgüleleştirme ve yasalarla açıklama arasında oynadığı dolayım sal rol lehindeki bu savunmayı, bir eleştiriye yanıt vermeden bitirmek istemiyorum. Böylece burada yaptığımız tartışma da bir sonraki kesimde tarihsel bilginin belirgin *varlıklarıyla* ilgili olarak yapacağımız tartışmaya bağlanmış olacaktır.

Gerçekten de şöyle bir şeyi ileri sürenler olabilir: Olayörgüleleştirme ile tekil neden yükleme arasında hâlâ bir zincirleme algılanıyorsa, bu, Max Weber’in seçtiği örneğin, yani Bismarck’ın 1866’da Avusturya-Macaristan’a savaş açması örneğinin sınırlı oluşundandır. Böyle bir seçim daha başından itibaren bütün kanıtlamayı siyasal alana, dolayısıyla *olaysal* tarih düzlemine yakınlılaştırmaz mı? Yine böyle bir seçim kanıtlamayı “rasyonel” açıklamanın bir değişkesi [varyantı] olmaya mahkûm etmez mi? Bu sorulara verilecek yanıtımız “Hayır” olacaktır, ama bunun için de, argümanın örnekseme yoluyla büyük çaplı tarihsel olaylara yayılabilir olması gerekir: Çünkü bu türden büyük olaylarda neden, tekil olarak kalmakla birlikte, artık bireye özgü olma niteliğini yitirmiştir.

Böyle bir örneksemeli yayılma da, ilk ya da özgün (*princeps*) örnek hakkında sorulan sorunun doğasıyla olanaklı hale getirilmiştir.¹⁸ Her ne kadar tarihçi, bir bireyin olayların akışı içindeki sorumluluğu konusunda bilgi toplarsa da, nedensel özellik yüklemeyi hem etik sorumluluktan, hem de nomolojik açıklamadan özellikle ayırt eder. Birinci noktayla ilgili olarak şunu belirtmek

18 Burada izleyeceğimiz tartışma bizi, daha geriye, Max Weber’in “*Éléments pour une discussion des idées d’Édouard Meyer*” başlıklı denemesinin birinci bölümüne gönderir [s. 215-165] (s. 217-189).

gerekir: “Nedensel çözümleme hiçbir zaman değer yargılarında bulunmaz, ayrıca bir değer yargısı da bir nedensel açıklama değildir kesinlikle” [s. 225] (s. 231). Max Weber’in, E. Meyer’in ardından seçtiği örnekte, nedensel özellik yükleme şu soruyu sormak demektir: “Savaş açma kararı *neden* o anda Almanya’yı birleştirme amacına ulaşmada uygun araç olarak görülmüştür kesinlikle” [s. 223] (s. 228). Araç ve amaç kategorilerinin kullanılması yanılgiya düşürmemelidir: Argüman elbette ereksel bir kesit içerir ama bütünlüğü bakımından nedenseldir. Dikkate alınan kararın rasyonel çekirdeği dışında öteki etkenleri de içeren olayların akışındaki karara yüklenmesi gereken değerle ilgilidir argüman: Öteki etkenler arasında eylemin akışında rol oynayanların rasyonel olmayan gerekçeleri ve ayrıca fiziksel doğadan kaynaklanan “anlamdan yoksun” etkenler de yer alır. Eylemin sonucunun oyuncuları niyetlerini ne ölçüde sarstığını ya da çarpıttığını bize yalnızca nedensel özellik yükleme söyleyebilir. Niyetler ile sonuçlar arasındaki sapma karara bağlı olan nedensel değerlerin özelliklerinden biridir.

Bu saptamalar birçok kez dile getirdiğimiz şu savla birleşir: Nedensel açıklama, bireysel bir kararın tarihsel rolüyle ilgili olsa bile, niyetleri yalnızca amaçlar olarak değil de sonuçlar olarak da değerlendirdiği ölçüde, bir eylem fenomenolojisinden ayrılır. Bu açıdan, Max Weber’in temsil ettiği nedensel özellik yükleme, von Wright’ın ereksel [teleolojik] parçalar ile epistemik parçaları içeren yarı-nedensel açıklamasına uygun düşer.¹⁹

19 Aron da aynı doğrultuda kalarak ahlaksal sorumluluk, hukuksal sorumluluk, tarihsel sorumluluk arasında ayrım yapar: “Ahlakçı *niyetlerle*, tarihçi *edinlerle* ilgilenir, hukukçuysa *niyetler* ile *edinleri* birbiriyle karşılaştırıp bunları *hukuk kavramlarıyla* ölçer” (s. 179). “*Tarihsel* açıdan sorumludur diyeceğimiz kişi, kökenlerini araştırdığınız olayı başlatan ya da olayın başlamasına katkıda bulunan kişidir” (ay.y.). Tarihçinin, bunu yaparken de, neden yükleme kavramı ile suçlama kavramını ayırt ettiğini söyleyebilirim: “Savaş, tarihçinin bakış açısına göre, bir suç değildir” (s. 173). Eğer nedensel özellik yüklemenin aynı zamanda niyetlerin psikolojik yorumundan da ayrı tutulması gerektiği belirtiliyorsa, bu ayrımların ince ve nazik olduğunu itiraf etmek gerekir. Böyle bir saptama da Raymond Aron’un yaklaşımının Max Weber’in yaklaşımından oldukça farklı olduğunu gösterir. Max Weber çözümlemesini sağlam kanıtlara dayanarak sürdürür; Raymond Aron ise “mantıksal şema”yı karmaşıklaştıran, hatta belli bir noktaya kadar karıştıran şeylere karşı daha duyarlıdır. Bunun böyle olduğunu rastlantı çözümlemesi sırasında da görmüştük.

Demek ki, tekil neden yükleme argümanı, eğer haklı olarak, nedenin bireysel değil de kolektif türden olduğu olay zincirlerine yayılıyorsa, bunun sebebi daha özgün örnekte (bireysel kararın tarihsel anlamı) bile tarihsel neden yüklemenin ahlaksal yüklemeye indirgenemez olmasıdır.

Yapılan eleştirinin başka bir biçimde ortaya çıkabileceği de doğrudur. Soru şöyle de sorulabilir: Hiçbir ahlaksal sorumluluk söz konusu edilmediğine göre niçin hâlâ bir "neden yükleme" işleminden söz ediliyor ki? Neden yükleme kavramı, ayırıcı bir işlev üstleniyor gibi görünüyor: Yani, nedensel açıklama ile nomotetik açıklama arasında ayırım yapılmasına bir ölçüt sağlıyor. Nedensel açıklamaya sunulan olaylar akışı bireysel olmayan etkenleri ortaya koysa bile, daha ileride vereceğimiz birçok örnekte görüleceği gibi, söz konusu olaylar akışı tarihçi tarafından kendi biricikliği [tekliği] içinde ele alınır. Bu bakımdan, bireyin (bireysel kararın) özel nedenin ilk örnekseme ögesi (*analogon*) olduğunu söyleyeceğim. Bundan dolayı da, bireysel bir kararın tarihsel anlamının incelenmesinden çıkarılan argüman örnek bir değer taşır. Şimdi Goethe'nin Madam von Stein'a yazdığı mektuplara bakalım (bu örnek de Max Weber'in Eduard Meyer'in tarih kuramı hakkındaki denemesinden alınmıştır): Bu mektuplar nedensel açıdan yorumlanabilir, mektupların tanıklık ettiği olayların "nedensel bir zincirlenişin gerçek halkaları" olduğu, yani Goethe'nin yapıtlarındaki kişiselliğin gelişmesinde rol oynadığı gösterilebilir; ama söz konusu mektuplar öte yandan yaşamı tasarlama biçiminin bir örneği ya da erotizm psikolojisinin bir örneği olarak da düşünülebilir. Nedensel açıklama, tekil olarak kalsa da, bireysel bakış açısına indirgenmemiştir, çünkü bu tür bir davranış biçimi, sırası geldiğinde Alman kültür tarihinin nedensel bir bütünü içine de katılabilir: Bu durumda da tarihe ilişkin nedensel diziliş içine giren şey bireysel olgunun kendisi değildir; söz konusu bireysel olgu "bu nedensel dizilişler içine katılmayı hak eden olguları göstermeye" yarar [s. 244] (s. 259). Nedensel dizilişler de tipik olguları içermelerine karşın, tekil olma özelliği taşırlar. Neden yükleme ile nomotetik açıklama ayırımı yapan da işte bu nedensel dizilişlerin tekilli-

ğidir.²⁰ Nedensel açıklama, tekil nitelikli öğelere dayandığı ve dolayısıyla *gerçek* olduğu içindir ki, tarihsel bir etkene verilecek önem sorunu ortaya çıkarır. Önem kavramı nomotetik açıklama düzeyinde değil, yalnızca nedensel açıklama düzeyinde işin içine katılır.²¹

Tekil neden yükleme kavramının ilkece neden yükleme ötesinde, bireylere de yayılabileceği savı, Max Weber'in yine E. Meyer'den aktardığı bir başka örnekle de doğrulanır. Tarihçi, Salamis savaşının tarihsel açıdan doğuracağı sonucu sorgularken bu olayı birtakım bireysel eylemlere ayırtırmayabilir. Salamis savaşı tarihçi için, belli bir söylem durumu içinde, tekil bir olaydır, bu özelliğiyle tekil neden yüklemenin konusu olabilir. Söz konusu olayın iki olasılık arasında karar vermeye yaradığının gösterilebilmesi ölçüsünde ortaya çıkan bir durumdur bu; olasılığı da niceliğe dökülmeden değerlendirilebilir. Bir yanda, savaş kaybedilmiş olsaydı Yunanistan'a zorla kabul ettirilecek olan teokratik-dinsel bir kültürün olasılığı söz konusudur; böyle bir olasılık da bilinen öteki nedenlere dayanılarak ve benzer durumlarla (özellikle de Sürgün dönüşünde Yahudilerin Perslerin protektorası altına girmesi) karşılaştırmalar yaparak yeniden oluşturulabilir. Öte yandaysa, gerçekten gelişmiş olduğu biçimiyle özgür Helen düşüncesi olasılığı vardır. Salamis zaferi böyle bir gelişmenin uygun nedeni olarak kabul edilebilir; aslında olay düşünce boyutunda ortadan kaldırılırken, bir dizi başka etken de ortadan kaldırılmış olur: Attike filosofunun kurulması, özgürlük mücadelelerinin gelişmesi, tarihyazımı merakı gibi, olay tarafından seçilmiş "olasılık" başlığı altında toplayabileceğimiz bütün etkenler silinmiş olur. Med savaşlarıyla ilgilenmemizi sağlayan şey de hiç kuşkusuz Helen düşüncesine yüklediğimiz yeri dolduramaz kültür değerleridir. Ama nedensel ar-

20 Max Weber burada Windelband'ın Strasbourg rektörlük konuşmasında (*Geschichte und Naturwissenschaft*, 1894) nomotetik yöntem (doğa bilimlerine özgüdür) ile idyografik yöntem (kültür bilimlerine özgüdür) arasında yaptığı ayrıma telmihte bulunur.

21 Max Weber, bu ayrımı *Real-Grund* (var olma nedeni) ile *Erkenntnisgrund*'u (bilgi nedeni) karşılaştırarak belirtir: "Tarihte tekil ve bireysel öğeler yalnızca *bilgi araçları* olarak değil de yalnızca bilgi *nesnesi* olarak hesaba katılırlar; aynı biçimde nedensel ilişkiler de *bilmenin nedeni* olarak değil, *var olmanın nedeni* olarak önem taşırlar" [s. 237] (s. 249).

gümanın yapısını oluşturan da, soyutlamanın yarattığı "hayali tablo"nın kurulması ve silinmiş olan varsayımsal olayın doğurabileceği sonuçların ölçülüp biçilmesidir. Nitekim bu nedensel argüman, bireysel bir karara uygulanmaz hale geldiğinde bile tekil neden yükleme olarak kalır.

Ancak, Max Weber'in yapısı, bize, bireysel karar alanı ile siyasal-askeri tarih alanı dışında kalan tekil neden yüklemenin çok daha dikkate değer bir örneğini sunar. *Die protestantische Ethik und der Geist des Kapitalismus*'da (Protestan Ahlakı ve Kapitalizmin Ruhü) ortaya konmuş olan kanıtlama, yukarıda belirtlediğimiz neden çıkarsama yöntemini tam olarak karşılar. Protestan ahlakının bazı özellikleri ile kapitalizmin bazı özellikleri arasında var olduğu ileri sürülen bağlantı, tek tek bireyleri değil de rolleri, anlayışları ve kurumları ilgilendiriyor olmasına karşın tekil bir nedensel zincirleniş oluşturur. Üstelik, nedensel bağlantı, noktasal olay ile uzun süre arasındaki ayrımı geçersiz kılan tekil bir süreci de yapılandırır. Dolayısıyla, Max Weber'in bu kitapta ileri sürdüğü sav, tekil neden yüklemenin dikkat çekici bir örneğidir.

Peki, argüman nasıl eklemlendirilmiştir? Soyutlayıcı yöntemle bağlı kalan Weber, dinsel olgu tarafında, özgül çalışma ahlakı bileşenini; iktisadi olgu tarafında da rasyonel hesaplama ile dikkati çeken elde etme anlayışını, eldeki araçların istenilen amaçlara kesin biçimde uyarlanması ve çalışmanın olduğu biçimiyle değerlendirilmesini ayırt eder. O zaman da sorun iyice sınırlandırılmış olur: Artık global bir olgu olarak kapitalizmin doğuşunu açıklamak değil de kapitalizmin kapsadığı özel dünya görüşünü açıklamak söz konusudur. Çileci Protestanlıktaki dinsel anlayış da kapitalizm anlayışıyla kurduğu uygun nedensellik bağıntısı içinde ele alınır. Olay böyle sınırlandırılınca, sorun da, nomolojik türden düzenliliklerin yokluğunda nedensel özellik yüklemenin uygun düşüp düşmeyeceği sorunu haline gelir. Ampirik genelleştirmeler de hiç kuşkusuz işin içine katılmış olur: Bireyin son noktadaki sorumluluğunu elinden alan yazgı gibi bir öğretinin, ancak güvenlik yaratan bazı etkenlerle (kişisel seçimde, çalışmaya etkin olarak katılmayla doğrulanan inanç gibi etkenler) denkleştirilirse kabul görebileceğinin ileri

sürülmesi, bunun bir örneğidir. Ama bu türden ampirik genelleştirmeler tümevarımlı çıkarsama içine katılmış kanıtlayıcı parçalardır. Tümevarımlı çıkarsama da sonuçta tekil bir neden yüklemeye varır: Çünkü söz konusu iki biçimlenme ve bunların birleşmesi tarihte tekil olgular olarak kalırlar. Max Weber'in nedensel özellik yüklemeyi savunmak için benimsediği yol, Eduard Meyer hakkında kaleme almış olduğu yazıda önerdiği yoldur. Weber değer verilen tinsel etkenin yer almayacağı ve başka etkenlerin, çalışmaya [emeğe] ilişkin Protestan ahlakının varsayımsal olarak taşıdığı rolü üstlenecekleri bir tarih akışı düşler: Bu öteki etkenler arasında da hukukun rasyonelleştirilmesi, ticaretin düzenlenmesi, teknolojik buluş, bilimsel yöntemin gelişmesi, vb. sayılabilir. Yapılan bir olasılık hesabına göre, değer verilen tinsel etkenin yok sayıldığı durumda, öteki etkenler söz konusu etkiyi yaratmada yetersiz kalacaklardır. Sözgelişi bilimsel yöntemin ortaya çıkışı, enerjinin özgül bir amaç üstünde, araçlar ile amaçların kesin olarak eklemlenmesi üstünde sabitlenmesine yol açabilmiştir ama, heyecanın yaratacağı güç ile yayma gücü eksik kalacaktır: Bunu ise söz konusu bağlamda yalnızca Protestan ahlakı verebilecektir. Dolayısıyla, bilimsel yöntemin geleneksel ahlakı çalışmaya ilişkin burjuva ahlakına dönüştürme olasılığı zayıftır. Protestan ahlakını kapitalizmin ruhunun gelişmesine uygun neden olarak göstermeden önce, aynı usavurmanın öteki nedensellik adaylarıyla sürdürülmesi gerekir. Bu yüzden, nedensel özellik yüklemenin uygunluğu bir gereklilik argümanına değil yalnızca bir olasılık argümanına denk düşer.

Tekil neden yüklemenin, bireysel kararları ve hatta noktasal olayları ayırt edemeyeceğimiz tarihsel gelişmelere bu türden yayılmasıyla, tarihsel açıklamanın anlatıyla olan bağlarını kopardığı noktaya ulaşmış oluruz. Oysa, yukarıda, Max Weber'in metnine yönelik özgürce bir okumayla ve Raymond Aron'un *Introduction à la philosophie de l'histoire*'ının katkısıyla olayörgüsü kavramını bütün tekil neden yüklemelere *örneksemeli* olarak uygulamamıza izin vermektedir. Bu da, bana göre, Paul Veyne'in olayörgüsü terimini kullanım biçimini doğrulamaktadır: Paul

Veyne olayörgüsü terimiyle, benim olayörgüleleştirme için önermiş olduğum ölçütü yerine getiren bütün tekil biçimlendirmeler için kullanmaktadır: Türdeş olmayanlar arasında bir senteze gidilmesi, niyetler, etkileşimler, baht dönüşü, iyi ya da kötü yazgı. Zaten Paul Veyne de, daha önce gördüğümüz gibi, olayörgüsünü aşağı yukarı böyle tanımlamaktadır: Ona göre, olayörgüsü, amaçların, nedenlerin ve rastlantıların birleşmesidir. Bununla birlikte, tarihsel açıklamanın anlatının yapısıyla *dolaylı* bağıntısına ilişkin olarak ileri sürdüğüm argümanla tutarlı bir çizgide kalmak için *yarı-olayörgüsünden* söz edeceğim: Bu terimle de tekil neden yüklemenin, özgün örnekten (bireysel kararın sonuçlarının nedensel açıklaması) kalkarak yayılmasındaki *örnek-semeli* özelliği belirtmiş olurum.

2. Tarihyazımının birinci dereceden varlıkları

Didaktik nedenlerden ötürü geçmişe dönük sorgulamada üç yol belirlemiştim: bilimsel tarihin açıklayıcı yöntemlerinden anlatının *olayörgüleştirilmesi* içindeki açıklama gücüne gönderen yol; tarihçinin oluşturduğu varlıklardan anlatının *kişilerine* gönderen yol; tarihin çok sayıdaki zamanından anlatının *zamansal* diyalektiğine gönderen yol.

Söz konusu üç yol bu altbölümün girişinde betimlediğimiz epistemolojik kopukluğun üç gerçekleşme biçiminde görüldüğü gibi, birbirinde ayrılmaz: Dolayısıyla, üç yolun aralarındaki bağlantı da yine şu iki özellikte sağlanır: 1) tarihyazımını anlatısal kavrayışa bağlayan aynı dolaylı zincirleşmiş üslubuyla; 2) tarihyazımının, tarihsel yönelmişliğin yeniden oluşturulması çalışmasına sunduğu ara noktalara aynı şekilde dönüşle.

1) Önce dolaylı anlatısal zincirleşmiş özelliği üstünde duracağız: Bu özelliğin gerçekliği yöntemler düzleminde olduğu kadar varlıklar düzleminde de ortaya çıkar. Tarihyazımındaki varlıklar ile anlatı kişileri arasındaki epistemolojik *kopukluk*, bana göre, burada hareket noktası olarak alınması gereken önvarsayımdır. Bir anlatı kişinin kimliği belirlenebilir, kendisine bir ad verilebilir, belli eylemlerin sorumlusu olarak görülebilir: Bir eylemin

yaratıcısı ya da kurbanı olabilir; bu eylem sayesinde mutlu ya da mutsuz olabilir. Oysa, tarihin, açıklamaya çalıştığı değişiklikleri ilişkilendirdiği varlıklar, eğer kendimizi tarihçinin belirttik epistemolojisiyle sınırlı kılacak olursak, anlatı kişileri değildir. Bireysel eylemlerin arka-planında etkili olan toplumsal güçler sözcüğün tam anlamıyla *anonim*dirler. İşte bu önvarsayımın değeri bana göre “epistemolojik bireysencilik” biçimi tarafından tanınmamaktadır. Çünkü bu bireycilik anlayışı açısından, her toplumsal değişiklik, ilkece, bireylere yüklenebilen basit eylemlere ayrıştırılabilir: Bu eylemlerin yaratıcıları ve son aşamada da sorumluları olarak bu bireyler görülür. Yöntemsel boyuttaki bireyciliğin hatası, hiçbir zaman sonuçlandırılmayacak olan indirgeyici bir işlemi ilkece zorunlu kılmaktadır. Burada *doğrudan* türetmeyi zorunlu kılan bir anlatım görüyorum: Böyle bir yaklaşım da, bu alanda uygulanabilecek tek yöntem olan geçmişe dönük sorgulamanın özgül niteliğini tanımazlıktan gelmektedir. Oysa, tarihsel bilginin yöneldiği hedefi bozmadan epistemolojik kopukluğa saygı gösterilebilecek tek yöntem *dolaylı türetme*dir.

2) Sorun artık yönelinen hedefin tarihyazımı varlıkları düzleminde, tıpkı açıklama yöntemleri düzlemindeki tekil neden yüklemenin baş vurduğu *ara nokta*nın benzerine gerçekten sahip olup olmadığıdır.

Böyle bir *ara nokta*nın tarihsel bilginin birinci dereceden varlıkları olarak, yani *toplumu belirten varlıklar* olarak gerçekliği yadsınamaz. Bu varlıklar, bireysel eylemler dizisine *ayrıştırılmaz* olmakla birlikte, yapılarında ve tanımlarında, bir anlatının kişileri olarak kabul edilebilecek bireyleri *belirtirler*. Bu altbölümün girişinde, sözünü ettiğim birinci dereceden varlıkları *katılımcı aidiyet varlıkları* olarak adlandırdım. Tartışmamızın bundan sonraki bölümünde bu adlandırma doğruluğunu gösterecektir.

Tekil neden yükleme başlığı altına yerleştirdiğimiz açıklayıcı yöntemler, ayrıcalıklı olarak işte bu birinci dereceden varlıklara uygulanır. Bir başka deyişle, bilimsel açıklama ile olayörgüsü yoluyla açıklama arasındaki *dolayım yöntemlerine* tarihyazımı varlıkları ile bizim anlatı kişileri diye adlandırdığımız anlatısal varlıklar arasındaki dolayımı sağlayan *geçiş nesneleri* denk düşer. Tekil neden yüklemenin tarihyazımı yeteneklerine

göre durumu neyse, katılımcı aidiyet varlıklarına göre durumu da odur.

Her tarihçi, filozofların tasarladığı epistemolojiden uzak durmak istese bile, çalışmasının şu ya da bu anında, söyleminde ortaya koyduğu varlıklara bir *düzen vermek* zorunda kalır – üçüncü kesimde üzerinde duracağımız Braudel örneği de bunu geniş ölçüde doğrular. Bu düzene koyma çalışmasına, genetik fenomenoloji *eşlik etmek* ve açıklık getirmek ister. Meslekten tarihçiler için, varlıkların düzene konması bu işlemin bulgulamadaki verimliliğiyle yeterince doğrulanıyor olsa da, genetik fenomenoloji tarihsel bilginin *yönelmişliğine*, onun noetik amacına, söylem düzeylerinin *aşamalanmasını* taşımak ister. Bunu gerçekleştirmek için de, tarihçinin uyguladığı düzene koyma işleminin yöntemsel bir çare olarak görülemeyeceğini, daha çok düşünce boyutunda açıklanabilecek kendine özgü bir *kavranırlık* içerdiğini kanıtlamaya çalışır. Bu kavranırlık da tarihsel söylemin referans varlıkları arasında kurduğu *aşamalanmayı* iki yönde kat etme olasılığına indirgenir: Yükselen diye nitelendirebileceğimiz birinci yol, anlatı düzlemi ile bilim olarak tarih düzlemi arasında giderek artan *sapmayı* belirler; alçalan diye nitelendirebileceğimiz ikinci yol ise, tarihsel söylemin anonim varlıklarını olası bir anlatının kişilerine taşıyan *göndermeler* dizisini belirler. Düzene koymanın kavranırlığı bu iki yolun tersine çevrilebilir olmasından kaynaklanır.

Tarihsel söyleme özgü temel varlıkların belirlenmesi de işte bu kavranırlık arayışı içinde yer alır. Bu katılımcı aidiyet varlıkları yükselen yol ile alçalan yolun kesişme noktasında yer alırlar. Varlıkların belirlenmesini geriye dönük sorgulamanın temel ögesi haline getiren de işte bu stratejik durumdur.

1. Dolaylı türetme girişimini iyi bir biçimde sürdürebilmek için, anlatisalcı savlara karşı çıkmasına rağmen Maurice Mandelbaum'un *The Anatomy of Historical Knowledge*²² (Tarihsel Bilginin Anatomisi) adlı yapıtından bazı yardımlar alacağız. Mandelbaum'un anlattıklarından iki ders çıkardım ve bunları geriye

22 M. Mandelbaum, *The Anatomy of Historical Knowledge*, Baltimore, The Johns Hopkins University Press, 1977.

dönük sorgulama yöntemine kattım. Birincisi, tarihçinin söyleminin üstlendiği varlıkların düzene konmasıyla ilgilidir. İkinci-
siyse, Mandelbaum'un tarihsel bilginin birinci dereceden varlıklar olarak gördükleri ile, bizim kuramını yapmış olduğumuz nedensel özellik yükleme yöntemi arasındaki karşılıklı bağlantıyı ilgilendirir. Mandelbaum'dan çıkarmış olduğum bu ikinci ders, geriye dönük sorgulamanın iki yolunu, varlıkların yolu ile yöntemlerin yolunu birbirine bağlamaya yarayacaktır. Ama biz temel *varlıklar* üstüne düşünceyle işe başlayalım.

Maurice Mandelbaum, benimsediği epistemolojiyle, nomolojik model yanlıları ve anlatisalcı [öykülemeci] versiyon yanlılarından aynı uzaklıkta durur. Mandelbaum, *birincilere karşı* şuna inanır: Tarih, ele aldığı durumların ve olayların tipik özelliğine karşın ve genelleştirmelere başvurmasına karşın, "bazı özel yerlerde özel bir zaman süresinde belirleyici biçimde gerçekten var olmuş şeyi" inceler baştan sona... "Bu nedenle, tarihçilerin açıklayıcı genelleştirmeler düzenlemekten çok, özel-olan ile ilgilendiklerini ileri süren o bilinen sav bana daha akla yatkın gibi görünür" (s. 5). Bir başka deyişle, Mandelbaum, Windelband'ın *idyografik* bilim ile *nomotetik* bilim arasında yapmış olduğu²³ ayrımı hesaba katar. Mandelbaum *ikincilere karşı* olarak da şu görüşü savunur: Ona göre tarih bir araştırmadır, yani, söylediklerinin gerçek olduğunu göstermek, olaylar arasında kurduğu ilişkilerin hesabını vermek isteyen bir bilim dalıdır: Bu nedenle, tarihin tekil toplasmlara duyduğu ilgi, onun ilişki zincirleri arasına düzenlilikler katmasına engel oluşturmaz. Önceki iki altbölümde elde ettiğimiz sonuçlarla yeterince uyum gösterdikleri için bu önvarsayımları ayrı bir tartışma konusu yapmayacağız.

Benim burada üzerinde duracağım sav (tarihin indirgenemez nesnesinin *toplum* düzeyinde olduğunu ileri süren sav) da işte bu arka-planda belirir. Tarih bireylerin düşüncelerini, duygularını ve eylemlerini kendi çevrelerinin özel bağlamı içinde görür: "Bireyler, yalnızca özel bir zamanda ve yerde var olmuş bir toplumun doğasına ve değişikliklerine dayanılarak dikkate alındıklarında tarihçileri ilgilendirirler" (s. 10). İlk bakışta, bu sav, ayrı olarak ele alındığında, tarih düzeyi ile anlatı düzeyi

23 W. Windelband, *Präludien* (5. baskı, Tübingen, Mohr, 1915) 2, s. 144-145.

arasındaki kesintililiği doğrular yalnızca; bu arada anlatı kişilerinin de, kendi eylemlerinden sorumlu bireyler olarak görülmeleri gerekir. Ama *toplum* teriminin daha kesin olarak belirlenmesi, bizi temel varlıklara özgü sorunsala götürür. Bu sorunsal da iki tarihyazımı biçimi, yani “genel tarih” ile “özel tarihler” arasındaki ayırmadan doğar (s. 11). Genel tarihin ana konusu [tema’sı], varoluşları *süreklilik* gösteren, halklar ve uluslar gibi özel toplumlardır. Özel tarihlerin ana konusuysa, teknoloji, sanat, bilim, din gibi kültürün soyut yanlarıdır; bunlar kendilerine özgü sürekli bir varoluş göstermediklerinden, aralarındaki bağ da, sanat, bilim, din, vb. olarak gördüğü özellikleri tanımlamakla yükümlü tarihçinin girişimiyle sağlanır ancak.

Tarihyazımının temel referansı olan *toplum* kavramının, *kültür* kavramıyla olan karşıtlığından belirleyici bir durum ortaya çıkar: Ben de buna dayanarak, *toplum* kavramını, ileride, anlatı düzlemi ile açıklayıcı tarih düzlemi arasında yer alan *geçiş nesnesi* olarak nitelendireceğim.

Şimdi Mandelbaum’un bu toplum kavramını kültür kavramıyla olan karşıtlığı içinde belirleyelim. Mandelbaum şöyle der: “Bir *toplum*, düzenli bir topluluk halinde yaşayan ve özel bir toprağa sahip olan bireylerden oluşur; böyle bir topluluğun düzenlenmesi, değişik bireylerin üstlendiği statünün tanımlanmasına yarayan kurumlar tarafından sağlanır; bireyler içinde bulundukları statünün kendilerine verdiği rolleri yerine getirirken de bağlı oldukları topluluğun kesintisiz varlığını sürdürürler” (s. 11).

Bu tanımlamayı oluşturan üç bileşen önemlidir: Birincisi topluluğu, dolayısıyla onun süresini yerlere bağlar; ikincisi topluluğu bireylere bağlar ve onlara kurumsallaştırılmış bir rol yükler; üçüncüsüyse topluluğu kesintisiz varoluşuyla nitelendirir. Bu üçüncü bileşen, daha ileride, temel varlıklar ile onlara bu düzeyde denk düşen nedensel bağlantı yöntemleri arasında bir ilişki kurmayı sağlar.

Kültür kavramıysa, toplumsal bir yaratımdan kaynaklanıp bireysel kullanım içinde yer alan ve bir gelenek tarafından aktarılan bütün edinimleri; yani dili, teknikleri, sanatları, dinsel ya da felsefi davranışları ve inançları kucaklar: Ama bunu ger-

çekleştirebilmesi için de, bu değişik işlevlerin, özel bir toplumda yaşayan bireylerin toplumsal mirası içinde yer almaları gerekir.

Toplum ile kültür arasındaki ayrımı korumak, kuşkusuz bütün durumlarda zordur. Bu noktada şu sorulabilir: Neden, aralarında akrabalık ilişkileri, malların dağılımı ve çalışmanın düzenlenişinin de bulunduğu, bireylerin rollerini tanımlayan *kurumlar*, kültür tarafına değil de toplum tarafına konur? Bu soruya verilecek yanıtı, toplumun üçüncü bileşeni, yani toplumun özel ve sürekli olarak var olması durumu sağlar. Buradan da şöyle bir sonuç çıkar: Bir kurum, sürekli var olan özel bir toplumu bütünleştiren etkeni oluşturduğu ölçüde, topluma bağlıdır. Buna karşılık, kültürü tanımlayan etkinlikler özel toplumlardan soyutlanarak çıkarılırlar ve var oluş biçimleriyle aynı sınıflandırıcı kavram altında biraraya getirilirler: Bu sınıflandırıcı kavramın tanımı da tarihçiler tarafından yapılır ve bir yazardan öbürüne büyük ölçüde değişir.

Özel toplumların tarihi ile *etkinlik sınıfları* tarihi arasındaki bu ayrım ara durumlar dizisinin iki uç noktasını belirtir. Böylece toplum olgusu siyasal, iktisadi, toplumsal, vb. özellikleriyle çözümlenebilir duruma gelir. Topluma ilişkin değişik özelliklerin bölümlenmesi, tanımlanması ve aralarındaki ilişkiler de, tıpkı kültür başlığı altında yer alan etkinlikler gibi, yöntemsel seçmelerden kaynaklanır ve birer *artefakt* haline gelir. Ama bu özellikler özel bir toplumu yansıtan değişik “yüz”ler olarak kabul edildikleri sürece de sonuçta toplumu nitelendirir. Söz konusu “yüz”ler global toplum olgusuna, bu toplumun dikkati çeken bir özelliğine göre, yani toplumun kurumlar ve güçler ağıyla oluşuyor olmasına göre birbirine bağlanır. Bu ağın *sınırsız yoğunluğu* da, haritalarda olduğu gibi, farklı ölçekte araştırmalara izin verir. Toplum olgusunun değişik özellikleriyle, boyutlarıyla ya da yüzleriyle çözümlenebilir olması, genel tarihten (ben, global [topyekûn] tarih demeyi yeğlerdim) özel tarihlere (ya da daha uygunu: belli alanlarda uzmanlaşmış tarihlere) geçişi sağlar. Söz konusu özellikleri soyutlayıp sınıflar halinde biraraya getirmek ve böylece bu sınıfları belli alanda uzmanlaşmış bir tarihin egemen konusu haline getirmek başlı başına bir iştir; öte yandan, bu özellikleri belli bir toplumla ilişkilendirmek, bu toplumu daha yoğun biçimde, daha

ince ayrıntılarına kadar nitelendirmek ve böylece tekil kimliğini yeniden kurmak da ayrı bir iştir. Ters yöndeki usavurmayı belli alanlarda uzmanlaşmış tarihlerle ilgili olarak da yapabiliriz; bu durumda söz konusu tarihler, her seferinde, birbirinden ayrılmış etkinlikler "sınıf"ını (teknik, bilim, sanat, edebiyat, felsefe, din, vb.) ana konu edinirler. Ama, bir sınıf somut bir bütünlük [totalite] değil, bir yöntem *artefaktıdır*. Sözelimi bir sanat tarihçisi, kendi sanat anlayışına bağlı ölçütlere dayanarak aralarında bir süreklilik içermeyen yapıtları biraraya toplar. Ne var ki, *özel koşullara* göre yapılan bu tür sınıflandırma bütünüyle sanat tarihçisinin isteğine bağlı değildir. Çünkü yapıtlar, geleneklerin ve etki ağlarının içinde yer alırlar; bunlar da yapıtların, özel toplumların tarihsel sürerlilikleri içinde kök saldıklarını gösterir; yapıtlar da toplumdaki tarihsel kesintisizlikten kaynaklanan bir *aktarma [işreti] kesintisizlik* elde ederler. İşte bu nedenle, belli alanlarda uzmanlaşmış tarihler genel ya da global tarihe gönderme yaparlar.

Dolayısıyla, kültür ürünleri arasındaki bağlantıların yapay özelliği üstünde ya da bu ürünleri özel toplumların zamansal kesintisizliğine katan gelenekler üstünde durulmasına göre, yapılacak araştırma belli alanlarda uzmanlaşmış tarih ya da global tarih tarafına yönelir. Kuramlar ve etkinlikler yarı-özerklikleri sayesinde, bir toplum olgusunu tanımlayan özel toplasmlarla ya da bir kültür olgusunu tanımlayan ürünlerin ve yapıtların sınıflarıyla ilişkilendirilir.²⁴

24 Maurice Mandelbaum'un, 1938'de yayımlanan *The Problem of Historical Knowledge* adlı kitabında, tarihte nesnellik konusunda başlatmış olduğu tartışmaya, böyle bir ayrımı katmış olmasının nedeni kuşkusuz, vermiş olduğu ödünü en aza indirmektedir. Gerçekten de "genel" tarihin, "özel" tarihe göre daha fazla nesnel olması beklenebilir, çünkü genel tarihin incelediği konunun sürekli varlığı tarihçinin bölümleme ve bölümler arasında bağlantı kurma çalışmasına önceden verilmiştir. Dolayısıyla, aynı olaylar hakkındaki farklı görüş açıları ya da aynı olayların değişik cephelerini (siyasal, iktisadi, toplumsal, kültürel cephelerini) *birbirine bağlamak [birbiriyle ilişkilendirmek]* (İng. *overlocking*) ilkece olanaklıdır. Belli alanlarda uzmanlaşmış tarihler, tarihçilerin tartışmalı görüşlerine çok daha fazla bağımlıdır, çünkü sınıflandırma ölçütleri bir tarihçiden öbürüne değişebilir. Bu nedenle, genel tarihe özgü nesnelliğin dayandığı güçlendirme, düzeltme ve çürütme yöntemlerini özel tarihe uygulamak çok daha zordur. Beni burada ilgilendiren nokta, nesnellik konusundaki tartışma değil de, toplumların tekilliği [özelliği] ile kültür olgularının genelliği arasındaki ayrımın tarihsel söylemin varlıklarına uygulanan genetik bir fenomenoloji için sunduğu olanaklardır.

Mandelbaum'un tanımladığı anlamıyla toplum kavramı, tarihsel varlıkların anlatı kişilerinden hareket edilerek türetilmesi konusunda gerekli olan *ara-nokta*yı hangi yolla sunmaktadır? Tekil neden yüklemenin olayörgüsüyle bir yakınlık kurması (zaten buna dayanarak da yarı-olayörgüsünden, hatta sözcüğün geniş anlamıyla olayörgüsünden söz edilebilmektedir) gibi toplum da, tekil bir varlık olarak ele alınmaya başlandığı andan itibaren, tarihsel söylem içinde bir *yarı-anlatıkişisi* olarak belirir. Örneksemeye dayalı bu aktarma da bir retoriğe indirgenemez: Çünkü, hem anlatı kuramında hem de toplum olgusunun yapısı içinde bulunmak üzere ikili bir dayanağı vardır, böyle bir aktarmanın.

Gerçekten de, bir yandan, eylemi yapan anlamındaki anlatı kişisi kavramı içinde bunun bir birey olmasını gerekli kılan bir şey yoktur. Yapıtımızın üçüncü bölümünde [3. ciltte] gerçekleştireceğimiz yazınsal çözümlemenin büyük ölçüde göstereceği gibi, anlatı kişinin yeri, "X, R'yi yapıyor" gibi bir temel anlatı tümcesinde, eylem belirten yüklem dilbilgisel öznesi olarak gösterilmiş *herhangi biri* ya da *herhangi bir şey* tarafından doldurulur. Bu açıdan, tarih, olayörgüsünün, anlatı kişisi ile gerçekte eylemi yapan arasına koyduğu ayrımı uzatır ve güçlendirir. Hatta tarihin anlatı kişisine bütün anlatı boyutunu kazandırma ya katkı yaptığını söyleyebiliriz. Sorumlu birey, halkların, ulusların, sınıfların ve tekil toplum kavramını örneklediren bütün toplulukların oluşturduğu benzer öğeler dizisinin yalnızca ilk birimidir.

Öte yandan, toplum olgusunun kendisi de, anlatı kişisi rolünün örneksemeli yayılımını düzenleyen kesin bir özellik taşır. Mandelbaum'un tekil toplum tanımlaması da bu toplumu oluşturan bireylerde *dolaylı* bir gönderme yapar; yoksa eksik kalır. Bu dolaylı gönderme de, toplumun, kendisini oluşturan bireylere *benzer* büyük bir birey olarak incelenmesi sağlar. Nitekim Platon da bu anlama bağlı kalarak, Site'den büyük harflerle yazılmış bir ruh olarak söz ediyor, Husserl ise *Beşinci Descartes Düşüncesi*'nde tarihteki toplumları "üst sıradan kişilikler" olarak adlandırıyordu.

Bu argümanda belirtilmesi gereken iki nokta vardır.

Birinci nokta, toplum olgusuna ilişkin her tanımlamada, toplumu oluşturan bireylere yapılan dolaylı göndermeyle ilgilidir. İkinci noktaysa, anlatı kişisi rolünün örneksemeli yayılmasına yapılan bu dolaylı göndermenin tarihsel söylemin birinci dereceden varlıklarına yaptığı katkıyla ilgilidir.

Bireylere yapılan gönderme, Mandelbaum'un toplumu tanımlamada başvurduğu özelliklerde (ülke toprağının düzenlenişi, kurumsal yapı, zamanda süreklilik) yer alır. Bu üç özellik de ülke toprağında yaşayan, kurumların verdiği rolleri yerine getiren ve kuşakların birbirinin yerini almasıyla söz konusu toplumun tarihsel sürekliliğini sağlayan bireylere gönderme yapar. Ben bunu, tarihçinin *doğrudan* söyleminin bir parçasını oluşturmadığı için *dolaylı* gönderme diye adlandırıyorum. Tarihçinin söylemi, aşırı kaygıya kapılmadan, kendini kolektif varlıklarla sınırlı tutabilir ve pekâlâ bunların bireysel bileşenlerine açıkça göndermede bulunmayabilir. Ama bu dolaylı göndermeyi ana konu haline getirmek bilimsel amaçlı bir disiplin olan tarihe düşmüyorsa eğer, o zaman bireyler ile özel toplumlar arasındaki bağın kökenini birlikte-varlık olgusunda ortaya çıkarmak da genetik fenomenolojinin görevidir. Genetik fenomenoloji böyle bir bağın kökenini, birinci derecen tarihsel varlıkları eylem alanına bağlayan *katılımcı aidiyet* olgusunda bulur. Bu bağ da eylemin sürdürücülerini *...in üyeleri* olarak nitelendirir. Böyle bir bağın gerçek, ontolojik olduğunu söyleyebilmemiz için de, bu bağın, üyelerin bu konuda taşıdıkları bilinç göre bir önceliği bulunması gerekir. Kuşkusuz, böyle bir özelliğe sahip olabilmek, yani denenmiş ve böyle olduğu kabul edilmiş olmak da yine bu bağın bir özelliği olmak zorundadır. Ancak, böyle bir tanınma da dile taşıyacağı bağın içinde temellendirilecektir. Bu nedenle, aidiyet bağının ontolojik önceliği ile bu bağın tanınmasını sağlayan simgesel dolaylıların –normlar, töreler, ritler, vb.– rolünü aynı güçle ileri sürmek gerekir. Demek ki, ne bilinç dereceleri ne de bağın bilincine varma dereceleri söz konusu bağın oluşturuğu öğeleridir. Şimdi bu söylediklerimizi aklımızda tutarak, bir an için bilinç derecelerinin bakış açısına yerleşelim. Aidiyet bağı, yurtseverlik, sınıf bilinci ya da hemşerilik anlayışındakine benzer biçimde, büyük bir duygu yoğunluğuyla yaşanabilir; ama

aynı zamanda toplumun bir kesimince döneke ya da hain diye nitelendirilenler tarafından ya da kendini başkaldırmış, sürgün edilmiş veya yasadışı olarak görenler tarafından da unutulmuş, ihmal edilmiş, saklanmış, hatta şiddetle inkâr edilmiş olabilir. Bu durumda onların gizli bağlılıklarını ortaya çıkarma görevi de ideolojilerin eleştirisine düşer. Ancak, bu eleştirinin kendisi de bağın, bilince göre (hem de bu bağı belirttik bilince taşıma olasılığına göre) önceliğini varsayar. Belirttik bilinç biçimlerine gelince, katılımcı aidiyet çok farklı, hatta birbirine karşıt değerlendirmelerle renklenebilir. Bu değerlendirmeler yelpazesi de kabul etme ve reddetme, anma ve lânetleme gibi aşırı uçlar arasında kendini gösterir; anma ve lânetleme deyişi, François Furet'nin *Penser la Révolution française*²⁵ (Fransız Devrimini Düşünmek) adlı yapıtında geçer; bu deyişi aşağıdaki üçüncü kesimde yeniden ele alacağım.

Yukarıda Mandelbaum'un verdiği tanımlamadan aktarmış olduğum, toplum olgusunun üç yerde bireye göndermesi, genetik fenomenolojinin ortaya attığı katılımcı aidiyet bağından kaynaklanır açıkça. Ülke toprağının düzenlenmesine orada yaşama edimi denk düşer; yani yaşanacak mekânın düzen verici davranışlarla (barınacak bir yer oluşturmak, belli bir eşik belirlemek ve onu aşmak, birlikte yaşamak, konuksever olmak, vb.) nitelendirilmesi denk düşer. Bireylere kurumlar tarafından bir statü verilmesi durumuna gelince, buna, topluluğun üyeleri tarafından çeşitli rollerin üstlenilmesi, yani çalışma, bir mesleği icra etme, çalışmayı ve eğlenceyi birleştirme, sınıf, sıra ve iktidar ilişkilerinde kendine bir yer edinmenin değişik biçimleri denk düşer. Toplumun varlığının sürdürülmesinayse, kuşaklar arasında sevgi ve ölümü kaynaştıran ve yaşayanlara yalnızca çağdaşlarını değil, seleflerini ve haleflerini de veren bağ denk düşer.²⁶

25 Paris, Gallimard, 1978; bkz. ileride s. 222 ve ötesi.

26 Alfred Schutz'un çok güzel bir biçimde çözümlemiş olduğu toplumsal gerçeklikteki bu üçlü zaman yapısını dördüncü bölümde [4. ciltte] yeniden ele alacağım. Maurice Mandelbaum'da da bu dolaylı gönderme lehinde bir argüman vardır. Ona göre de, açıklamanın, çözümleyici ve kesintili üslubuyla, özel bir toplumun bütünü kapsayıcı ve kesintisiz sürecini yeniden oluşturabilmesi için, tarihçinin toplum içindeki kendi yaşam deneyiminin bu türden global değişikliklere alışkın olması gerekir: "Toplumların yapılarını anlamamızın özgün temeli, bireyin kendi toplumu içinde gelişen deneyimi, ve başka toplumları tanımaktan gelen

Geriye argümanın şu ikinci bölümü kalır: Toplum olgusunun bireylere *dolaylı* olarak yaptığı gönderme, anlatı kişilerinin üstlendikleri rollerin, tarihin birinci dereceden varlıklara örneksemeli olarak yayılmasını doğrular. Bu örneksemeye dayanarak da, birinci dereceden tarih varlıkları etken ve edilgen fiillerin mantıksal özneleri olarak belirtilebilirler. Bunun karşılığında da, örnekseme, toplum olgusunun bireylere *dolaylı* yoldan gönderiyor olmasından başka bir şeyi zorunlu kılmaz. Fransa'nın şunu *yaptığını* ya da şuna *maruz kaldığını* söylemek, sözü edilen varlığın, kendisini oluşturan bireylere indirgenmek zorunda olduğunu ve yaptığı eylemlerin de tek tek bireylere dağıtılabileceği anlamını içermek kesinlikle. Sözcük dağırcığının bireyden birinci dereceden varlıklara aktarılmasıyla ilgili olarak, bunun hem *yalnızca* örneksemeli olduğunu (dolayısıyla hiçbir indirgeme içermediğini) hem de katılımcı aidiyet olgusu içinde *iyi temellendirildiğini* söyleyebiliriz.

Bireye yapılan göndermenin *dolaylı* özelliği ile bireylere ilişkin sözcük dağırcığının aktarılmasındaki *örneksemeli* özellik arasındaki bağın tanınmasının da kuşkusuz epistemolojik sonuçları vardır: Böyle bir yaklaşım, tarihe ve öteki toplumsal bilimlere, yöntemsel açıdan sürdürülen bireyselciğin güçlülüklerinden kurtulma olanağı sağlar. Katılımcı aidiyet bağı, ontolojik boyut ile düşünsel boyuta eşit ağırlık tanıyarak topluluk [grup] ile bireye eşit ağırlık vermiş olur ve Hannah Arendt'in severek kullandığı o "görünmenin kamusal alanı" içine hemen girmiş olan bireyi gösterir. Bu bakımdan, toplum olgusunu oluşturan üç özellikten hiçbirini tek başına bireyden kalkılarak türetilemez: Gerçekten böyle bir şey ve ülke topraklarının düzenlenişi, ne rollerin verilmesi, ne de varoluşun sürekliliği açısından geçerli olabilir. Ama buna karşılık, söz konusu üç özellikten hiçbirini bireyin eylemine ve bireyler arasındaki karşılıklı etkileşime *başvurmadan* [göndermede bulunmadan] tanımlanamaz. Buradan

ufukların genişlemesidir" (s. 116). Maurice Mandelbaum'un da anımsattığı gibi, tarihyazımı bir hiçten doğmaz. Bir yapıya kavuşmak için tarihin sentez çalışması yapmasını bekleyen olgular dizisinden hareket etmez. Tarih her zaman, üzerinde düzeltme yaptığı bir önceki tarihten doğar. Temel olarak alınan bu tarihin arka-planında da içteki çelişkileri ve dışa yansıyan meydan okumalarıyla toplumsal pratik uzanır.

şöyle bir sonuç çıkar: Tarihsel bilginin geçişi sağlayan nesnesi aşılabilir bir kutupsallık sunar; katılımcı aidiyet deyişinin özet olarak ortaya koyduğu da zaten budur.²⁷

Yarı-olayörgüsü terimiyle bir bakışım oluşturmak amacıyla benimsediğim *yarı-anlatıkışisi* kavramı, varlığını her iki argümana da borçludur: *Her toplum, bireylerden oluştuğu için*, tarih sahnesinde büyük bir birey olarak ortaya çıkar; tarihçi de bu tekil varlıklara bazı eylem dizilişlerini gerçekleştirme girişimini ve amaçlanmamış bile olsalar bazı sonuçların tarihsel sorumluluğunu –Raymond Aron’un yüklediği anlam– verebilir. Ama öte yandan, *anlatı tekniği bizlere anlatı kişisini bireyden ayırmayı öğrettiği için* de tarihsel söylem söz konusu aktarma işini sözdizim düzleminde gerçekleştirebilir. Bir başka deyişle, birinci dereceden tarihsel varlıkların ikinci, hatta üçüncü dereceden varlıklar ile gerçek eylem düzlemi arasında bir ara-nokta oluşturmasının nedeni, anlatı kişisi kavramının kendisinin de, metin biçimine bürünme düzleminde, tarihin incelediği birinci dereceden varlıklar ile gerçek pratiğin eylem halindeki bireyleri arasında bir ara-nokta oluşturuyor olmasıdır. Tarihçinin birinci dereceden varlıkları, eylem alanının varlıklarıyla (birinci ciltte *mimesis* I başlığı altında verdiklerimizle) ancak anlatı kişisi kategorisi (*mimesis* II’ye bağlı olan kategori) aracılığıyla ilişki kurar.

27 Bu argümanın önceden kabullendiği *birlikte-varlık* konusunu dördüncü bölümde [4. ciltte] yeniden ele alacak ve Husserl’in *Beşinci Düşünce*’nin sonunda, *öznelararasılıktan hareket edip üst derecen kişiler yaratabilir miydi* sorusuna yanıt aramaya çalışacağız. Ayrıca, yine aynı biçimde, Max Weber’in *Wirtschaft und Gesellschaft*’ın (İktisat ve Toplum) başında, “toplumsal eylem”le ilgili olarak verdiği tanımlamanın yöntemsel bireyciliğin güçlüklerini aşmayı sağlayıp sağlamadığını sorgulayacağız. Bu konuda hemen, Alfred Schutz’un *The Phenomenology of the Social World* (İngilizce çeviri, 1967; *Toplumsal Dünyanın Fenomenolojisi*) adlı yapıtında getirmiş olduğu düşünceye borçlu olduğunu belirtmeliyim. Gerçekten de Schutz, Husserl ile Weber’i uzlaştırmakla yetinmemiş, onların öznelararasılık ve toplumsal eylem kavramlarını Heidegger’den aktardığı *birlikte-varlık* kavramına katmıştır. Ama bunu yaparken de Husserl ile Weber’in çözümlemelerindeki gücü yitirmedeği gibi bütün bu usta düşünürler arasında da basit bir seçmeciliğe gitmemiştir. Alfred Schutz, toplumsal varlık fenomenolojisinde, ayrıca Herbert Mead, Richard Turner ve Clifford Geertz’den de destek almıştır. Benim de Alfred Schutz’a olduğu kadar bu üç düşünürü de borçlu olduğum bir gerçektir.

2. *Yarı-anlatıkışisi* kuramı ile *yarı-olayörgüsü* kuramı arasındaki bakışımllık, tekil neden yüklemenin (tarihsel açıklama ile anlatısal açıklamanın arasındaki geçiş yöntemini de buna bağlı olarak ele almıştık) ayrıcalıklı uygulama alanını, tam da tarihsel söylemin birinci dereceden varlıklar düzleminde bulmasından kaynaklanır doğal olarak. Gerçekten de bir neden yüklemenin asıl işlevi, bir sürecin *kesintisizliğini* sağlamaktır; öyle ki, bu kesintisizlikteki gelişmenin birimi, şu ya da bu nedenden ötürü, kesintiye uğramış, hatta hiç var olmamış olmalıdır. Kesintisiz var oluş kavramının Maurice Mandelbaum'un terminolojisinde toplum ile kültür arasındaki ayrımın ana özelliğini vurguladığını da anımsayalım.

Nedensel açıklamanın bu işlevi Maurice Mandelbaum'un yapıtındaki başlıca savlardan biridir. Bu sav, Hume'dan kaynaklanan ampirist gelenekten kesin olarak ayrılır: Nedensellik mantıksal olarak birbirinden farklı iki öge türü arasında düzenli bir bağlantıyı sağlar; yine aynı gelenek açısından, nedensellik ilişkisinin nomotetik özelliği, neden ve sonuç kavramlarının atomcu özelliğine bağlıdır kesinlikle. Mandelbaum da, nedensel bağlantının bu atomcu özelliğini, temel toplumsal olguyu sürekli var oluş biçiminde tanımladığı noktada eleştirir.²⁸

Nedensellik, algılama düzeyinden başlayarak, bir tekil sürecin kesintisizliğini yansıtır: Neden, sürecin bütünüdür; sonuç

28 Maurice Mandelbaum'un savı H. L. A. Hart ile A. M. Honoré'nin *Causation in the Law* (Oxford, Clarendon Press, 1959) adlı yapıtına çok şey borçludur: "1959'da ortaya çıktığından beri İngiliz-Amerikan felsefesindeki nedensellik tartışmalarının yönünün değiştiğini söylemek abartı olmaz" (s. 56). Ancak, Mandelbaum bu yazarların ileri sürdükleri savı izlemez. Onlara göre, nedensel açıklama ve genel yasaların açıklanışı bilginin iki değişik alanına uygulanabilecektir: Bir yanda tarihe ve hukuka, öbür yandaysa bilimlere. Daha çok J. L. Makie'nin *The Cement of the Universe: a Study of Causation* (Oxford, Clarendon Pres, 1974) adlı yapıtındaki çözümlemeleri izleyen M. Mandelbaum iki büyük uygulama arasında bir ikilikten çok uygulama alanlarında birbirini izleyen farksız açıklama düzeyleri görür: Bunların da nedenselliğin algılanmasından hareket edip yargı düzeyindeki neden yükleme'den geçtiğini, ardından da nedensel bağın "çimento"su olan yasaların düzenlenişine yükseldiğini belirtir. Bu sav, W. Dray tarafından ileri sürülen sava önce yaklaşır, ardından ondan uzaklaşır: Mandelbaum, W. Dray ile birlikte ve nomotetik model yanlılarına karşıt olarak, tekil neden yüklemenin önceliğini ve indirgenemezliğini ileri sürer; Dray'in tersine tekil nedensellik ile düzenliliği kesin biçimde karşılaştırmayı kabul etmez ve yasalarla açıklamanın neden yüklemenin "çimento"su olduğu olgusunu benimser.

ise sürecin bitiş noktasıdır. Gözlemci açısından, bir topa vurulmuş olması, onun hareket etmesinin nedenidir; neden olayın bütünlüğü içinde yer alır. Bizler, yalnızca elverişli olduğu için en değişken etkeni sürecin bütününden ayırıp onu yaratılan sonuçtan farklı bir neden haline dönüştürürüz: Sözgelimi kötü mahsul için kötü havayı neden olarak görmek. Hume'a karşı olarak da şu söylenebilir: "Özel bir durumun nedenini çözümlemek demek, bu durumun farklı değil de bu şekilde gerçekleşmiş olmasından birlikte sorumlu olan değişik etkenlere kadar uzanmak demektir"²⁹ (s. 74).

Nedensel açıklama her zaman "akışı kesintisiz olan tekil bir sürecin özelliklerini yeniden oluşturma"ya gider (s. 76). Buna karşılık, belli belirsiz, *bir* öncelle yapılan açıklama, kısa ve bu-
danmış bir açıklamanın işaretidir. Bu türden kısaltılmış açıklamaların pragmatik yararı şunu unutturmamalıdır: Neden, bir başkasına değil de bu özel sonuca yol açmış olan gerçekten yaşanmış durumların ya da olayların eksiksiz bütünüdür" (s. 93). Bu açıdan, her zaman özel bir durumdan sorumlu etkenlere yönelik nedensel açıklama ile, olay ya da özellik türleri arasındaki değişmez bağlantıya yönelik olan bir yasanın dile getirilmesi arasında mantıksal bir uçurum vardır. Yasaların sınırsız uygulanma olanakları vardır, "çünkü gerçek durumlar arasında değil de belli türdeki durumların çarpıcı özellikleri arasında" (s. 98) ya da "gerçek durum türleri arasında değil de etken türleri arasında" (s. 100) "bağlar kurmayı amaçlar" (s. 98).

Buradan da, tarih kuramı açısından önemini küçümseyemeyeceğimiz iki sonuç çıkar. Birinci sonuç, bir düzenlilik sunanların tekil neden yükleme işlemi içine katılmasıyla ilgilidir. Tekil bir sürecin açıklanması sırasında, genel kurallara, yasalara başvurulursa, o zaman yasaların bu genelliği, nedensel açıklamada tekilliğin yerine geçemez. Sözgelimi, "X, kalbini delip geçen bir kurşunla öldürüldü" dersek, kan dolaşımıyla ilgili fizyolojik yasalar gerçek sürecin somut evrelerini değil de soyut etkenlerin dizilişini harekete geçirir. Yasalar koşulların dizilişine ancak *art*

²⁹ Bu noktada şöyle bir kesinlemeye gidebiliriz: Weber ile Aron'a göre, farklı olmayan bir sonuç, geçmişe dönük olasılığa ilişkin usavurmada, gerçekdışı dizilişlerin çözümlenmesi ve oluşturulması arasında bir karşılaştırma yapılmasına izin verir.

arda ve sırayla uygulanır: Dolayısıyla, yasaları söz konusu dizilişlere uygulayabilmek için sondaki sonuca ileten durumlar dizisini nedensel olarak açıklamak gerekir.³⁰

İkinci sonuç ise şudur: Sistemin başlangıç durumu bir kez belirlendikten sonra, yapılacak açıklama da kesintisiz bir sürecin sonucunu kaçınılmaz olarak belirlenmiş bir biçimde ortaya koyar; bu, özel sonuçtan başkasının artık meydana gelmiş olmayacağını gösterir. Ama böyle bir şey, olayın, bir bütün olarak, önceden belirlenmiş olduğu anlamına da gelmez. Çünkü bir sürecin her zaman *kapalı bir sistem* içinde belirlenmiş olduğu söylenebilir. Nedensel belirleme kavramını gerekircilik kavramıyla özdeşleştirebilmek için bütün evreni bir tek sistem olarak kabul etmek gerekir. Başlangıç koşullarının kendi sonucunu mantıksal olarak yarattıkları söylenemez, çünkü bu sonuç, başlangıçtaki her bir durumun belli bir anda ve belli bir yerde bulunmuş olabileceği gerçeğinden kaynaklanır. Demek ki, nedensel zorunluluk, koşullara bağlı bir zorunluluktur. Başkaları değil de yalnızca meydana gelmiş olan nedensel koşulların eksiksiz bütününden *dolayı*, gerçekten meydana gelmiş *sonucun* ortaya çıkması *kaçınılmaz* olmuştur. Bu iki sonuç da nedensel açıklamanın indirgenemez ama tek de olmayan konumunu doğrular.³¹

Maurice Mandelbaum'daki nedensel açıklama kuramının bilebildiğim kadarıyla bir benzeri bulunmayan kesin özelliği, daha önce de belirttiğim gibi, tarihteki birinci dereceden varlıkların çözümlenmesiyle olan yakınlığıdır. Gerçekten de, nedensel açıklamayla ilgili üçlü savı en eksiksiz biçimde örneklendiren de, yukarıda tanımladığımız biçimiyle genel tarihtir. Bu üç savı şöyle belirtebiliriz yeniden: Nedensellik kesintisiz bir sürecin iç bağıdır; yasalar biçimindeki genelleştirmeler tekil nedensel açıklama içine katılabilir; nedensel zorunluluk koşullara bağlıdır ve hiçbir biçimde gerekirciliğe inanmayı içermez. Şimdi bu üç noktayı tek tek ele alalım.

30 Bu argüman, Hempel'in verdiği düşük sıcaklıklı su radyatörünün patlaması örneği için geçerlidir: Ortaya atılan fizik yasalarının *hepsi birlikte* başlangıç koşullarına uygulanamazlar: Bu yasalar, nedensel açıklamanın araçlarıdır; açıklamanın yerine geçen öğeler değildir (s. 104).

31 Bu argüman Henrick von Wright'ın kapalı sistemlerdeki açıklamayla ilgili argümanını anımsatır; bkz. yukarıda s. 81 ve ötesi.

Nedensel usavurma ile toplumsal olguların kesintisizlik özelliği kolayca açıklanır: Yukarıda da belirttiğimiz gibi, *niçin* sorusu *ne* sorusundan kurtulup araştırmanın farklı bir ana konusu [tema'sı] haline geldiği andan itibaren, tarih betimlemeden açıklamaya geçer. Ve yine niçin sorusu, etkenlere, evrelere ve yapılara ilişkin çözümleme, bütün toplumsal olgunun global olarak algılanmasından kurtulduğu andan itibaren bağımsız hale gelir. Öyleyse nedensel açıklamanın çözümlemeyle durdurulmuş olan *kesintisizliği yeniden kurması* gerekir.

Bu yeniden kurma işlemi de zamansal kesintisizlik ya da yapısal birlik üstünde durmasına göre iki yol izleyebilir. Birinci durumda, yani boylamasına diyebileceğimiz çözümleme durumunda, toplumsal olgu, olay dokusunun "son derece yoğun bir diziliş" (s. 123) oluşturma gibi çarpıcı bir özelliğe sahip olması nedeniyle çözümlemeyi ve yeniden kurma işlemini gerektirir. Bu özellik, bütün ölçek [derecelenme] değişikliklerine izin verir. Böylece her olay ya bir yan-olay olarak çözümlenebilir ya da daha büyük ölçekteki bir olaya katılabilir. Bu bakımdan, uzun vade, orta vade, kısa vade arasındaki fark, tarihteki açıklamaya egemen olan, parçanın bütünle bağıntısındaki zamansal özelliklerden başka bir şey değildir.³²

Boylamasına çözümlemede görülen bu ölçek değişikliklerine yapısal çözümlemede aynı ölçüde değişen dereceler denk düşer: Bir toplum az çok büyük halkaları olan kurumsal bir dokudur ve bu doku kurumsal alanda değişken soyutlama dereceleri sunar. Böylece çözümlemenin son noktası olarak, Marx'ın yaptığı gibi, iktisat ile ideoloji arasındaki yoğun ayrımı alabileceğimiz gibi, siyasal, iktisadi, toplumsal ve kültürel olguları da alabiliriz. Ama, bu öğelerden her birini işlevsel çözümlemenin kalkış noktasına da yerleştirebiliriz. "Toplumsal yaşamın bütün özellikleri ile kültürün bütün özelliklerinin eşzamanlı değiş-

32 Sınırsız değişkenlikteki yoğunluk kavramı, bir sonraki kesimde, olaya dayanan tarih sorununu yeni bir bakış açısıyla ele almamızı sağlayacaktır. Daha şimdiden tarihte kısa vade ile uzun vadenin her zaman birbiriyle değiştirilebileceğini görmemize olanak tanımıştır. Bu açıdan, Braudel'in *La Méditerranée...*'si ile Le Roy Ladurie'nin *Le Carnaval de Romans*'ı tarihin zamansal dokusundaki yoğunluk derecelerinin sağladığı bu değiştiriliş işlemini çok güzel biçimde örneklendirir.

mesinin olasılıktan uzak olması nedeniyle" (s. 142) çözümlemenin izleyeceği iki yol da büyük ölçüde birbirinden bağımsızdır. Bu uyumsuzluklar da genel tarihin özel tarihlere bölünmesini özendirir. Ama buna karşılık, söz konusu bölünme de genel tarihin işini daha acil ve daha özgül bir hale getirir: "Her çağda görebileceğimiz birlik derecesi açıklama ilkesinin karşıtı halini alır: Çünkü kendisi de açıklanmayı gerektiren bir özelliktir bu" (ay.y.). Ancak, bu birlik derecesini de parçaların ilişkiye sokulması dışında aramamak gerekir: "Bütünün açıklanması bağların anlaşılmasına dayanır, çünkü bu bağlar, bütünün parçaları bir biçim haline getirildikleri için var olurlar" (s. 142).

İkinci sava, yani genelliklerin tekil [özel] nedensel açıklama içine katılmasına gelince, bu, açıklamanın çözümleyici niteliğinden kaynaklanır: Tarihin alanı, bir ilişkiler alanıdır ve burada boylamasına ya da enlemesine hiçbir bağlantının önceden belirlendiği kabul edilemez. Bu nedenle, her düzene, her epistemolojik düzeye ve her bilimsel kökene ilişkin genelleştirmeler nedenselliği "sağlamlaştırmak" ["çimentoyla" pekiştirmek"] için gereklidir. Bu genelleştirmeler kurumsal yapıları ilgilendirdiği ölçüde insan davranışına bir istikrar, tahmin etmeye görece bir kabul edilebilirlik veren durumları da ilgilendirir. Ne var ki, bu genelleştirmeler ancak yapıların ve zamansal yapılar ile kesitlerin hesabı verilebilirse *tarihsel açıdan* iş görürler; çünkü bu yapı ve kesitlerin bağlantısı kesintisiz bir bütünün parçalarını oluşturmalarından kaynaklanır.

Son olarak da, koşullara bağlı nedensel zorunluluk ile tümel gerekircilik arasındaki ayrım, genel tarih ile özel tarihler arasındaki ayrımla tam olarak türdeştir. Genel tarihin en son noktadaki referansını oluşturan tekil toplumlar önlenemez derecede çok olduğundan, tarihçinin bu toplumların dizilişsel ya da yapısal açıdan kuruluşlarındaki kesintisizliği yeniden oluştururken başvurduğunu iddia edebileceği zorunlu öğeler yine de parçalı ve bir bakıma bölgesel kalabilir. Mandelbaum'un burada izlediği usavurma, H. von Wright'ın sistemlerin kapalılığı, eylemleri yaratanların [edenlerin] kapalılık işlemine müdahaledeki rolü ve hem sisteme ilişkin bağlantıların gözlemleyicisi hem de sistemi harekete geçiren işlemci olmanın hiçbir özne için mümkün ol-

maması konusundaki usavurmaya birleşir. Mandelbaum ayrıca Max Weber'in uygun nedensellik ile mantıksal zorunluluk arasında yaptığı ayrımı katılır. Son olarak da Raymond Aron'un geriyedönük yazgı yanılsamasına karşı ileri sürdüğü argümanı ve yine Aron'un özgür bir siyasal eyleme açılan parçalı gerekir-ciliği savunmasını destekler.

Ama koşullara dayalı nedensel zorunluluk ile tümel gere-kircilik arasındaki ayrımın kökenini her zaman tekil toplumlar olan, birinci dereceden varlıkların doğasında aramak gerekir. Bu sözcüğün (tekil toplumlar) gerisine ne koyarsak koyalım –ulus, sınıf, halk, topluluk, uygarlık–, toplum bağıını temellendiren ka-tılımcı aidiyet yarı-anlatıkışileri üretir; bunlar da kahramanları oldukları yarı-olayörgüleri kadar çok sayıdadırlar. Nasıl ki ta-rihçi için bütün olayörgülerini kucaklayacak bir tek olayörgü-sü yoksa, tarihyazımının süper-kahramanı olabilecek bir tarihi kişilik de yoktur tarihçi açısından. Halkların ve uygarlıkların *çoğulluğu* tarihçinin deneyiminde kaçınılamaz bir olgudur, çün-kü tarihi yapan ya da yaşayanların deneyimlerinin de kaçınıl-maz bir olgusudur bu. Dolayısıyla, söz konusu çoğulluğun sınırları içinde işlem yapan tekil neden yükleme ancak nedensel bir zorunluluğa uyduğu iddiasında bulunabilir; bu nedensel zorun-luluğu koşullandıran da içinde birlikte hareket eden insanların var olduğu özel [tekil] bir toplumun söz konusu olmasıdır.

3. Şimdi de tarihçinin oluşturduğu ikinci ve üçüncü dereceden varlıklardan; aynı zamanda da açıklama yöntemleri ile bu türe-tilmiş varlıklar arasındaki bağlantıdan söz edeceğim kısaca.

Maurice Mandelbaum'da görülen genel tarihten özel tarih-lere geçiş olgusu, burada iyi bir rehberdir. Özel tarihlerin dayan-dığı kültür olgularına (teknoloji, bilimler, sanatlar, dinler, vb.) Mandelbaum'un verdiği nitelikleri bir kez daha anımsayalım: Bu olgular 1) *kesintisizdir*; 2) *tarihçi tarafından sınırlandırılmıştır*: tarihçi şu ya da bu sınıfın kültür olgusu değeri taşıyanlarını özel olarak belirtir; 3) dolayısıyla genel tarihe göre *nesnellik açısından daha az* elverişlidir. Benim amacım burada tarihteki nesnellik ile öznellik arasında yaşanan tartışmayı ele almak değil de tarihçi-nin oluşturduğu varlıkların epistemolojik statüsüne değinmek

olduğundan, özel tarihlerin izin verdiği keyfilik derecesiyle ilgili her şeyi bir yana bırakıp özel tarihleri genel tarihe bağlayan türetme ilişkisi üstünde yoğunlaşacağım.

Bu türetme işlemi, genel tarih düzleminde ağırlığını duyurmuş evrelere ve yapılara ayrıştırmayla olduğu kadar, nedensel açıklama sırasında genel terimlere başvurarak da olanaklı kılınmıştır.

Bu ikili soyutlama çalışmasından hareket eden tarihçi, toplum olgusunun kesintisizliği ve tekilliği içinden kültürel ve genel [türsel] olgulara uzanır. Böylece tarih sahnesine yeni varlıklar çıkar: Bilimsel tarihin belirgin özelliği olan *kavramsallaştırma* çalışmasının birbiriyle bağlantılı basit öğeleridir bunlar. Kabul etmek gerekir ki, bu varlıklar, tekillikler değil sınıflardır, genel [türsel] varlıklardır; büyük ölçüde, tarihin bir ikili oluşturduğu şu toplumsal bilimlerden aktarılmışlardır: iktisat, nüfusbilim [demografi], örgütlerin toplumbilimi, anlayışların ve ideolojilerin toplumbilimi, siyaset bilimi, vb. Tarihçi de bu varlıkları değişmez öğeler biçiminde incelemeyi başardığı oranda onları tarihsel gerçeklikler olarak ele almak eğiliminde olacaktır: Tekil toplumlar da bu durumda, söz konusu değişmez bütünlerin varyantları ya da daha doğrusu değişken öğeleri olmaktan başka bir nitelik taşımazlar.

Paul Veyne de *L'Inventaire des différences* (Farkların Dökümü) adlı yapıtında böyle yapar. *Emperyalizm* değişmezini, bunun varyantları arasında da iktidarın tekeli elde etmeye elverişli bütün mekânı kaplayacak bir emperyalizmi oluşturur. Romalılara özgü tekil durum ise, mekân ya da zaman dikkate alınmadan, hareket noktası olarak belirlenen değişmez in özgürleştirilmesi yolu üzerinde belirlenir. Buradaki düşünce mekanizması kurallara tamamıyla uygun olduğu kadar, ayrıca büyük bir bulgulama ve açıklama değeri taşır. Hataya düştüğü tek an ise, emperyalizm gibi ikinci dereceden varlıkların, var oluşları söz konusu olduğunda, birinci dereceden varlıklardan, yani eylemde bulunan bireylerin ait oldukları ve hem eylemleri hem de etkileşimleriyle katıldıkları birinci derece varlıklardan *türetildiklerinin unutulduğu* andır. Belki de tarihçi bu düşünsel varlıklara "inanabilmesi" için türetilmelerinin gerçek sırasını unutmaması ve

ters yüz etmesi gerekmektedir. Böyle bir unutmaya karşı koyma edimini gösteren de Maurice Mandelbaum'un argümanı olmuştur: Gerçekten de Mandelbaum, sanat tarihinin, bilim tarihinin ya da belli bir toplumdaki başka işlevlere ilişkin tarihin, tarihsel anlamını koruyabilmesi için, tarihçinin en azından örtük olarak, kendi görüş alanı içinde, o tarihsel anlamı soyutlayıp çıkarmış olduğu somut varlıkları tutması gerekir. Bir başka deyişle, böyle bir tarih kendi başına bir anlam taşımaz, yalnızca sürekli var olan varlıklara göre anlam kazanır; çünkü anlam taşıma işlevini üstlenen de bu varlıklardır.³³

İkinci dereceden varlıkların birinci dereceden varlıklardan hareket edilerek türetilmesinin doğal sonucu, nomolojik açıklamadan tekil özellikli nedensel açıklamaya doğru uzanan, sürekli gözlemlemiş olduğumuz türetmedir. Ben yeniden argümanın kendisi üzerinde değil de, iki türetme yolu arasında, yani yöntemler ile varlıkların türetilmesi arasındaki yakınlığı daha doğrudan yansıtan özelliklerinden biri üstünde duracağım. Bu konuda tarihsel incelemeler alanındaki *kavramsallaştırma* çalışmasının yol açmış olduğu şu tümeller tartışmasını düşünüyorum: Bu altbölümün girişinde de belirtmiş olduğumuz gibi, söz konusu *kavramsallaştırma*, tarihin bilimsel araştırma olmasına yol açan epistemolojik kopukluğun sonuçlarından biridir. Maurice Mandelbaum'a göre, özel tarihlerin kendilerine özgü konuları, tekillikler değil sınıflardır; işte bu sav, yeni tarihçiler tarafından uygulamaya konan kavramsal aygıtın statüsüyle ilgili olarak birçok epistemolog tarafından dile getirilen ılımlı adcılığa bir destek olmuştur.

Hélène-Irénée Marrou *De la connaissance historique* (Tarihsel Bilgi Hakkında) adlı kitabının "L'Usage du concept" ("Kavramın Kullanılışı") başlıklı bölümünde (a.g.y., s. 140 ve ötesi) beş büyük kavram kategorisi ayırt eder: a) ona göre tarih, az değişken olan şeylerle ilgili olarak "tümelliği amaçlayan kavramlar" kullanır; ancak, bunlar göreliliği savunan eleştirinin kabul ettiğiinden daha azdır: Ben kendi payıma, buna eylem anlambir-

33 Paul Veyne, *L'Inventaire des différences*, Collège de France'taki "Açılış Dersi". Bu yapıttan, *The Contribution of French Historiography of the Theory of History*'de (a.g.y.) daha uzun olarak söz ediyorum.

limini kuran kavram ağını da (*mimesis* I) bağlayacağım; b) tarih ayrıca "belli bir özel imgeyi... örneksemeli [analojik] ya da eğretilmeli [metaforik] olarak kullanır": sözgelimi, bağlamı dışına çıkarılıp gerçek anlamdaki Barok dönem dışında kalan öteki dönemlere, açıklamalı bir karşılaştırma temeli üstünde taşınan *barok* sıfatı için durum böyledir; c) ardından "kurumları, araçları ya da aygıtları, davranma, hissetme ya da düşünme biçimlerini, kısacası uygarlık olgularını belirten özel terimler" (s. 151) dizini gelir: bunların geçerlilik sınırı her zaman kavranamaz; sözgelimi geçmişin belli bir kesiminden alınıp genelleştirildiğinden ve bir başka kesime uygulandığından böyle bir durumla karşılaşılır (konsül, Romalı erdemi, vb. terimler için geçerlidir bu); d) daha önemli olan ise Max Weber'in ideal-tipler sınıfıdır; buradaki ideal-tip deyişi şu anlama gelir: "tarihçinin özel durumları incelerken gözlemlediği öğeler yardımıyla oluşturduğu görece olarak genел bir değer şeması; parçaları birbirine bağımlı organik bir şema; tarihçi bu şemayı kesin ve doğru bir biçimde tanımlayarak bütün anlamlarını vermiş olur" (s. 153-154): Sözgelimi, Fustel de Coulanges'ın geliştirdiği biçimiyle Antik Site kavramı için durum böyledir. Ama Marrou şöyle bir gözlemde bulunur: "*İdeal-typus*'un geçerli bir kullanımının olabilmesi için, Max Weber'in de ısrarla belirttiği gibi, tarihçinin bu kavramın kesinlikle adcı bir özellik taşıdığının her zaman tam bilincinde olması gerekir" (s. 156); dolayısıyla, "ideal-tipler"i şeyleştirmek ["durağanlaştırmak"] eğilimine karşı ne kadar uyanık olsak azdır; e) son olarak da Klasik Eskiçağ, Atina, Rönesans, Barok, Fransız Devrimi gibi adlandırmalar gelir: "Bu kez tümükapsayıcı bir tanımlamaya elverişli olmayan özel terimler söz konusudur; bu tür terimler, bir bütünü, sözgelimi, belli bir insan çevresi tarihinin, ya da sanat tarihinin, düşünce tarihinin az çok geniş bir dönemini belirtir; yani tanımlı verilmiş nesneyle ilgili olarak öğrenebildiğimiz şeyin bütününe işaret eder" (s. 159).

Bana göre, bu sonuncu sınıf öncekilerle aynı türden değildir, çünkü, yeni global [holistik] varlıklar içine özel tarihlerin ana konularını, yöntemlerini ve sonuçlarını katan üçüncü dereceden varlıkları belirtir. Bu bütünlükler birinci dereceden varlıkların belirgin olan somut bütünlükleriyle karşılaştırılmaz.

Özel tarihlerin karmaşık yöntemleri nedeniyle de birinci derece varlıklardan ayrılırlar. Taşıdıkları sentetik özellik ikinci dereceden varlıkların oluşumunu düzenleyen kesin analitik anlayışın karşıtıdır. Bu açıdan, somut bir görünümde olmalarına karşın, bu varlıklar ötekilerine göre en soyut olanlardır. Dolayısıyla bu düzeydeki geçerli yöntemler, örneksemeli olarak genel tarihin kolektif "kahramanlar"ına yayılabilecek olayörgüleleştirme yöntemlerinden uzaktırlar.³⁴

Tarihsel kavramların adcılığı, bize göre, ikinci ve üçüncü dereceden varlıklardan türetilmiş olma niteliğinin epistemolojik bir sonucudur. Bu türden varlıklar söz konusu olduğunda, "oluşturulmuş öğeler"le karşı karşıyayız demektir; bunların anlatı temeli, öncelikle de deneyim temeli, gitgide daha az tanımlanabilir durumdadır. Bu "oluşturulmuş öğeler" arasında tasarı, amaç, araç, strateji ya da hatta fırsat ve koşul [durum] diye adlandırdığımız şeyin eşdeğerini ayırt edemeyiz artık. Kısacası, bu türetilmiş düzeyde, *artık* yarı-anlatıkişisi'nden söz edemeyiz. İkinci ve üçüncü dereceden varlıklara uygun düşen dil, dolaylı yoldan türetilmiş olmasının izlerini taşıyamayacak kadar uzaktır anlatı dilinden ve hatta gerçek eylem dilinden. Bu soy zinciri ikinci dereceden varlıkların ancak birinci dereceden varlıklardan türetilme ilişkisi içinde yeniden etkili hale getirilebilir.

Demek ki, yalnızca geriye dönüş sorununun son derece özenli bir yöntemle yerine getirilmesi sayesinde, hem yöntemler hem de tarihsel araştırmanın ele aldığı varlıklar anlatının kavranması düzlemine dolaylı olarak gönderecek kanalların yeniden-oluşturulmasını sağlayabilir. Yalnızca geriye dönüş sorunu, tarihin, tarihsel bir disiplin olarak kavranılmasının hesabını verebilir.³⁵

34 Henri Marrou: "Tarihsel bilgi, dile getiriliş biçimine uygun olarak, kendi radikal adcılığını ortaya koyar; üstelik bu, inancını açıkça belirtmiş olan Weber'in sandığından daha da radikal bir adcılıktır" (s. 158-159). Marrou, daha çok, beşinci sınıf kavramlar sınıfında yer alan özel terimlerden söz ederken de şöyle der: "Eğer bu tür kavramlara tamı tamına bir adcı özellik vermeye dikkat edersek, o zaman kullanımları da tamamıyla uygun düşer" (s. 159).

35 Okurlar tarih bilimindeki nedensel çözümlemenin üç farklı bağlamda ele alınmış olmasını uygun görmeyebilirler: Birinci kez nomolojik modelin tartışılması çerçevesinde William Dray ile birlikte; ikinci kez, anlatı ve açıklama arasındaki geçiş yöntemleri başlığı altında Max Weber ve Raymond Aron ile birlikte;

3. Tarihin zamanı ve olayın yazgısı

Tarihyazımının epistemolojisi konusundaki araştırmamı tarihsel zaman sorunuyla bitirmem okurları şaşırtmayacaktır: Hem zaten bütün bu ikinci bölümün asıl iddiası da bu aşamada yer alır. Tarihsel zamanın, anlatının zamansallığına göre epistemolojik statüsünün ne olduğu konusuna önceki iki altbölümde sürekli olarak değinmiştik. Tekil neden yüklemenin, birinci dereceden varlıkları inceleyen tarihçinin konumuna çok yakından bir benzerlik taşıdığı ortaya çıkmıştı; bu tür varlıkların ayırıcı özelliklerinden biri de *kesintisiz varoluştur*. Bu özellik, her ne kadar parçalar ile bütün arasındaki bağıntıların yapısal nitelikleriyle ilgili olduğundan zaman kesintisizliğe indirgenemezse de, yapısal ilişkilere uygulanan *değişiklik* kavramı tarihin zamanı sorununa iletmekten geri kalmaz.

Bilim olarak tarihe özgü epistemolojik kopukluktan kaynaklanan yöntemlerin ve varlıkların dolaylı bir yoldan, anlatısal düzeyin yöntemlerine ve varlıklarına gönderdiğiyle ilgili savın bu üçüncü aşamada da bir eşdeğeri var mıdır? Tarihçinin oluşturduğu zamanın, bir dizi sapmayla, anlatıya özgü zamansallıktan doğduğu kanıtlanabilir mi? Burada da, uygun bir *ara-nokta* arayışı içinde oldum ve bu *ara-noktay*ı da tarihçilerin *olay* kavramını son derece belirsiz biçimde kullanmalarında bulacağıma inandım.

Bu konuda bir kanıtlamaya gidebilmek için, yeniden Fransız tarihyazımından destek alacağım. Kuşkusuz, yukarıda geniş ölçüde kanıtlamış olduklarımı, yani *uzun süre tarihinin* günümüzde

üçüncü kez de birinci dereceden varlıkların stratejisiyle bağlantılı olarak Mandelbaum'la birlikte. Bu üçlü yaklaşımdan kaçınılamayacağını düşündüm. Birbirinden farklı üç problematik söz konusuydu gerçekten de burada: Birincisi, analitik felsefede, nomolojik bir modelin ortaya çıkışıyla belirlenmişti ve modele ne Weber ne de Aron karşı çıkmışlardı; ikincisi Almanların *Verstehen* geleneği içinde, ortaya atılmış olan bilimsellik derecesiyle belirlenmişti; özerkliği tartışma konusu edilmeyen idyografik bilimler ancak bu bilimsellik derecesine ulaştıklarını iddia edebilirlerdi; üçüncüsü ise iki tür kesintisizlik arasındaki uygunluktan kaynaklanan yeni sorunlar çevrimine bağlıydı: İki tür kesintisizliğin biri tarihçi tarafından varoluş düzleminde ortaya konmuş varlıkların, öbürüyse epistemolojik düzlemdeki nedensel sürecin kesintisizliği idi.

artık kazanılmış bir mücadele olduğunu ve tarih incelemelerinin bütün alanını kaplamaya yöneldiğini kabul edilmiş bilgiler olarak görüyorum.³⁶ Uzun sürenin savunulmasını olayın yazgısı açısından yeniden ele alırken, zamanın anlatısal düzenleniş yoluyla biçimlendirilişi ile pratikte yaşanmış olana ilişkin zamansal önbiçimlendirmeler arasındaki diyalektiğin yayılmasını –tarihe özgü olarak– ortaya çıkaracağım.

Önce, sözcüğün Aristoteles’çi anlamıyla “mitsel” biçimlenişin olayı nasıl kullandığına bakılım yeniden. Olay kavramına bağlanan epistemolojik ve ontolojik postulatların neler olduğunu görmüştük. Ontolojik postulatları şimdilik bir yana bırakalım: Bunları dördüncü bölümde [4. ciltte], tarihin geçmişe yaptığı gönderme sorununu yeniden tartıştığımızda ele alacağız. Burada yalnızca *olay* teriminin yaygın kullanımda yer alan epistemolojik postulatlarla –tekillik, olumsuzluk, sapma– ilgilenelim ve bunları *mimesis* II başlığı altında ortaya atmış olduğumuz olayörgüsü kuramımız çerçevesinde yeniden açıklamaya çalışalım. Bu yeniden açıklama, olay ve anlatı arasında olayörgüsü aracılığıyla gerçekleşen ana bağlantıdan kaynaklanır. Daha önce kanıtladığımız gibi, *olaylar* olayörgüsünün ilerlemesine yaptıkları katkıdan kaynaklanan bir kavranabilirlik edinirler. Bu nedenle de, tekillik, olumsuzluk ve sapma kavramlarının ciddi biçimde değişikliğe uğratılmaları gerekir...

Aslında, olayörgüleri de hem tekildir hem de tekil değildir: Yalnızca bir tek olayörgüsü içinde meydana gelen olaylardan söz ederler; ama olayı tümelleştiren olayörgüsü tipleri de vardır.

Olayörgüleri, ayrıca, olumsuzluk ile gerçeğebenzerliği, hatta zorunluluğu da birleştirirler. Aristoteles’in *Poetika*’sındaki *peripeteia* [baht dönüşü] gibi, olaylar beklenmedik biçimde meydana gelirler ve bahtı bahtsızlığa dönüştürürler, sözgelimi. Ama

36 Önceki iki kesitte tartıştığımız sorunlarla bir bağlantı kurabilmek için, burada yalnızca bu temel önvarsayım ile *Annales* okulunun getirdiği öteki yenilikler arasında sıkı bir yakınlık olduğunu belirtmekle yetineceğim. *Annales* okulunun bu yenilikleri arasında da şunları belirtebilirim: Belgeler açısından getirilen köklü değişiklik, sorular dizisinin genişletilmesi, belirlenmiş tarihsel “olgu” konusundaki sorunsalın önceliği, araştırmada bilinçli bir biçimde gerçekleştirilen kavramlaştırma. Bu açıdan, *uzun süre*, tarihsel araştırma cephesindeki global yer değiştirmenin parçasından başka bir şey değildir. Ama yine de tartışılması gereken kendine özgü ölçütleri vardır.

olayörgüsü, olumsuzluğun kendisini de, Gallie'nin haklı olarak anlatılan öykünün *izlenebilirliği* (İng. *followability*) dediği şeyin bir bileşeni haline getirir. Louis O. Mink'in belirtmiş olduğu gibi, öyküyü sonundan başına doğru geriye dönük olarak okuduğumuzda, olayların neden böyle "tersyüz" olmak zorunda kaldığını anlarız.

Olayörgüleri, son olarak, paradigmalara uyma ile sapmayı da birleştirirler. Olayörgüleleştirme süreci, anlatısal gelenek açısından kölece kabullenme ile edinilmiş paradigmalardan başkaldırma arasında gidip gelir. Bu iki uç arasında da, çökme [tortulaşma] ile buluş arasındaki birleşimler dizisi yayılır. Olaylar, bu bakımdan, olayörgüsünün yazgısını izlerler. Onlar da hem kurallara uyarlar, hem de kuralları kırarlar; ortaya çıkışları "kurallara uygun deformasyon"daki orta noktanın iki yanında salınırlar.

Bu yüzden, olaylar, anlatılmış oldukları için, tekildirler *ve* tipiktirler, olumsuzdurlar *ve* beklenirler, sapma gösterirler *ve* paradigmalara bağlıdırlar: ironik tarzda olsa bile bu böyledir.

Ben sav olarak şunu ileri sürüyorum: Tarihsel olaylar bir olayörgüsünün çerçevelediği olaylardan köklü biçimde farklılık göstermezler. Yukarıdaki kesitlerde sözünü etmiş olduğumuz, anlatının temel yapılarından hareketle meydana gelen dolaylı türeme şunu düşünmemizi sağlar: Türemenin uygun yöntemleri aracılığıyla, *olayörgüleleştirilmiş-olay* kavramının mutlak tekillik, olumsuzluk ve sapma kavramlarına getirdiği yeniden açıklamayı *tarihsel olay* kavramına da yayabiliriz.

Uzun süre tarihi kavramının hangi anlamda dramatik olaydan (yani yukarıda belirttiğimiz gibi olayörgüleleştirilmiş-olaydan) *türediğini* göstermek amacıyla, Fernand Braudel'in *Écrits sur l'histoire* (Tarih Üstüne Yazılar) adlı kitabına yeniden dönmek istiyorum. Bu yazıların olay tarihçiliğini eleştirmiş olmalarına rağmen –ya da bu eleştirilerden yararlanarak– buradaki açıklamalarımı yapacağım.

Braudel yönteminin karşı çıkılamayacak başarısından, yani toplumsal zamanın *çoğulluğu* kavramından hareket edeceğim. Braudel'in *La Méditerranée...* adlı kitabı için yazdığı önsözdeki

terimlerle belirtecek olursak “tarihin katlar halindeki düzlemlere ayrıştırılması” (*Écrits...*, s. 13), anlatı zamanının kuramına önemli bir katkıdır. Geriye dönük sorgulama yönteminin de buradan hareket etmesi gerekir. “Hemen hemen devinimsiz bir tarih”, “yavaş ritimli bir tarih” ve “birey boyutlu bir tarih” (yani uzun süre tarihinin tahtından indirmek zorunduğu şu olay tarihi) arasındaki ayrımı neyin mümkün kıldığını sorgulamak gerekir.

Öyle sanıyorum ki, bunun yanıtı, *birlik* ilkesi tarafında aranmalıdır: Çünkü süreler birbirinden farklı olmasına karşın Braudel’in yapıtının üç bölümünü birarada tutabilen, bu *birlik* ilkesidir. Okurlar, bu bölümlerden her birinin ayrı olarak var olabilme hakkı bulunduğunu kabul etmekle yetinemez – önsözde “Bölümlerden her biri tek başına bir açıklama denemesidir” denmektedir (s. 11). Zaten kitabın başlığı bile, ikili göndermesiyle (bir yandan Akdeniz’e, öte yandan II. Felipe’ye) okurları, uzun sürenin yapı ile olay arasında nasıl geçiş yaptığını sorgulamaya çağırır. Uzun süre işlevinin bu dolayımını anlamak, bana göre, yapıtın üç bölümünün oluşturduğu *bütüne* bağlanan *olayörgüsü*nün ayırıcı niteliğini tanımak demektir.

Yorumlamamı artık *Écrits sur l’histoire*’da biraraya getirilmiş yöntem açıklamalarına değil de *La Méditerranée et le monde méditerranéen à l’époque de Philippe II*’ye ilişkin olarak, bıkmadan usanmadan yaptığım okumaya (1976’daki üçüncü baskıya ilişkin okuma) dayandıracağım. Bu okuma yapıtın bütünlüğündeki tutarlılığı sağlayan geçiş yapılarının önemli rolünü açığa çıkarmaktadır. Yapıtın bütünündeki düzenlenişin, yarı-olayörgüsü açısından incelenmesine izin veren de işte bu yapılardır.

Geçiş yapısı deyişinden, yapıtın önden arkaya doğru ve arkadan öne doğru okunmasını sağlayan bütün çözümleme ve sunuş yöntemlerini anlıyorum. Bu bakımdan, şunu rahatlıkla söyleyebilirim ki, kitabın birinci bölümü, coğrafyanın ağır basmasına karşın, tarihsel özelliğini koruyorsa eğer, bu, hem ikinci ve üçüncü bölümleri haber veren, hem de yapıtın, geri kalan bölümde kendi olay [dram] kişilerini kullanabileceği sahneyi hazırlayan belirtiler gereği olmaktadır. Uygarlık olgularının uzun süresine ayrılmış olan ikinci bölümün işleviyse iki kutbu, yani

birinci cildin göndermede bulunduğu Akdeniz ile üçüncü cildin göndermede bulunduğu II. Felipe'yi birarada tutabilmektir. Bu açıdan, ikinci bölüm hem ayrı bir inceleme konusudur hem de bir geçiş yapısıdır. İkinci bölümü, iki yanındaki kanatlara bağlayan da işte bu sonuncu işlevdir.

Birkaç ayrıntıya başvurarak bunu göstermeye çalışalım.

Önce birinci düzeyi ele alalım: Bu düzeyin ana konusu, zamandan çok mekân gibi görünmektedir. Değişmeden, devinimsiz olarak kalan, İç Akdeniz'dir. Ama, Akdeniz'in tarihine ait olmayan hiçbir şeyden de söz edilmemektedir.³⁷ Kara parçaları arasındaki bu denize ayrılmış üç altbölüme bakalım. Burada, aralarında deniz yüzeyinin de bulunduğu, üzerinde insanların oturduğu ya da oturmadığı mekânlar söz konusudur yalnızca. İnsan her yerde varlığını korur, onunla birlikte de bir sürü karakteristik olay meydana gelir: Dağlar özgür insanlar için sığınma ya da korunma yeri olarak dikkati çeker. Kıyılardaki ovalara gelince, bunlardan sömürgeleştirme, akaçlama [drenaj] çalışmaları, toprakların iyileştirilmesi, halkların dağılımı ve her çeşit yer değiştirmeye (yaylaya çıkma, göç etme, istila etme)³⁸ birlikte söz edilir. Denizlere, kıyılara ve adlara gelince, bunlar da söz konusu coğrafi tarih içinde, insanlar açısından ve insanların deniz üzerindeki hareketlerine göre yer alırlar. Denizler, kıyıları

37 Özellikle insan verilerine özen gösteren bir coğrafyanın çerçevesi içinde yer alan birinci düzey soruşturması "aynı ölçüde ve hatta daha da fazlasıyla belli bir tarihin arayışı içindedir" (I, s. 21). Bu, "sürekli değerleri ortaya çıkaran yavaş hareketli bir tarihtir" (ay.y.); dolayısıyla da coğrafyayı bir aracı olarak kullanır. Bu bakımdan, Braudel'in yaklaşık 200. sayfaya kadar Akdeniz'in "fiziksel birliği" üstünde duruyor olması dikkat çekicidir. "Akdeniz'in, kendisini aydınlatan gökyüzünden sorumlu olmadığı" (I, s. 212) pekâlâ kabul edilebilir ama burada söz konusu olan fiziksel birlik her şeyden önce bazı engellerin –denizin zorlu koşulları, kışların sertliği, güneşin yakıcılığı– sürekliliğidir, ve Akdeniz insanının kimliğini yapan her şeydir: Akdeniz insanı karşılaştığı bütün bu güçlükleri gidermeye çalışır, savaşlarını, ticaretini, komplolarını, elbette buğday, zeytin, bağdan kurulu o ebedî üçlünün etkisinde kalarak mevsimlere göre ayarlar: "Bir başka deyişle, aynı tarım uygarlığı ve insanların fiziksel ortama aynı şekilde egemen olmaları söz konusudur" (I, s. 215).

38 "İnsan bu uzun tarihin işçisidir" (I, s. 57). "Bütün İspanya, denize açılmış bu güney ülkeleri yararına insanlarını yerinden yurdundan eder" (I, s. 75). "Bütün bu hareketlerin gerçekleşebilmesi için yüzyıllar gerekir" (I, s. 92). Sözü'nün kısası "uzun sürenin coğrafi gözlemi, bizleri tarihin tanımış olduğu en yavaş salınımlara doğru yönlendirir" (I, s. 93).

ve adalarıyla birlikte, insanlar tarafından keşfedilmek ve araştırılmak üzere vardılar. İktisadi ve siyasi bağımlılık ilişkilerine (Venedik, Cenova, vb.) değinmeden onlardan söz etmek, birinci düzeyde bile olanaklı değildir. İspanyol ve Osmanlı imparatorlukları arasındaki büyük çatışmaların gölgesi deniz manzaraları üstüne çoktan yansımıştır. Ve güç ilişkileriyle birlikte de, olaylar uç vermeye başlar.³⁹

Böylece ikinci düzey birinci düzey tarafından hem içerilmiş hem de öncelenmiş olur: Buna bağlı olarak coğrafi tarih de hızla coğrafi siyasete dönüşmüş olur. Aslında, birinci bölüm her şeyden önce Osmanlı ve İspanyol İmparatorlukları arasındaki kutsallığı ortaya koyar.⁴⁰ Denizler artık siyasetin alanları haline gelmiştir.⁴¹ Bakışımız, adalardaki sakin yaşam, adaların eski ile yeni karışımı olan yavaş ritmi üstünde odaklanmaya çalışabilir. Büyük tarih, sürekli olarak adalara yanaşıp yarımadalara⁴² da birbirine bağlarken, siyasal üstünlük, "onunla birlikte de bütün öteki üstünlükler, ekonominin ve uygarlığın üstünlükleri" bir yarımadadan öbürüne geçer (I, s. 151). Coğrafya o kadar az bağımsızdır ki, dikkate alınan mekânın sınırları da tarih tarafından sürekli yeniden çizilir.⁴³ Akdeniz, etki alanlarıyla ölçülür. İşin içine aynı anda ticaret olgusu da katılır. Bu nedenle Akdeniz mekânını Sahra'ya ve Avrupa berzahlarına kadar yaymak gerekir. Braudel birinci cildin tam ortasında şu açıklamayı yaptıktan geri durmaz: "Yineleyelim: Tarihi yapan, coğrafi mekânlar değil, bu mekânları yöneten ya da keşfeden insanlardır" (I, s. 206). Bu nedenle, birinci düzeyin son altbölümü fizik birliğinden "bütün kitabın yönelmiş olduğu" (I, s. 252) insan birliğine yönelir

39 "Yeni olay, 1590 yıllarından başlayarak Kuzey gemilerinin kitleler halinde gelişidir" (I, s. 109). Gırnata savaşın adını belirtmemek de olanaksızdır...

40 "Bu büyük Akdenizlerden her biri bu iki emperyalizmi taşımış, bir bakıma da yaratmıştır" (I, s. 125).

41 "Siyaset yalnızca temelde yatan gerçekliği kopya eder. Birbirine düşman hükümdarlar tarafından yönetilen bu iki Akdeniz, fiziksel, ekonomik ve kültürel açıdan da birbirinden farklıdır; her biri ayrı bir tarih bölgesidir" (I, s. 125).

42 Biri dağılan, öbürü kurulan bu iki bağlantı, bu iki yaşam, denizin tarihini özetler" (I, s. 151).

43 "Akdeniz (I, ve ona eşlik eden en büyük Akdeniz) insanların yarattığı Akdeniz'dir; insanların yazgısının çarkı, Akdeniz'in yazgısını belirler, onun alanını genişletir ve daraltır" (I, s. 155).

açıkça. Ve insanların çalışması ("Akdeniz'in bölgelerini birbirine bağlayan su değil, deniz halklarıdır"), yollardan, pazarlardan, ticaretten kurulu, hareketli bir mekân yaratır. Bu nedenle, daha şimdiden bankacılıktan, sanayi ve ticaretle uğraşan ailelerden, özellikle de sanayileşmenin, bütün görünümünü yeniden biçimlendirdiği şehirlerden söz etmek gerekir.⁴⁴

İkinci düzey ise, kuşkusuz, uzun süre tarihçisinin kendini en fazla mutlu hissedip hareket ettiği yerdir. Ancak, bu düzeyin tek başına ele alındığında, tutarlılıktan ne kadar yoksun olduğunu da görmek gerekir. Yapı alanı ile konjonktür alanı arasında gidip gelen bu düzeyde, birbirine rakip üç düzenleniş sistemi ortaya konur: Genel olarak gelişme halindeki iktisadi konjonktür sistemi; İspanya ve Osmanlı İmparatorluğu gibi hareketli iki kutup tarafından yönetilen fiziksel-siyasal ilişkilerin sistemi; uygarlıklar sistemi. Ne var ki, bu sistemler tam olarak birbirleriyle örtüşmezler: Kitabın bir baskısından öbürüne görülen, iktisadi konjonktürün birleştirici maddeciliğine giderek artan biçimde boyun eğme eğilimi de buradan kaynaklanıyordur belki de.

"Ekonomiler" başlığından itibaren –ilk düzenleyici sistem– görece olarak birbiriyle uyumsuz sorunlar incelenmeye başlanır: mekânın ve insan sayısının imparatorlukların idaresi açısından getirdiği zorunluluklar; değerli madenlerin büyük miktarda akışının oynadığı rol; para olayları ve fiyatların değişimi; son olarak da ticaret ile taşımacılık. Braudel işte bu birinci sistemi yerine oturtabilmesi sayesinde, bütünselleştirme etkeninin (eğer böyle bir şey varsa) hangi düzeyinde yer aldığı sorusunu giderek artan bir ısrarla sorar: "Avrupa ekonomisinin modeli oluşturulabilir mi?" Evet oluşturulabilir. Ama bunun için de elbette belirsiz ve değişken sınırlarına karşın "kendi içinde tutarlı bir bölge" (I, s. 383) olarak kabul edilecek bir "dünya-ekonomisi" kavramının gerçekliğinin doğrulanabilmesi gerekir. Ne var ki böyle bir şey, değiş-tokuşların hesabını yapacak para standartları bulunmadı-

44 Şehirler, tarihçi-coğrafyacının söyleminde önemi büyük olan olayların yer almasına yol açar (I, s. 310-312). Çünkü tarih, bölgesel yönetimlerin girişimlerine karşı koyan, iktisadi konjonktüre göre büyüyen ya da sönen şehirlerle doludur. Evet, şehirler çözümlemenin birinci aşamasının ortaya koyduğu değişmezliklerin, sürekliliklerin ve yinelenmelerin temeli üstünde "evrim, konjonktür konular" (I, s. 322).

ğından rastlantıya dayalı bir girişim olarak kalır. Öte yandan, Cenova-Milano-Venedik-Floransa dörtgeninin tepe noktalarıyla öteki ticaret alanlarının tarihini ilgilendiren ve ne zaman gerçekleştiği kesinlikle saptanmış olan birçok olay, üçüncü düzey ile ikinci düzeyin sürekli olarak birbirinin içine geçtiğini doğrular. Devletlerin ve kapitalizmin gelişmesi sonucu ekonomileri konu edinen uzun süre tarihi de olayların tarihine yönelmekten hiçbir zaman geri durmaz.⁴⁵ Braudel, ticaretten ve taşımacılıktan söz ederken amacını yineler. "Bizi ilgilendiren, bütünü gösteren genel düzeni çıkarabilmektir" (I, s. 493). Ama, karabiber ticareti, buğday krizi, Akdeniz'in Atlas Okyanusu'ndaki gemilerle istila edilmesi, vb. birçok olayın (Portekiz'in karabiber tarihi, Welser ve Fugger sözleşmeleri, rakip yollar arasındaki mücadele) yaşanmasına yol açtığı gibi, anlatıda görülenlerin ötesine de geçmeye zorlar.⁴⁶ Akdeniz'deki dengeler ve buğday krizleri, "buğday ticareti dramı" (I, s. 530), Atlas Okyanusu'ndan gelen yelkenlilerin istilasını tarihte yer eden birçok önemli olaya dönmüştür ("Hollandalılar 1570'den itibaren Sevilla'yı en ufak bir direnişle karşılaşmadan nasıl aldılar", I, s. 573). Tarih, olayın oluşumunu büyük ekonomiler, dünya ekonomileri yönünde yeniden geriye doğru izlemeyi hiçbir zaman bırakmamıştır, çünkü yukarıda adını geçirdiğimiz çaptaki olayları açıklayacak olanlar bu türden ekonomilerdir.

45 Değerli madenler, paralar ve fiyatlarla ilgili altbölümde (I, s. 420 ve ötesi), ticari hareketlerdeki değişikliklerin, madenlerin artışının ve çıkarılmasının önemli tarihler olarak belirtildiği görülür. "Portekizlilerin Afrika'nın yukarı kıyısı boyunca ilerlemeleri önemli bir olaydır" (I, s. 427). Braudel, biraz daha ileride de şöyle der: "Zorlu geçen 1557-1558 savaş yılları sırasında, madenlerle yüklü gemilerin gelmeleri Anvers limanındaki en büyük olaydır" (I, s. 437). Madenlerin Batı yolları üzerindeki çevrimiyle ilgili çok sayıda tarih belirtilmiştir. Krallıkların hileli iflaslarının tarihleri belirlenmiştir (1596, 1607, vb.). Burada kuşkusuz açıklama şemasını doğrulayabilmek için değişmez etkenleri yakalayabilmek söz konusudur. Ama bunu içinde olay tarihini, önemli olayları ve özel adlarıyla kat etmek, II. Felipe'nin adını vermek, kararlarını dikkate almak gerekir. Böylece, üçüncü düzeyin gölgesi ikinci düzeyin üstüne düşer: Bu da bir yanda yer alan siyaset ve savaş ile öte yanda yer alan ekonomiler arasındaki birbirine geçişlerden kaynaklanır.

46 "Bütün bu olaylar, sonuç olarak da karabiber ile baharat savaşındaki olaylar, dünya çapındaki sorunun, yani Amerika'nın Molük adalarındaki ya da Sumatra adasının batı ucundaki gümüş madeni yatakları sorununu gizleme sakıncası taşır" (I, s. 515).

İkinci düzeyde, imparatorluklar, toplumlar, uygarlıklar gibi düzen getirici başka ilkeler de yer alır. Bazen, tarihin örülüşünü, imparatorluklar sağlar gibidir: "XVI. yüzyılda Akdeniz'in dramı öncelikle siyasal büyüme dramıdır, dev güçlerin ortaya çıkışıdır" (II. 9): Doğu'da Osmanlılar, Batı'da Habsburglar. Buradaki olayları yaratanlar, kişilerdir (Şarlken ile Kanuni Sultan Süleyman), onların imparatorlukları değil elbette. Ama kişilerin ve koşulların varlığını yadsımadan, dikkati daha çok, XV. ve XVI. yüzyıllardaki ekonomik yükseliş ile birlikte geniş imparatorluklar için sürekli elverişli hale gelen konjonktüre, daha genel olarak da XVI. yüzyılda yükselişini ve çökmeye başlayışını gördüğümüz o son derece geniş siyasal oluşumlar için elverişli ya da elverişsiz olan etkenlere yöneltmek gerekir.⁴⁷ Konjonktürün taşıdığı anlam içinde, İber yarımadasındaki birliğin temelleri yoktu; aynı zamanda gizemli bir imparatorluk inancının yaratılması (Afrika'ya, ardından da Amerika'ya doğru yeniden fetih ve yayılma hareketi) da sağlam temellere dayanmıyordu. Ama önce İstanbul'un ardından, Suriye'nin, daha sonra da Mısır'ın Türkler tarafından fethedilmesi gibi büyük olaylar karşısında da "Ne büyük bir olay!" (II, s. 17) diye haykırmamak da güçtür. Her ne kadar "II. Felipe'nin İspanya'ya doğru çekilişi Amerika'nın gümüşüne doğru zorunlu bir geri çekiliştir" (II, s. 25) diye yazılabilmişse de, Şarlken ve II. Felipe gibi önemli kişilerin varlığı nasıl olur da ilk kez burada ortaya çıkarılmaz ki? Ancak, tarihçi bu arada II. Felipe'nin Madrid'e kapanmak yerine başkentini neden Lizbon'a taşımadığı konusundaki üzüntüsünü de belirtmekten geri kalmaz. Burada her şeye karşın, uzun süre tarihi ağır basıyorsa eğer, bu, devletlerin ve ekonomilerin yapısının karşılıklı ilişkiler içinde olmasından kaynaklanır. Ekonomi üstünde fazlasıyla duran Schumpeter'in tersine, siyasete ve kurumlarına da aynı ölçüde ağırlık vermek gerekir.⁴⁸ Ama siyasetten söz edilebilmesi için de siyasetin büyüklüğünü yapanların,

47 "Olayların dökümüne dayanmayan bir kronoloji yapmaktan daha zor bir iş yoktur: Böyle bir şey, yanlış olasılığının her zaman bulunduğu tıptaki teşhis koymaya ve kulakla dinlemeye benzer" (I, s. 10).

48 Devlet "tıpkı kapitalizm gibi çoğul bir gelişmenin ürünüdür. Aslında, geniş anlamda konjonktür, kendi hareketliliğinde siyasal dayanakları taşır, onları destekler ya da onlara yüz çevirir" (II, s. 28).

yasa koyucuların ve aralarındaki satın alınabileceklerin, devletlerin mali güçlüklerinin, mali savaşların tartışılması gerekir. Siyasal teşebbüsün kendi oyuncuları vardır.

İkinci düzeyin bütün sahnesini yalnızca ekonomiler ve imparatorluklar kaplamaz. Uygarlıklar da söz konusudur: “Uygarlıklar, Akdeniz’in en karmaşık, en çelişkili kişileridir” (s. 95); çünkü hem birbiriyle kardeşirler hem de tekeldirler, hem hareketlidirler hem de sürekliliklerini korurlar, hem yayılmakta hızlı davranırlar hem de ötekilerden bir şey almamakta direnirler. İspanya’nın kendi Barok’u vardır. Karşı-Reform onun Reform’udur: “Demek ki, reddetme, kararlı ve kategorik olmuştur (II, s. 105). Braudel “şu şaşırtıcı süreklilikler”i belirtmek için harika bir betimleme yapar: “Bir uygarlık, temelde, insanlar ve tarih tarafından çalışılmış, düzenlenmiş bir coğrafi alandır. Bu nedenle, kültür sınırları, olağanüstü süreklilikte kalıcılığı olan kültür mekânları vardır: Dünyadaki hiçbir karışım [melezlik] bunu değişikliğe uğratabamaz” (II, s. 107). Uygarlıklar ölümlü müdür? Elbette ölümlüdür, “ama temelleri varlıklarını korur, yok edilemez ve sanıldığından en az bin kat daha sağlamdırlar. Binlerce kez, öldükleri sanılmış, ama onlar direniş göstermişlerdir. Yüzyılların tekdüze akışı içinde, kımıldanmayan kütlelerini korurlar” (II, s. 112). Ama bu arada bir başka etken araya girer: Uygarlıkların sayısı çok fazladır; onların bağlantı, sürtüşme ve çatışma noktalarında yeniden olaylar meydana gelir: Eğer bunun nedeni İspanyolluğun her türlü melezliği reddetmesiye eğer, o zaman, “İslam’ın İber yarımadasında yavaş yavaş yok oluşu”nun (II, s. 118), “Gırnata’daki dram”ın ve hatta “Gırnata’dan sonraki Gırnata’dan” (s. 126) hâlâ söz edilmesine neden olan kalıntıların, sızmaların ve kökten yok etmelerin iyice anlatılması gerekir.⁴⁹ Ardından da aynı şemaya göre Yahudilerin yazgısı ele alınmalı ve Marranolar ile Moriskoların direnişleri iyice hesaplanmalıdır. Ama burada da, olayların akışını geriye doğru izlemek ve Yahudilerden ölenler ile konjonktürdeki hareketlilik arasındaki gizli bağı kavramak gerekir: “Buradaki asıl suç, Batı dünyasının bütünüyle gerilemesindedir” (s. 151). Böylece 1492 tarihi, yavaş

49 “İspanya, bütün çözümler arasında en radikal olanını, sürgünü seçti; yani bitki örtüsünü kendi toprağından bütünüyle söküp atmaya seçti” (II, s. 130).

bir gerileme döneminin sonuna yerleştirildiğinde o karanlık ihtişamını biraz yitirir. Manevî açıdan kınama da, hafiflemese bile, en azından ince farklıklar içermeye başlamıştır.⁵⁰ Uygarlıkların uzun konjonktürleri ile ekonomilerin konjonktürleri birbirine geçer. Geriye kalan gerçek şudur: İslam'ın ve Yahudiliğin reddedilmesi, uygarlıkların ekonomilere göre daha özgül nitelikler taşıdığına tanıklık eder. Son olarak, ve de özellikle, uzun süre olgularının arasına, yeniden savaşların tarihini yapmaya kalkmadan, savaş biçimlerini de katmak gerekir. Ama yine de savaş tekniklerini değerlendirmek, imparatorlukların iflasına neden olan savaş harcamalarını ölçmek ve özellikle uygarlıkların uzun ömürlü olduklarını savaşlar sırasında görebilmek için, olayları yakından izlemek gerekir. Aykırı belirtiler gösteren, önce kendini kabul ettirip sonra başkalarıyla yer değiştiren ideolojik konjonktürler, yaşayanların ve tanıklık edenlerin gereğinden çok fazla değer verdikleri olaylara (sözgelimi İnebahtı savaşı) da görece olarak ağırlıklarını yansıtmaya olanağı verirler. Olayları taşıyıcı olan ve üst üste binen bu durumlar, denize ve karalara ekonominin, imparatorlukların, toplumların ve uygarlıkların şokunu kaydederler. İkinci düzeyde işlem gören bu çok sayıdaki düzenleyici ilkelerin arasında görülen rekabet Braudel'in dikkatinden kaçmamıştır. İkinci cildin sonunda –ve son baskılarda– yalnızca ekonomik konjonktürle ya da daha doğrusu çok sayıda konjonktürle düzenlenen tarihin (çünkü bir değil birçok konjonktür vardır) iyi ve kötü yanlarını tartışır. Hem zaten bir tek ekonomik konjonktür de yoktur, yüzyıl süren bir “trend” (bu “trend”in geri çekilmesinin süresel sınırı da kitabın bir baskısından öbürüne farklı olarak belirtilmiştir) ile uzun, yarı-uzun ve kısa konjonktürler aşaması vardır. Ama özellikle şunu itiraf etmek gerekir ki, kültürel konjonktürler, yüzyıllık “trend” üzerinde bile olsa, ekonomik konjonktürle biraraya gelmezler. İspanyol altın çağı yüzyılın en büyük altüst oluşunun ötesinde gelişmiş değil midir? Bu son dönem gelişmeleri nasıl açıklanabilir ki? Tarihçi bu konuda bir duraksama içindedir: Ekonomik konjonktürün siren sesine karşın, tarihçi, tarihin yeniden bir ço-

50 “Geçmişinde, bir kere için olsun, başkasını kendisine yeğlemiş olan hangi uygarlıktır?.. Konjonktürün bunda sorumluluğu vardır” (II, s. 153).

ğulluk ve kararsızlık içine girdiğini itiraf eder..., belki de bütündür elimizin altından kaçıp gidecek olan...

Demek ki, ilk iki bölümde, her şey, ele alınan yapıyı, sahneye "siyaseti ve insanlar"ı çıkaran bir olaylar tarihiyle taçlandırmaya çalışır. Yapıtın üçüncü bölümüyse geleneksel tarihe verilmiş bir ödün olarak görülemez hiçbir biçimde: Global bir tarihte değişmeyen yapılar ve yavaş seyreden gelişmeler belki de işin özünü oluşturur ama "bu öz, bütünlük demek değildir" (II; s. 223): Peki neden? Çünkü, önce, olaylar, tarihin derin katmanlarının tanıklığını yapar. Yapıtın ilk iki bölümünde, daha önce de gördüğümüz gibi, "olaysal göstergeler" (II, s. 223), hem belirti hem de tanıklık olarak büyük ölçüde kullanılmıştır. Büyük tarihçi bu noktada şöyle demekten kaçınmaz: "Ben olayın düşmanı değilim, işte o kadar" (II, s. 223). Ama bir başka neden daha vardır: Olaylar, kendi düzeylerinde, tutarlılık sorunu ortaya koyar. Braudel de, açıklama düzeyinin gerektirdiği kaçınılmaz ayıklama [seçme] işlemini iki açıdan doğrular. Tarihçi, bir yandan, yalnızca önemli olaylar üstünde, yani sonuçların önemli kıldığı olaylar üstünde durur. Braudel burada, geriye dönük açıklama mantığı ve "uygunluk" arayışıyla, Weber ile Aron'un ortaya atmış olduğu tekil nedensel açıklama sorunuyla buluşur; ama böyle bir adlandırmayı da kullanmaz.⁵¹ Tarihçi öte yandan, olayların önemi konusunda, çağdaşlarının yargılarını göz ardı edemez; yoksa, geçmişteki insanların kendi tarihlerini yorumlama biçimini açıklayamamış olur. (Braudel burada Saint-Barthélemy katliamının temsil ettiği kopukluğun Fransızlar için ne anlama geldiğini anımsatır). Bu yorumlar da tarihin konusunun bir parçasıdır.

Böylece ekonomik konjonktürlerin zincirlenişi ile geniş anlamdaki siyasal olayların zincirlenişini (çağdaşlarının bir yüzyıl

51 Voltaire'in pek de bir sonuç alınmadığı için alaya aldığı İnebahtı savaşı, aslında "Akdeniz'de XVI. yüzyıldaki askerî olayların en fazla ses getireni olmuştu. Ama tekniğin ve cesaretin bu büyük zaferi tarihin sıradan bakış açıları içinde güçlükle yer almaktadır" (s. 383). İnebahtı savaşının önemli sonuçları olabilirdi, eğer İspanya bunların peşinden şevkle gidebilseydi. Sonuçta "İnebahtı savaşı hiçbir işe yaramadı" (II, s. 423). Bu açıdan "yazgının emekçisi" (II, s. 365) olan Don Juan de Austria'nın hesaplarına ayrılmış sayfalar dikkati çeker: Burada yapılmış açıklamalar, William Dray'in nedenlerle açıklama modelini olduğu kadar, Weber'in karşıt tahminlerle açıklama modelini de tam olarak karşılar.

içinde daha çok dikkate aldıkları siyasal olayların zincirlenişini; hem de siyasetin her şeye karşın oyunu sürdüren asıl etken olduğu bir yüzyıl içinde) çakıştırmak olanaksız hale gelir. Üstelik bu iki zincirleniş arasında da büyük aralıklar vardır: Daha önce de gördüğümüz gibi, imparatorlukların, toplumların, uygarlıkların ve hatta savaşın tarihi tarafından doldurulan aralıklardır bunlar.⁵²

Burada Braudel'in sanatı, kendi olaylar tarihini –onun yapıtında tarihler, savaşlar, antlaşmalar hiç de az sayıda değildir– yapılandıranıdır. Olayları bütün öbür tarihçilerin yaptığı gibi, dönemlere ayırmakla kalmaz, aynı zamanda onları yapıların ve konjonktürlerin içine yeniden oturtur; bu tıpkı, daha önce, olayları, yapılara ve konjonktürlere tanıklık etmek için işin içine katmış olmasına benzer. Burada, olay, konjonktürleri ve yapıları toplayıp yoğunlaştırır: "II. Felipe, tek başına bu imparatorluğun, güçlerinin ve güçsüzlüklerinin toplamıydı" (II; s. 322). Bu siyasal tarihi yapılandıran şey, "dış dünyada Türk gücünün ağırlığını duyurduğu büyük saldırı cepheleri arasında gerekli denkleştirmeleri kuran [bir tür] siyasal fiziktir [uluslararası ilişkiler fiziğidir]" (II, s. 451). II. Felipe'nin imparatorluğu Atlantik'e ve Amerika'ya doğru kaymaya başladığı andan itibaren, geniş çaplı bir güç aktarımı gerçekleşir. Bunun üzerine, "İspanya, Akdeniz'i terk eder" (II, s. 467). Akdeniz de aynı anda büyük tarihin dışına çıkar.⁵³

Mademki anlatılan bu tarihi, peki o zaman neden anlatıma II. Felipe'nin 13 Eylül 1598'de ölümüne ilişkin şatafatlı sayfalarla son verilmiştir. Akdeniz'in büyük tarihi açısından bu

52 Braudel'in ara sıra olay tarihine karşı çıktığı ve konjonktür tarihine kaydığı görülür: Bunu da yalnızca, daha önce belirtmiş olduğumuz gibi, İnebahtı savaşını ele aldığında değil, ama iki büyük siyasal gücün mücadele etmeye yoğun biçimde karşı çıkmaları ve savaşın genel olarak gerilemesi olgularıyla karşılaştığında uygular: Bu durumda, İspanya, Afrika'dan vazgeçmekle coğrafi görevini yerine getirmemiş olurdu? "Ama bu oldukça anlamsız süreçlerin üzerinde ısrarla durulması gerekir. İleride bir gün konjonktür tarihçileri bunları ele alacaklar ve belki de bir anlam vereceklerdir" (s. 430).

53 Braudel 1601'deki kaçırılmış fırsattan söz ederken şöyle der: "Büyük savaşın çöküşü Akdeniz'in kendi çöküşünün öncü işareti gibidir; Akdeniz'in bu çöküşü de zaten XVI. yüzyılın son dönemiyle birlikte kesinleşmiş ve belirgin hale gelmiştir" (II, s. 512).

ölüm, büyük bir olay değildir.⁵⁴ Ama “düşmanlarına sonu gelmez gibi görünen uzun bir hükümranlılığın bitiminde” (II, s. 512), bu ölüm, o dönemde etkisi görülen bütün herkes için en büyük olaylardan biriydi. Ancak, çağdaşların bakış açısının da, tarih için bir konu oluşturduğunu söylememiş miydik? Belki de daha da ileri gitmek gerekir – bu uyarı da, kitaptaki üç bölümün o güzelim düzenlenişini yeniden sorgulama durumu yaratır: Ölüm, bir açıklamanın dokusu içine tam olarak oturmayan bireysel bir yazgıyı açığa çıkarır; böyle bir açıklamanın boyutları da ölümcül zamanın boyutları değildir.⁵⁵ Böyle bir yazgıyı kestirip atan ölüm olmadan da, tarihin, insanların tarihi olup olmadığını bilebilir miyiz?

Şimdi ikinci savıma geliyorum: Yapıt üç düzeyiyle *birlikte* bir *yarı-olayörgüsü*, yani Paul Veyne’in verdiği geniş anlamıyla bir olayörgüsü oluşturur.

Yapıtın, olayörgüleştirmedeki anlatısal model ile olan yakınlığını üçüncü düzeyle sınırlandırmak yanlış olur: Çünkü böyle olursa, *olayörgüsü* kavramında, buna bağlı olarak da *olay* kavramında bir yeni bakış açısı getirmeyi amaçlayan çalışmanın sağlayacağı önemli yarardan yoksun kalınmış olur.

Braudel bazı açıklamalarıyla (“konjonktürün anlatılışı”ndan söz etmez mi?) bir sezdirmede bulunuyor olsa bile, ben, olayörgüsüyle ilgili bu yeni açıklamayı yalnızca orta düzeyde araştırma yoluna gitmek isteğinde de değilim: İktisat tarihinde olay örgüsü yaratabilecek şey, onun çevrimsel özelliği ile kriz kavramının orada oynadığı roldür.⁵⁶ Kalkınma ve gerileme ha-

54 “Akdeniz sözcüğünün, bizim yüklediğimiz anlamdayer etmediğini sanıyorum onun kafasında. Gerçek bir coğrafya, prenslerin çitiminde yer almıyordu. Eylül 1598’de sona ermiş olan bu uzun can çekişmenin Akdeniz tarihinde büyük bir olay olmaması için her türlü yeterli neden vardır... Ayrıca, biyografi tarihi ile yapılar tarihinin, daha çok da mekânlar tarihinin arasındaki mesafenin yeniden belirginleşmesi için de yeterli neden mevcuttur” (II, s. 514).

55 “Bu adamı, asıl, dinsel yaşam doğrultusunda, belki de Karımelit devriminin atmosferi içinde anlamak gerekir” (II, s. 513).

56 “Histoire et sciences sociales” başlıklı incelemede şu satırları okuruz: “Yeni bir tarihsel anlatı biçimi ortaya çıkar. Buna, konjonktürün, çevirimin, hatta çevrimler arası ilişkilerin “anlatım”ı diyebiliriz: Karşımıza seçenek olarak on yıl, çeyrek yüzyıl ve en uç aşamada Kondratieff’in klasik çevriminin yarım-yüzyılını çıkarır” (*Écrits sur l’histoire*, s. 48). Braudel *The Cambridge Economical History of*

reketleri, hem Avrupa'nın zamanı hem de az çok bütün dünyanın zamanı ile ölçülen tamamlanmış çevrimler-arası ilişkiyi temsil eder. *Civilisation matérielle et Capitalisme* (Maddi Uygarlık ve Kapitalizm) adlı kitabın *Temps du monde* (Dünyanın Zamanı) başlıklı üçüncü bölümü, dünya-ekonomilerinin yükselişini ve gerilemesini, konjonktürün yavaş ritmine göre ele alan görüş üstüne oturtulmuştur. Böylece "trend" kavramı da olayörgüsü kavramının yerini almaya başlar.⁵⁷

Europe'ta (IV. cilt) çevirimi şöyle tanımlar: "Çevrim [döngü] sözcüğü bir mevsim hareketi için kullanılabildiğinden bizi yanıltmamalıdır; terim ikili bir hareketi, bir yükseliş ve bir iniş belirtir, ikisinin arasında sözcüğün kesin anlamıyla kriz olarak adlandırılan bir tepe noktası yer alır" (s. 430). Bu metne yaptığım göndermeyi M. Reep'in yayımlanmamış bir yazısından aldım. Ayrıca, çevrim kavramının Aristoteles'in *mythos* kavramıyla şu iki özelliği paylaştığı görüşünü de M. Reep'e borçluyum: Ekonomik yaşamın bir *mimesis*'ini oluşturmak (*mimesis* II anlamında kuşkusuz) ve özellikle kriz kavramının, iki çevrim arasına kattığı orta bir eklemlenme noktasını, yani dönüşüm noktasını [*peripeteia*: baht dönüşü] temsil etmek.

⁵⁷ *Le Temps du monde* (Paris, Armand Colin, 1979) bile, yazarın "Önsöz"deki (s. 8) itirafında belirttiği gibi, yerine getiremeyeceğinden fazlasını vaat etmektedir. Her ne kadar dünya tarihini "bütün kronolojik akışı ve çeşitli zamansallıkları içinde" kavrama tutkusu varsa da dünya zamanının, insanlar tarihinin bütününe kapsamadığı da açıkça görülür. "Bu olağanüstü zaman, yerlere ve çağlara göre, bazı mekânları ve bazı gerçekleri yönetir. Ama başka gerçeklikler, başka mekânlar da dikkatinden kaçır, ona yabancı kalır... İktisadi ve toplumsal açıdan ileri düzeydeki ülkelerde bile, dünyanın zamanı her şeye egemen olmamıştır" (s. 8). Kitap da zaten sektöriyel, maddi ve ekonomik bir tarih çizgisine ayrıcalık tanır. Bu sınırlar içinde kalacağını açıklayan tarihçi "dünya ölçeğinde -tek geçerli olan da budur- karşılaştırmalar yaparak akıl yürütmeye çalışır (s. 9). Böyle bir yüksek noktadan bakan tarihçi, "artık bizlerin asıl ya da tek rakibi olan zamana egemen olma" (s. 10) çabasına girişebilir. Avrupa'nın, *dünya-ekonomileri* olarak kabul edilmeyi hak eden kesintisiz deneyimlerini eklemlmeyi sağlayan da yine *uzun süre* oluşmuştur. Avrupa'nın bu deneyimleri şu koşullarda değerlendirilmiştir: 1) yavaş değişim gösteren bir mekânda; 2) ağırlığını duyuran ve üstünlükleri birbirini izleyen bazı önemli şehirlerin (Venedik, Amsterdam, vb.) çevresinde; 3) son olarak da birbiriyle bağlantı içine sokulmuş bölgelerin aşamalandırılması ilkesine göre. Bu yaklaşım, zamanın (ve mekânın) konjonktür ritimlerine göre bölünmesi demektir; "bütün çevrimlerin en ihmal edilmiş olanı" (s. 61) yüzyıllık *trend*, konjonktür ritimlerinin en verimliisi olarak ortaya çıkar. Ben zaman konusundaki düşüncem açısından şunu dikkate alıyorum: "Trend, *kümülatif* bir süreçtir. Kendi kendine eklenir; her şey, sanki fiyatları ve iktisadi etkinlikleri yavaş yavaş artırıyor gibi gerçekleşir; bu da, ters yönde, yine aynı direktmeyle fiyatları ve iktisadi etkinlikleri, genel, pek hissedilmeyen, yavaş, ama uzun sürecek bir biçimde azaltmaya çalışmasına kadar sürer. Yıldan yıla pek fark edilmez; yüzyıldan yüzyıla ise önemli bir oyuncu

Bununla birlikte, kendimi böyle bir denklem içine kapama eğiliminde de değilim: Bunun nedeni, bu denklemin, olayörgüsü kavramına zorlamalı yorumlar getirmesi değil, ama yapının üç düzeyinde de olup biteni açıklayamıyor olmasıdır. Ekonomi tarihi, bir başlangıç ögesi ile bir bitiş ögesi seçildiğinde bir olayörgüsü olmaya yönelir; bu ögeler konjonktür tarihinden başka kategoriler tarafından sağlanır; konjonktür tarihinin de ilkece sonu yoktur, gerçek anlamda sınırsız bir tarihtir bu. Bir olayörgüsü yalnızca kavranabilir bir düzen içermekle kalmaz, ama içinde aşırıya kaçmayan bir mekân da barındırır; yoksa, Aristoteles'in *Poetika*'da belirtmiş olduğu gibi insan bakışı tarafından kucaklanamaz (1451, a 1). Peki, Akdeniz'in olayörgüsünü sınırsız kılan şey nedir? Hiç duraksamadan şöyle diyebiliriz: Dünya tarihi sahnesinde kolektif kahraman olan Akdeniz'in gerilemesi. Bu açıdan, olayörgüsünün sonu, II. Felipe'nin ölümü değil, iki siyasal dev gücün çatışması ve tarihin Atlantik'e ve Avrupa'ya kaymasıdır.

Bu global olayörgüsüne üç düzey de katkıda bulunur. Bir romancı –*Savaş ve Barış*'ta Tolstoy– bu üç düzeyi tek bir anlatı içinde yoğururken, Braudel, çözümleyici bir yaklaşım benimsyerek düzlemleri ayırt eder ve bütünün örtük görüntüsünü [imajını] yaratma işini *geçişimlere* bırakır. Bunun sonucunda da *güçlü bir yarı-olayörgüsü* elde edilir; bu yarı-olayörgüsü çok sayıda yan-olayörgüsüne parçalanmıştır: Bunlar da belirttik oldukları halde kısmî özelliklidir, dolayısıyla da soyuttur.

Yapıt, bütün olarak eylemin *mimesis*'i altında yer alır; çünkü sürekli olarak şunu anımsatmaktadır: “Eylemi yapanlar, coğrafi mekânlar değil, bu mekânların efendileri ya da yaratıcılarıdır” (I, s. 206). Bu bakımdan, konjonktür tarihi olayörgüsünü tek ba-

olarak ortaya çıkar” (s. 61). Gelgit imgesi, dalgaların üst üste binmesiyle, açıklama getirmekten çok işleri daha da karıştırır: “Hem son sözü dile getiremeyiz hem de onunla birlikte, bazı bilmediğimiz yasalara ya da eğilimleri yansıtan bazı kurallara uyar gibi görünen bu uzun çevrimlerin kesin anlamını gözden kaçıırız” (s. 65). Bu durumda, en fazla açıklıyor gibi görünen şey, aynı zamanda anlaşılmayı en az sağlayan şeydir demek gerekmez mi? Kitabımızın dördüncü bölümünde [4. ciltte] burada yalnızca bir itiraftan başka bir şey olmayan, herkesin bildiği bir gerçek gibi görünen şu soruna bir yanıt aramaya çalışacağız: “Kısa zaman ile uzun zaman birlikte vardılar ve birbirlerinden ayrılamazlar... Çünkü bizler hem kısa zamanda hem de uzun zamanda yaşarız” (s. 68).

şına oluşturmaz. İktisadi düzlemde bile, ekonomileri, özellikle de iki dünya-ekonomisindeki karşıtlıkları biraraya getirmek gerekir. Daha önce alıntılanmış olduğumuz şu kesiti yeniden ele alalım: “Siyaset, yalnızca altta yatan gerçekliği ortaya çıkarır. Birbirine düşman efendilerin yönetimindeki iki Akdeniz, iktisadi, kültürel açıdan birbirinden farklıdır, her biri ayrı bir tarih bölgesi oluşturur” (I, s. 125). Aynı anda, olayörgüsü dokusu da sezdirilmiş olur: İki Akdeniz arasındaki büyük karşıtlık ve aralarındaki çatışmanın gerilemesi.⁵⁸ Braudel’in anlattığı tarih eğer bu noktada yer alıyorsa, kitabın ikinci düzeyinin –uzun süre alanını tümüyle kaplamaktadır–, ekonomilerin gözden geçirilmesinden öte, siyasal fiziğin de hesaba katılmasını neden gerektirdiği anlaşılır; çünkü, imparatorlukların çatışmasına ve bu çatışmanın yazgısına ilişkin yarı-olayörgüsünü belirleyecek olan da yalnızca bu siyasal fiziğin eklenmesidir. Yükseliş evresi içinde, “XV. yüzyılda Akdeniz’in dramı öncelikle bir siyasal kalkınma dramıdır, dev güçlerin yerli yerine oturmasıdır” (II, s. 9). Öte yandan büyük bir “bahis” söz konusudur: Atlantik Reform’a mı yoksa İspanyollara mı ait olacaktır? Türkler ile İspanyollar aynı anda birbirleriyle ilgilenmez olduklarında, şu sorulmaya başlanır: Akdeniz’de imparatorlukların gerileme zamanı, başka yerlere göre daha erkenden gelmedi mi? Bu soru ağırlığını hissettirir, çünkü, dramda olduğu gibi, baht dönüşü burada da olumsuzluk taşır, yani başka türlü gerçekleşebilecek olayları içerir: Akdeniz’in gerilemesi mi söz konusudur? Elbette öyledir. Ama söz konusu olan yalnızca bu değildir. Çünkü İspanya, her zaman için yüzünü kesin biçimde Atlantik’e dönme olanağına sahipti. Peki neden bunu yapmadı?” (II, s. 48). Öte yandan, imparatorlukların çatışmasına ve bu çatışmanın Akdeniz dünyasının dışına çekilmesi ne ilişkin yan-olayörgüsü, monolitik uygarlıkların şokuna ilişkin

58 “Çünkü her şey derin gereksinimlerle, [ekonomik] dengenin bozulmaları ve yeniden düzenlenmeleriyle, zorunlu alışverişlerle harekete geçirilmiş ve uzaktan yönlendirilmişti” (I, s. 126). Biraz daha ileride Braudel “bütüne ilişkin ana hatlar”dan söz eder: Akdeniz’in büyük tarihin dışına çekilmesi, XVII. yüzyılın ortalarına kadar ertelenmiş gerilemesi. Ayrıca, şehir-devletlerin yerini giderek başlıca önemli şehirlerin almasından söz ederken de şöyle der Braudel: “Bunlar bizlere gelişmeden, konjonktürden söz ederler, yazgının izleyeceği çizginin önceden kestirilmesini bizlere bırakırlar: XVI. yüzyıla özgü yığınla belirtinin haber verdiği ve XVII. yüzyılın yoğunlaştırdığı geri çekilmedir bu” (I, s. 322).

yan-olayörgüsüyle birlikte ele alınmayı gerektirir. Braudel'in şu sözünü anımsayalım: "Uygarlıklar Akdeniz'in en karmaşık, en çelişkili anlatı kişileridir" (II s. 95).⁵⁹ Yukarıda, çatışmaların dönüşümlerine [baht dönüşlerine] yol açan olaylardan söz etmiştik: Moriskoların yazgısı, Yahudilerin yazgısı, dış savaşlar, vb. Şimdi de bu yan-olayörgülerinin büyük olayörgüsüne katkısından söz etmek gerekir. Dış savaşlar ile iç savaşların birbirini "iyice belirgin bir düzen içinde" art arda izlediğini söyleyen Braudel tıpkı bir dram yazarı gibi yapıtında şu sözlere yer verir: "Dış ve iç savaşların birbirini art arda izlemesi tarihin karışık bir döneminde yeni perspektifler sunar ve tarih hiçbir hile ya da yanılsama olmadan, birdenbire aydınlanır. Birbirine karşıt belirtiler taşıyan ideolojik konjonktürlerin kendilerini kabul ettirip birbirlerinin yerine geçtikleri görüşünden kurtulmak mümkün değildir" (II; s. 170). Nitekim Homeros'un Truva savaşı öyküleri içinde, *İlyada*'da anlatmayı seçtiği bütünü ayırt etmesi gibi, Braudel de, Batı ile Doğu'yu birbirinin yerine geçiren uygarlıkların büyük çatışması içinde, kahramanları, II. Felipe döneminde, İspanya ile Osmanlı İmparatorluğu olan çatışmayı seçer: Bunun örülüşünde de Akdeniz'in bir tarih bölgesi olarak gerilemesi yer alır.

Bu saptamayı yaptıktan sonra, yapıtın birliğini sağlayan büyük olayörgüsünün gücül bir olayörgüsü olarak kaldığını da itiraf etmek gerekir. Yapıtın amacı "geçmişin bütün değişik zamanlarını, en büyük sapmaları içinde kavramak, birlikte varoluşlarını, birbirine geçişimlerini, çelişkilerini, çoğul yoğunluklarını ortaya çıkarmak" (II, s. 515)⁶⁰ olduğundan, söylemi öğretici

59 Savaş biçimlerinden, özellikle de dış savaşlardan (Hacı seferleri, cihatlar) söz ederken, Braudel bir kez daha uygarlıklara, o "geniş çaplı anlatı kişileri"nin rollerine değinir (II, s. 170). Anlatı kişileri de, tıpkı olaylar gibi, başlıca olayörgüsüne katkılarıyla tanımlanırlar son derece klasik biçimde.

60 Braudel fiziksel zamana, parçalara ayrılmış sürenin kesitlerini biraraya getirme işlevini yükleyerek yapıtının bütünlük sorunundan ustalıkla sıyrılacağını düşünmedi mi acaba, bilmek isterdim. *Écrits* adlı kitabında şunları okuruz: "Oysa, bu şehirler, çalışmamızın sonunda birleşirler. Uzun süre, konjonktür, olay kolayca iç içe geçerler, çünkü hepsi aynı ölçekte ölçülürler" (s. 76). Hangi ölçektir peki bu, eğer fiziksel zamanın ölçeği değilse? "Tarihçi için her şey zamanla başlar, zamanla biter; bu matematiksel ve *demiurgos* nitelikli bir zamandır (insanı kolayca gülümsetir), iktisatçıların "dışta gelişen" [Fr. *exogène*] diyecekleri, insanların dışında olan zamandır; insanları iter, zorlar, değişik renklerdeki özel zamanlarını alıp götürür: Evet, bu, dünyanın buyurgan zamanıdır" (s. 76-77).

kılabilmek için, “üç farklı zamansallığın” (II, s. 515) birbirinden ayrı ele alınması gerekmiştir. Ama olayörgüsü gücül olabilecek kadar da etkindir. Gerçekleşebilmesinin tek koşuluysa, global tarihin hiçbir zorlama olmadan bütünleşmeye izin vermesidir.⁶¹

Braudel en sonunda, çözümleyici ve parçalara ayırıcı yöntemiyle yeni bir tür olayörgüsü yaratmıştır: Olayörgüsü her zaman için belli ölçüde, türdeş olmayan öğelerin bireşimiyse de, Braudel’in kitabındaki gücül olayörgüsü, türdeş olmayan zamansallıkları, çelişkili kronolojileri biraraya getirmekle bizlere yapıları, çevrimleri ve olayları birleştirmeyi öğretir.⁶² Bu gücül yapı, yine de, *La Méditerranée...* adlı yapıta ilişkin iki karşıt okuma [yorumlama] biçimi arasında bir yargıda bulunmayı sağlar... Birinci okuma, olay tarihini uzun süre tarihine, uzun süreyi de coğrafi zamana bağımlı kılar: Bu durumda asıl vurgu Akdeniz üstünedir; ama böyle olunca da, coğrafi zaman tarihsel özelliğini yitirme tehlikesiyle karşılaşır. İkinci okuma biçimindeyse, tarih, tarihsel olarak kalır, çünkü, birinci düzey, ikinci düzeye yaptığı göndermeyle kendini tarihsel olarak nitelendirmiş olur; ikinci düzey de tarihsel olma niteliğini üçüncü düzeyi taşıma yeteneğinden elde eder: Bu durumda da vurgu II. Felipe üstünedir; ama olay tarihi, Aristoteles’in iyi kurulmuş bir olayörgüsüne yüklediği zorunluluk ve olasılık ilkesinden yoksundur. Her üç düzeyi kucaklayan olayörgüsü iki okumaya da eşit hak tanır ve bunları uzun süre tarihinin orta konumunda kesiktirir: Bu da iki okuma arasındaki değişmez denge noktası haline gelir.

Ama, bu durumda, uzun süre, tarihsel zamanı kozmik zamana sürükleyen yollardan biri durumuna gelir ve süreler ile hızları çoğaltma biçimi olmaktan çıkar. Kuşkusuz, tarihsel zaman kendi yapılarını kozmik zamanın üstünde yükseltir. Ama, “değişik renklerdeki özel zamanlar”ın birleştirici ilkesini fiziksel zamanda aramak gerekir. Bu konuyu dördüncü bölümde [4. ciltte] yeniden ele alacağım.

61 Çokseslilik, her biri ayrı bir tarih içeren onlarca zamansallıkla kurulur. “Bunların yalnızca, insan bilimleri (mesleğimize geriye dönük hizmette bulunanları) demeti içinde kavranan toplamı global tarihi oluşturur; bunun görünümünü bütünlüğü içinde yeniden yapılandırmak da oldukça güçtür” (II, s. 515). Bu global görünümü verebilmek için, tarihinin aynı anda coğrafyacı, gezgin ya da romancı bakışına sahip olması gerekir. Braudel, bu noktada, şu kişilerin adını anar, minnettarlıkla: Gabriel Audisio, Jean Giono, Carlo Levi, Lawrence Durrell, André Chamson.

62 Braudel’in yapı ve yapısalılık konusunda, kitabının sonundaki açık sözlü anlatımı dikkate değer (II, s. 520).

Bana göre, Braudel'in kanonik olarak kabul ettiği *olay* kavramının yeniden sorgulanmasını sağlayan da yarı-olayörgüsü aracılığıyla gerçekleşen bu uzun dolambaçlı yoldur.⁶³ Bizim için, olayın bir patlama gibi kısa ve gergin olması zorunlu değildir. Olayörgüsünün bir *değişken*idir o. Bu niteliğiyle de yalnızca üçüncü düzeye değil ama farklı işlevleriyle bütün düzeylere aittir. Üçüncü düzeyde belirttiğinde, öbür iki düzeyi aşarken edindiği zorunluluk ya da olasılık belirtisiyle ortaya çıkar: İnebahtı savaşı da çarpıcılığını böyle yitirir ve önemlilik ölçeğinde geriler; II. Felipe'nin ölümü ancak "Siyaset ve İnsanlar"a ilişkin yarı-olayörgüsü açısından önemli bir olay olarak kalır. II. Felipe'nin ölümü siyaset alanının devleri arasındaki çatışmayı oluşturan büyük olayörgüsü içine ve Akdeniz'in gerileme çizgisi üstüne oturtulduğunda bir olay-olmama durumuna yönelir; Akdeniz de görece sonucuna ancak birkaç on yıl sonra kavuşur. Hem zaten biz olayların ikinci, hatta birinci düzeyde de çoğaldığını görmüştük; ne var ki, olay bu düzeylerde patlayıcı olma özelliğini yitirip belirti ve tanıklık niteliğini kazanır.

Gerçek şu ki, tarihinin yapı kavramını toplumbiliminin ya da iktisatçının yapı kavramından ayıran şey olaydır. Tarihçi için, olay, sürekli olarak yapıların içinde ortaya çıkar. Bu da iki biçimde olur: Bir yandan bütün yapılar aynı ritimle değişmezler. "Yaşamın farklı hızları" (*Écrits*, s. 75) artık birbirine uymamaya başladığı anda, uyumsuzlukları olay haline gelir. Bundan ötürü de pek çok uygarlık alanları arasındaki alışverişler, aktarmalar ve reddetmeler, hemen hemen noktasal olgular oluştururlar; bunlar da bir uygarlığı aynı anda bütün düzeylerinde etkilemezler: "Düşüncemizi böylesine yaratan, süre değil, ama bu sürenin parçalara ayrılmasıdır" (s. 76). Öte yandan, toplumbilimden farklı olarak, yapılarla ilgilenen tarihçi, bunların kopma noktalarına, apansız ya da yavaş yavaş bozulmalarına, kısacası yok olmalarının perspektifine dikkat eder. Bu açıdan, Braudel de, imparatorlukların yıkılmasından [kadük hale gelmesinden] en az geleneksel tarihçi kadar etkilenir. Bir bakıma *La Méditer-*

63 Tarihçi kitabının sonuç bölümünde, "geleneksel tarihin 'hatırı sayılır olgular' olarak kabul edilen *anlık* ve etkileyici olaylar" açısından duyduğu kuşkuyu son bir kez yeniden dile getirir (II, s. 519).

ranée... büyük olayın ağır ağır ilerleyiştir, gecikmiş yürüyüşüdür: Yani, Akdeniz'in büyük tarihten geri çekiliştir. Burada da yeniden insanların yarattıklarının kırılğanlığı ön plana çıkar; tarihi özgürlüğüne kavuşturmanın da bu dramatik boyutun uzun süresi olduğu kabul edilir.

Annales hareketi doğrultusunda yer alan öteki Fransız tarihçilerinde de uzun süre aracılığıyla olaya yapılan bu dönüşü, genellikle üstü kapalı biçimde de olsa veren açıklamalara rastladım.

Sözelimi Le Goff'un önerdiği tarih ile antropolojiyi kaynaştırma çabasının bir ürünü olan *Un autre Moyen Age* (Bir Başka Ortaçağ) adlı yapıtta, kuşkusuz, ön planda olan, uzun süredir, çok uzun süredir ("uzun Ortaçağ", "sanayi öncesi uzun süre"). Ama öte yandan, Le Goff, belli bir toplumbilime özgü zamana bağlı olmayan modellerin çekiciliğine Braudel kadar aynı şiddetle karşı koymaktan geri kalmaz. Çünkü bir yandan bu uzun sürenin kendisi olaysız değildir, ama daha çok yinelenen ya da beklenen noktasal olaylarla kaplanmış (bayramlar, törenler, ritler, vb.): Bunlar tarihsel toplumlarda litürjik olan şeyleri anımsatırlar. Öte yandan, söz konusu bu uzun süre artık yoktur: Ortaçağ uygarlığı, adı üstünde bir "geçiş" toplumudur. Kuşkusuz, tarihsel etnografyanın üstünde durduğu anlayışlar, tarihsel evrim içinde "en az değişen şeyler"dir (s. 339); ama "düşünce sistemleri, kendi içlerinde, André Varagnac'ın o çok sevdiği arkeo-uygarlıkların kalıntılarını taşısalar bile, tarihlendirilebilir sistemlerdir" (s. 340). Özellikle de, tarihin antropolojiyle olan birleşmesinde tarih olarak kalabilmesi için, kendini "zaman dışı bir etnolojiye teslim etmemesi" gerekir (s. 347). Bu nedenle, tarihçi dilbilimden alındığı biçimiyle diyakroninin [artsüremliliğin] sözcük dağarcığına boyun eğemez. Gerçekten dilbilim "tarihçinin, incelediği somut toplumların geleceğini yakalamak için kullandığı evrim şemalarından çok farklı soyut dönüşüm sistemlerine göre"⁶⁴ (s. 346) çalışır. Tarihçi "yapı-konjonktür, özellikle de yapı-olay arasındaki sahte ikilem"i (s. 347) aşmaya çalışmak zorundadır daha çok.

64 "Tarihçi, değişimin uzmanı olarak (*dönüşüm* sözcüğünü kullanırken, etnologla büyük bir olasılıkla ortak bir alanda bulur kendini; ama *diyakronik* [artsüremli] yaklaşıma başvurması gerekir) değişime duyarsız hale gelmekten kaçınmalıdır" (s. 347).

Aslında Le Goff'un şu savı sezdiğini görüyorum: Geçmiş, tarihsel niteliğini, Augustinus'un "geçmişin şimdisi" diye adlandırdığı belleğe katılma geleneğine borçludur. Le Goff kendi Ortaçağ'ını "bütünsel", "uzun", "derin" terimleriyle nitelendirir: "Bu, oluşturunca belleğin, yani ataların zamanının uzaklığıdır" (s. 11); "güncel toplumların sıkıntılı arayışla peşine düştükleri kolektif kimliğimizin bazı temel özellikler elde ettiği önemli bir geçmiştir bu" (s.11). Böyle bir oluşturunca bellek içinde *uzun süre*, yarı-olaylar halinde kısaltılmışsa, bunda artık şaşırtıcı ne vardır ki? Le Goff da Kilise zamanı ile tüccarların zamanı [dönem] arasındaki, çanlar ile saatlerin karşı karşıya getirilmesiyle simgeleşen çatışmayı, "bu yüzyılların düşünce tarihindeki en büyük olaylardan biri" (s. 48) olarak nitelendirmeyi mi? "Modern dünya ideolojisi de bu yüzyılların içinde, yapıların ve ekonomik pratiklerin değişim geçirmesinin baskısıyla oluşur" (ay.y.). Gerçekten de, olayı yaratan şey, işte bu iki zamanın "temelde birbirinden ayrılması ama aynı zamanda birbiriyle karşılaşma olasılığının bulunmasıdır".

Anlayışları inceleyen tarihçi de aynı sorunlarla karşılaşır. Nitekim Georges Duby, çalışmasına, ideolojilerin kesinlikle öykülemeye dayanmayan bir toplumbilimsel çözümlemesiyle başlar—ideolojilerin globalleştirici, deforme edici, rekabet edici, eylem yaratıcı olduklarını söyler—ama olayın yapıların içine sızdığını görür: Bu da, yalnızca dıştan yapılmış aktarmaların, reddetmelerin ve iç çatışmaların sayesinde değil, ama nesnel durumlar, zihinsel [düşünsel] tasarımlar ve bireysel ya da kolektif davranışların eklemelenme noktasında ortaya çıkan *uyumsuzluklar*, "zamansallık sapmaları" sayesinde olmaktadır. Tarihçi böylece "kritik dönemler"i belirtmeye yönelir; "bu dönemlerdeki maddi ve siyasal yapıların hareketi, sonunda ideolojik sistemler düzenlemine yansır ve bu sistemleri karşı karşıya getiren çatışmayı daha keskin kılar".⁶⁵ Yukarıda yaptığım gibi, burada da Georges Duby'nin söz konusu incelemesinde "hızlandırma itişisi" dedi-

⁶⁵ Georges Duby, "Histoire sociale et idéologies des sociétés", *Faire de l'histoire*, I, s. 157. Daha birinci altbölümde, değişikliğin zamansal koşullarına gösterilen bu dikkatin, Haçlı seferlerinde olduğu gibi bir olaylar zincirini kavramsal açıdan yeniden oluşturmaya [yapılandırmaya] yol açtığını belirtmiştik.

ği şeyi belirtmek için *yarı-olay* terimini kullanmak istiyorum: "Egemen ideolojinin evrimini canlandıran uzun süreyle ilgili eğilimler çerçevesindeki" (s. 157) tartışmalar sırasında ortaya atılmış bir kavramdır bu.

Yarı-olayı taşıyan da, Braudel'i incelerken göstermeye çalıştığım gibi yine yarı-olayörgüsüdür. Şimdi aynı tanıtlamayı, Georges Duby'nin yapıtıyla ilgili olarak yapmak istiyorum: Bunun için de, yukarıda sözünü ettiğim, bir yöntem yazısı olan "Histoire sociale et idéologies des sociétés" ("Toplum Tarihi ve Toplumların İdeolojileri") ile çalışma varsayımlarını seferber ettiği, kendi deyişiyle ideolojiler tarihinin en göze çarpıcı yapıtlarından biri olan *Les Trois Ordres ou l'Imaginaire du féodalisme*'i⁶⁶ (Üç Sınıf ya da Feodalizmin İmgesel Yapısı) birlikte ele alıp tartışacağım. Duby'nin bu yapıtında da ideolojik bir yapıyı, başlangıç, orta ve son bölümlerini içeren bir yarı-olayöyküsüyle nasıl *dramlaştırdığını* göstermeye çalışacağım. Burada söz konusu edilen yapı, toplumun bütünüünün üç sınıftan oluşan bir aşama sırası [hiyerarşi] biçimindeki imgesel [düşsel] tasarımıdır: dua edenler, mücadele edenler; emekleriyle bütün herkesi besleyenler. Bu imgesel tasarımın açıklanış biçimini, Duby, XVII. yüzyılda yaşamış Charles Loyseau'nun 1610'da yayımlanmış *Traité des Ordres et Simples Dignités* adlı kitabından almıştır. Ancak, Duby'nin yapıtı, Loyseau'nunkine benzer açıklamalarla sıralanmış olsa da, altı yüzyıllık dönemi kapsamaz. Duby, *İlyada* yazarının sanatına başvurarak, üçişlevli imgeye ilişkin bütün kararsızlıklar arasından başlangıcı –Adalbéron de Laon ve Gérard de Cambrai'nin açıklamaları– ve sonu –1214'teki Bouvines muharebesi– olan bir tarihsel süreç belirler. Bu tarihsel sürecin ortasını ise, söz konusu ideolojik tasarımın tarihsel rolünü dramlaştıran beklenmedik olaylar [baht dönüşleri] oluşturur. Demek ki, Duby, üçişlevli imgenin yorulmaz savunucusu olan Georges Dumézil'den farklı bir sorunu ele alır. Dumézil, karşılaştırma yoluyla ve farklı tarihsel toplaşmalar arasında yaptığı geri dönüşlerle, bu şemanın insan düşüncesinin gizli yapılarından kaynaklandığını göstermeye çalışır: Amacı "insan düşün-

66 Georges Duby, *Les Trois Ordres ou l'Imaginaire du féodalisme*, Paris, Gallimard, 1978.

cesinin sürekli olarak gizli zenginlikleri arasından bir seçmeye⁶⁷ niçin ve neden "başvurduğu"nu öğrenmektir. Buna karşılık Duby, Dumézil'in bu iki sorusuna, tarihçi olarak iki soruyla karşılık verir: *nerede?* ve *ne zaman?*. Bu amaçla da bu üçışlevli imgenin "ideolojik bir sistemde, onun temel amaçlarından biri olarak [nasıl] çalıştığını" (s. 19) göstermeye çalışır. Söz konusu ideolojik sistem, doğmakta, ardından da başarıyla yükselmekte olan feodalizmdir. Duby, işte böyle bir işleyişi betimlemek için, benim yarı-olayörgüsü dediğim şeyi oluşturur: üçışlevli imge de, Duby'nin terimleriyle belirtecek olursam, bu yarı-olayörgüsünün "asıl anlatı kişisi"dir (s. 19).

Duby'nin izlediği plan, bu bakımdan son derece öğreticidir. Burada tam anlamıyla bir yapı, yani "tarihin bütün baskılarına direnmiş" (s. 16) bir zihinsel tasarım söz konusu olduğu için, Duby, sistemin, parçaların tasarımlarına göre üstünlüğünü iyice vurgulamak amacıyla, yapının birinci bölümüne "Révélation" ("Tanrısal Esin") adını verir. Ama sistem, Karolenj monarşisinin ve ona bağlı piskoposların itibarının gerilediği bir çağda, yapılmış ilk açıklamalardaki değişikliklerle ve siyasal çerçevelerinin yeniden belirlenmesiyle zaten büyük ölçüde tarihselleştirilmişti: "Sistem"in eklemlenişi de bu birinci sorgulama sonunda betimlenebilir duruma gelir. Bu betimlemenin özellikleri arasında da şunlar yer alır: gökyüzü ile yeryüzü arasında tam bir tutarlılığın bulunduğu ileri sürülmesi; mükemmel sitenin bir niteliği haline gelmiş olan sınıf [düzen] kavramı; piskoposların sınıfı ile krallar sınıfının ikili ayrımı; egemen toplulukların ikili ayrımı (din adamları ve soylular); egemen işlevlerin içindeki bu ikili ayrıma üçüncü bir sınıfın, tâbi olanların sınıfının eklenmesi; son olarak da yapısal bakımdan üçlü sınıflandırmayı zorunlu kılan, aşama sırası içindeki karşılıklılık.

Oysa, sistemin basit bir betimlemesi bile üçışlevliliğin ne kadar kaypak olduğunu ve gerçek sisteme ne kadar az benzediğini ortaya koyar. Bir kere, öncelikle, üçüncü işlev iki ikili karşıtlığa (piskopos/kral; din adamı/soylu) bir eklenti biçiminde ortaya çıkar. Ardından da, egemen olanlar-boyun eğenler bağıntısı bir

67 Georges Dumézil, *Les Dieux souverains des Indo-Européens*, Paris, 1977, s. 210, aktaran Georges Duby, *a.g.y.*, s. 17.

başka özgül ikili sistem olarak hemen yukarıda vurguladığımız egemen sınıfın içindeki ikiliğe katılır; buradan da sistemin aşırı değişkenliği ortaya çıkar. Son olarak da sistem, üç aşama noktasının Dumézil'inki kadar iyi tipselleştirilmiş roller tarafından doldurulmasını içermez. Yalnızca *sınıf* [Fr. *ordre*] temel sözcük olarak kalır. Buradan da sistemin kolaylıkla tarihin alanına girdiği anlaşılır.⁶⁸

Duby, gerçek anlamıyla olayörgüsünün içine girmeden önce, "Genèse" ("Doğuş") başlığı altında, bir çeşit geriye dönüş yaparak Gregorius, Augustinus ve Dionysios Areopagites'ten itibaren sistemin oluşumunu inceler. Daha sonra, göksel [tanrısal] aşamalar konusundaki teolojik spekülasyondan sınıfın ve sınıfların siyasal düşüncesine doğru kayışın nasıl gerçekleştiğini gösterir; ve böylece göksel düzenin örnekselliği ile yeryüzüne ilişkin işlevlerin üçlü dağılımını birleştirmiş olur.⁶⁹

Yarı-olayörgüsünün gerçekten başlaması, sistemin "koşullar"ın sınamasından geçirilmesiyle (s. 153-207), sürekli bir "gerileme"ye uğramasıyla (s. 207-325) ve sonunda yeniden dirilmesiyle olur. Bu "diriliş" (s. 325 ve kitabın sonu) sistemin "kabul edilmesi"yle ["onaylanma"sıyla] doruk noktasına ulaşır. Bu kabul edilme de Bouvines'de kralın, dolayısıyla da piskoposların zaferiyle hem simgelenmiş, hem gerçekleştirilmiş, hem de resmi olarak onaylanmış olur: Zaten sistem de kral ve piskoposlar için düşünüldüğü yaratılmıştır.

İşte Duby'nin kurduğu olayörgüsünü bölüştürdüğü başlıca olaylar, başlıca dönüşüm noktaları bunlardır. Ama anlatılan öykünün,⁷⁰ neredeyse krallığın çökmesine neden olan kriz tara-

68 "Üçüncü bir işlevin eklenmesi zorunlu eşitsizlik ilkesinden kaynaklanır. Bu nedenle, üçişlevli şema yükselişi mükemmellikte hüküm süren, alçalışı ise günah-ta sürünen bir toplumun boyun eğmesi ve yapısıyla ilgili bir söylemin hemen başında ya da sonunda yer alır. Üçlü durum, *ordo* –papazlar ile ötekiler yer alır– ile *natura*'nın –soylular ile toprağa bağlı köleler yer alır– birarada oluşturdukları farklılıkların birleşmesinden doğar (s. 81).

69 "Sistemin soyağacını yeniden oluşturmak, onun yapısını ve üçişlevli fiziğe verilmiş olan yeri anlamaya yardımcı olur" (s. 87).

70 "Bir kriz. İdeolojik oluşumlar, tarihçinin bakış açısına göre, fırtınalı değişim dönemlerinde ortaya çıkar. Bu gibi ciddi anlarda, söz etme hakkını ellerinde tutanlar, sürekli konuşurlar. Şimdi artık, işlerin kotarılmış olduğu bu mekândan çıkmamız gerekir. Bunu belki de belleğin dolambaçlı yollarında ve eylemin rastlantıları içinde araçların neden böyle kullanıldığını, gereçlerin neden böyle hazırlandığını daha iyi anlamak için yapmak gerekir" (s. 151).

findan başlatıldığı da dikkat çekici bir durumdur. Önce siyasal kriz söz konusudur. Ama özellikle simgesel düzlemde, kendileri de üçe ayrılmış olan rakip sistemlerle mücadele vardır: dinsel sapkınlık modeli. Tanrı Barışı modeli; Cluny'de kurulan keşişlik [manastır] modeli. Sistemlerin arasındaki rekabetle başlayan tartışma, modeli tam anlamıyla dramlaştıran özelliktir. Cluny'nin başarıya ulaşması "gerileme"yi⁷¹ haber verir. Buna, bütün sınıfların yeniden düzenlenmesini, ve böylece üçüncü bir öğeye, yani köylülere yer açılmasını zorla benimsettiren feodal devrim gelir. Bu durum da, XI. yüzyılın başında üç değil ama dört ideolojik modeli birbiriyle mücadele eder hale getirir (s. 200): Bunlar da zafere ulaşacak model ile yukarıda adlarını verdiğimiz birbirine rakip üç modeldir.

Adalbéron ile Gérard'ın ideolojik modeline gelince, bu, yansıma değil de önceleme gibi tuhaf bir konuma oturtulmuştur: keşişliğin gerilemesinin öncelenmesi; piskoposluğun yeniden canlandırılmasının öncelenmesi; monarşik devletin yeniden doğuşunun öncelenmesi.⁷²

Varlığını görünüşte sürdüren özellikler ile gerçek bir önceleme arasındaki bu tuhaf kayma, Duby'nin kitabının dördüncü bölümünde anlatılan "gerileme"yi yönlendirir. Bu Capet krallığının, dolayısıyla da piskoposluk kurumunun çöküşünden yararlanan "keşişlerin zamanı"dır ["dönemi"dir]. Ama "gerileme" ortadan kalkmak demek değildir. Gerileme aynı anda "yeni dönemler"in de ortaya çıkması demektir: Cîteaux rahipleri dönemi; tüccarların dönemi; bilginlerin [aydınların] dönemi; öğretmenlerin ve öğrencilerin dönemi.

"Diriliş" ["Yeniden Ortaya Çıkış"] ise birinci sıranın keşişlerin zararına bilginler tarafından ele geçirilmesiyle, ikinci sırayı prenslerin koruyucusu şövalyelerin almasıyla, üçüncü sırayı da çiftçilerin işgal etmesiyle kendini gösterir. Ama, gerileme dönemi üçişlevli model açısından bir öncelenen dönemse, bu durum-

71 "Demek ki, toplumsal üçişlevlilik postulatı, keşişlere, özellikle de Cluny'nin etkisi altındaki keşişlere karşı, hem de reform geçirmiş keşişliğin başarıya ulaştığı dönemde ortaya atılmıştı" (s. 177).

72 "Bu modelin önünde bir gelecek vardı. Ama, Cambrai piskoposu ile Laon piskoposu tarafından ilan edildiğinde, haklı olarak gecikmiş olarak görüldü. Bu nedenle de yıllarca benimsenmedi" (s. 205).

da, diriliş de geciken dönem olarak gösterilir. Duby, bu konuda şöyle der: "Engel, krallık Fransa'sıydı... Engel Paris'ti, papayla, piskoposlarla, Protestan Kilisesi'yle, okullarla, komünlerle, halkla ittifak halinde olan krallığın hazinesi ve simgesi Paris'ti" (s. 370). Bu durum da "diriliş"in son aşamadaki dönüşümü [baht dönüşümünü] gerçekleştiren olay olmasını sağlıyordu. Düşlenen model ile gerçek kurumlar arasında bir uzlaşma sağlaması ölçüsünde de yalnızca "onaylama" aşaması sonucu oluşturunuyordu: Bouvines de yeniden buluşmaların aracıydı. Capetler yeniden Karolenjlerin yerine geçmişti. Ama, işin ilginç yanı, yapıta egemen olan sistem anlayışı açısından, kral üçlü sistemin bir parçasını oluşturmuyordu: "Kral, krallık toplumunu oluşturan üç sınıfın üstünde yer alıyordu" (s. 413).

Üçişlevli modelin⁷³ tutarlılığı konusundaki kuşkularımız ne olursa olsun, simge, düşlenen imgeler dünyasından oluşturucu imgeler dünyasına⁷⁴ kaydığı an, olayörgüsü de tamamlanmış oluyordu. Demek ki, "onaylama" aşaması hem anlatılan öyküye bir son veriyor hem de üçlü yapıyla ("koşullar", "gerileme", "diriliş") temsil edilen "orta" kesime bir anlam yüklemiş oluyordu.

Benim de bütün tanıtlamak istediğim işte buydu: Yani, ideolojik sistemlerin kritik dönemlerini belirten *yarı-olaylar*, yarı-olayörgüleri içinde yer aldıklarında bir anlatısal statü elde ederler.

Ama olaya dönüş kendini acil olarak siyasal tarih alanında hissettirir. Nitekim François Furet de özellikle *Penser la Révolution française*⁷⁵ diye adlandırdığı kitabının başında "Fransız Devrimi gibi bir olayı nasıl düşünmeli [yorumlamalı]" (s. 9) diye sorar.

Tarihçi, Fransız Devrimi'ni düşünmek eylemini gerçekleşt-

73 Aslında, 1789'a kadar varlığını koruyacak olan, eşitliğe ilişkin ikili ilkedir. İşlevsel üçlü bölümlenme, daha çok "hükümdar ile halk arasında" yer alır ve "hükümdarın halkın dizginlerini elinde tutmasına yardımcı olur" (s. 424).

74 "Bu incelemeyi Bouvines'de bitirmek isteyişimin nedeni, ne bir tür alışkanlıktır, ne de olayı fazlasıyla önemsememdir. Ben, burada, 1214 yılında, üçişlevli figürün ilkel tarihinin sona erdiğine inanmıştım: Bu üçişlevli yapı, bu tarihten itibaren, belirginleşmiş, bütün Fransa krallığına yansımış olarak düşünsel [imgesel] boyuttan çıkıp kurumsallaşmaya hazırlanır" (s. 414). Daha ileride de şöyle bir saptama yer alır: "Burada duruyorum, çünkü tam bu noktada, üçişlevlilik postulatı kökenlerine geri döner" (s. 423).

75 a.g.y., s. 349.

tirebilir ama bunun için de 1789'dan beri "ulusal tarihi dokumuş olan başlangıçlara [kökenlere] ilişkin saplantı halindeki düşünce"ye (s. 14) katıldığı sürece, içine kapanıp kaldığı anma ya lanetleme seçeneğinden kendini kurtarması gerekir. Tarihçi işte o zaman, bütün bilim adamları gibi, yalnızca entelektüel merakla hareket etmeye başlar. Ancak, inceleme konusuyla kendi arasına bir mesafe koyması sayesinde de, olayı kavramsallaştırma iddiasında bulunabilir: Bunu yaparken de olayı yaratan oyuncuların [aktörlerin], geçmişle bağları koparmak ve yeni çağların başlangıç noktasını yaratmak gibi anlamlara olan inançlarını üstlenmek ya da kısacası Fransız Devrimi'nin yine kendisi hakkındaki yanılmasını paylaşmak durumunda kalmaz. Peki ama tarihçi Fransız Devrimi'ni ne pahasına *olay* olarak düşünebilmektedir? Şu dikkat çekicidir ki, tarihçi ancak iki açıklamayı birbiriyle kesiştirerek kısmen başarılı olabilmektedir: Bu açıklamalar birbirinden ayrı, belki de birlikte olarak geriye bir tortu bırakmakta, bu da olayın kendisini oluşturmaktadır.

Fransız Devrimi'ni Tocqueville'le birlikte düşünmek, bu devrimi, bir kopukluk ve bir başlangıç noktası olarak değil de Monarşi'nin eserinin tamamlanışı, yani toplumsal gövdenin devlet yönetimi yararına yıkılışı olarak görmek gerekir. Burada tarihyazımı ile olayı yaratan oyuncuların tarihsel yaşanmışlarındaki zorbalık (kendi başlangıç mitiyle birlikte) arasındaki sapma en uç noktadadır. Furet de olayı yaratan oyuncuların niyetleri ile oynadıkları rol arasındaki sapmayı sorgular kesin olarak. Çözümleme açık seçik kavramlarla ilerlemeye başladığı andan itibaren olay da en azından bir kopma olarak görünmez olur. Çözümleme tarihsel anlatıyı sözcüğün tam anlamıyla "kırar". "Tocqueville bir sorunu inceler, bir dönemi değil" (s. 23) diye not eder Furet.

Ama olay her açıdan boşaltılıp atılmamıştır: Tocqueville Devrim'in -Furet, "içerik olarak devrim"in der- *bilançosunu* ortaya koyar, ancak Devrim'in *gelişme sürecini*, yani kolektif eylemin özel dinamiğini de açıklamak gerekir: Buna göre, Tocqueville'in Fransız Devrimi konusunda ortaya koyduğu sonuçlara, İngiliz tipi bir evrimle değil, tam anlamıyla bir devrimle ulaşılmıştır. Olay da işte tam bu noktada yer alır. "Ne var ki devrimci

olay, patlak verdiği gün, eski durumu baştan aşağı değiştirir ve bu durumun envanterine kaydedilmemiş olan, tarihsel eyleme ilişkin yeni bir tarzı ortaya koyar" (s. 39).

Demek ki, toplumsal eyleme ilişkin olan ve daha öncekilerin hiçbirinde saptanmamış olan yeni bir pratik ve ideolojik tarzın tarih sahnesinde görünmesini açıklamak için ikinci bir modelin işin içine katılması gerekir. Bu ikinci model Fransız Devrimi'ni "siyasal eylemin temel bilinçlerinden biri" (s. 41) haline getiren şeyi hesaba katmak zorundadır: Yani Fransız Devrimi'ni "gerçek [reel] tarih üstüne sürekli üretilmiş fikirler bolluğu haline getiren ve bunlara da adeta, parçalardan oluşan toplumsal bütünü düşünce yoluyla yeniden yapılandırma işlevini vermiş olan şeyi" (s. 42) dikkate almak gerekecektir. Jakoben olgusunun betimlemesi de bu yolla yapılmıştır.

Augustin Cochin'in açıklayıcı modeli de Tocqueville'in modelinin yerini alır: Eski bir duyarlılığın yanında yeni bir siyasal duyarlılığın nasıl oluştuğunu, bunun da kurumsal topluluklardan değil bireyden hareket ederek ve yalnızca kamuoyuyla bağlantı kurarak nasıl bir yeni dünya yarattığını gösterir. Gerçekten de A. Cochin "düşünce toplumları" içinde, çeşitlik ilkesine, tek tek bireylerin halka dönüşümüne –devrimin tek düşünsel oyuncusu– ve halk ile kendi kendilerini görevlendirmiş sözcüleri arasındaki her türlü engelin yok edilmesine dayalı bir iktidar anlayışının kalıbını bulur.

Ama Jakobenlik yalnızca bir ideoloji değil, iktidarı ele geçirmiş bir ideolojidir. Artık, ne tarihçinin "siyasetin yanılsaması" olarak gördüğü şeyin parçalara ayrıştırılması, ne de toplum üstünde bu yeni iktidarın uygulanmasını sağlayan kanalların belirlenmesi Devrim olayını doyma noktasına getirir. Bölünmeler ve komplolar dizisi gerçekten de, sözcüğün en sıradan anlamıyla olayörgüsüdür. Kuşkusuz, komplo anlayışının, yeni siyasal toplumsallıktan, yani sistemin tanımladığı biçimiyle iktidarın simgesel yerini işgal etmeyi başaramamış her kim olursa olsun onu düşman haline dönüştüren yeni toplumsal bağımlılıktan nasıl kaynaklandığını gösterebilir. Bu bakımdan, komplo üstüne sayfalar, yeni siyasal simgelerin sonucu olarak, son derece başarılı ve inandırıcıdır. Bununla birlikte, iktidarı ele geçirmek, bana

göre, iktidarı tanımlayan ideolojik sistemden hareketle elde edilmiş bir olay olarak kalır. Olaylar, kronoloji ve büyük insanlar komplo belirtisi altında güçlü olarak ortaya çıkarlar. İdeolojiden hareketle oluşturulmuş bile olsa, komplo, diyebilirim ki, *olayı olayörgüsüyle birlikte yeniden işin içine katar*. Çünkü komplo belki de bir çılgınlığın tiyatrosudur ama çılgınlık da olayları üretme çalışması içindedir.

Bu nedenle Thermidor kuşkusuz, üzerinde düşünülmüş bir olaydır ama belli bir noktaya kadar: “Thermidor, Devrim’in sonudur çünkü temsilî yasallığın devrimci yasallığa karşı zafere sahiptir... ve, Marx’ın da belirttiği gibi gerçek [reel] toplumun *siyasetin yanılsamasından* öcünü almasıdır” (s. 84). Ama buna karşılık, Robespierre olgusunun “ideolojik kodlaması”, bana göre, onun tarihsel anlamını tüketmez. Bu kodlamanın bir ideolojiyi temsil ettiğini –bir simgesel sistemi bir başkasına karşı savunmak– söylemek, tıpkı Yunan tragedyasında olduğu gibi, olayörgüsüne denk düşen ana konuyu [temayı] adlandırmak demektir, yalnızca. Oysa, olayörgüsü “Devrim’in en trajik ve en katışıksız söylemini dile getirmesini” (s. 87) sağlar. Jakoben ideolojisinden olayın “en katışıksız yanı” elde edilmiştir ama “en trajik yanı” değil.

Bu nedenle, ben, François Furet gibi, Thermidor’un “toplumsal-olanın ideolojik-olana karşı öcü” (s. 104) olduğunu belirterek, bizi Cochin’den Tocqueville’e doğru geri götürdüğünü söyleyemeyeceğim, çünkü Ancien Régime’in [Eski Rejim’in] sürekliliği yalnızca Jakobenliğin ideolojik hızlandırıcı özelliğinden değil, ama siyasal yanılsamasının yaratmış olduğu eylemlerden de geçer. Bu açıdan, Fransız Devrimi’nin ikinci şeması olan Augustin Cochin’in şeması, birinci şema olan Tocqueville’in şeması kadar olayın sonuna ulaşamaz. Ancien Régime’in sürekliliğinin, kopukluk ve başlangıç olarak yaşanan bir imgelemin iktidarından geçmesini hiçbir kavramsal yeniden-yapılandırma sağlayamaz. Bu iktidarı ele geçirme de olay niteliği taşır. François Furet’nin açıklamasını⁷⁶ tersyüz ederek diyebiliriz ki, baş-

⁷⁶ Nitekim, yapıtının o harika sentez bölümünde yer alan son sözler üstü kapalı olarak bunu kabul eder: “Oysa, Fransız Devrimi, bir geçiş değildir, bir başlangıçtır ve bir başlangıç fantasmasıdır. Fransız Devrimi’nin tarihsel açıdan ilginç olmasını sağlayan “tek şey” de budur; zaten bu “tek olma” durumu onu evren-

langıç olma fantasmaının da bir başlangıç olduğunu sağlayan, olayın kendisidir.

François Furet, Fransız Devrimi denilen olayı “düşünmeyi” [“yorumlamayı”] başarabilmiş midir? Braudel’deki *uzun süre* üstüne yürüttüğüm düşünce çizgisi doğrultusunda kalarak, olayın, açıklama çalışması sonucunda, hem her açıklama girişiminin tortusu olarak (tıpkı Braudel’in *La Méditerranée...*’sinin üçüncü bölümünün aynı anda bir ek ve bir tamamlayıcı öge olması gibi), hem açıklayıcı yapılar arasında uyumsuzluk olarak, hem de yapıların yaşaması ve ölmesi olarak yeniden oluşturulduğunu söyleyebiliriz.

Eğer uzun sürenin keşfedilmesi üç tarzdan birine uyarak, olaya uzanmasaydı, o zaman, *uzun süre*, tarihsel zamanı geçmiş, şimdi ve gelecek arasındaki canlı diyalektikten koparma tehlikesiyle karşı karşıya kalırdı. Bir *uzun zaman*, şimdısiz bir zaman, dolayısıyla hem geçmişsiz hem de geleceksiz bir zaman olabilir: Ama bu durumda, tarihsel bir zaman değildir ve uzun süre böyle olunca insan zamanını doğanın zamanına götürür yalnızca. Bu eğilimin izlerine Braudel’de rastlanır: Bu da, Braudel’in fazlasıyla acele ederek, filozofların öznel zamanı diye adlandırdığı şey ile uygarlıkların uzun zamanı arasındaki bağıntı konusunda bir felsefi düşünce eksikliğinden kaynaklanır. Yani, uzun sürenin keşfedilmesi, sürekli biçimde şimdiiyi kalkış noktası olarak alan insan zamanındaki *unutmayı* açıklayabilir. Eğer kısa soluklu olay, bizim yapmadığımız zamanın bilincine varma önünde bir engel yaratırsa, uzun süre de bizim var olduğumuz zamana bir engel yaratabilir.

Böylesine kötü bir sonuçla karşılaşmamak için, bireylerin zamanı ile uygarlıkların zamanı arasında bir *örneksemenin* [analojinin] korunması gerekir: gelişmenin ve gerilemenin örnek-

sel hale getirmiş, onun ilk demokrasi deneyimi olmasını sağlamıştır” (s. 109). Olayla ilgili bu itiraf, açıklama ile anlatı arasındaki bağlantıyla ilgili, son olarak da araya bir mesafe koyma [uzaklaştırma] davranışıyla ilgili bir başka itirafı içinde taşımaz mı? Eğer bu “tek olma” durumu evrensel [tümel] hale gelmişse –en azından bizim şimdiki siyasal gerçekliğimiz açısından–, ilginin biraz azalmasının saygıyla anma’dan uzaklaştırdığını, ilginin çok fazla azalmasının saygıyla anma’ya yeniden döndürdüğünü söyleyemez miyiz?

senmesi; yaratmanın ve ölmenin örneksenmesi; yazgının örnek-senmesi.

Zamansallık düzeyindeki bir örnekseme, önce, neden yük-leme ile olayörgüleleştirme arasında, ardından da varlıklar düze-yinde toplumlar (ya da uygarlıklar) ile dramın kişileri arasında korumaya çalıştığımız örneksemeyle aynı türdendir. Bu açıdan, *her değişiklik tarihin alanına yarı-olay olarak girer*.

Ama böyle bir açıklama uzun süre tarihinin eleştirdiği an-lık olaya sinsice bir dönüş demek değildir hiçbir biçimde. Kısa soluklu olay, oyuncuların karmaşık bilincinin ve yanılısamala-rının yansıması olmadığında, yöntem(bilim)sel bir *artefakt*, hat-ta bir dünya görüşünün anlatımı olarak kalıyordu. Bu açıdan, Braudel, şöyle haykırmakta tam olarak haklıdır: “Ranke’ye ya da Karl Braudi’ye karşı, anlatı-tarihin bir yöntem ya da en yetkin nesnel yöntem olmadığını, ama bir tarih felsefesi olduğunu ileri sürüyorum” (“La Préface...” [“...Önsöz”], *Écrits*, s. 13).

Yarı-olay terimiyle, olay kavramının yayılmasının, kısa ve anlık zamanın ötesinde, olayörgüsü ve anlatı kişisi kavramları-nın benzer yayılımıyla *bağlantılı* olarak kaldığını belirtmek isti-yoruz. Son derece dolaylı, son derece dolambaçlı bir biçimde de olsa, bir olay-örgüsü ve yarı-anlatıkışileri ayırt ettiğimiz her du-rumda, bir yarı-olay var demektir. Tarihteki olay, Aristoteles’in, olayörgüsüyle ilgili biçimsel kuramında “tersyüz oluş” (*metabole*) diye adlandırdığı şeye denk düşer. Bu olay, bir kez daha belirte-lim, yalnızca bir olayörgüsünün akışına katkıda bulunan değil, ama aynı zamanda olayörgüsüne bir baht dönüşünün dramatik biçimini de veren şeydir.

Yarı-olay ile yarı-olayörgüsü arasındaki bu yakınlıktan şöyle bir sonuç ortaya çıkar: Braudel’in övdüğü, tarihsel za-manların çoğulluğu, anlatısal zamanın temel özelliğine, yani epizodun kronolojik bileşeni ile biçimlendirmenin kronolojik olmayan bileşenini değişik oranlarda birleştirebilme yetene-ğine ilişkin bir yayılmadır. Tarihsel açıklamanın gerektirdiği zaman düzeylerinin her biri, bu diyalektiğin artması olarak gö-rülebilir. Belki de diyebiliriz ki, anlık olay ile birlikte, epizodik-olan zaten son derece karmaşıklık içeren olayörgülerinde üstün gelmeyi sürdürür, ve uzun süre de biçimlendirmenin öncelik

hakkını belirtir. Ama, tarihin yapılandırma çalışmasının sonunda, yeni bir olaysal niteliğin ortaya çıkması bir anımsatma gibi yankılanır: Yani en değişmez görünen yapılarda bile bir şey meydana gelir, demektir bu: Başlarına bir şey gelebilmekte, özellikle de ölebilmektedirler. Bu nedenle, Braudel de tereddüt etmesine rağmen, o eşsiz yapıtını bir ölümün anlatımıyla, Akdeniz'in değil de II. Felipe'nin ölümünün anlatımıyla bitirmekten kendini alamaz.

İncelememin ikinci bölümünde [2. ciltte] ulaştığım sonuçların dökümünü yapmak istiyorum. Birinci bölümün III. altbölümünde açıkladığım ve ulaşmaya arzuladığım hedeflere göre bu sonuçlar gayet kesin sınırlar içinde kalıyor.

Önce yalnızca iki büyük anlatı biçiminden birini, yani tarihi inceledik. Üçüncü bölümde [3. ciltte] *Kurmaca Anlatı* başlı altında yer alacak her şey, yani arkaik destandan modern romana kadar her şey inceleme alanının dışında bırakıldı. Dolayısıyla sorgulanacak alanın ancak yarısı kat edilmiş oldu.

Ama yaptığımız çözümlemelerin tarihsel anlatıyla sınırlı kalması, yalnızca başka anlatı biçimlerinin *dışarıda* bırakılması sonucunu doğurmakla kalmamış, tarihin iç sorunsalının çıkarılıp atılmasına da yol açmıştır. Aslında, *gerçeklik tutkusu* (Paul Veyne'nin yerinde bir anlatımıyla, tarih "gerçeğe uygun" anlatı niteliğine bu yolla ulaşmaya can atar) bütün anlamına, ancak, kurmaca anlatının özelliği olan doğru [gerçek] ile yanlış [sahte, düzmece] arasındaki alternatifin kesin biçimde askıda bırakılması durumuyla karşılaştırılabildiği zaman kavuşur.¹ "Gerçek"

¹ Bu açıdan uymaya özen gösterdiğim sözcük dağarcığı uzlaşımını anımsatmak istiyorum: *Kurmaca* terimini "hayali biçimlendirme"nin genel bir eşanlamlısı olarak görmüyorum. Bu ikinci terim, tarihyazımının ve kurmaca anlatının ortak bir işlemini belirtir, bu nedenle de *mimesis* II'ye bağlanır. Buna karşılık benim sözcük dağarcığımda *kurmaca* terimi, gerçek anlatıyla oluşturduğu karşıtlıkla tanımlanır bütünüyle: Dolayısıyla anlatının gönderme işlemindeki iki yoldan birinde yer alır ve *mimesis* III'e bağlanır; bu sorun ise ancak dördüncü bölümde [4. ciltte] açık seçik ele alınacaktır. Daha önce de belirtmiş olduğum gibi, böyle bir seçimin sakıncaları yok değildir; pek çok yazar kurmaca ile biçimlendirme arasında hiçbir ayırım yapmaz, çünkü her biçimlendirme aldatmacalıdır, yani anlatının düzenlediği gereçler arasında yer almaz. Bu yazarlar anlatısal türün bütünlüğünü göz önüne almadıkları ölçüde, her anlatıyı bir kurmaca gibi görebilirler haklı olarak. Tarihin gerçek bir anlatı oluşturma iddiasının hesabını

anlatı ile “yarı-gerçek, yarı-düzmece” anlatı arasındaki söz konusu karşıtlığın naif bir gerçeklik ölçütüne dayandığını yadsımıyorum; bunu da dördüncü bölümde [4. ciltte] ciddi biçimde yeniden tartışma konusu yapacağım.

Bu ilk sınırlama da doğrudan doğruya anlatı ile zaman arasındaki bağıntıyla ilgili çok daha önemli ikinci bir sınırlamaya yol açar. Az önce telmihte bulunduğumuz gibi, tarihin gerçeklik tutkusunu ayraç içine almakla, tarihin geçmiş ile olan bağıntısını kendi kendisi için konu haline getirmek istemedik. Aslında, *olup bitmiş* olarak tarihsel geçmişin *ontolojik* statüsüyle ilgili bir seçim yapmaktan kesinlikle çekindik. Sözelimi, olay kavramını tartıştığımızda, bu kavramla genel olarak birarada bulunan epistemolojik ölçütleri (birlik, teklik, sapma) ontolojik ölçütlerden özenle ayırdık; ontolojik ölçütler yardımıyla da sahte olanı gerçekten olup bitmiş olandan (başta gelmek, öldürmek, daha önce olmuş olan her gerçekten yenilik bakımından farklı olmak) ayırt ederiz. Bu arada, insanların geçmişinin koruyucusu olarak tarih ile, bizim şimdiyle ve gelecekle ilişki kurduğumuz davranışlar bütünü arasındaki bağıntı ertelenmiş olur.

Sonuç olarak, tarihsel zaman sorunu bütün genişliğiyle sergilenmedi. Yalnızca doğrudan doğruya tarihi anlatıya yaklaştıran biçimlendirme işlemlerindeki zamanın özellikleri göz önünde tutuldu. *Uzun süre* ile ilgili tartışma bile tarihteki açıklamanın ayırt edici yapılarına uygulanan bir epistemolojinin sınırları içinde kaldı. *Uzun süre* ile *olay* arasındaki bağıntılar tartışıldı. Tarihçinin ayırt ettiği çok sayıdaki zamansallık ile yine tarihçinin kuşkuyla yaklaşp felsefecilerin öznel zamanı diye adlandırdığı şey arasındaki bağıntının gerçekte ne durumda olduğunu öğrenmeye çalışmadık – burada felsefecilerin öznel zamanı kavramından Bergson’a göre süre, Husserl’e göre bilincin mutlak akışı, Heidegger’e tarihsellik anlaşılmalıdır. Bir kez daha belirtelim, tarihyazımının bu tartışmaya katkısı ancak kurmaca anlatının yaptığı katkıyla birlikte aydınlatılabilirdi. Bizim de birinci bölümün III. altbölümünde, anlatının yeniden bi-

vermek durumunda olmadıkları için aralarında anlatısal biçimlendirmelerin kabaca dağıtıldığı iki *gönderme* biçimi arasında kesin karar vermeyi sağlayacak ayırt edici bir terime gereksinimleri yoktur.

çimlendirdiği zaman sorununu, gerçek anlatı ile kurmaca anlatı arasındaki *kesişmeli gönderme* sorunun çözümüne bağlayarak anlatmak istediğimiz şey buydu. Geçmişte gerçekten meydana gelmiş olaylar konusundaki çok büyük özgürlüğü sayesinde, kurmacanın, zamansallıkla ilgili olarak, tarihçiye yasaklanmış araştırma olanaklarını sergilediğini bile düşünmek gerekir. Üçüncü bölümde [3. ciltte] belirteceğimiz gibi, yazınsal kurmaca, yalnızca “zaman anlatıları” olmakla kalmayan “zaman konusundaki anlatılar” da üretebilir. Bundan ötürü de tarihin zaman ile bağıntısı hakkında kesin biçimde bir karara varmak için kurmaca zamanına ilişkin olarak aşacağımız büyük yolu beklemek gerektiği anlaşılmayacak bir şey değildir.

Kitabımızın ikinci bölümündeki [2. ciltteki] çözümlemelerin sınırlarını açıklamak, ulaştığımızı düşündüğümüz sonuçların önemini azaltmaya hiç de zorlamaz bizi. Yalnız, bu sınırlar bütün araştırmamızın *mimesis* II düzlemiyle yetindiğini gösterir. Anlatı-öncesi deneyim ile her türlü anlatı çalışması yoluyla yeniden-biçimlendirilmiş deneyim arasındaki *mimetik* evre'nin gerçekleştirdiği dolayım işlevi hiç dikkate alınmamıştır.

Kitabımızın bütün ikinci bölümü, tarihin yazılışı ile Aristoteles'in bir eylemi taklit eden yapıtlar oluşturma sanatında egemen kategori düzeyine yükselttiği olayörgüleleştirme işlemi arasındaki bağıntıların araştırılmasından oluşur. Gerçekten de eğer tarihsel anlatı ile kurmaca anlatı arasında sonradan yapılan karşılaştırmaların bir anlamı olması gerekseydi, tarihin, biçimlendirici işlem tarafından tanımlanan anlatı alanına ait olduğundan emin olmak gerekirdi her şeyden önce. Oysa bu bağıntının, doğrulandığı ölçüde, olağanüstü bir karmaşıklık içinde bulunduğu ortaya çıkıyordu.

Bunu sınırlamak için, önce, I. ve II. altbölümlerde bir *karşıt-sal* stratejiye başvurmak gerekti: Bu stratejiyle de kabaca nomolojik savlar ile topyekûn anlatısalıcı savlar karşı karşıya getirildi. Tartışma boyunca da hiçbir sav, tarih ile anlatı arasındaki bağıntıyı ele alan bir ilk yaklaşıma, bir dizi *düzeltilme* pahasına da olsa, katkıda bulunmamış bir *eleştiriden* geçirilmedi. Bu düzeltmelerin bazıları da, ancak sonradan ortaya çıktı. Nitekim, olaysal olmayan bir tarihi, tarihin anlatısal yorumu ile bağdaşmaz

gördükleri için savunan Fransız tarihçilerinin tutumuna (I. altbölümün birinci bölümü) uzun bir dönem doğrudan bir eleştirel yanıt gelmedi; bu yaklaşıma bir karşılık verilebilmesi içinse, olaysal olmayan tarihi anlatı alanına katacak daha geliştirilmiş bir tarihsel olayörgüsü kavramının ortaya atılmasını uzun süre beklemek gerekti (III. altbölümün sonuncu bölümü). Ama, sorununu, tarihin naif anlatısal okuması bir yana bırakılarak, önce, tarih ile anlatı arasında doğrudan ve ani bir bağıntı için en elverişsiz epistemolojik durumda ortaya atmak gerekiyordu.

Buna karşılık, her ne kadar nomolojik model hiç gecikmeden (önce I. altbölümün sonunda içten, ardından da II. altbölümde dıştan) oldukça ateşli bir eleştiriden geçirildiyse de bu ikili eleştiri salt olumsuz nitelikte olmamıştır. Nomolojik modelin eleştirisinden, elimizde, tarihsel açıklamayı anlatıya ilişkin basit anlama'dan uzaklaştıran kopukluk kavramı kaldı. Bu kavram da yasa biçiminde genelleştirmelerle donanmış tarihsel açıklamayı anlatıya ilişkin basit anlama'dan uzaklaştırıyordu.

Bu epistemolojik kopukluk bir kez kabul edildikten sonra, tarihyazımının, *anlatılan öykünün* (İng. *story*) bir türü olduğunu ileri süren fazlaca basit savı benimsemek artık olanaklı değildi. Sonuçta her ne kadar tarihin anlatısalcı yorumu bize nomolojik yorumdan daha doğru göründüyse de II. altbölümün devamında açıkladığımız giderek daha gelişmiş anlatısalcı savlar da tarihin anlatı alanı içindeki özgüllüğüne tam hakkını verir görünmemiştir bize. Bu anlatısalcı savların başlıca kusuru, çağdaş tarihyazımını naif bir anlatı yazımından uzaklaştıran dönüşümleri yeterince hesaba katmamış olmaları ve yasalarla açıklamayı tarihin anlatısal dokusu içine katmayı başaramamış olmalarıdır. Ama yine de anlatısalcı yorumlama yerinde ve doğru bir yaklaşımdır; çünkü tarihin asıl tarihsel niteliğini sağlayan şeyin, tarihsel açıklamayı anlatısal kavramayla [anlamayla] ilişkilendirmeyi sürdüren bağlar (çok ince ve belirsiz olsalar bile) olduğunu fark etmiştir; hem de bunu tarihsel açıklamayı anlatısal kavramadan ayıran epistemolojik kopukluğa rağmen yapmıştır.

Tarihsel açıklamanın özgüllüğüne hakkını verme ve tarihin anlatı alanına ait olduğu anlayışını sürdürebilme gibi ikili zorunluluk, bizi, III. altbölümde, I. ve II. altbölümlerdeki karşıt

stratejiyi geriye dönük sorgulama yöntemiyle (Husserl'in son aşamasındaki genetik fenomenolojisiyle bağlantılı) bütünlemeye yöneltti. Bu yöntemin amacı, tarihi anlatısal açıdan anlamaya bağlayan zincirleşimin *dolaylı* niteliğini kavramaktır; bunu da söz konusu zincirleşimi yerine getiren *türetme evrelerini yeniden etkili kılarak* gerçekleştirir. Daha kesin olmak için diyebiliriz ki, geriye dönük sorgulama gerçek anlamıyla epistemolojiye bağlı olmadığı gibi tarihçinin çalışma düzeyine uygulanmış basit bir yöntem-bilimden de kaynaklanmaz. Geriye dönük sorgulama felsefenin sorumluluğunda olan *anlamın doğuşuyla* bağlantılıdır. Bununla birlikte, *anlamın doğuşu* da tarihsel bilimlerin epistemolojisi ve yöntembilimi tarafından *desteklenmesi* sayesinde olanaklı kılınabilmiştir. Gerçekten de ele alınan üç alanın her birinde, bilimsel tarihyazımının anlatısal kaynaklarını yeniden etkin kılarak *ara noktalar* sağlayan da tarihsel bilimlerin epistemolojisi ve yöntembilimi olmuştur. Nitekim yasalarla açıklama ile olayörgüsü yardımıyla anlama arasındaki geçiş yapısını sağlayan da tekil nedensel açıklamadır. Öte yandan, tarih söyleminin son aşamada başvurduğu birinci dereceden varlıklar, bakışı tarihin konusu ile anlatının kişileri arasındaki yakınlığı sağlayan katılımcı aidiyet biçimlerine yönlendirir. Son olarak da toplumların topyekûn oluşumunda iç içe geçmiş çok sayıdaki zamansallıklar arasında görülen ritim uyumsuzlukları en az noktasallık içeren tarihsel değişikliklerle anî baht değişiklikleri [bunlar anlatıda olay diye kabul edilirler] arasındaki derin yakınlığı ortaya koyar.

İşte bu yüzden tarihçilik mesleği, tarihsel bilimlerin epistemolojisi ve genetik fenomenoloji tarihin bu temel noetik amacını yeniden harekete geçirmek için olanaklarını birleştirirler: Biz de bu amacı, kısaca belirtebilmek için *tarihsel yönelmişlik* diye adlandırdık.

Tarih yazımındaki eleştirel incelememizin en anlamlı sonucunu henüz vurgulamadık. Bu sonuç, incelememizin birinci bölümünün [1. cildinin] III. alt bölümünde önerdiğimiz başlangıç modeline yeniden dönüşün çarpıcı etkisiyle ortaya çıkacaktır.

Kuşkusuz temel modelin şu özellikleri ikinci bölümdeki [2. ciltteki] çözümlemelerde aynen korunmuştur: biçimlendirme iş-

leminin dinamik özelliği; düzenin art arda dizilişe göre önceliği; uyumluluk ile uyumsuzluk arasındaki çatışma; genel kuralların öyküleme yoluyla yasa biçiminde şemalaştırılması; tarihsel bilimlerin gelişme sürecindeki geleneklerin oluşumunda görülen tortulaşma ve yenileşme arasındaki rekabet. Ama, yeri geldiğinde belirtmiş olduğumuz gibi Augustinus'çu *distentio animi* ile Aristoteles'çi *mythos* arasındaki basit bir çatışmanın yerine geçen bir incelemeden beklenecek tek şey, "hâlâ bir genişleme, eleştiri ve gözden geçirme gerektiren bir taslak" sağlamasıdır.

Aslında tarihyazımı konusundaki incelememizde, modelin geçerliliğini anlatının kuruluşu [kompozisyonu] gibi çok önemli bir alana uygulayarak doğrulamakla yetinmedik. Modelin genişlemesinin en iyi örneği Aristoteles'in *Poetika*'sında tarihsel öykülemenin sunduğu uyumsuz uyumluluktaki karmaşıklıkla verilmiştir. Birinci bölümde [1. ciltte] yalnızca önermekle yetindiğim *türdeş olmayan öğelerin [ayrışıkların] bireşimi* kavramı Aristoteles tarafından tanınan yazınsal "türler" ile olayörgüsü "tipleri"nin hâlâ benimsettirmeye çalıştığı sınırları bütünüyle aşar. Diyebiliriz ki, tarihyazımı ile birlikte uyumsuz uyumluluk "biçimi", *Poetika*'da bir tutulduğu "türler" ve "tipler"den ayrılır.

Aynı biçimde başlangıç modelinin genişlemesi modelin kendisine yönelik olmasa bile en azından bu modele fazlasıyla yakın olarak kalmış, tarihsel açıklama yorumlarına yönelik bir *eleştiri*-ye doğru kaymıştır. Tarih kuramının eylem kuramından pek iyi ayırt edilmediği ve koşullara, anonim güçlere, özellikle de beklenmedik sonuçlara gereken yeri vermediği bütün durumlarda bu tür bir *eleştiri*yle karşılaşılır. Bir felsefeci "eylemleri tarihlere dönüştüren nedir?" diye sorar. Eylemi yapanların hesaplamasına ilişkin basit bir yeniden-oluşturmanın gözünden kaçan etkenlerdir bunlar kesinlikle. Bu etkenler de Aristoteles'te Yunan tragedyasına (destanı ve daha az olarak da komediyi unutmamak gerekir) göre ayarlanmış olan o küçük modelde olay örgüleştirmeye benzersiz bir karmaşıklık sunar. Von Wright'ın teleolojik kesitler ile nomik kesitleri karma bir model içinde düzenlemek için önerdiği açıklama modeli, tarihsel açıklamaya ilişkin tamamıyla eylemsel bir modelin uymak zorunda kalacağı eleştirinin ölçüsünü gösterir.

İşi tarih kuramı aracılığıyla başlangıç modelinin gözden geçirilmesinden söz etmeye kadar mı götüreceğim? Belli bir noktaya kadar evet. Önermiş olduğum yarı-olayörgüsü, yarı-anlatıkişisi ve yarı-olay kavramları da bunun birer tanığıdır: Ben bu kavramları zincirlenişin son derecede dolaylı biçimine uymak için yarattım; bu zincirleniş biçimini kullanan en az anlatısal nitelikli tarihyazımı da kendi üslubu içinde anlatısal kavrayışa bağımlı kalır.

Yarı-olayörgüsü, yarı-anlatıkişisi, yarı-olaydan söz ederek *mimesis* II başlığı altında geliştirmiş olduğumuz başlangıç kavramlarını kopma noktalarının yakınlarına kadar taşımak istedik. Braudel'in *La Méditerranée et le Monde méditerranéen à l'époque de Philippe II* adlı önemli kitabını temelden destekleyen olayörgüsünün yapının içine alttan alttan nasıl sokulduğunu ve yeniden-oluşturulmasının ne denli güç olduğunu anımsıyoruz. Ayrıca tarihin birinci dereceden varlıklarına uygulanan özel adların temkinli kullanımını da unutmadık. Son olarak şunu da belirtelim ki, olay kavramı da o alışılmış kısalık ve apansızlık niteliklerini yitirmek durumunda kalmıştı: Bunun nedeni de özel [tekil] bir toplumun iktisadi, toplumsal, ideolojik yapılarının yaşamını belirgin kılan uyumsuzluklar ve kopukluklarla eşit düzeye gelebilmektir. Yarı-olayörgüsü, yarı-anlatıkişisi, yarı-olay deyişlerindeki *yarı* sözcüğü [Fr. *quasi*: benzer, hemen hemen, neredeyse, aşağı yukarı]* bilimsel tarihte görülen anlatısal kategorilerin kullanımındaki yüksek derecede örneksemeli [analojik] özelliği kanıtlar. Bu örnekseme [analoji], tarihi, anlatının etki alanı içinde tutan ve böylece tarihsel boyutun kendisini koruyan ince ve gizli bağı açıklamış olur en azından.

* Paul Ricœur'ün "benzerliği, tam oluşmamışlığı, aynı ölçüde bütünlenmemişliği, bir duruma hemen hemen yaklaşmış olmayı, neredeyse o duruma gelmiş olmayı, aşağı yukarı benzer bir hal almış olmayı, vb." örneksemeli biçimde vurgulamak için bazı kavramların başına katarak kullandığı Fransızca "quasi" sözcüğünü biz Türkçe'de, terimsel akıcılığı da göz önünde bulundurarak, kavramların başına kattığımız "yarı" deyişiyle karşılamaya çalıştık. Bu kavramların metinde en sık kullanılmış olanları arasında, P. Ricœur'ün yukarıda vurgulamış olduklarıyla birlikte özellikle şunları belirtebiliriz: *yarı-devinimsiz, yarı-olay, yarı-yasa, yarı-bireysel, yarı-nedensel, yarı-biçimsel, yarı-olayörgüsü, yarı-anlatıkişisi*, vb. (ç.n.)

Fransız felsefecisi ve yorumbilimcisi Paul Ricœur'ün (1913-2005) *anlatı yorumbilimi* alanındaki başyapıtı olarak nitelendirebileceğimiz *Zaman ve Anlatı* Türkçe'de dört cilt olarak yayımlanacak.

Yazarın kuramsal görüşlerini temellendirdiği birinci cilt, *Zaman-Olayörgüsü-Üçlü Mimesis* altbaşlığıyla 2007'de yayımlandı.

Tarih ve Anlatı altbaşlığını taşıyan bu ikinci ciltte, P. Ricœur zaman ve olayörgüsü (anlatı) arasındaki ilişkiyi yorumlarken, öykülemeye karşı çıkan tarih yazarları ile öykülemeye ağırlık veren tarih yazarlarının görüşlerini tartışıyor, tarihi açıklama ile tarihi anlama arasındaki karşıtlığın belirgin özelliklerini gösteriyor, tarihyazımındaki olay tarihçiliği ile uzun süre tarihçiliğini en ince ayrıntılarına kadar çözümlüyor, kısacası tarihi yazış biçimlerinin felsefi temellerini sorguluyor.

P. Ricœur tarihsel anlatıya yönelik bu araştırmayı geliştirirken, kendine özgü *yorumbilimsel (hermenötik)* kazı işlemini, tarihyazımında ve tarih felsefesinde önde gelen şu adların temel yapıtlarına uyguluyor:

P. Ariès, R. Aron, M. Bloch, F. Braudel, A. Danto, W. Dray, G. Duby, Ch. Frankel, F. Furet, W. B. Gallie, P. Gardiner, C. G. Hempel, E. Husserl, E. Labrousse, J. Le Goff, M. Mandelbaum, H.-I. Marrou, L. O. Mink, E. Nagel, G. Ryle, F. Simiand, P. Veyne, M. Vovelle, M. Weber, H. White, H. von Wright, vb.

ISBN 978-975-08-1591-1

9

789750815911

14 TL

